

A REFORMÁTUS ISKOLÁK ÁLLAMOSÍTÁSA

/1945-1948/

„Mindenütt nyomorgattatunk, de nem szorítottunk meg.”

(II. Korinthus 4: 8. a)

RÉVÉSZ Imre bevezetőjének vezérigéje
az 1948. június 13-án tartott zsinati összétekezleten

HABILITÁCIÓS ÉRTEKEZÉS EGYHÁZTÖRTÉNELEMBŐL

Készítette:

DR. HORVÁTH ERZSÉBET

református lelkipásztor, egyetemi docens

2010

TARTALOM

Előszó

I. A Magyar Református Egyház a II. világháború után

- 1./ Az egyház viszonya a demokráciához
- 2./ Az egyház emberi-anyagi-intézményi erőforrásai
- 3./ A politikai környezet

II. A Magyar Kommunista Párt harca a hatalomért

- 1./ Célok, eszközök, technikák
- 2./ Az 1945-ös választás és a Baloldali Blokk
- 3./ A pártközi értekezlet működése és az „összeesküvés”-koncepció
- 4./ A „kékcédulás” választás
- 5./ A szociáldemokraták bekebelezése
- 6./ A korszak miniszterei

III. Az egyház pozícióvesztése a „demokratizálás” folyamataiban

- 1./ A földreform
- 2./ A B-lista
- 3./ Az Országos Köznevelési Tanács és a tankönyvrevízió
- 4./ Az általános iskola
- 5./ Támadás a vallásoktatás ellen

IV. Kísérlet az egyház felszámolására

- 1./ A kommunisták egyházellenessége
- 2./ Az egyházak védekezése: ökumenikus összefogás
- 3./ Az egyház és az állam szétválasztásának ügye
- 4./ Az államosítás szándékának első jelei

V. Az egyházi iskolák államosításának előkészületei

- 1./ Újabb és újabb támadások a református egyház ellen
- 2./ Az államosító miniszter: Ortutay Gyula
- 3./ Az államosítás kommunista eszmei-ideológiai előkészítése
- 4./ A felekezeti iskolák államosítására irányuló munka meggyorsítása: az erőtéljes „meggyőzés” technikái
- 5./ A segédcsapatok és problémáik /MPSZSZ, MNDSZ, ONI stb./
- 6./ Kampány a pedagógusok megnyerésére és mozgósítására. Az oktatásigazgatás pártirányítás alá vonása
- 7./ A szülői munkaközösségek

8./ Véleményharc az államosítás körül

9./ Egyéb zajlások

VI. A bonyolítás

1./ Felderítés és közvetlen ráhatás. Kovács Máté látogatásai

2./ Egy nagyon fontos tanácskozás 1948. január 14-én

3./ Az Országos Református Tanár Egyesület /ORTE/

4./ Az egyház saját tanügyrendezési terve

5./ Lázár Andor és Ravasz László eltávolítása az egyházkormányzásból

6./ Az őrsegváltás új embere: Bereczky Albert

7./ Békefi Benő

VII. A végkifejlet

1./ A kikényszerített nyilatkozat. Ravasz lemond a püspökségről. Utódok

2./ További nyílt támadás az egyház ellen. Az MKP továbblép

3./ Sorsdöntő tárgyalások

4./ Presbitériumi vélemények az egyházi iskolák államosításának tervezetéről

5./ A megállapodás végleges szövege

6./ A törvény a parlament előtt

VIII. Befejezés

1./ A törvény elfogadása utáni diadal: az Ortutay-beszédek

2./ A törvény és az ígéret megsejtése

3./ A diktatúra kritikája és a Mindenható kegyelme

Összegzés - Summary

Felhasznált irodalom

Rövidítések jegyzéke

ELŐSZÓ

Habilitációs munkámban a XX. század magyar református egyházának 1945 utáni helyzetével szándékoztam foglalkozni. Hörcsik Richárd professzor úr javasolta a korszakon belül az *egyházi iskolák államosítása* témájának kidolgozását, melyet köszönök.

Dolgozatom célja, hogy a Magyar Kommunista Párt (a továbbiakban: MKP) 1945 utáni társadalomra gyakorolt hatását, hatalomra törését, egyeduralmát bemutassam, amelynek egyik „mozzanata” volt az egyházi iskolák államosítása. A Magyarországi Református Egyház (a továbbiakban: MRE) számára ez nem „mozzanat”, hanem döntő esemény volt, mert az egyház és az iskola a reformációtól kezdve összetartozott. A tét a magyar nemzet keresztyén jövője, az egyházak megmaradása, vagy a jövő nemzedék politikai, ateista átnevelése volt.

Az MRE-nek, mint ahogy a többi egyháznak, nem volt választási lehetősége.

Dolgozatom módszere: történetleíró, elemző módszert használtam, egyes témakörökön belül időrendi bemutatással. Mélyrehatóan foglalkoztam a korszak politikai és társadalmi történetével, mely meghatározta a dolgozat szerkezeti felépítését.

Az előtanulmányaim, ismereteim arra készítettek, hogy alapos kutatást végezzek, hogy mik voltak az iskolák államosításának okai, és ebben a folyamatban mi volt a szerepe, lehetősége az MRE-nek.

A protestáns egyháztörténészek reálisan mutatták be mind a református, mind az evangélikus egyház helyzetét 1948 tavaszán – Barcza József, Bolyki János, Hörcsik Richárd, Ladányi Sándor, Fodorné Nagy Sarolta, ill. Fabiny Tibor, Virág Katalin – és a világi történészeknek az utóbbi években megjelent írásai is – pl. Kardos József, Gyarmati György, Donáth Péter, Kahler Frigyes.

A 2008-as Lénárd Ödön Közhasznú Alapítvány konferenciája előadóinak kutatási eredményei szintén segítik a tisztánlátást. Vannak azonban olyan tanulmányok, melyek az MRE-ről elmarasztalóan szólnak, mint a „*leggyengébb láncszem*”-ről, mint arról az egyházzól, amelyik „belement” a tárgyalásokba, szemben Mindszenty József prímás és a római katolikus egyház ellenállásával. A református egyházat elmarasztaló írások még jobban ösztönöztek a tényfeltáráásra.

Mit tehetett volna a református egyház Rákosi Mátyás és az MKP elhatározása ellenében? Ezért foglalkozom a dolgozat első részében a II. világháború után kialakult helyzettel, változásokkal, a *proletárdiktatúra kiépítésével*, mert ezek nélkül nem lehet

megérteni az 1948-as egyházellenes eseményeket. Ezek után mutatom be az egyházi iskolák államosításának folyamatát, azt, az állam eszközei által megteremtett kész helyzetet, amelyben a *megmásíthatatlan állami szándékkal – valójában a Vörös Hadsereg által támogatott kommunista párt erejével és nyomulásával* – szemben az MRE a törvényben még meglévő jogaihoz próbált ragaszkodni.

A megjelent könyvek, tanulmányok készítették arra, hogy részletes kutatást végezzenek a témához fellelhető iratokat őrző levéltárakban. Ezek: az Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára (a továbbiakban: ÁBTL), a Politikatörténeti és Szakszervezeti Levéltár (a továbbiakban: PSZL), a Magyar Országos Levéltár (a továbbiakban: MOL), a Dunamelléki Református Egyházkerület Ráday Levéltára (a továbbiakban: DRERL), a Tisztántúli Református Egyházkerület Levéltára (a továbbiakban: TtREL), a Magyarországi Református Egyház Zsinati Levéltára (a továbbiakban: MREZSL). A kutatások során kiderült, hogy az MKP taktikájához tartozott a pedagógusok megnyerése, és ezért néztem át a Magyar Pedagógusok Szabad Szakszervezetének iratanyagát is, mely közelebb vitt bizonyos egyházi történések megértéséhez.

Az MKP és a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium (a továbbiakban: VKM) iskolaállamosító munkájának folyamatához meglehetősen gazdag dokumentumokat találtam a PSZL-ben, a MOL-ban és az ÁBTL-ben. Kiemelkedő a PSZL MKP Politikai Bizottságának, Propaganda és Értelmiségi Osztályának iratanyaga.

Sajnos mind az egyházi, mind az állami levéltárak hiányosan őrzik a dokumentumokat. Szomorú, hogy az egyházi levéltárakban az iktatókönyvekben jelzett iratok már nem kerültek levéltári őrzésre, vagy valamilyen módon eltűntek. Teljesebb, valósabb képet kapnánk a református egyház történetéről ezeknek a dokumentumoknak az ismeretében. Egyes egyházi vezetők iratanyagai meghatározott időre zárolva vannak, melyek a jövőben használhatók lesznek.

Érdekelt az ország lakosságának véleménye az iskolák államosításáról. Mind a PSZL, mind a TtREL és a MREZSL iratai között átnéztem több száz állásfoglalást, véleményt, melyek a VKM-hez, illetve a zsinati tanácshoz érkeztek. Ezeknek az értékelése egy külön egyház-szociológiai tanulmány alapjai lehetnek.

A dolgozat terjedelme miatt a feltárt dokumentumok töredékét tudtam csak felhasználni, mégis remélem, hogy a kitűzött célt elértem.

Köszönöm ebben a munkámban is a Mindenható Isten, a kollégák és a barátok segítségét.

I. A Magyarországi Református Egyház a II. világháború után

1./ Az egyház viszonya a demokráciához

A II. világháború befejeztével, Ravasz László¹, a református egyház lelkesi elnöke 1945. április 30-án ünnepi nyilatkozatot adott ki a Magyar Ökumenikus Bizottság nevében, melyben bűnbánatra hívott mindenkit, hogy vizsgálja meg cselekedeteit, gondolatait, mindazt, amit megtett, illetve elmulasztott megtenni az elmúlt években. Mint írja: „...vegyük számba mit vétettünk Isten és az ember ellen s porban és hamuban szánjuk és bánjuk, amit elkövettünk vagy elmulasztottunk, nemzetül és egyénekül egyaránt.”² Ebben a nyilatkozatban Ravasz felhívta a figyelmet arra is, hogy a békekorszak közeledik az országra és tekintsenek bizalommal az egyházak e békekorszak felé, amelyben nagy szociális átalakulás fog végbemenni.³ Már 1945 áprilisában fájalta, hogy ha a szociális átalakulás forradalmi megrázkódtatások árán megy végbe, akkor az a társadalomban feszültségeket fog kiváltani.

Nem sokkal ezután: 1945. május 27-én a Magyarországi Református Egyház és a Magyarországi Evangélikus Egyház (a továbbiakban: MEE) közös memorandumot terjesztett be Miklós Bélához, a magyar állam miniszterelnökéhez az állam és az egyház közötti jó viszony fenntartása ügyében. A betervezők egyben szóltak bizonyos anyagi

¹ RAVASZ László (1882. Bánffyhungad -1975. Leányfalu), Kolozsváron és Berlinben tanult teológiát és 1921-ben költözött Budapestre és a Kálvin téri gyülekezet lelkipásztora lett. Szerkesztőségi tagja volt a Protestáns Szemlének, az Egyetemi Lapoknak, a Református Szemlének, Az Útnak, a Református Életnek, a Magyar Kálvinizmusnak pedig egyik alapítója. A Dunamelléki Református Egyházkerület püspöke 1921-1948 között, a Zsinat és az Egyetemes Konvent lelkesi elnöke pedig 1936-1948-ig volt, amikor Rákosi visszavonulásra kényszerítette. 1927-1944-ig volt a felsőház tagja, 1937-1940-ig az MTA másodelnöke. 1953-ban nyugdíjazták, mint lelkipásztort, majd 1956-ban, a forradalom idején a Református Országos Intézőbizottság vezetője lett. Igehirdetései, beszédei több kötetben jelentek meg szolgálói idejében.

² Ünnepi nyilatkozat, RAVASZ László, *Válogatott írások 1945-1968*, szerk. BÁRCZAY Gyula, Bern, EPMSZ, 1988, 35-38.

³ BERECZKY Albert a hivatalos egyház demokráciával kapcsolatos véleményét nem látta kellőnek, és álláspontját a nyíregyházi Országos Református Szabad Tanácsban (a továbbiakban: ORSZT) elmondott beszédében így fogalmazta meg: „Milyen jó lett volna, hogyha egyházunk a maga egészében félreérthetetlenül nyilatkozott volna arról, hogy őszintén helyesli és igenli a kialakuló magyar demokrácia eddigi alkotásait.” BERECZKY Albert, *Kétértelmű kívánság: Mit tegyen az egyház?* Magyar Református Ébredés, 1947. április 12. 1.

kérdésekről⁴ is, de a legfontosabb az volt számukra, hogy valamilyen úton-módon gondoskodni tudjanak az internáló táborokban maradt híveikről, közöttük a lelkipásztorokról, akiknek nem tisztázták letartóztatásuk okát.

Révész Imre⁵ püspök Bereczky Albert⁶ Budapest-Pozsonyi úti lelkipásztorhoz – aki ebben az időben a VKM államtitkára volt – 1945. július 7-én írt levelében konkrétan felsorolta azoknak a lelkipásztoroknak a nevét, akik különböző betegségekben szenvednek internáló táborban vagy fogházban. Bereczky Albertet kérte, hogy segítsen ezeknek a lelkipásztoroknak a kiszabadításában.⁷

Ravasz László 1945 novemberében írt püspöki jelentésében értékelte a református egyház helyzetét. Megemlítette, hogy mind ő, mind más egyházak és a többi egyházkerület vezetői külön-külön a kormányhoz fordultak, hogy biztosítsa az egyházak számára a felekezeti iskolákban a tanítást, a sajtószabadságot, a vallásszabadságot, az egyesületi és az ifjúsági munka végzését. A püspök elutasította a radikális földbirtokreformot.⁸ Kifogásolta, hogy az egyházakkal a kormány nem tárgyalt a földreform meghozatala és végrehajtása előtt, mivel az MRE működését, intézményeinek fenntartását – részben – földjeinek javadalma biztosította.

Ebben az időben Ravasz László és Révész Imre beszédeikben és írásaikban több alkalommal foglalkoztak az egyház és a demokrácia kapcsolatával. Ravasz László 1946-ban, az Országos Református Lelkészegyesület (a továbbiakban: ORLE) elnöki megnyitó beszédében az ország gazdasági és politikai újjáépülését az erkölcsi élettől,

⁴ Az MRE 1265 templomából 417 templom vált istentisztelet számára alkalmatlanná, és sok gyülekezeti ház, lelkészlak és iskolaépület szenvedett háborús károkat. Ezeknek az épületeknek a felújítására a magyar állam és külföldi testvéregyházak komoly segítséget nyújtottak. Az állam részéről 1946-ban 1.200.000 Ft-ot, 1947-ben és 1948-ban 4-4 millió forintot kapott az egyház. *Tanulmányok a Magyarországi Református Egyház 1867 és 1978 közötti történetéből*, főszerk. Dr. BARTHA Tibor és Dr. MAKKA László, Bp., Magyarországi Református Egyház Zsinati Irodájának Sajtóosztálya, 1983. (Studia et Acta Ecclesiastica, 5), 294

⁵ RÉVÉSZ Imre (Pápa, 1889. - Bp. 1967) Teológiát és bölcsészetet Kolozsvárott és Montaubanban tanult 1914-től Kolozsvárott rendes teológia tanár. 1920-tól Debrecenben lelkipásztor, 1930-tól az egyháztörténet tanára és 1938-1949-ig a Tiszántúli Református Egyházkerület püspöke, 1948-tól a Zsinat és az Egyetemes Konvent lelkészi elnöke. 1945-ben tevékenyen részt vett az Ideiglenes Nemzetgyűlés megalakításában. A Magyar Tudományos Akadémia levelező tagja 1935-től, s 1946-tól rendes tagja. ZOVÁNYI Jenő, *Magyarországi Protestáns Egyháztörténeti Lexikon*, szerk. LADÁNYI Sándor, Bp. MRE Zsinati Irodájának Sajtóosztálya, 1977. 507-509.

⁶ BERECKZY Albert (1893. Bp. –1966. Bp.) Teológiát Budapesten, Pápán és Bazelben tanult. 1930-tól Budapesten lelkész. A II. világháború idején aktívan vett részt a zsidómentésben. 1945. május – 1946. május, a VKM politikai államtitkára, *Új Magyar Életrajzi Lexikon*, szerk. MARKÓ László, Bp., Magyar Könyvklub 2001, 661. 1948-1958-ig a Dunamelléki Református Egyházkerület püspöke, majd a Zsinat és az Egyetemes Konvent lelkészi elnöke. Az Országos Református Szabad Tanács egyik alapítója. Az Országos Béketanács és a Hazafias Népfront elnökségének tagja.

⁷ RÉVÉSZ Imre, *Vallomások, Teológiai önéletrajz és válogatott kiadatlan kéziratok 1944-1949*, szerk. BARCZA József, Budapest, Református Zsinati Iroda Sajtóosztálya, 1990, 81-83.

⁸ RAVASZ, i.m. 59.

annak „megépülésétől” tette függővé. Kifejtette, hogy a diktatúrához nem kell magasrendű erkölcsiség, elég egy korbács és egy nyáj és készen van az új világ, de a demokrácia fejlett öntudatot, politikai érettséget, erkölcsi önállóságot és felelősséget kíván. Ezek megléte után lehet beszélni az átnemesedett népjellemről, olyanról, amely nélkül demokrácia nem létezhet. Ravasz püspök az egyház állásfoglalásaként kimondta: „Mi hitet teszünk a demokrácia mellett. Szívből kívánjuk annak teljes diadalra jutását, s minden erőnket latba vetjük a nemzeti újjáépülés szolgálatában, de tiltakozó, feddő szavunkat mindig felemeljük, valahányszor azt látjuk, hogy az ország vezetése Isten törvényeinek ellentmond”.⁹ A magyar reformátusság hitében a református egyház megalakulásától fogva ott élt, hogy a nemzetnek nem lehet Isten igéje nélkül élnie. Az egyház sem helyeselni, sem fedezni nem akarta azokat a hibákat, amelyeket a demokrácia egyes képviselői elkövettek, mivel érezhetővé vált, hogy inkább a pártérdek, az egyéni érvényesülés, a politikai bosszúállás és bizonyos hatalmasságok érdekei kerültek előtérbe, mintsem a bátor és becsületos magyar erkölcs. Ravasz László az egyértelmű beszédet követelte mind az egyházi, mind a közéletben.¹⁰ A püspök a nemzet életében a tisztánlátást és a jó erkölcsöt szorgalmazta, melyben a lelkészeknek kellett élenjárniuk példamutató keresztyén életükkel.

Révész Imrét foglalkoztatta az állam és az egyház közti kapcsolat és a demokrácia.¹¹ Számára is természetes az egyház prófétai küldetése és az, hogy prófétai hűséggel hirdeti Isten igazságosságát. Az igazságosságot tartotta ő is a demokratikus átalakulás legfontosabb ismérvének, és ha ez nincs meg, akkor az átalakulást az egyház nem támogatja. Révész Imrének megadatott, hogy Debrecenben tanúja lehetett az Ideiglenes Nemzeti Kormány (a továbbiakban: INK) munkájának és az ország demokratikus átalakítására irányuló erőfeszítéseknek. A püspök éppen ezért 1946-ban leszögezte, hogy az egyház olyan rendszert és rendszerváltozást tud támogatni, amely segíti minden ember számára az Istentől rendelt jogainak és kötelességeinek a gyakorlását, de ellene van minden olyan változásnak, amely az ember istenképűségét eltorzítja. A püspök a gyülekezetépítésért és az „átmeneti korszak” jobb elviseléséért jó érzékkel szólította meg a lelkészeket, hogy munkájuk során ragadjanak meg minden

⁹ RAVASZ, i.m. 92-93., HORVÁTH Erzsébet, *Lenni vagy nem lenni, ahogy lehet. 1948, a „fordulat” éve a Magyarországi Református Egyház életében.* Confessio, 2008. 4. sz. 23.

¹⁰ „Kívánjuk, hogy a közéletben uralkodó hazugságok kipusztuljanak: ne mondják demokráciának, ha valami diktatúra, szabadságnak, ha valami szolgaság, nemzeti egységnek, ha valami atomizálás, igazságszolgáltatásnak, ha valami bosszúállás és ne dicsérik haladásnak, ha valami visszaesés.” ORLE elnöki megnyitó beszéd, Bp., 1946. szept. 25., RAVASZ, i.m., 81.

¹¹ Révész püspök 1946 decemberében megírt körlevél tervezetében szól az egyház küldetéséről és a demokráciáról. RÉVÉSZ, i.m. 88-98. o.

alkalmat a bizonyágtételre a munkások, a parasztok és a haladó értelmiség között, akiket vonjanak be a gyülekezeti munkába és tegyék őket aktívvá. Révész Imre és Ravasz László véleménye megegyezett abban, hogy az egyház egyetlen politikai párt mellé se kösse le magát,¹² de az egyháznak lehet arra törekednie, hogy a politikai pártokban élők Istenhez jussanak. Révész engedékenységét mutatja – még 1948 előtt –, hogy szerinte elfogadható, ha egy egyháztag valamelyik pártba belép és ott só és kovász lesz.

A két püspök a demokratikus változások kezdetén abban reménykedett, hogy az egyházak érdekei nem fognak lényegesen csorbulni. Az egyház továbbra is végezheti szolgálatait, missziói munkáját, szeretetszolgálatát és az oktatást. Révész Imre elképzelhetőnek tartotta, hogy az ateista és keresztyén világnézet békésen élhet egymás mellett a maga pedagógiai célkitűzéseivel: „Becsületességéhez tartozik egy valóban demokratikus államvezetésnek, hogy egyiket a másikkal erőszakosan elnyomni ne akarja.”¹³ Ezek a gondolatok még a Magyar Kommunista Párt 1947-es választási győzelme előtt, 1946-ban születtek.

Révész Imre hitvalló egyházat képzelt el 1945 után, mert számított rá, hogy az állam és az egyház között fennálló viszony rövidesen megváltozik. Az egyház és az állam kapcsolata szabályozottabbá válik, ami egyben az egyház anyagi függetlenedésével is járhat. Az egyház ezt a változást nem fogja kezdeményezni, de „elvi szempontból fölöttébb kívánatosnak” tartja.¹⁴ Ravasz László 1946-ban – a földreform, az általános iskola bevezetése után - mind az ORLE, mind pedig az egyházkerület közgyűlésén arról szólt, hogy a református egyháznak önfenntartónak kell lennie, s készítenie kell egy olyan normatív költségvetést, amelyben a feltétlenül

¹² Muraközy Gyula 1947-ben a *Zsinat előtt* című írásában egyértelműen szól: „hogy ezt a próféciai szót semmiféle politikai szempont, semmiféle politikai irányzat nem kormányozhatja, református egyházunk vezetői határozottan kiállnak amellett, hogy az egyháznak semmiféle politikai pártot nem kell és nem szabad támogatnia ígéhirdetéseiben, mert Isten ígéje ezt nem engedi meg.” Muraközy Gyula, *Zsinat előtt; Élet és Jövő*, 1947. április 12. Budapest XIV. évf. 8. sz. 1. A Magyar Református Ébredés c. lap szerkesztősége, az Országos Református Szabad Tanács és a Református Gyülekezeti Evangélizáció Baráti Társaság (a továbbiakban: RGYEBT) mintegy ellenzékét képzett a hivatalos magyar református egyházzal szemben 1945 után, ezeknek a szervezeteknek a megszűnéséig. Az Országos Református Szabad Tanács magának vindikálta azt a jogot, hogy a magyar demokráciának a református egyházban az egyetlen képviselője, a hivatalos egyház pedig szemben áll a demokráciával, melyről Muraközy Gyula, a *Zsinat előtt* c. cikkében ír. *Uo.* Az Országos Református Szabad Tanács 3. nagygyűlése témája körül kialakult viták miatt többen elhagyták a Tanácsot és ezzel akadályozták működését. A RGYEBT 1948 tavaszán oszlott fel, a Magyar Református Ébredés c. református lap szerkesztősége: Bereczky Albert, Békefi Benő, Draskóczy László, Fekete Sándor, Karácsony Sándor, Mészáros Gábor, Nagy Gyula, Victor János.

¹³ HORVÁTH, i.m. 23-24.

¹⁴ RÉVÉSZ, i.m. 95.

szükséges kiadásokat kell feltüntetni. A református egyház vezetői, tagjai tapasztalták a változást és súlyosabb megszorításokra is felkészültek.

Egy-két év eltelte után az egyház jogi-és politikai helyzete továbbra is bizonytalan volt. A magyar református egyház számára ezért elérkezett az idő, amikor határoznia kellett, hogy kelet vagy nyugat felé tájékozódjon.¹⁵ Az egyházakat – így a magyar református egyházat is – az MKP részéről többen és többször vádolták azzal, hogy a kapitalizmusnak, a nyugati világnak a kiszolgálója. Ravasz püspök megvédte a református egyházat, amelynek küldetése van és természetes, hogy az összes szellemi és lelki kapcsolatával a nyugathoz kötődik, de adott helyzeténél fogva keleti misszióra van elkötelezve, melyet csak akkor teljesíthet jól, ha megmarad a kapcsolata nyugattal. Az egyház nem lehet kommunista vagy kapitalista. Az egyháznak küldetése van, az örök evangélium hirdetése, a szeretetszolgálat és a bizonyágtételek sokasága. Az MRE 1945 után feladatának tartotta, hogy sokkal többet törődjön a szociális gondokkal, mint az előző években.

2./ Az egyház emberi-intézményi-anyagi erőforrásai

A református egyház vezetőinek imént idézett nyilatkozatai nemcsak önmagukból, az egyház küldetéséből és a küldetést szolgáló vezetők személyes tekintélyéből nyerték súlyukat és fontosságukat. A református egyház egyben igen jelentős emberi és anyagi erőt képviselő társadalmi szervezet is volt, amely szervezet számos közéleti kérdésben képes volt egységesen fellépni.. Az egyház a tagjai révén a társadalomnak szinte minden osztályában, rétegében, csoportjában jelen volt. Sajnos a református egyház emberi, intézményi és anyagi erőforrásairól a tárgyalt időszakra vonatkozóan pontos és egybefüggő adatok nem állnak rendelkezésünkre. Az egyház társadalmi erejére, „méretére”: tagjainak és lelkipásztorainak számára, gyülekezeteire, szervezeti viszonyaira, ingó és ingatlan vagyonára, elsősorban: földbirtokaira és egyházi épületeire, éves bevételeire és kiadásaira, fizetett tagjainak és alkalmazottainak javadalmazására nincsenek pontos adataink.

a./ A gyülekezetek és a hívek száma

1910-ben a reformátusság száma 1 637 000 fő, 1949-ben kb. 2 millió fő volt.¹⁶ Makkai

¹⁵ Ravasz László keresztyén emberként tett hitet, hogy: „a keresztyén anyaszentegyház 2000 esztendő története bizonyítja, hogy akkor volt hű magához, amikor nem keveredett a most és itt követelő politikai igénnyel. Isten anyaszentegyháza transzcendens, nem evilágiból való.” RAVASZ László dr., *Nyugathoz tartozunk, keletet szolgáljuk*, Élet és Jövő 1947. november 29. Bp., XIV. évf. 27. sz. 1.

¹⁶ Szerk. BARTHA, MAKKAI *Tanulmányok*, i. m. 27.

Sándor 1940-ben megjelent, az 1921-1936. közötti időre vonatkozó adatai szerint: a gyülekezetek száma 1132, melyekben a gyülekezeti tagok száma 1 822 412.¹⁷ Az 1949-es népszámlálási adatok alapján a reformátusok száma 2 014 707.¹⁸ Azaz a lakosság mintegy egyötöde-egynegyede, 20-25%-a vallotta magát református vallásúnak. Tagjainak és szervezetének ereje alapján az egyházak között a második helyet foglalta el.

b./ Oktatási intézmények

Az 1946-47. tanévben az MRE *oktatási intézményei* a statisztikai adatok alapján a következők:¹⁹

Az *óvodák* száma: 3.

A *népiskolák* száma: 513, az *általános iskolák* száma: 496 (az országban ekkor összesen 7016 népiskola és általános iskola működött, ezek közül 2885 a római katolikus fenntartású, 1783 állami és egyéb illetőségű). Látható tehát, hogy az alsófokú iskolák mintegy egyhatedének a református egyház volt a fenntartója és működtetője.

A *polgári iskolák* száma: 14 (az országban összesen: 354, melyből 86 római katolikus, 143 állami és egyéb)

A *fiú- és leánygimnáziumok* száma: 24 (az országban összesen: 173, melyből 48 római katolikus, 66 állami és egyéb)

Az *ipari, mezőgazdasági és kereskedelmi középiskolák* száma: 4 (az országban összesen: 129, melyből 22 római katolikus, 57 állami és egyéb)

A *tanító-, tanítónő- és óvónőképző* intézetek száma: 8 (az országban összesen 62, melyből 35 római katolikus, 15 állami és egyéb)

A református egyház az 1948-as államosítás előtt mindezekon kívül még rendelkezett egy jogakadémiával (Kecskeméten) és négy teológiai akadémiaiával (Debrecen, Budapest, Sárospatak, Pápa).²⁰

c./ A gyülekezetek egyházi személyi állománya és az iskolák pedagógusai

¹⁷ MAKKAI Sándor, *A magyar reformátusság egyházi élete*. Debrecen, Városi ny., 1940. 84. p., Igazság és Élet Füzetei 17., Igazság és Élet 1940. 334. 350.

MAKKAI Sándor (Nagyenyed 1890-Bp. 1951.) református lelkipásztor, teológiai tanár, író, 1926-1936 között református püspök Erdélyben, majd Debrecenbe költözik, ahol a Teológián tanít. **RAVASZ, Emlékezéseim**, Bp. MRE Zsinati Iroda Sajtóosztálya, 1992. 416.

¹⁸BALOGH Margit, GERGELY Jenő, *Állam, egyházak, vallásgyakorlás Magyarországon (Dokumentumok) I-II. 1944-2005*, sorozatszerk. GLATZ Ferenc, Bp., 2005 (História könyvtár Okmánytárak 2.)

¹⁹ PUKÁNSZKY, NÉMETH, *Neveléstörténet*, <http://elemek.niif.hu/01800/01893/html/12.html> letöltés: 2009.02.16.

²⁰ <http://www.mek.oszk.hu/02100/02185/html/272.html>, 2009. 02. 16.

A rendes és a helyettes lelkészek együttes száma a két háború között elérte az 1300-at, a *kántorok és orgonisták* száma 900 körül mozgott.

Az államosításkor mintegy 18 000 *pedagógus* került állami státusba.²¹

d./ Az egyház egyéb intézményei között említendők: az alapítványok, a nyugdíjintézet, a kórház, a diakonissza-otthonok, a lelkészi egyesület, a számos ifjúsági egyesület.

e./ A református egyháznak az 1945-ös földreform előtt *102 000 kataszteri hold földje volt.*²²

3./ A politikai környezet

A II. világháború befejezését követően a magyar politikai élet tarkabarka képet mutatott. A szervezkedési szabadság hirtelen megnyílt lehetőségével igen sok osztály, réteg és csoport élt. Szakmai szervezetek és politikai pártok egész sora jött létre. Az 1947-es parlamenti választásokon például tíz párt neve szerepelt a szavazócédulán. Hamarosan azonban e tarkabarkaság mögött két nagy politikai erő küzdelme jelent meg és bontakozott ki. Az első erőt a polgári Magyarország és a polgári demokrácia erőinek nevezhetjük. Ezt az erőt az alapvetően polgári-kispolgári magyar társadalom érdekeit és törekvéseit képviselő pártok: az FKGP, a Kereszténydemokrata Néppárt, a Polgári Demokrata Párt stb. képviselte. Parlamenti voksokban számolva erejük meghaladta az összes szavazat nyolcvan százalékát. Ezek a pártok az egyházakat, egyebek közt a Magyarországi Református Egyházat a társadalmi és a politikai élet fontos, hasznos és tekintélyes szereplőinek tartották, működésüket támogatták. Tagjaik között sok volt a keresztyén felekezetek valamelyikéhez tartozó vallásos ember. A másik erőt mindenekelőtt a Magyar Kommunista Párt képviselte. Bár ennek a pártnak a társadalmi és választói támogatottsága – két választás tanúsága szerint is – a tizenhét-tizenkilenc százalékot nem haladta meg, a megszálló Vörös Hadsereg támogatásával, mindenfajta erőszakszervezet egyedüli birtoklásával s más pártok – szociáldemokraták, parasztpártiak – magához láncolásával hamarosan a politikai folyamatok meghatározó erejévé vált. Törekvéseiben igyekezett a polgári Magyarország minden szervezetét és

²¹ KARDOS, *Iskola a politika sodrásában 1945-1993.*, Gondolat Kiadó Bp., 2007. Az 1946-47-es tanév statisztikai adatai szerint az összes tanerő nyugdíjasokkal együtt 45000 fő, nyugdíjasok nélkül, pedig 40437 fő. A felekezeti iskolákban 16474 fő tanított, tehát az összes pedagógusnak 40 %-a. Ez a kimutatás a szakszervezeti tagságról is számot adott. 1945-ben 21348, 1946-ban 28844, 1947-ben 35784, *1948-ban* pedig 42347 volt a pedagógus szakszervezet tagjainak a száma. PSZL. 43. fond 1948. 132. ö. e. 6. Pontos kimutatást nem tudunk a helyi csoportok adatairól, nem tudjuk, hogy mely településen voltak csoportok, illetve egy adott településen egy, vagy több csoportról volt szó. Erről nem található dokumentum. RÁKOSI Máttyás, *Válogatott beszédek és cikkek*, Budapest, 1951. 267. o.

²² BALOGH, GERGELY, *Állam, egyházak*, i.m. 75.

intézményét szétrombolni, hogy a saját egyeduralmát, diktatórikus teljhatalmát létrehozza. Ezek a törekvések, s velük a párt harcos ateista ideológiája határozta meg az egyházakhoz, s köztük a református egyházhoz való viszonyát. Az egyházakat össze kívánta zúzni, híveiket pedig a saját eszméinek oldalára állítani. Mindez a történelem jól ismert része. Mégis a későbbiek jobb megértése érdekében ennek a politikai küzdelemnek néhány fontos mozzanatát az alábbiakban részletesebben felidézem.

II. A Magyar Kommunista Párt harca a hatalomért

1./ Célok, eszközök, technikák

A Magyar Kommunista Párt a II. világháború befejezése után – mint azt az ímént megjegyeztem – a Szovjetunió kommunista pártjának megbízásából a hatalom egyedüli gyakorlására, s ehhez egypártrendszer kiépítésére törekedett.²³ Rákosi Mátyás²⁴, a párt vezetője és politikájának meghatározója tudta, hogy az egyeduralomhoz a kommunista pártnak a politikai, gazdasági, kulturális és szellemi területek fölötti teljes hatalom megszerzésére van szüksége. Ehhez a tömegeket

²³ Egyházi vezetők, így Kapi Béla, Mindszenty József, Ordass Lajos, Ravasz László, Révész Imre, Shvoy Lajos több alkalommal tiltakoztak a kormány demokráciaellenes intézkedései miatt, melyek az egyházat érték, így a fakultatív vallásoktatás és az iskolák államosítása tárgyában.

²⁴ RÁKOSI Mátyás (1892– Gorkij, Szovjetunió, 1971) a Magyar Kommunista Párt, majd a Magyar Dolgozók Pártjának főtitkára, miniszterelnök. 1910-ben belépett az MSZDP-be. 1918-ban csatlakozott a MKP-hez. A Tanácsköztársaság idején kereskedelmi népbiztoshelyettes, majd a szociális termelés népbiztosa. A Tanácsköztársaság bukása után Ausztriába emigrált, majd onnan kiutasították. 1920-tól a Szovjetunióban a Kommunista Internacionálé végrehajtó bizottságának munkatársa, 1921-től titkára. 1924 végén Magyarországra küldték illegális pártmunkára. 1925-ben letartóztatták, előbb statáriális, majd a nemzetközi tiltakozó mozgalom hatására polgári bíróság elé állították, amely 8 és fél évi fegyházra ítélte. Büntetésének letelte után nem engedték szabadon, a Tanácsköztársaság idején folytatott népbiztosi tevékenységéért ismét bíróság elé állították 1935-ben. Életét a nemzetközi tiltakozó mozgalom mentette meg, életfogytiglani fegyházra ítélték. A szovjet kormány kezdeményezésére a cári csapatok által zsákmányolt 1848–49-es honvéd zászlókért cserébe kiadták a Szovjetunióknak 1940-ben, ahol a magyar kommunista emigráció vezetője volt. 1945-ben tért haza, és az MKP főtitkára lett. A Nemzeti Főtanács tagja, miniszter elnökhelyettes, majd államminiszter. Az MKP-MSZDP egyesülése után az MDP főtitkára, majd 1953-tól a párt első titkára. A Minisztertanács elnökhelyettese 1949–1952, a Minisztertanács elnöke 1952-953 között. A népi demokratikus forradalom győzelméért, a proletárdiktatúra kivívásáért, a szocialista építés megkezdéséért folyó harc időszakában a párt népszerű vezetője volt. A munkáshatalom megteremtése után személye körül kultuszt alakított ki, súlyos politikai hibákat követett el. Döntő felelősség terheli a törvénysértő perekért, amelyeket kezdeményezett, és amelyeknek ártatlan emberek tömegei, köztük a munkásmozgalom harcosai sorra estek áldozatul, ártatlanul. A szocialista építés során elkövetett hibáit az MDP Központi Vezetőségének 1953. június 27–28-i ülése bírálta meg. Az MDP Központi Vezetőségének 1956. júl. 1–2-i ülése leváltotta első titkári tisztségéből és kizárta a Politikai Bizottságból. 1956. júliusától haláláig a Szovjetunióban élt. A forradalom leverése után párttagsági jogait felfüggesztették. Az MSZMP Központi Bizottsága 1962-ben kizárta a párt tagjai sorából.

valamennyire sikerült szólamokkal, propagandával, ígéretésekkel, illúziókeltéssel a maga oldalára állítania. A nagy megtévesztés első lépése a földreform volt, majd az államosítás, az iskolareform, a választójog és a vallásszabadság ígérete.²⁵ Természetesen mindehhez megvoltak a jelszavak pl. „Tiéd a gyár, magadnak építéd”.

Rákosi Mátyás célja tehát az egypártrendszeres proletárdiktatúra kiépítése volt. Ehhez jelentős eszköztár állt a rendelkezésére. Az Ideiglenes Nemzeti Kormány²⁶ 1945. január 20-án írta alá Moszkvában a fegyverszüneti egyezményt,²⁷ és annak végrehajtása érdekében a győztes fél létrehozta a Szövetséges Ellenőrző Bizottságot (a továbbiakban: SZEB), melynek elnöke Vorosilov marsall lett. Budapesten Szviridov altábornagy látta el a SZEB vezetését. A SZEB erősen korlátozta Magyarország szuverenitását külpolitikai, belpolitikai, gazdasági és kulturális téren. De ami a legfontosabb: kezdeményezte a politikai rendőrség megszervezését, ellenőrizte működését, és ha kellett utasított, intézkedett Moszkva tudta, vagy beleegyezése nélkül is. Utasítására mindenfajta erőszakos szervezet – így a politikai rendőrség is – csakis a kommunisták irányítása alatt működhetett. A hatalom megszerzésében és gyakorlásában tehát a MKP támaszkodhatott a Magyar Államrendőrség Államvédelmi Osztályára (a továbbiakban: ÁVO) – melyet az 535059/1946. BM. számú rendelet 1946. október 4-ével hozott létre –, majd 1948 szeptemberétől az Államvédelmi Hivatalra (a továbbiakban: ÁVH).

²⁵ 1945. VI. tv. A nagybirtokrendszer megszüntetése, a földműves nép földhöz jutása tárgyában kibocsátott kormányrendelet törvényerőre emelését jelentette, 1946. IX. tv. földreform befejezése, 6650/1945. ME. sz. rendelet kimondta az általános iskola szervezését, bevezetését, 1946. I. tc. az állampolgárok természetes és elidegeníthetetlen jogai közé sorolta a gondolat és a vélemény szabad nyilvánítását a vallás szabad gyakorlását, egyesülési és gyülekezési jogot, mely már 1946-tól részben érvényét veszítette (katolikus ifjúsági egyesületek feloszlása). A kormányt Szviridov (1897-1963) altábornagy, a Magyarországi Szövetséges Ellenőrző Bizottság elnökének helyettese (1945-1947) utasította Nagy Ferenc miniszterelnökhöz 1946. június 28-án írott levelében, hogy: „Oszlassa fel és tiltsa be a következő fasisztabarát ifjúsági egyesületeket és szervezeteket: Cserkész, KALOT, ... ezen egyesületek vezetőit pedig, akik bűnrészesei a terrorcselekményeknek, izolálja (internálja)” PSZL. 285. fond 6/160 ő. e. 9-10. Ez után a levél után a belügyminiszter 220 egyesület működését függesztette fel. *Pártközi értekezletek 1944-1948.* szerk. HORVÁTH Julianna, SZABÓ Éva, SÜCS László, ZALAI Katalin, Bp. Napvilág Kiadó, 2003. 258-260.

1947. XXX. tc. a bevett és elismert vallás felekezetek közti különbségek megszüntetését jelentette. 1000 év törvényei, <http://www.1000ev.hu/index.php?a=3¶m=8240> 2009. 12. 18. letöltés

²⁶ Az Ideiglenes Nemzeti Kormány 1944. december 21-én alakult meg, melynek miniszterelnöke: Dálnoki Miklós Béla, belügyminiszter: Erdei Ferenc (NPP), földművelődésügyi miniszter: Nagy Imre (MKP), vallás és közoktatásügyi miniszter: gróf Teleki Géza (pártonkívüli, majd PDP). Az Ideiglenes Nemzetgyűlést megalakulásakor - 1944. december 21 - Debrecenben 230 fő alkotta, melynek az 1945. április 2-i (Budapest) és az 1945. június 24-i (Dunántúl) képviselők behívásával 496 tagja lett: MKP:130, FKGP:122, MSZDP:97, NPP: 40, PDP: 21, pártonkívüli: 27, Szabad Szakszervezet: 61. BALOGH Sándor, *Földet, köztársaságot, állami iskolát, Viták a magyar parlamentben 1944-1948.* Bp. Gondolat, 1980. 136. 5. jegyzet

²⁷ Az országra nézve az egyezmény érvénytelenítette a bécsi döntéseket, az ország határát 1937. december 31-i határral állapította meg. Magyarország nyolc gyalogos hadosztályt bocsát a szövetséges (szovjet) hadseregnek, felszámolja a faszizmus maradványait, és eleget tesz a jóvátételi kötelezettségeinek. GERGELY Jenő, IZSÁK Lajos, *A huszadik század története,* Bp. Pannonica Kiadó, 2000. 229-231.

Mindkét intézményt a gátlástalan Péter Gábor,²⁸ Rákosi hú és jó embere vezette. Első renden Rákosi Mátyás és bizonyos esetekben a hozzá közel álló, leghűségesebb pártvezetők látták el az államvédelem irányítását és felügyeletét. Rákosi 1946-ban megszervezte az egyházi ügyek alosztályát az egyházak felszámolására. A diktatúrának kiváló eszköze lett a hatalmat gyakorlók biztonságát szolgáló hatóság, ”a párt szeme, füle, ökle”,²⁹ amely a köznép felé a demokratikus államrend védelmét biztosította. A koncepciók perек: a Magyar Közösség pere, a Pócsperiben esett rendőrgyilkosság /valójában szándéktalan öngyilkosság/ ügye, valamint a Mindszenty József³⁰ és a Csornoky Viktor s később a Rajk László elleni, koncepciók per. Az ÁVO segédkezett az adminisztratív csalásoknál a 47-es választásnál, a lakosság, a pártok, a pártaktivisták, az egyházak és azok intézményeinek, templomainak, templomba járóknak, a sajtónak, a könyvkiadásnak, a leveleknek, a telefonbeszélgetéseknek ellenőrzésében. Ha kellett vert, börtönbe zárt, megfélemlített neki nem tetsző, „reakciós” személyeket. Péter Gábor Rákosinak három naponként készített jelentést az országban történő eseményekről, és az ÁVH szükség esetén bármikor, bárhol akcióba léphetett. Magyarország népe, egyházainak tagjai, akiket eleve reakciónak nyilvánítottak – kivéve az MKP tagjait – ilyen politikai, társadalmi körülmények között éltek.

1947. szeptember 22-28-a között Wroclaw mellett, Szklarska Porebában megalakult 10 ország kommunista pártjának „hírközlési” szervezete, a Kommunista és Munkáspártok Tájékoztató Irodája (a továbbiakban: KMTI).³¹ Az Iroda által közölt hírek befolyással voltak az adott országok kommunista pártjaira. Az alakuló ülésen

²⁸ PÉTER Gábor (1906-1993) szabómunkás, 1931-től a kommunista párt tagja. 1945 januárjától a Magyar Államrendőrség Budapesti Főkapitánysága Politikai Rendészeti Osztályának, majd az ÁVO-nak, illetve ÁVH-nak a vezetője. Kiemelkedő szerepe volt a koncepciók perек előkészítésében, a törvénysértő eljárások végrehajtásában. 1952-ben leváltották tisztségéből, és kizárták a pártból. 1953. január 3-án letartóztatták, a Katonai Felsőbíróóság 1954-ben életfogytiglani, majd új eljárásban a Legfelsőbb Bíróóság Katonai Tanácsa 1957-ben 14 év börtönbüntetésre ítélte. 1959 januárjában egyéni kegyelemmel szabadult. Nyugdíjazásáig könyvtárosként dolgozott. 1993-ban halt meg. www.rev.hu/sulinet45/szerviz/kislex/biograf/peter.htm, 2009. 10. 04.

²⁹ Az 535.039/1946. BM. sz. rendelet hozta létre az ÁVO-t = Magyar Államrendőrség Államvédelmi Osztályát, a 288.009/1948. BM. Sz. rendelet az ÁVH-t = Belügyminisztérium Államvédelmi Hatóságát, GYARMATI György, *A politika rendőrsége*, Beszélő, 2000. 9-10. sz.. 45-56.

³⁰ Mindszenty (1942-ig Pehm) József (1892-1975, Bécs) hercegprímás érsek, bíboros. XII. Pius pápa 1945. VIII. 16-án esztergomi érsekké nevezte ki, 1946. II. 21-én pedig bíborossá. 1948. XII. 26 törvény alapján jogellenesen letartóztatták Mindszentyt, mert ellenállt a proletárdiktatúra intézkedéseinek. Másodfokon életfogytiglani fegyházra ítélték, ami a keresztény világban nagy fölháborodást váltott ki. XII. Pius pápa megdöbbenéssel tiltakozott az igazságtalan és jogtörő ítélet ellen, az ENSZ közgyűlése megbélyegezte a kormány eljárását. Mindszenty a Vatikánban, majd haláláig Bécsben, a Pázmáneum épületében lakott. <http://www.katolikus.hu/szentek/mindszenty.html>. 2009. IX. 15. letöltés

³¹ A résztvevő kommunista pártok az alakuló ülésen: albán, bolgár, csehszlovák, francia, jugoszláv, lengyel, magyar, olasz, román, szovjet. 1948-ban Budapesten lett a központ, előtte Belgrádban volt. A KMTI feloszlását 1956. április 7-én mondták ki az alapítók.

Révai József³² a magyar „klerikális reakció” felszámolását követelte.³³ A Tájékoztató Iroda híryanagát megkapták az alapító pártok. A korszakot elemző történészek rámutattak arra, hogy a KMTI közleményei a szocialista országok eseményeiről ténylegesen befolyásolták Rákosinak és hazánk kommunista pártjának cselekedeteit.

A kommunista párt a rendelkezésére álló hatalmi eszközökkel, ha kellett: brutálisan, ha kellett: rafináltan bánt. Ilyen „hatalomtechnika” volt a likvidálás, a beolvasztás, a baloldaliakat a párthoz kötni, ill. a pártot, ha már többségben van a baloldal, beolvasztani az MKP-be. A jobboldalt (pártot, párttagokat) megszüntetni és kiszorítani bármi áron: börtönnel, propagandával, megfélemlítéssel.

2./ Az 1945-ös választás és a Baloldali Blokk

A harc tehát elindult és egyre erősebben folyt a jobboldal ellen. Az 1945. november 4-ei nemzetgyűlési választások eredménye a kisgazdák fölényes győzelmét hozta, 2 697 508 szavazatot, 57%-ot kaptak. Az utánuk jövők a szavazatok arányában: Szociáldemokrata Párt (a továbbiakban: MSZDP) 823 314, MKP 802 422, Nemzeti Parasztpárt (a továbbiakban: NPP) 325 284, a Polgári Demokrata Párt (a továbbiakban PDP) 76 424, a Magyar Radikális Párt (a továbbiakban: MRP) 5757 szavazat.³⁴ A történelmi események jól mutatják, hogyan válhatott értéktelenné a kormányzásban, a „gyakorlati életben” egy ilyen magas szavazati arány.

1945. november 15-én a kisgazda Tildy Zoltán³⁵ megalakította koalíciós kormányát, melyben hét kisgazda, három-három kommunista és szociáldemokrata, és egy parasztpárti politikus kapott miniszteri posztot, de a Belügyminisztériumot – megint csak Vorosilov³⁶ segédletével – az MKP kapta meg.³⁷ A Magyar Köztársaságot 1946.

³² RÉVAI József (1898 – 1959) politikus, miniszter, író, publicista. Bécsben és Berlinben is tanult. Alapító tagja volt az 1918 őszén megalakult KMP-nek. Kezdetől fogva munkatársa a Vörös Újságnak. Tagja volt a Budapesti Központi Munkástanácsnak. A Tanácsköztársaság bukása után emigrált. 1945 őszétől országgyűlési képviselő, a Központi Vezetőség és a Politikai Bizottság tagja. 1949. jún. 11-től 1953. júl. 2-ig népművelési miniszter, 1953-ban az Elnöki Tanács elnökhelyettese lett. 1956 után az MSZMP Központi Bizottságának tagja. mek.niif.hu/00300/00355/html/ABC12527/12943.htm, 2009. 10. 04.

³³ KAHLER Frigyes, *A „fordulat” és az egyház(ak)*, 1. rész, Vigilia, 2008/5. 388-392.

³⁴ GERGELY, IZSÁK, *A huszadik...*, i.m. 241.

³⁵ TILDY Zoltán (Losonc, 1889. 11. 18 - Budapest, 1961. 08. 03.). Református lelképásztor 1932-1945-ig Szeghalmom. Az FKGP alapító tagja 1929-ben és alelnöke 1945-ig, amikor elnök lett. 1945-46 között miniszterelnök, majd 1946-48-ig köztársasági elnök. 1956. 10. 28- 1956. 11. 04-ig államminiszter, melyért 6 évi börtönbüntetést kapott. 1959-ben szabadlábra helyezték. *Magyar Életrajzi Lexikon, 1000-1990*, főszerk. KENYERES Éva, <http://www.mek.niif.hu/00300/00355.html>, 2010. január 8. letöltés

³⁶ Kliment Jefremovics VOROSILOV (1881-1969) Orosz nemzetiségű szovjet politikus, marsall, kommunista vezér. 1945-1947 között Magyarországon a SZEB elnöke. http://hu.wikipedia.org/wiki/Kliment_Jefremovics_Vorosilov 2010. 02. 16. letöltés

február 1-jén kiáltották ki. A köztársaság elnöke Tildy Zoltán, miniszterelnöke Nagy Ferenc, s a nemzetgyűlés elnöke a kisgazdapárti Varga Béla lett.³⁸ A vezetők ilyen összetétele biztató feltétel volt a tisztességes, demokratikus, keresztyén alapokon álló kormányzáshoz, de Rákosiék nem mondtak le a kizárólagos hatalmaról. A nemzetgyűlésben kisebbségben voltak és a nyílt szavazásokon előmunkálatok nélkül nem érthettek volna el számukra kedvező eredményt. Ezért 1946. március 5-én létrehozták a Baloldali Blokkot, melyhez az MSZDP és az NPP csatlakozott. A Baloldali Blokk három párt koalícióját jelentette, és a kisgazdák 57%-ához képest az MKP így is kisebbségben volt, de elszántságban, uralkodni akarásban, hatalomgyakorlásban nem.

3./ A pártközi értekezlet működése és az „összeesküvés”-koncepció

A Baloldali Blokk taktikája az FKGP fokozatos felmorzsolása, kormányzásának lehetetlenné és a nép előtt a népi demokrácia ellenségévé tétele volt.³⁹ Kiváló taktika volt a pártközi értekezleteken megvitatni a nemzetgyűlés elé kerülő ügyeket, mert már itt eldőlt egy-egy adott ügy kimenetele. A pártközi értekezleteken minden párt egyenlő számban delegáltta magát, tehát nem érvényesült a választáskor kialakult szavazati arány, s így a kisgazdákat rendre leszavazták. Az itt született határozati javaslatokat

³⁷ 1946 márciusáig Nagy Imre, majd az erőskezű Rajk László lett a belügyminiszter. Felügyeletet gyakorolt nemcsak a rendőrség, de a közigazgatás felett is.

³⁸ A nemzetgyűlés 1946. január 31-én fogadta el az 1946. I. tc.-t, a köztársaságról szóló törvényjavaslatot. NAGY Ferenc (Bisse, 1903. 10. 08. - Fairfax, Va, USA 1979. 06. 12.). Kisparaszti családból származott, kisgazdapárti politikus, s 1930-ban alapítója az FKGP-nek, ahol 1945-ig főtitkár. A Magyar Paraszt Szövetség egyik létrehozója, melynek 1941-1943-ig elnöke. 1944-ben 6 hónapon át a Gestapo foglya, 1945-től az FKGP elnöke és újjáépítési miniszter, majd a Nemzetgyűlés elnöke. 1946.02.04-től 1947.06.01-ig miniszterelnök. Köztársaság ellenes összeesküvéssel vádolták és ezért nem tért haza hivatalos útjáról Svájcából, ahol lemondott elnöki tisztségéről, majd az FKGP Politikai Bizottsága 1947.06.03-án kizárta a pártból. A Nemzetközi Paraszt Unió egyik megalakítója 1947-ben, 1948-64-ig alelnöke, 1964-70-ig elnöke. Az USA-ban több egyetemen tartott előadást és a kaliforniai Berkeley-Egyetem 1957-ben díszdoktorává avatta. Ravasz László lelkipásztorsága idején a Bp. Kálvin téri református gyülekezet főgondnoka volt. *Magyar Életrajzi Lexikon*, u. a., PAP László, *Tíz év és ami utána következett 1945-1963*, szerk. BÁRCZAY Gyula, Bern/Bp., EMPSZ, 1992. 398.

VARGA Béla (Börcs, 1903-1995. Bp.) 1926-ban szentelték római katolikus pappá. 1931-től tagja az FKGP-nek, melynek 1937-től alelnöke, 1943-tól pedig a párt Polgári Tagozatának elnöke. 1939-ben, a Parlamentben a zsidótörvények ellen szavazott. A II. világháború alatt segítette a lengyel menekülteket. 1945 elején a szovjetek rövid időre őrizetbe vették, 1945 augusztusától az FKGP ügyvezető alelnöke és a Politikai Bizottság tagja, ill. parlamenti képviselő. 1946-tól a Nemzetgyűlés elnöke. 1947. június 2-án, Nagy Ferenc lemondása után nyugatra távozott, majd New York-ban lett lelkipásztor. 1990-ben részt vett az Országgyűlés alakuló ülésén és 1991-ben végleg hazatelepült. *Uo*

³⁹ A Baloldali Blokk /BB/ 1946. október 30-án tartott koalíciós pártok értekezletén nyíltan támadta az FKGP-t. Rákosi Mátyás mondta: „...a BB-hoz tartozó pártok, de még közelebből a munkáspártok vezetőiben és tömegeiben is egy olyan felfogás lett úrrá, hogy Magyarországon vannak ellenforradalmi törekvések, amelyek a demokrácia megdöntésére irányulnak, és hogy ezekhez a törekvésekhez a koalíciónak egyik, mégpedig legnagyobb pártja, a részben vagy egészben a magatartásával támasztékot nyújtja”. *Pártközi i.m.* 1945-1948, 292-321.

nem vitték a nemzetgyűlés elé, hanem, mint kormányrendeleteket léptettek életbe.⁴⁰ Ily módon a szavazók kisebbségét képviselők lettek a hangadók és az ország ügyét meghatározók.⁴¹ Az MKP-nek ez sem volt elég a következő választáson a biztos győzelemhez. 1946 októberében-novemberében az MKP Politikai Bizottsága megtalálta a módot a kisgazdák ellehetetlenítésére. Kidolgozták a köztársaság elleni összeskűvés koncepcióját. Magáról az általuk koholt 'összeeskűvésről' aztán Rajk László⁴² belügyminiszter tájékoztatta a sajtó hazai és külföldi képviselőit 1947 januárjában.⁴³ Az 1946. VII. tc.-re hivatkozva a demokratikus államrend és a köztársaság elleni összeskűvéssel hamis vallomások alapján a belügyminiszter megvádolt és eltávolított 50 kisgazdapárti képviselőt⁴⁴ a parlamentből. Kovács Bélát⁴⁵ szovjet segítséggel tartóztatták le, s megindították a Magyar Közösség és a Magyar Parasztszövetség ellen a

⁴⁰ Az MKP 1946-ban a B-lista, a közalkalmazottak átvizsgálása, igazolása bevezetését nem a parlament elé vitte, ott várhatóan megbukott volna, hanem pártközi értekezleten tárgyalta meg, ahol számukra biztos volt a győzelem és kormányrendelet lett belőle: 5 000/1946. ME. sz. rendelet, mely alapján 10%-kal kellett csökkenteni a közalkalmazottak létszámát az 1938-hoz képest. 60 000 főt bocsátottak el. GERGEY, IZSÁK, i.m. 248.

⁴¹ A MKP III. kongresszusán 1946. szept. 29- okt. 1. között célul tűzte ki a polgári erők kiszorítását a politikából, a gazdaságból. „Ki a nép ellenségeivel a koalícióból!” lett a jelszavuk. Az ezek után történt események jól példázzák a szándék végrehajtását. GERGEY, IZSÁK, i.m. 249.

⁴² RAJK László (1909-1949), politikus, 1933-tól építőmunkás, irányítója volt az 1935. évi nagy építőmunkás-sztrájkknak. Az MKP utasítására 1937-ben Spanyolországban részt vett a polgárháborúban. 1945. után tagja lett az MKP valamennyi vezető testületének, valamint az Ideiglenes Nemzetgyűlésnek, országgyűlési képviselő volt. 1946 márciusától 1948 augusztusáig belügyminiszter. E posztján a fasiszta és reakciós csoportok üldözése címén számos vallásos, nemzeti és demokrata szellemű intézményt és szervezetet tiltott be, illetve oszlatott fel, valamint megrendezte az első koncepciók pereket. 1948 augusztusában váltották le a belügy éléről, és lett külügyminiszter. 1949. május 30-án koholt vádak alapján letartóztatták, szeptember 24-én a Népbíróság népellenes büntett és hűtlenség vádjával halálra ítélte, október 15-én kivégezték. 1955-ben rehabilitálták, 1956. október 6-án temették el a Kerepesi temetőben. <http://www.rev.hu/sulinet45/szerviz/kislex/biograf/rajkl.htm>, 2009. 05. 31.

⁴³ Sajtóközlemények a „Köztársaság elleni összeeskűvésről” a Magyar Nemzet, 1947. január 17. február 10. február 18-i számaiban.

⁴⁴ Közöttük volt: Pártay Tivadar, Futó Dezső, Vatai László, Kiss Sándor, Vörös Vince, Saláta Kálmán, Horváth János, Gyulai László, Hám Tibor. Az 50 fő kizárása előtt, már 1946. március 12-én a Országos Elnöksége a BB követelésére 20 jobboldali nemzetgyűlési képviselőt zárt ki a pártból: Dénes István, Nagy Vince, Sulyok Dezső, Vásáry István, Vásáry József. BALOGH Sándor, *Földet...*, i.m. 19, 36. A jogtalanság miatt tüntetőleg Kovács Imre kilépett a NPP-ből. Az Ökumenikus Újjáépítési Bizottságot is megvizsgálták az összeskűvés felderítésében, mivel a „hetes bizottság” (Arany Bálint, Donáth György, Héder János, Kis Károly, Saláta Kálmán, Szent-Iványi Domokos, Szent-Miklós István)-ból többen az Újjáépítési Bizottságban együtt dolgoztak Pap Lászlóval. GERGEY, IZSÁK, i.m. 251 kk., PAP, i.m. 44. kk., GYARMATI György, *A diktatúra intézményrendszerének kiépítése Magyarországon, 1948-1950*. Jelenkor, 1991. 2. sz. 138-147.

Kovács István kisgazdapárti képviselő 1947. február 7-én indítványozta a parlamentben az összeskűvés kivizsgálására egy parlamenti vizsgáló bizottság létrehozását, melyet a VB február 8-i ülésén elutasított és követelte az összeskűvők szigorú, bíróság előtti megbüntetését. *Pártközi i.m.* 434.

⁴⁵ Kovács Béla az FKGP főtitkára, 1947. 02. 25-én megjelent a politikai rendőrségen és minden bizonyíték nélkül letartóztatták, elhurcolták a Szovjetunióba és ott nyolc évet töltött fogságban.

támadásukat.⁴⁶ Donáth Györgyöt halálra, Arany Bálintot 12 évi kényszermunkára ítélték, Varga Béla elmenekült.⁴⁷

Az MKP nem elégedett meg a kispapok meggyengítésével és folytatta egyeduralmi törekvéseit, melyekhez minden társadalmi-politikai lehetőséget felhasznált. „Itt csak az fog történni, amit a kommunista párt akar!” - mondta Farkas Mihály, a párt főtitkár helyettese 1947 októberében az országgyűlési választásokról tartott előadásán a megyei párttitkároknak.⁴⁸ Az MKP a választást részletesen, körültekintően készítette elő; a párt vonalán Farkas Mihály, állami vonalon pedig Rajk László belügyminiszter lett a felelős. Közismert a kékcédulás csalás, amit az ideiglenes névjegyzék-kivonat manipulálásával értek el, mert így egy fő több helyen leadhatta szavazatát.⁴⁹ A suttogó propagandát is be

46 Nagy Ferenc Bernben tartózkodott és értesült az ellene kiadott elfogató parancsról 1947. május 30-án. Szviridov szovjet altábornagy, a Szövetséges Ellenőrző Bizottság magyarországi vezetője 1947. május 28-án írt Nagy Ferenc bűnösségéről a kormányhoz küldött jegyzékében, és június 1-jével Nagy Ferenc lemondott miniszterelnöki tisztéről. PAP, i. m. 42-48, 398.

A Magyar Paraszt Szövetség 1941 szeptemberében alakult meg érdekvédelmi tömörülésként, amely a magyar parasztság érdekében tevékenykedő politikusokat fogta össze. Jelentősen hozzájárult az FKGP 1945-ös választási győzelméhez. Az első politikai szervezetek közt volt, amelyeket a magyar mezőgazdaság kollektivizálására és a hatalomátvételre készülő kommunista párt 1947-ben széttűzött. Több vezetőjét bebörtönözték. Hivatalosan 1948. szept. 10-én szűnt meg, amikor Dobi István elnökletével a párt vezetése kimondta feloszlását. *Fogalmak Magyarország történetéhez*, <http://www.rev.hu/sulinet45/szerviz/kislex/kislexis.htm>, 2009. január 15. letöltés

⁴⁷ A Magyar Közösség ellen 1947-1948 között folytatott hat perben 290 főt állítottak bíróság elé, akik közül kettőt ítélték halálra 188 főt pedig börtönbüntetésre.

DONÁTH György (1904-1947) jogász, 1938-ban csatlakozott az Imrédy Béla által szervezett Magyar Élet Mozgalomhoz. 1939–1944 között a Magyar Élet Pártjának tagjaként országgyűlési képviselő volt. 1939-től a nemzeti szellemű, németellenes Magyar Testvéri Közösség tagja lett; kormánypárti politikusként állt szemben a nemzetiszocializmussal. 1945-ben rövid időre rendőri felügyelet alá helyezték. A Honvédelmi Minisztérium kommunista irányítás alatt álló katonapolitikai osztálya rövidesen felfigyelt a Magyar Közösség tagjainak ismétlődő találkozásaira. 1946 decemberében köztársaság-ellenes összeesküvés címén – többekkel együtt – letartóztatták. A tárgyalás során, hogy társait mentse, mindent magára vállalt. A népbíróság 1947. április 16-án első fokon halálra ítélte, amit a Népbíróságok Országos Tanácsa július 2-án másodfokon jóváhagyott. Őt sújtották a legsúlyosabb ítélettel. 1947. október 23-án kivégezték. 1991. április 15-én ítéletét semmissé nyilvánították. <http://www.rev.hu/sulinet45/szerviz/kislex/biograf/donath.htm>, 2009. 05. 31. letöltés

⁴⁸ GYARMATI György, „Itt csak az fog történni, amit a kommunista párt akar!”, *Adalékok az 1947. évi országgyűlési választások történetéhez*. Társadalmi Szemle, 1997. 8-9. sz. 144-161.

⁴⁹ A szavazóhelyeket ki kerékpárral, ki vonattal, ki kocsival járta többedmagával. A jelölőlaponkat, elő szavazólaponkat a házmegbízottak osztották ki és szedték össze. Akikről tudták, hogy nem szimpatizálnak a kommunistákkal, reakcióskok és nem rájuk szavaznának, azoknak a lapjait vagy nem továbbították, vagy megjegyzéssel küldték tovább. Ezek a személyek ezután nem kaptak meghívást a szavazásra, nem kerültek rá a névjegyzékre. A nagyszámú elutasítást igyekeztek finomabban is megtenni, nem sokkal a választás előtt közölték a választókkal, hogy különböző okmányokra van szükség, hogy megkapják a választási jogosultságukat. Ha nem sikerült időben az adott iratokat bemutatniuk, akkor nem szavazhattak. Választókerületenként meghatározták, hogy hány főtől kell elvonni a szavazati jogot, így ahány jelölt van, annyiszor ezer reakcióst kell kizárni. Összességében 15% kizárását akarták elérni, 550 000-600 000 szavazóét. A szavazólaponkat bonyolulttá, nehezen áttekinthetővé tették. Végül a Magyar Államrendőrség Államvédelmi Osztálya (ÁVO) mintegy 467 000 főtől vette el a szavazati jogát. A témával foglalkozó kutatók nem kívánnak, nem tudnak pontos adatokat adni, mivel nem készültek mindenről jegyzőkönyvek, vagy ahol készültek, azok hitelessége is bizonytalan készítőik miatt. A szavazati lehetőséget Budapesten 38,5%-tól vették el, Baranyában majdnem megduplázták az előírásnak megfelelő

kellett vetni, pl. a MSZDP-t lejáratni, vagy azt híresztelni, hogy a MKP a választási győzelem után gazdasági előnyben részesíti azokat a községeket, ahol az ő pártja kapja a legtöbb szavazatot. Az agitációt és a tagtoborzást egy időben végezték.

4./ A „kékcédulás” választás

Az MKP mindent megtett az elsőrő győzelemért az 1947. augusztus 31-i választáson, amely nem lett olyan nagyarányú, de győzelem volt.⁵⁰ A baloldali pártok (MKP, MSZDP, NPP) összességében kevesebb szavazatot kaptak (45,39%), mint a polgári pártok (54,52%), mégis ők alakítottak kormányt, mivel a parlamenti képviselők arányát a maguk javára, 56%-ra javították úgy, hogy a Magyar Függetlenségi Párt (MFP) összes mandátumát érvénytelenítették.

A Pfeiffer Zoltán⁵¹ által vezetett, és a választáson negyedik helyet elért (670 000 szavazat) Magyar Függetlenségi Párt a kékcédulás csalások miatt pert indított az MKP ellen és új választást kért. Az MKP felmérte, ha ilyen csalások mellett is csak kis különbséggel nyert, akkor nem engedheti meg, hogy új választás legyen, ezért csalás miatt pert indított a MFP ellen.⁵² Rákosi a Választási Bizottság kommunista elnökére, Major Ákosra hárítva a felelősséget meggyőzte őt, hogy az MFP ellen hozzon ítéletet, mert ellenkező esetben polgárháború törhet ki.

Az MSZDP nem volt egységes. Vezető személyiségei közül Peyrer Károly⁵³ a

kizárták számát, míg Kelet-Magyarországon a választók felét zárták ki a szavazásból. GYARMATI, i.m. *Uo.*

⁵⁰A MKP a szavazatok 22,25 %-át kapta meg, utána a legtöbbet a Demokrata Nép Párt 16,50%-ot, az 15,34 %-ot, a MSZDP 14,86 %-ot. HUBAI László, *A magyar társadalom politikai tagoltsága és az 1947-es választások = Fordulat a világban és Magyarországon*, Bp., Napvilág Kiadó, 2000. 108, Az MKP és az MSZDP közös választási nyilatkozatot adott ki tagjainak aktivizálására 1947. július 27-én, mely megjelent ezen a napon a Szabad Nép 1. oldalán. Lássuk az utolsó bekezdést: „A Magyar Kommunista Párt és a Szociáldemokrata Párt felszólítja és utasítja tagjait, szervezeteit, funkcionáriusait és szónokait, hogy a választási küzdelmet a megbonthatatlan munkásegység szellemében, a demokratikus pártok választási szövetségének jegyében folytassák, a Magyar Nemzeti Függetlenségi Front, elsősorban a munkáspártok választási győzelméért.” *A Magyar Kommunista Párt és a Szociáldemokrata Párt határozatai 1944-1948*, szerk. RÁKOSI Sándor, SZABÓ Bálint, Bp., Kossuth, 1979, II. kiadás 495.

⁵¹PFEIFFER Zoltán (Bp. 1900 – New York, 1981) ügyvéd, politikus. 1931-től az FKGP tagja. 1947. márciusában kilépett a pártból és megalapította a Magyar Függetlenségi Pártot. Az 1947-es választásokon elért (670 000) szavazattól megfosztották a pártot.

http://hu.wikipedia.org/wiki/Pfeiffer_Zolt%C3%A1n 2010. 01. 23. letöltés

⁵²Az 1947. szeptember 30-án tartott pártközi értekezleten Gerő Enő javaslatát elfogadták a pártok és együttesen adták be A petíciót Pfeifferék, úgymond választási csalása ellen. Szakasits Árpád elmondta a petíció várható eredményét: „...a Pfeiffer-párt mandátumainak egy részét a Választási Bíróság megsemmisítené”. *Pártközi*, i. m. 759.

⁵³PEYER Károly (1881-1956, New York), politikus, miniszter. 1917-től az MSZDP vezetőségi tagja. A Peidl-kormányban belügyminiszter, majd népjóléti és munkaügyi miniszter a Huszár-kormányban. Az újjáalakult Szociáldemokrata Párt központi intézőbizottsági tagja. 1920. –januárjában távozott a

konzervatív irányt képviselte, Kéthly Anna⁵⁴, Bán Antal, Szeder Ferenc⁵⁵ a centrumhoz tartozott, Marosán György⁵⁶, Szakasits Árpád⁵⁷, Rónai Sándor⁵⁸ a kommunisták

kormányból. 1921-ben az MSZDP első számú vezetője 1944-ig. 1921 decemberében politikai megállapodást kötött Bethlen István miniszterelnökkel (Bethlen–Peyer-paktum), melynek értelmében mindkét fél kölcsönös engedményeinek köszönhetően korlátozott keretek között ismét lehetőség nyílt az MSZDP működésére. A Gestapo, Mauthausenbe hurcolta, ahonnan 1945 májusában tért haza. 1945 nyarán a szakszervezetek képviselőit bejutott az Ideiglenes Nemzetgyűlésbe. 1946 decemberében elvbarátaival, köztük Valentiny Ágoston volt igazságügy-miniszterrel memorandumban tiltakoztak az MSZDP egyre erősödő kommunistabarát politikája ellen. Az 1947 elején lezajlott XXXV. pártkongresszuson kibuktatták a pártvezetőségből és a választmányból. Az 1947. augusztusi országgyűlési választások előtt kilépett az MSZDP-ből és a Magyar Radikális Párt jelöltjeként jutott be ismét a törvényhozásba. 1947 novemberében felfüggesztették a mentelmi jogát. Nem várta meg a letartóztatást, november 19-én elhagyta az országot és másnap megfosztották az állampolgárságától. 1948. február 16-án, illetve július 6-án összeesküvés és kémkedés hamis vádjával távollétében nyolc évre ítélték. 1989. december 14-én rehabilitálták. <http://www.rev.hu/sulinet45/szerviz/kislex/biograf/peyer.htm> 2010. 01. 23.

⁵⁴ KÉTHLY Anna (Bp.1889-1976) 1917-ől az MSZDP tagja. 1920-tól a *Nőmunkás* című lap munkatársa, 1926-tól a folyóirat 1938. évi betiltásáig annak felelős szerkesztője és kiadója. 1922-ben képviselővé választották és másfél évtizeden keresztül ő volt az egyetlen képviselő a parlamentben. 1945. április 2-től pártja delegáltjaként részt vett az Ideiglenes Nemzetgyűlés munkájában, az 1945. novemberi választásokon pedig bekerült a Nemzetgyűlésbe. Ekkor választották be az MSZDP Politikai Bizottságába, egyben kinevezték frakcióvezetőnek és a parlament egyik alelnökének. Tagja volt az Országos Nemzeti Bizottságnak és az Országos Köznevelési Tanácsnak. Peyer Károly kiválása után a két munkáspárt – az MKP és az MSZDP – fúzióját elutasítók vezéralakjává vált. 1948. február 18-án – Szakasits Árpád pártfőtitkár külföldi tartózkodása idején – a Marosán György által összehívott nagy-budapesti pártvezetőségi ülésen kizárták a vezetőségből, majd az MSZDP 1948. márciusi kongresszusán a pártból is. Rövidesen megfosztották parlamenti mandátumától és két évig háziőrizetben tartották. 1950. június 9-én a szociáldemokrata perek kezdetén letartóztatta az ÁVH. Három és fél éves fogva tartás után 1954. január 20-án kémkedés és államellenes tevékenység vádjával életfogytiglani börtönbüntetésre ítélték, de novemberben, nemzetközi tiltakozás hatására, kegyelemben részesítették. 1956. október 31-én a párt elnökévé választották. 1976. szeptember 7-én halt meg Blankenberge-ben, Belgiumban. Hamvait 1990 októberében szállították haza, és november 3-án a Rákoskeresztúri temető 300-as parcellájában helyezték örök nyugalomra. <http://www.rev.hu/sulinet45/szerviz/kislex/biograf/kethly.htm> 2010.01.20

⁵⁵ SZEDER Ferenc (1881-1952) politikus, földmunkás, kubikos, 1946-ban az Ideiglenes Nemzetgyűlés és a Nemzeti Főtanács tagja, 1942-1945 között az MSZDP főtitkára, majd 1948-ig az MSZDP főtitkárhelyettese. 1947-1948-ig az országgyűlés háznagya. Az MKP-vel az egyesülést ellenezte, kizárták a pártból, és 1950-ben letartóztatták és a fizikai bántalmazások miatt a börtönben meghalt. <http://www.rev.hu/sulinet45/szerviz/kislex/biograf/szeder.htm>

⁵⁶ MAROSÁN György (1908-1992), politikus, miniszter, 1927-től tagja a Szociáldemokrata Pártnak. 1941-től az MSZDP fővárosi vezetőségének a tagja. 1945 augusztusáig az MSZDP országos titkára, majd 1945–47-ben vezető titkára. Az MKP és MSZDP egyesítésének egyik fő szorgalmazója, kulcsszerepe volt abban, hogy Szakasits Árpád távollétében a szociáldemokraták elfogadták a fúziót. 1948. március 10-én az ekkor létrehozott MKP–MSZDP Közös Politikai Bizottságának elnökhelyettese és a Közös Szervező Bizottság tagja lett. 1948. augusztus 18-tól 1949. július 1-ig az MDP Budapesti Pártbizottság első titkára. 1949. június 11-től 1950. augusztus 4-ig könnyűipari miniszter. 1950-ben jogerősen halálra ítélték, majd tárgyalás nélkül életfogytiglani börtönbüntetésre módosították az ítéletet. 1956. március 29-én szabadult. Az MDP KV 1956. július 18–21-i ülésén PB-tagként választották. 1956. július 30-tól a Minisztertanács elnökhelyettese lett. Az 1956. október 23-i MDP PB ülésen ellenforradalmi veszélyre hivatkozva tűzparancs kiadását követelte. 1956. november 7-től tagja lett a Magyar Szocialista Munkáspárt Ideiglenes Intéző Bizottságának és a Forradalmi Munkás–Paraszt Kormányának. Az MSZMP KB 1957. februári ülésén adminisztratív KB-titkárrá, Kádár János helyettesévé választották. 1957. május 9-től 1960. január 15-ig államminiszter. 1964 novemberében egyszerű párttagként Moszkvában részt vett az ünnepi felvonuláson, ezután támadások érték a párton belül. 1965-ben kilépett az MSZMP-ből. 1972-ben hosszas huzavona után látott napvilágot visszaemlékezéseinek második része, „Az úton végig kell menni”. Ugyanebben az évben visszalépett az MSZMP-be. 1989-ben ellenezte az MSZMP feloszlását, és részt vett az új MSZMP megalakításában. 1992-ben halt meg Budapesten. http://hu.wikipedia.org/wiki/Maros%C3%A1n_Gy%C3%B6rgy 2009. 10. 16. letöltés

szekerét tolta. Az MSZDP az 1945-ös választáson 823 314 szavazatot kapott, húszezerrel többet, mint az MKP, az 1947-es választáson pedig a negyedik legtöbb szavazatot kapta az MKP, a Demokrata Néppárt és az FKGP után.⁵⁹

5./ A szociáldemokraták bekebelezése

Miért akart az MKP az 1947-es választás után koalíciót kötni az MSZDP-vel? Nyilvánvaló volt, hogy ezzel a koalícióval, az MSZDP önállóságának megszüntetésével⁶⁰ az MKP biztosítani akarta a hatalmi harcban elsőbbségét, az egyeduralmat, az ország kizárólagos irányítását. 1947 szeptemberében a MKP létrehozta azt a bizottságot, melynek feladata volt az MSZDP-ben és a FKGP-ben a baloldal tudatos szervezése és aktívvá tétele a párt céljainak megfelelően. A tét nagy volt, amit az is mutatott, hogy Gerő, Révai, Kádár és Farkas mellett maga Rákosi is tagja volt a bizottságnak. A MSZDP-ben már működött a nyolctagú bizottság, a Baloldali Munkaközösség (a továbbiakban: BMK), amikor Rákosiék megkeresték őket. A BMK 1947. szeptember 7-i ülésén Marosán György, a szervezet vezető egyénisége egyértelműen fogalmazott a koalícióról: „A mai politika az, hogy feltétlenül egységet kell teremtenünk, hogy a koalíció megszilárduljon. Erre kérték őt a kommunista okosok: ... mindenáron egységet kell elérni.”⁶¹ De milyen egységet? A MKP baloldali politikájú és vezetésű MSZDP-t kívánt maga mellett látni. A stabil, konzervatív szociáldemokrata MSZDP nem kedvezett a kommunista párt politikájának. Tömegpropagandával próbálták elcsábítani a tagokat, és megkezdődött a jobboldali MSZDP-sek kizárása a pártból. Az MSZDP Nagy-Budapesti összehívott ülésén, 1948. február 18-án megtörtént a kizártak névsorának felolvasása, mely 40 nevet tartalmazott, köztük Kéthly

⁵⁷ SZAKASITS Árpád (Bp. 1888 –Bp. 1965) kőfaragó, újságíró, politikus. A Tanácsköztársaság alatt a Belügyi Népbiztosság osztályvezetője, 1927-1928 között az MSZDP titkára és támogatta a párt 1948-as egyesülését az MKP-vel. 1948-tól köztársasági elnök, majd 1949-1950 között a Magyar Népköztársaság Elnöki Tanácsának első elnöke. 1950-ben letartóztatták, 1956 márciusában szabadult. 1960-ban az Országos Béketanács elnöke és 1959-1963 között a Magyarok Világszövetsége vezetője.

http://hu.wikipedia.org/wiki/Szakasits_%C3%81rp%C3%A1d 2009. 12. 11. letöltés

⁵⁸ RÓNAI Sándor (Miskolc, 1892 – Bp. 1965.) politikus. Az MSZDP tagja, 1945 után kereskedelmi és szövetkezeti, majd külkereskedelmi miniszter volt. Támogatta a párt egyesülését az MKP-vel. A Magyar Népköztársaság Elnöki Tanácsának elnöke 1950-1952, 1952-től az országgyűlés elnöke. Az MSZMP KB és PB tagja volt haláláig.

http://hu.wikipedia.org/wiki/R%C3%B3nai_S%C3%A1ndor 2010. 03. 19.

⁵⁹ Az 1947-es választás eredménye: MKP 1 113 050, a DNP 820 453, az FKGP 769 763, az MSZDP 744 641, a Magyar Függetlenségi Párt 670 547, a NPP 515 465 szavazat. GERGELY, IZSÁK, i.m. 257.

⁶⁰ 1945-ben az MSZDP tagsága 700 000 fő volt, az MDP-be 250 000 fő lépett be az MSZDP-ből. KÁDÁR Zsuzsanna, *Az MSZDP beolvasztása*, = *Fordulat* i. m. 280., GERGELY, IZSÁK, A huszadik... könyvében az MSZDP tagságát 1945 nyarán 350 000-négyszáz 000 főre teszi. GERGELY, IZSÁK i. m. 233. Az adatok eltérnek, de a választások eredménye alapján Kádár Zsuzsanna közlése elfogadható.

⁶¹ Politikatörténeti és Szakszervezeti Levéltár 274. f. 7/211. ö. e. STRASSENREITER Erzsébet, *Egyesülés? Beolvasztás? Likvidálás? = Fordulat* i. m. 249.

Annáét. Marosán félt az igazság kimondásától, az MSZDP-s tagság eltávolodásától, ezért nem kizárásról, hanem lemondásról beszélt.⁶² Ezen az ülésen eldöntött tény volt, hogy fúzióra lépnek a MKP-val, de ezt csak a párt 1948. március 6-8. között tartott XXXVI. Kongresszusa határozhatta el és kezdhette meg a párt haladéktalanul a hivatalos tárgyalásokat.

Az 1948. június 12-14-i kongresszuson megtörtént az MKP és MSZDP egyesülése, ahol a Magyar Dolgozók Pártja nevet vették fel és kiadták az új párt programnyilatkozatát. Ebben a dokumentumban a köznevelésre és a közművelődésre vonatkozó terv meghatározta, hogy a demokratikus nevelés célja – minden szintű oktatási intézményben – a reakciós szellem minden maradványának eltüntetése. A közös programban azt sem hallgatták el, hogy az egyházaknak szakítaniuk kell az osztály- és népellenességgel vádolt volt nagybirtokosokkal, tőkésekkel és be kell „hódolniuk”, támogatniuk kell a demokratikus államot. Nem hagyott kétséget az államnak az egyházzal való viszonyáról sem: „erélyesen fellép az egyház palástja mögé bújó reakciós irányzatok ellen, és kíméletlenül leleplezi a vallásos érzéssel visszaélő népellenes politikát.”⁶³ Az MKP az egyesüléssel nagy lépést tett az egypártrendszeri proletárdiktatúra győzelme felé.

6./ A korszak miniszterei

A kor és a bonyolult helyzet megértéséhez nem felesleges az iskolák államosításáig terjedő idő vallás- és közoktatásügyi minisztereinek felsorolása és személyük rövid, lexikonszerű bemutatása sem. Az egyes miniszterek működésének kezdete és vége nem esett egybe szükségképpen az egyes kormányok hivatalba lépésének és leköszönésének időpontjával. Ugyanaz a személy esetenként több kormány minisztere is volt.

Személyiségük, életútjuk, beállítottságuk azonban finoman illeszkedik a kommunisták hatalomért folytatott harcának mindenkori aktuális fázisához.

⁶² GERGELY Jenő és IZSÁK Lajos, *A huszadik század története* című munkájukban a 310. oldalon írják: „... az 1948. február 18-i ülésen ... Marosán György... elítélte a párt jobboldali vezetőinek „egységbontó és munkásáruló politikáját, bejelentette Kéthly Anna, Szeder Ferenc, Szélig Imre (1903-1968, lakatos, 1923-tól az MSZDP tagja, 1938-tól Csepelen az MSZDP titkára. 1945-ben az Ideiglenes Nemzetgyűlés tagja. Ellenezte az MKP-val az egyesülést, és ezért kizárták a pártból. 1948-ban külföldre távozott, majd a BBC-nek lett a munkatársa.), pártvezetőségi tagságukról való „lemondását”. Az 1948. február 18-i ülés határozata: „...a Szociáldemokrata Párt feladata... biztosítsa a céltudatos szocialista pártvezetést, és osztálytudatosra neveli a ma még szervezetlen dolgozó tömegeket is...a Magyar Kommunista Párttal különösen szoros szövetségben fogja végrehajtani...egységes forradalmi munkáspárt kialakulása felé mutat... válasszon olyan pártvezetőséget, amely személyileg is biztosítja a munkásosztály szocialista irányítását, a jobboldal végleges megsemmisítésével teremtsen meg a párt egységét.” *A MKP*, i. m. 548-549 és Népszava, 1948. február 19. 4.

⁶³ A Magyar Dolgozók Pártjának programnyilatkozata, 1948. június 12-14, *A MKP*, i.m. 600-602. Az MDP az MKP szervezeti felépítését vette át, és központi apparátusát megtartotta, amelybe az MSZDP tagjai közül is kerültek be.

Az első Teleki Géza: gróf (Budapest, 1911.– Washington, 1983.) geográfus-geológus, egyetemi tanár, Teleki Pál miniszterelnök fia. A Debrecenben megalakult Ideiglenes Nemzeti Kormányban *1944. dec. 22-től 1945. nov. 15-ig vallás- és közoktatásügyi miniszter*. Egyetemi tanulmányait a bécsi egyetemen végezte, ahol 1930-ban doktorált. 1940-től 1944-ig a kolozsvári egyetem gazdasági földrajz tanára. 1944-ben, a német megszállás idején a fegyverszünetet sürgette és tagja lett az 1945. szeptember 28-án Moszkvába indított küldöttségnek, amely ott október 11-én alá is írta az ideiglenes fegyverszüneti egyezményt. 1948-ig a budapesti műegyetem közgazdasági karának gazdasági földtani tanszékének tanára, és a Dunavölgy tematikus térképsorozatnak egyik kimunkálója volt. 1949-ben az USA-ba távozott. 1950-től a Virginiai Egyetem tanára, 1955-től a George Washington Egyetemen a földtan professzora volt.⁶⁴

A második Keresztury Dezső: (Zalaegerszeg, 1904. szept. 6. - Budapest, 1996. ápr. 30.) író, irodalomtörténész, műfordító, és a Nemzeti Parasztpárt tagjaként *a VKM minisztere 1945. november 15 - 1947. március 14. között*. Egyetemi tanulmányait Eötvös kollégistaként Budapesten, majd Bécsben és Berlinben végezte, és magyar-német szakos tanári diplomát szerzett. 1936-1943-ban az Eötvös Kollégium tanára, majd 1945-48-ban igazgatója lett. 1948 után a Magyar Tudományos Akadémia főkönyvtárnoka, 1950-1971 között pedig az Országos Széchényi Könyvtár fősztályvezetője. 1985-től a Magyar Irodalomtörténeti Társaság elnöke, majd tiszteletbeli elnöke. 1973-tól az MTA levelező, 1982-től rendes tagja. A kortárs magyar irodalom sokoldalú művelője és a magyar irodalom- és művelődéstörténet elismert kutatója.⁶⁵

A harmadik Ortutay Gyula: (Szabadka, 1910. március 24. - Budapest, 1978. március 22.) etnográfus, politikus, 1934-ben Szegeden a Ferenc József Tudományegyetemen szerzett magyar-latin-görög szakos tanári diplomát. Ebben az évben ugyanitt doktorált a magyar néprajz-lélektan tárgyából. Szegedi tanulmányai során kötött szoros barátságot Radnóti Miklóssal. 1935-ben gyakornokként került a Magyar Nemzeti Múzeumba s 1935-től 1944-ig a Magyar Rádió munkatársa is volt, ahol az Irodalmi Osztály helyettes vezetője lett. A pártmunka mellett 1945 szeptemberétől a néprajz egyetemi tanára, majd akadémiai levelező tag lett. *1947. március 17 - 1950. február 25. között vallás- és közoktatásügyi miniszter*. 1946-tól a Partizán Barátok Szövetsége és a Magyar Szovjet

⁶⁴ <http://www.mek.niif.hu/00300/00355/html./> 2010. 02. 14.

⁶⁵ *Új Magyar Életrajzi Lexikon*, főszerk. MARKÓ László, Magyar Könyvklub, Budapest, 2002. 878-879.

Művelődési Társaság tagja, illetve az utóbbinak társelnöke. 1948 decemberétől az MTA-t átszervező tudományos tanács társelnöke. 1949-től a Magyar Függetlenségi Népfront Országos Tanácsának, 1954-től, pedig a Hazafias Népfront Országos Tanácsának tagja, majd alelnöke haláláig. 1958-tól, pedig az Elnöki Tanács tagja, 1970-78 között, pedig az egyetemen néprajzot tanított. 1958-tól országgyűlési képviselő és ettől az évtől akadémikus.⁶⁶

III. Az egyház pozícióvesztése a „demokratizálás” folyamataiban

A kommunista pártnak a református egyház ellen indított frontális támadása előtt, vagy azzal párhuzamosan, 1945 első pillanataitól zajlott az egyház pozícióinak a rombolása a „demokratizálás” jegyében, mely látszatra kimondottan nem az egyház ellen irányuló akciónak tűnt. A demokratizálás politikai lépéseinek ilyen egyházzellenes „felhasználása” azonban nem volt kevésbé tudatos és kevésbé ártalmas a nyílt frontális támadás lépéseinél. Az itt következő alfejezetekben sorra veszek néhány ilyen „demokratizáló” lépést, különös figyelmet fordítva arra a küzdelemre, melyet az egyház a működését, s olykor a puszta létét is fenyegető támadások ellen vívott.

1./ A földreform

A földreformról 1945-ben az Ideiglenes Nemzeti Kormány rendelkezett Debrecenben. Az 1945. évi VI. törvény és a hozzá tartozó 600/0945. ME. számú rendelet a nagybirtokrendszer megszűnését és a földműves nép földhöz juttatását mondta ki 1945. március 15-én. Az Ideiglenes Nemzeti Kormány mögött álló erők földreformban, a földműves nép ősi jussához juttatásában látták a parasztság politikai, társadalmi, gazdasági és szellemi „felemelkedését” és egyben az ország demokratikus átalakulásának egyik feltételét.⁶⁷ 1945-ben a kiosztott földek nagysága – néhány hold – azonban nem tette lehetővé, hogy szakszerű, az ország gazdaságára nézve komoly gazdálkodás, termelés induljon el. A demokratikus átalakulás fontos pontjának tartották 1945-ben a földosztást, de néhány év múlva eljött a kolhozosítás ideje, amikor mindent a közösbe kellett beadni. Rövid ideig érezhette a parasztság, hogy saját földje van, és azon termelhet, mert Rákosi 1948. augusztus 20-i kecskeméti beszédében bejelentette a

⁶⁶ *Új Magyar*, i.m. 184-185.

⁶⁷ *1000 év törvényei*, 1945. évi VI. törvény, I-VI. fejezet, A VII. fejezet a kártalanítás módját, mértékét adja meg. www.1000ev.hu, 2008. 12.14.

tsz-esítés megkezdését. Már nem volt szüksége a proletárdiktatúrának egy szabadon, önállóan gazdálkodó, esetleg megerősödő parasztságra, annál inkább agrárproletárookra. Az 1947-es választáson győzött az MKP, és igyekezett megszabadulni minden olyan „eszköztől”, amely támogatta a győzelemben, de a proletárdiktatúra kiépítésében pedig hátráltatta.

????Révész püspök az 1946-os körlevél-tervezetében a földbirtokok elkobzásának az ügyével kapcsolatban igazságos elintézést, kárpótlást várt az állam részéről. Nem támadt, nem sajnáltatta magát, az egyházat a súlyos veszteségért, bár ezeknek a földeknek a javadalma tartotta fenn az egyházi iskolákat, tanítókat, intézményeket.???

A református egyház 139 egyházközségtől 25.617 kataszteri holdat, 36 intézményétől és alapítványától 28.439 kataszteri hold földet vettek el, összesen 54.056 kataszteri holdat. Ezzel szemben 71 egyházközség és 1 alapítvány 1184 kataszteri hold földbirtokhoz jutott. Tehát az egyház elvett és kapott földbirtokok utáni tényleges vesztesége 52.972 kataszteri hold föld volt.⁶⁸ Azokat az egyházmegyéket, egyházkerületeket, alapítványokat, amelyek magasabb szintű iskolákat, illetve nyugdíjintézetet tartottak fenn, nagyon súlyosan érintette az elvesztett földek után járó haszonbérek kiesése. Ez a veszteség a költségvetés egyensúlyát felborította és kiszolgáltatottá tette az egyházi alkalmazottakat. Az egyház megpróbálta elérni, hogy ne a földek megváltási árát kapja, hanem úgy kártalanítsa az állam az egyházat, hogy a föld adott évi jövedelmét adják oda évente, és ezzel biztosítsák a tanárok, az alkalmazottak, a harangozó, a kántor tisztességes bérezését. Az INK, majd az utána következő kormányok 1945-től 1948-ig minimális jövedelemkiegészítő államsegélyt, tiszteletdíjat biztosítottak minden egyház lelkészének és az oktatásban dolgozóknak, de ezt az egyházak nem tekintették kártalanításnak. Az állam támogatást adott a háborús károkat szenvedett templomok, egyházi iskolák rendbehozatalára is, melyek összegét előszeretettel emlegette Rákosi, ha az egyház és az állam kapcsolatáról volt szó. Természetesen ez sem volt a földek elvételéért nyújtott kárpótlásnak tekinthető.

Lázár Andor a birtokreform rendeletének kimondásával szinte egyidőben írta meg Birtokreform című tanulmányát.⁶⁹ A főgondnok a református egyház vezetőivel együtt

⁶⁸ Egyetemes Konvent jegyzőkönyve 1947. április 15-16. 21. o. 30. p. Magyarországi Református Egyház Zsinati Levéltára (a továbbiakban: MREZSL.) 2. a fond (a továbbiakban: f), 362. doboz (a továbbiakban: d.), 2. a. f. Külön Kezelt Iratok (a továbbiakban: KKI) 1.

⁶⁹ Lázár Andor a Dunamelléki Református Egyházkerület főgondnoka 1945. április 5-én juttatta el Birtokreform tanulmányát Ravasz Lászlónak. Ráday Levéltár, A. 1/c. 1689/1945. 30 gépelt oldal

akart segíteni a magyar parasztság helyzetén.

A változtatást helyesnek tartotta, azonban Magyarország területének nagyságát ismerve tudta, hogy nem fognak annyi földterületet kapni a parasztok, hogy abból egyéni gazdálkodókként minden előkészület, gazdálkodásra nevelés nélkül megéljenek, és az ország lakosságának is biztosítsák az élelmet. Véleménye szerint egy jó földreform, a földbirtok tisztességes, szabályozott elosztása a parasztság megerősödését segítené, amely a családokra és a nemzetre is áldás lehetett volna, nem pedig sorscsapás. A földbirtokreform Rákosi egyeduralmi politikájának csupán egyik eszköze volt. A parasztság néhány kataszteri hold földet, „törpebirtokot” kapott. A mezőgazdasági üzemek, vállalatok megszűntek, mivel kivették a földet alóluk, s a kis törpebirtokos parasztság nem volt képes a nagyüzemi termelésre. Nem csak a földbirtokreform, de a háború utáni rossz gazdasági helyzet is nehezítette az ország talpra állását. Lázár a földosztást a birtokos osztály megsemmisítésének tartotta, amely állítása néhány év múlva bebizonyosodott.

A földreform nem volt idegen a református egyháztól, de a magvalósulással ilyen formában nem értett egyet. Tildy Zoltán 1929 után, amikor nagyon nehéz volt Magyarországon a parasztság helyzete, a nagyszalontai egyházmegye nevében kérte, hogy a szegény földműves népet juttassák földhöz. A református egyházban megkezdődött egyházkerületenként a szervezkedés, és 1933-ban az egyetemes konvent a földművelésügyi és igazságügyi miniszterhez feliratot intézett az agrár- és a földbirtok politika ügyében.⁷⁰ Révész Imre 1939-ben kiadott újévi nyilatkozata érinti a radikális földreformot, melynek végrehajtását erőszakmentesen képzelt el. Révész Imre 1945-ben Teleki Géza befolyása révén igyekezett elérni, hogy az egyház földjeit célvagyonnak kezeljék, melyek az egyház működésének elemi feltételei, és ezért nyerjenek menetesítést az államosítás alól.⁷¹ A történelem más képet mutat.

1945-ben Rákosiéknak a földreformmal sikerült a parasztság egy részét a párt mellé állítani, de az 1947-es választási győzelem után elindult a tsz-esítés, és elkezdődött a

⁷⁰ Egyetemes Konvent jegyzőkönyve, 289/1933. MREZSL. 2. a f. A Magyarországi Református Egyház Egyetemes Konventje Budapesten, 1933. évi május hó 3-5. napján tartott ülésének jegyzőkönyve, Az MRE Egyetemes Konvent hivatalos kiadványa, Bp., 1933, 326-327. A Missziói Bizottság hatékonyan és hathatósan foglalkozott azzal, hogy hogyan lehetne komoly segítséget adni a földművelő népnek, annak a földművelő népnek, amely a magyar reformátusságnak nagyobbik részét tette ki.

⁷¹ Fürj Zoltán, *Föld – vidék – református egyház Lázár Andor a földkérdésről 1945-ben*, című tanulmányában említi, hogy Teleki Géza az Ideiglenes Nemzeti Kormány debreceni működése idején Révész Imre püspöknél lakott. FÜRJ Zoltán, *Föld – vidék – református egyház Lázár Andor a földkérdésről 1945-ben*, www.avacongress.net/ava2003/cd/pdf/index.html 4. Az egyházi földek célvagyon jellegét kérte a római katolikus egyház is. Erről tanúskodnak a levéltári források és az 1945. május 24-i kalocsai érseki körlevél..

lassú faluról városba vándorlás a megélhetésért. A város új és idegen volt a falusi közösséghez szokott embereknek. A kommunista párt tagságának növelése, megtartása érdekében nem ismert semmilyen akadályt, számára minden eszköz elfogadható volt. Később a munkaversenyekkel, a 100, 150, 200%-os teljesítményekkel „megdicsőítették” a parasztból lett munkásembert, aki a városban megbecsült ember lett. Lakást kapott, ha nem is olyan nagyot, gyermekeit óvodába, iskolába járathatta s az ő számukra is lehetőség volt továbbtanulni, akár ipari, akár középiskolai vagy gimnáziumi tanintézetekben. Az elszakadt, gyökeretelené váló embert könnyebb volt irányítani, könnyebb volt hangzatos célokra meggyerni.

A sebtében és elsősorban nem szakmai, hanem politikai célokat követő földosztás a református egyház anyagi függetlenségét súlyosan érintette anélkül, hogy a földosztó kormányok az egyházat méltóképpen kárpótolták és anyagi helyzetét rendezték volna. Nyilvánvaló, hogy az egyháznak az anyagi létalapjaitól való megfosztása, az ilyen értelmű anyagi függésbe hozás, az egyház feletti hatalomszerzés célját is szolgálta.

2./ A B-lista

Rákosi „Mindent az újjáépítésért” című beszédében, melyet 1945. május 27-én Pécsen tartott, arról szólt, hogy a demokraciának le kell győznie a fasizmust, s ehhez az államapparátust meg kell tisztítani, és létre kell hozni egy új szellemi réteget, amely a demokraciát követi. Az új embertípust a pártnak kell kinevelnie. Az MKP-nek ehhez meg kellett nyernie a parasztság, a munkásság⁷² és a haladó értelmiség mellett az ifjúságot is, mert tudták, hogy akié az ifjúság, azé a jövő. Szükség volt az ifjúság, s mellettük a nők lelkesedésére az ország újjáépítésében és természetesen a párt támogatásában.⁷³ Az újjáépítésnek azonban – a kommunisták hatalmi taktikájában egyesek megnyerése mellett – része volt a tisztogatás mind a köz-, mind a magánalkalmazottak között. A „reakciósokat” el kellett távolítani. Az eltávolítás a nemkívánatos személyek összeírásával: az úgynevezett B-listára való helyezésével kezdődött.

1946 márciusában Rákosi, „Folytassuk a harcot” című beszédében újra a köztisztviselők és a magántisztviselők leépítéséről szólt. Azoknak pedig, akik részt vettek a politikai tisztogatásban, politikailag maximálisan megbízhatóknak kellett

⁷² Rákosi politikájához hozzátartozott a földreform megvalósításának a véghezvitele azzal a céllal, hogy a földhöz juttatott parasztszázazerei az MKP mellé álljanak. A munkásságot a gyárak és az üzemek államosításával kívánta megnyerni. „Tiéd az ország, magadnak építéd” jelmonddal.

⁷³ RÁKOSI Mátyás, *A magyar demokráciáért*, Bp. Szikra 1948. III. kiadás. (*Mindent az újjáépítésért*, 1945. május 27. Pécsi Nagygyűlés) 41-62.

lenniük.⁷⁴ Rákosi a szakszervezeti tanácsra bízta a B-listák elkészítését. A listákat összeállító bizottságok aztán pontosan „kimutatták”, hol és mely vállalatoknál dolgoznak, illetve személy szerint kik a reakciósok, akiket el kellett távolítani.

Rákosi ebben a beszédében a klerikális reakció elleni harcot is felvetette és szinte „bűnvallásként” mondja: „Elvtársaim, meg kell vallanom, hogy ezen a téren eddig mi túlságos tartózkodást tanúsítottunk”⁷⁵ Rákosi gyengeségnek tartja, hogy a demokrácia 15 hónapos tapasztalata azt mutatja, hogy a klerikális reakciót eddig nem tudták megtörni, ami leginkább a közoktatásban mutatkozott meg. Rákosi szavait tettek követték. A klerikális reakció elleni harcban változtattak az addigi taktikájukon. Nyíltan támadtak mindent, ami – szerintük – a demokrácia ellen volt. 1946-ban az MKP III. kongresszusán felmerült az állam és az egyház viszonyának rendezése, az állam és az egyház szétválasztása is, hivatkozva a nyugati demokráciákra, ahol ez megtörtént.⁷⁶

Révai József hasonló gondolatokat fogalmazott meg, mint Rákosi, és ezeket már korábban, 1945. július 22-én a Szabad Népből közzétette. Cikkében négy fő gócról beszélt, amellyel a reakció rendelkezett. Az első három góc megegyezett Rákosi 1945-ös gondolatával: közigazgatás, gazdasági élet, hadsereg. A negyedik reakciós gócnak a közoktatást tartotta, amely leginkább lemaradt a demokrácia „haladásától”. Révai már ekkor elmarasztalóan szólt a kultuskormányzatról, mert úgy vélte, hogy az az akkori „viszonyokat átmenetinek” tartja és ezért nem kezdeményezett nevelési reformot. Révai azonban ebben a cikkében nevén nevezi, hogy mit kellene tenni az iskolaügy átrendezésben: tanárok és diákok átképzését, új tankönyvek megírását, a munkások és parasztok továbbképzését. Révai azonnali változtatást akart, mert a közoktatás reformja nem tűrt halasztást.⁷⁷

Az MKP központi vezetőségének Közigazgatási Osztálya már egy évvel a kiadott miniszterelnöki rendelet előtt, 1945 novemberében elkészítette a tervezetet, hogy hogyan kell megtisztítani a közigazgatást. Később ennek az eszköze, illetve formája lett a B-listázás. Az úgynevezett B-listázást az 5000/1946. számú miniszterelnöki rendelet szabályozta.⁷⁸ Ennek a rendeletnek a lényege az volt, hogy a közalkalmazottak számát az 1937-38-as évi létszám 90%-ára kívánta csökkenteni. A rendelet szerint e cél elérése

⁷⁴ RÁKOSI, A magyar, i. m., *Folytassuk a harcot*, 1946. március 24. Budapest, 201-236.

⁷⁵ RÁKOSI, A magyar i.m. 233.

⁷⁶ *A népi demokrácia útja* (1946. szeptember 29. Beszámoló az MKP III. Kongresszusán), RÁKOSI, A magyar, i.m. 327-378.

⁷⁷ RÉVAI József, *A demokrácia támadásában*, Szabad Nép 1945. július 22. RÉVAI József, *Élni tudtunk a szabadsággal, Válogatott cikkek és beszédek*, 1945-1949. Bp. Szikra, 1949. 8-15.

⁷⁸ Az 5000/1946. sz. ME. rendelet megjelent, Magyar Közlöny, 1946. május 19. 113. sz.

érdekében el kellett bocsátani azokat, akik az ország demokratikus újjáalakítását tevélegesen nem végzik, akik hivatali munkájukat a megkívánt mértékben nem látják el, akik ellen kifogások vannak a munkavégzésükben. A rendelet arról is intézkedett, hogy ha nem csökken 10%-kal a tanítók, tanerők száma, mert nincs ennyi meg nem felelő, akkor a nélkülözhetetlenek minősülőket is a listára kell tenni.

A rendelet először az állami iskolák oktatóira, személyzetére vonatkozott, de rövid időn belül kiterjesztették a vallásfelekezeti iskolák pedagógusaira is. Bassola Zoltán,⁷⁹ a VKM államtitkára a 60.138/1946-os számú levelében, melyet az MRE Egyetemes Konventjének írt, közölte, hogy az 5000/1946. ME. sz. rendelet nemcsak az állami, de az egyházi fenntartású iskolák alkalmazottai számának csökkentésére is vonatkozik és egyben fölkérte az Egyetemes Konvent Enökségét, hogy terjessze a VKM elé a csökkentésre vonatkozó elgondolásait.⁸⁰ Az egyházi iskolákban dolgozók létszámcsökkentését már a Szabad Nép 1945. április 15-i cikke is szorgalmazta, mely szerint egyetlen területe van az új magyar életnek, ahol a reakció valósággal újjá tudott éledni, és ez nem más, mint a magyar közoktatás.⁸¹ A cikk a minisztert, Teleki Gézáttette felelőssé az egyházi iskolák megtűréséért. A gépezet elindult, és két nappal később a Budapesti Nemzeti Bizottság felszólította Telekit, hogy kezdje el a tanügyi személyzet igazoltatását, s ne csak az oktatókkal foglalkozzon, de gondoskodjon az új tankönyvekről és tanárok demokratikus átneveléséről is. Bassola Zoltán 1946. május 22-én kelt levelére a református egyház május 29-én választ adott Ravasz László és Balogh Jenő egyetemes konvent lelkeszi és világi elnökök aláírásával.⁸² Ravaszék kifejezték köszönetüket, hogy a VKM megpróbálja figyelembe venni az egyház autonómiáját, de kifejezték egyet nem értő véleményüket. A B-listázás kiterjesztését a minisztérium és az államvezetés egyházellenes politikai döntéseként értékelték. Határozottan kiálltak amellett, hogy az államháztartás egyensúlyának helyreállítása érdekében nem az oktatási intézetekben alkalmazottak számának csökkentése a megfelelő intézkedés, mert az oktatókhoz csak végső esetben szabad hozzányúlni. A magyar keresztyén társadalom joggal várta el a kormánytól, hogy a tanítás lehetőségét senki elől ne zárják el. A Konvent Elnöksége a megoldást inkább a közigazgatás reformjában látta. Szerintük ezzel a rendelettel a kormány a magyar nemzet kulturális

⁷⁹ BASSOLA Zoltán (1902-1968) magyar, görög, latin szakos tanár, 1946-1948. között a VKM államtitkára, az iskolák államosítása után nyugdíjazták 1948-ban.

⁸⁰ MREZSL. 2. d. f. 72. d., A létszámcsökkentést a 8230/1946. ME. sz. rendelet terjesztette ki a felekezeti iskolákban tanító tanárookra és egyéb alkalmazottakra.

⁸¹ KARDOS József, *Iskola a politika sodrásában 1945-1993*. Bp., Gondolat Kiadó, 2007. 17.

⁸² 2113/1946. sz. Gyetemes konvent elnöksége, Bp., 1946. május 29. MREZSL. 2. b. f. 72. d., 1-5.

színvonalát fogja gyöngíteni, amelyet az egyház nem fogadhat el, mert „... a nemzet nem remélheti elesettségéből való felemelkedését, sőt megmaradását sem, ha kulturális téren az eddiginél nem törekszik minden erejével magasabb színvonal elérésére és biztosítására”.⁸³ Az Egyetemes Konvent Elnöksége nem ellenezte az 5000/1946. ME sz. rendelet 2.§-a 2. bekezdésének végrehajtását a református egyház által fenntartott iskolák alkalmazottainál, amennyiben a többi iskolafenntartó egyház tanerői is hasonló elbánás alá esnek. Az ügy fontossága és az összehívandó zsinati ülés időigényessége miatt a választ nem az arra jogosult országos zsinat adta meg, hanem az Egyetemes Konvent elnöksége. A református egyház törvénye alapján a tanítók, tanárok csak fegyelmi eljárás útján mozdíthatók el állásukból, így a létszámcsökkentést, amelyet az állam, a minisztérium elvárt, nem lehetett végrehajtani. Ez nem tartozott az egyház hatáskörébe. Az egyház ezzel nem akart az autonómiája mögé bújni, mert nem volt semmi takargatnivalója. A református egyház négyszáz év óta vállalta, hogy bármikor, bárki megnézhete iskoláit és láthatták, hogy ott milyen munka folyik. Viszont tiltakoztak az ellen, hogy az oktatók és az iskolák egzisztenciális kérdéseibe a szakszervezeti tanács beleszóljon, mert ennek sem egyházi, sem állami szabályozása nem történt meg. A Szakszervezeti Tanácsot csak illusztris vendégnek tekinthette az egyház.

A B-listázáshoz szükséges vizsgálat elvégzése ellen az Egyetemes Konvent elnöksége nem tiltakozott, de azt határozottan kimondta, hogy nem tud hozzájárulni, hogy bármilyen jogcímen, bárkit is elbocsássanak a tanítók, a tanárok közül az iskolákból, mert 1946-ban nem volt nélkülözhető tanerő. A református iskolákban azért sem lehetett létszámcsökkentésről beszélni, mert ez növelte volna az oktatás színvonalának esését, vagy a tanulók létszámát.

A május 29-i válaszlevél megszületése előtt 1946. május 25-én a VKM 2. ügyosztálya meghívására felekezeti értekezleten vett részt Kiss József konventi főtanácsos, Harsányi György a konvent jogásza és Ványi Ferenc a Dunamelléki Református Egyházkerület tanügyi előadója. Bassola Zoltán államtitkár fölvezette az egyházak számára a választási lehetőségeket: törvényhozás útján törvényekben nyert felhatalmazással, kormányrendelettel rendezik az iskolákban a létszámcsökkentést, illetve maguk az egyházak önkéntes felajánlás alapján – mintegy belátva annak szükségességét, hogy nincs ilyen sok pedagógusra szükségük – az állami iskolákhoz

⁸³E Gyetemes Konvent Elnöksége levele /Ravasz László, Balogh Jenő/ a VKM-nek és a négy egyházkerület püspökének, Budapest, 1946. május 29. MREZSL. 2. d. f. 72. d. 3.

hasonlóan csökkentik tanáraik, tanítóik számát. Ebben az esetben az állam és az iskolafenntartó egyházak között kétoldalú szerződés jöhetett volna létre, amely az állam számára a legkedvezőbb lett volna. A tárgyaláson egyházi részről fölvetődött, hogy ne csökkentsék a tanítók létszámát iskoláikban, hanem a tervezett létszámcsökkentéshez mérten szállítsák le az egyházi iskoláknak járó államsegélyt. Így valóban segíthetnék az államháztartás egyensúlyának javítását. A felvetést megbeszélés követte, amely során kiderült, hogy nem pénzspórolásról volt szó, hanem azoknak a személyeknek az eltávolításáról, akik nem szolgálják a demokratikus szellemű nevelést, oktatást. Az értekezlet légkörét befolyásolták a napi sajtó újságcikkei, amelyek rémhíreket terjesztettek, hogy a felekezeti iskolákban milyen fasiszta jellegű összeesküvéseket fedeztek föl és ezekkel kapcsolatban tanárokat, tanítókat, lelkészeket, vallásoktatókat tartóztattak le. Kiss József *Pro memoria*-jában írta: „... az eszmecsere során nyilvánvalóvá vált, hogy ennek a kérdésnek a törvényhozásban való előterjesztése alkalmat és lehetőséget nyújtana az egyházi iskolarendszer fenntartása vagy megszüntetése kérdésének felvetésére, s ez maga után vonhatná az egyház és az állam közötti viszony szabályozásának kérdését is.”⁸⁴

1946. május 25-ét írtak, amikor a pedagógusok létszámcsökkentésekor arra lehetett következtetni, hogy az egyházi iskolákat államosítják. Az ellenőrzést végző bizottságról hosszasan vitatkoztak, s nem tudtak közös nevezőre jutni, bár a többség elfogadta, hogy a háromtagú bizottság tagjai közül a miniszterelnök és a vallás- és közoktatásügyi miniszter a saját küldöttjét az érdekelt egyházi hatóság tanári illetve tanítói testületéből válassza. A konvent elnöksége kérte, hogy a vizsgálatot végző bizottság minden egyes tagja – vallásukra nézve – a vizsgálandó intézménnyel azonos felekezetű legyen. A Magyar Pedagógusok Szabad Szakszervezete (a továbbiakban: MPSZSZ) azonban nem járult hozzá, hogy az ő küldöttjét bárki is kiválassza. A tanácskozás végén az egyházak úgy látták, hogy a legjobb, ha önként hozzájárulnak ahhoz, hogy az 5000/1946. ME sz. rendelet hatálya az egyházi iskolákat is érintse. A tanácskozás érdekessége, hogy Bassola Zoltán már ekkor felvetette az iskolai tankönyvek jegyzékének készítését, amelyet a Köznevelés c. lapban közzé kellett tenni, mivel bármikor ellenőrizhették, hogy mely iskola, milyen – akár egyház, akár állam által engedélyezett – könyvet használ az oktatásban. Amennyiben a Köznevelés c. lapban nem jelent meg, nincs a jegyzékben egy adott könyv, de használják, akkor azért az illető oktatási intézményt el

⁸⁴ KISS József, *Pro memoria*, MREZSL. 2. d. f. 72. d.

lehetett marasztalni. A terror, a központi felügyelet kezdetét vette. Az iskolai könyvtárakat is jegyzékkészítésre kötelezték, hogy fasiszta szellemű könyvek ne szerepeljenek az iskolák könyvtáraiban.⁸⁵ Győry Elemér a Dunántúli Református Egyházkerület püspöke az iskolákban használt és engedélyezett tankönyvek jegyzéke esetében elegendőnek tartotta az Egyetemes Konventnél engedélyezett tankönyvről vezetett kimutatást, amelybe bárki betekinthejt.⁸⁶

Győry Elemér tiltakozott a létszámcsökkentés ellen, mert a Dunántúlon sem volt elegendő oktató az egyházi iskolákban. A Tiszántúli Református Egyházkerület nevében Révész Imre püspök egyetértett az Egyetemes Konvent május 29-én a VKM-hez írott levelével, mert egyházkerületében voltak olyan iskolák, amelyekben egyáltalán nem volt tanító.⁸⁷ A püspök a Konventhez 1946. június 5-én írt levelében kitért arra, hogy a Magyarországi Református Egyház a közép- és középfokú iskolái tanárainak minősítését nem vezette be. Az Egyetemes Konvent ezzel a kérdéssel ugyan foglalkozott az 194/1937, a 190/1939 és a 332/1940. sz. határozataiban és megállapította a tanárok minősítésének rendjét és módját, de a határozatok végrehajtása eddig nem történt meg. Ványi Ferenc tanügyi főtanácsos levélben tett használható javaslatot az Egyetemes Konventnek a minősítés módjára és a bizottság munkájára vonatkozóan. A javaslat: a bizottság által összegyűjtött adatokat egészítsék ki az iskolaszéki, illetve igazgatótanácsi elnök véleményével, majd ezeket az egyházkerület püspöke lássa el javaslataival, és ezután kerüljenek a személyi lapok a bizottság elé.⁸⁸

A létszámcsökkentés tárgyában a 8230/1946. ME. sz. rendelet – melyet az 5000/1946. és 5700/1946. miniszterelnöki számú rendeletének alapján végre kellett

⁸⁵ KISS József, U.o. 1-7.

⁸⁶ GYŐRY Elemér *levele az EKO elnökségéhez*, Pápa, 1946. május 31. 1628/1946. MREZSL. 2. d. f. 72. d. Az állam létszámcsökkentő kezdeményezésére Balogh Jenő, a Dunántúli Református Egyházkerület főgondnoka hasonlóan reagált, mint Győry Elemér püspök. A püspök hozzátette, hogy az egyházi önkormányzatokat sértené, ha egy állami kormányrendelet megváltoztatná a hatályos egyházi törvényeket. BALOGH Jenő *levele az Egyetemes Konventhez*, Pápa, 1946. június 1. MREZSL 2. d. f. 72. d.

GYŐRY Elemér (Takácsi, 1891. – Bp. 1978.) Teológiát Pápán és Genfben tanult Győrben 1928-1943-ig, 1943-1961-ig Pápán volt lelkipásztor. 1943-ban választották meg a Dunántúli Református Egyházkerület püspökének, mely tisztet 1961-ig töltött be.

⁸⁷ RÉVÉSZ Imre *levele az EKO elnökségéhez*, Debrecen, 1946. június 5. 1792/1946. sz. MREZSL. 2. d. f. 72. d.

⁸⁸ Ványi Ferenc javasolta, hogy a következő kérdéseket hagyják ki: hány személy után kap valaki családi pótlékot; milyen fizetési osztályba, fokozatba tartozik; házastársának, gyermekeinek vagyoni viszonya; vagy azt, hogy milyen jövedelmi forrásai vannak még; szolgálati beosztása; első alkalmazásának kelte. Lehetségesnek tartotta a politikai megbízhatóság vizsgálatát, de a kérdőíveknek a vagyoni helyzetre, jövedelemre vonatkozó részeit nem. A számszerű minősítésnek határozottan ellene volt, és megtartandó illetve elbocsátandó minősítést ajánlott. VÁNYI Ferenc tanügyi főtanácsos *levele az EKO elnökséghez*, Budapest, 1946. június 3. MREZSL 2. d. f. 72. d.

hajtani – az állam és az egyház közti megbeszélés végét jelentette.⁸⁹ Az oktatókat négy számjeggyel minősíthették (1-4), melyet indokolni kellett: például jó felkészültségű, de ítéletében nem mindig tárgyilagos, vagy kitűnő nevelői érzéke van, vagy hivatali ügyeit nem végzi kellő buzgósággal, vagy társadalmi fellépése nem mindig szerencsés. A nemzeti bizottság az oktatók politikai magatartását vizsgálta. Az államtitkár ezzel a döntésével nem vette figyelembe a református egyház kérését, amely nem kívánta a tanárok rátermettségét, szakmai munkáját véleményeztetni, mert azt addig is az iskola felügyeletét ellátó szerv tette meg.⁹⁰

Gyorsan kellett cselekedni, mint mindig 1945 után. A református iskolák tanítóinak, tanárainak létszámcsökkentésénél hat bizottság működött: 1-1 Budapesten, Pápán és Miskolcon és 3 Debrecenben.⁹¹ A bizottságok összeállításánál Nagy Miklós államtitkár Sárospatakon tartott püspöki megbeszélésen személyesen kérte az egyházkerületek püspökeit, hogy a B-lista bizottságok tagjai közé olyan embereket válasszanak, akik demokratikus szempontból megtámadhatatlanok és az egyházi iskolák érdekeit megtudják védeni. Jellemes, bátor kiállású emberek, akik hajlandók ezt a feladatot vállalni. Nagy Miklós javasolta, hogy a bizottságok tagjai közé válasszanak be olyan állami alkalmazásban lévő tanárokat, akik közel állnak az egyházhoz.

1946. november 18-án államtitkári levél érkezett az Egyetemes Konvent Elnökségéhez azoknak a tanároknak illetve egyházi iskolákban dolgozó alkalmazottaknak, altiszteknek a nevével, akiket elbocsátottak, ill. megmaradhattak a 119. számú VKM létszámcsökkentő bizottság döntése alapján. Az elbocsátott gimnáziumi tanárok és altisztek száma 18 fő volt.⁹² A 120-as számú bizottság pedig a tanítóképző intézetek tanárainak létszámcsökkentését határozta meg, melyről az egyetemes konventet 1946. november 7-én értesítették. A tanító/nő/képző intézetekből 6 főt bocsátottak el.⁹³

⁸⁹ 81989/1946. v.ü. o. sz. 1-4. MREZSL 2. d. f. 72. d. Ezt a levelet, amely a létszámcsökkentése tényét közli, Nagy Miklós államtitkár 1946. július 20-án keltezte Magyarország hercegprímásának, a katolikus tanügyi elnök- főigazgatónak, valamennyi református, katolikus, evangélikus, görögkeleti és görög-katolikus püspöknek és az izraelita egyház elöljáróságának.

⁹⁰ A hivatali minősítést igazgatói, illetve tanfelügyelői pecséttel és aláírással kellett hitelesíteni.

⁹¹ HARSÁNYI György *levele a négy egyházkerület püspökének*. Budapest, 1946. augusztus 8. 3336/1946. MREZSL. 2.d. f. 72. d.

⁹² 120.700/1946. v.ü.o. szám. VKM államtitkár levele az Egyetemes Konvent Elnökségének. Tárgy: a 119. szám (református) létszámcsökkentő bizottság határozatának végrehajtása. 493 név szerepelt azok között, akik nem kerültek B-listára. MREZSL. 2. d. f. 72. 1-11. o.

⁹³ Névszerinti kimutatás az elbocsátottokról és a megmaradottokról. 117439/1946. v.b. ü. o. sz. levele az államtitkárnak, Bp., 1946. nov. 7., MREZSL. 2. d. f. 72. d.

Révész Imre püspök értesítette az Egyetemes Konvent Elnökségét a legújabb rendelkezésről, mely szerint a B-listázottak közül 10% visszavehető.⁹⁴ Az Igazoló Bizottság határozatát az érintett oktató kérésére, a népbíróság változtathatta meg.

3./ Az Országos Köznevelési Tanács és a tankönyvek kérdése

Imént a B-listázásokkal kapcsolatban említettük, hogy a tárgyalásokon egyebek közt a tankönyvek ellenőrzésének kérdése is felmerült. A probléma azonban a fentínél alaposabb tárgyalást is megérdemel. Az Ideiglenes Nemzeti Kormány 1945. április 19-én 1140/1945. ME. sz. rendelettel létrehozta az Országos Köznevelési Tanácsot (a továbbiakban: OKT), melynek vezetője a természettudós Szent-Györgyi Albert⁹⁵ és ügyvezető alelnöke Sík Sándor lett.⁹⁶ Az OKT folytatni kívánta az Országos Közoktatási Tanács munkáját. Az Országos Köznevelési Tanács megalakítására az Ideiglenes Nemzetgyűlés 1944. december 22-én adott felhatalmazást. Elrendelte, hogy az Országos Köznevelési Tanácsot az Országos Közoktatási Tanács (1871) és az Országos Felsőoktatási Tanács (1936) tagjai alkossák. A Tanács a VKM tanácsadó szerveként figyelemmel kísérte a köznevelést és saját kezdeményezésére – vagy a miniszter felkérésére – véleményt nyilváníthatott, javaslatot tehetett a köznevelés bármely kérdésében.⁹⁷

Három szakosztályt állítottak fel: népiskolai és népnevelési, középiskolai, és felsőoktatási szakosztályokat. Szakosztályokként 50 fő dolgozott a VKM hat évre szóló megbízásával. A Tanács szakosztályainak tagjai lehettek: az iskolákat fenntartó vallásfelekezetek egy-egy képviselője, a Magyar Pedagógusok Szabad Szakszervezetétől két-két tag, valamint a földművelésügyi, iparügyi, kereskedelem- és közlekedésügyi, belügyi és a honvédelmi miniszter által kiküldött egy-egy fő.⁹⁸ A Tanács elnöke Szent-Györgyi Albert 1945-ös elnöki megnyitó beszédében az elmúlt évtizedek tanügyi

⁹⁴ RÉVÉSZ Imre *levele az Egyetemes Konvent Elnökségéhez*, Debrecen, 1946. szeptember 13. 2796/1946. sz. MREZSL. 2.d. f. 72. d.

⁹⁵ SZENT-GYÖRGYI Albert (Bp. 1893 – Woods Hall, MA, 1986) orvos, biokémikus, 1937-ben Nobel-díjat kapott a C vitamin felfedezéséért. 1947-ben hagyta el az országot.

⁹⁶ Az OKT elnökét az államfő nevezte ki a vallás- és közoktatásügyi miniszter javaslatára s a többi tisztségviselőt maga a miniszter nevezte ki: alelnököt, a szakosztályok elnökeit és az elnöki tanács 12 tagját. A rendeletet Dálnoki Miklós Béla miniszterelnök írta alá. *Dokumentumok a magyar oktatáspolitikai történetéből I. 1945-1953.* szerk. KARDOS József, KORNIDESZ Mihály, Bp. Tankönyvkiadó 1990. 30-31.

⁹⁷ A Tanács elnökét a VKM előterjesztésére az államfő jelölte ki, az alelnököt, az ügyvezető elnököt, az elnöki tanács 12 tagját illetve a szakosztályok elnökeit a VKM minisztere nevezte ki az OKT elnök javaslatára hat évre.

⁹⁸ KARDOS, KORNIDESZ, i.m. 30. Az Ideiglenes Nemzeti Kormány 1945. évi 1140. ME. sz. rendelete az Országos Köznevelési Tanács felállításáról. 1945. április 19. Aláíró Dálnoki Miklós Béla miniszterelnök.

munkáját úgy jellemezte, hogy az az üreslelkű, jellem nélküli, tömegember nevelését szolgálta és hozzátette, hogy a kevés jót, ami megmaradt a régi kultúrából, nem szabad eltaposni.⁹⁹ Szent-Györgyi Albert mellett az alelnöki tiszteket Kemény Gábor¹⁰⁰ töltötte be, az ügyvezető igazgatóit Kiss Árpád.¹⁰¹

A nevelésügy jelentőségét minden párt érezte. Ilku Pál 1946-ban az MKP központi vezetőségéhez levelet intézett a nevelésügy reformjáról, amelyben azt írja: „a magyar falu szellemi gúzsba kötője a pap, szövetségese a tanító. Ketten irányították a falusi dolgozók politikai érdeklődését, természetesen a jobb oldal felé”.¹⁰²

Szent-Györgyi Albert vallotta, hogy a tanács olyan fiatalokat akar nevelni, akik „egészséges testű, akaraterős, jó ítéletű, értelmes, tette kész, szép célokért hevülő és áldozó személyek”, és akik olyan „emberi közösségben élnek, amely csak a kölcsönösségen, méltányosságon és jó akaraton épülhet” és akik „fel vannak szerelve a szaktudásnak azzal a mértékével, amely szükséges, hogy munkájukat jól elvégezzék és a társadalom hasznos munkásai legyenek.”¹⁰³

A Tanács részt vett az általános iskola tantervének kidolgozásában és irányította a tankönyvek megírását. Az oktatásügy más területén is tevékenykedett, így foglalkozott a nevelőképzés reformjával. Az OKT feladata egyebek közt a tankönyvek felülvizsgálatára is kiterjedt, amit a tanács tagjai a közoktatási rendszer demokratizálódásának elkrülhetetlen lépésének tartottak és szükségesnek látták, hogy megszabják: a háború után mely tankönyveket használhatnak az iskolákban, és milyen új tankönyveket lehet kiadni a jövőben. A minisztertanácsnak 1945. április 19-én volt egy előterjesztése a tankönyvek felülvizsgálatáról.¹⁰⁴ A VKM rendelete megkövetelte a tankönyvek felülvizsgálatát, amely rendelet a Magyar Közlöny 1945. május 18-i számában jelent meg. Felállítottak egy Tankönyvi Bizottságot¹⁰⁵ (9 fő), melynek elnöke Sík Sándor, 1945. július 1-jén tett jelentést a VKM-nek a tankönyvek központi

⁹⁹ Uo. 31. 1945. július 19.

¹⁰⁰ KEMÉNY Gábor (1883-1948) pedagógus. *Új Magyar, i. m.* 846-847.

¹⁰¹ A Tanácsban olyan emberek foglaltak helyet, mint Ferenczy Béni, Illyés Gyula, Kállai Gyula, Kéthly Anna, Kodály Zoltán, Ortutay Gyula, Sík Sándor, Szekfű Gyula és Veres Péter, később, pedig Karácsony Sándor. BALOGH, *Földet*, i.m. 477.

¹⁰² KARDOS, KORNIDESZ, *Dokumentumok*, i.m. 51.

¹⁰³ KISS Andre, *Beszámoló az Országos Köznevelési Tanács munkájáról*.

<http://www.pointernet.pds.hu/kissendre/kissarpad/20080819233923500000002860.html>, 2010.04.28.

állapot

¹⁰⁴ *Dokumentumok a magyar közoktatás reformjáról /1945-1948/* szerk., bev. DANCS Istvánné Bp., Kossuth Könyvkiadó, 1979. (Források a magyar népi demokrácia történetéhez 3.) 185-187.

¹⁰⁵ OKT tagjait a VKM minisztere nevezte ki, illetve voltak külső tagok, szakbírálók, akik közé az MPSZSZ is delegált tagokat.

felülvizsgálatáról.¹⁰⁶ Ekkor még a vizsgálat elvégzését az iskolák tanártestületére bízták. Az 1945. június 22-én megjelent 20793/1945. VKM rendelet 4. §-a konkrétan hivatkozott az egyházi iskolák tankönyveinek felülvizsgálatára, melynek alapján az 1945-46. évi tanévtől kizárólag a törvénynek megfelelő, engedélyezett tankönyvekből taníthattak.

A VKM 1945. július 21-én a tankönyvek központi felülvizsgálatáról rendelkezett. Nem elégedett meg a helyi pedagógusok munkájával. 1945-ben a Bizottság 1034 tankönyvet vizsgált meg, ebből 158-at engedélyezett, 269 db-ot át kellett dolgozni, a többi 607 tankönyvet pedig kivonták.¹⁰⁷ Az 1947-48-as iskolai évtől pedig csakis a VKM által hivatalosan kiadott tankönyvekből lehetett oktatni.¹⁰⁸ Az egyházi tankönyvek engedélyezését is a VKM minisztere végezte.

Az Országos Köznevelési Tanács Tankönyvi Bizottsága 1945. október 2-i 531/1945. számú levelében tett ajánlatára a miniszter a református iskolák 33 tankönyvével kapcsolatban nem tett semmilyen észrevételt, ezeket továbbra is lehetett használni. 15 tankönyvet át kellett dolgozni, 23 tankönyv átdolgozásnál pedig „figyelembe kellett venni” a miniszteri észrevételeket. Végül 19 tankönyvet nem engedélyezett a miniszter semmilyen módon.¹⁰⁹

Az MRE Egyetemes Konvent Elnöksége 1947. április 25-én Ortutay Gyulához írott levelében hivatkozott arra, hogy az 1791:XXVI., 1868:XXXVIII., 1883:XXX. és az 1935:VI. törvénycikkekben az egyház, mint iskolafenntartó számára a tankönyv-engedélyezés és a tankönyv-megállapítás jogát biztosították. Ettől nem fosztható meg az egyház, és ragaszkodik a tankönyvkiadás jogához, amelyet a XVI. sz. óta gyakorolt.¹¹⁰

¹⁰⁶ A népiskolai tankönyvek közül a 181-ből nem maradhatott forgalomban 120 db, 61-et pedig átdolgozásra, újjáírásra javasoltak. A polgári iskolák 178 tankönyvéből, 108-at nem ítétek további használatra, 70-et pedig még felül kellett vizsgálni. A gimnáziumoknál a 142 darab használatban lévő könyvből 70-et nem lehet megjelentetni, 72-öt pedig részben vagy teljesen át kell dolgozni. Foglalkoztak a tanító és tanárképző intézeteknek a könyveivel, kereskedelmi és ipari-tanonciskolák könyveivel, és mindenütt pontos kimutatást készítettek, hogy melyek azok a könyvek, amelyeket lehet használni.

Az Országos Köznevelési Tanács jelentése a VKM-nek a tankönyvek központi felülvizsgálatáról, Budapest, 1945. július 1. aláíró Sík Sándor, ügyvezető, bizottsági elnök.

DANCS, *Dokumentumok*, i.m. 189-191.

¹⁰⁷ KARDOS, *Iskola*, i.m. 24.

¹⁰⁸ DANCS, *Dokumentumok*, i.m. (UMKL VKM XV-XXXVI. 1947/1075.) 617.

Az egyházi tanintézetekben kötelező, államilag meghatározott tankönyvek használata ellen Mindszenty hercegprímás és Kapi Béla evangélikus elnök püspök is tiltakozott még 1947 nyarán.

¹⁰⁹ Egyetemes Konvent 1946. évi május 9-i ülésének jegyzőkönyve 27-29., Budapest, 1946. május 9. 27-29. Az Egyetemes konvent 1946. május 9-én tartott ülésén a 49. pont alatt foglalkozott a VKM 1883/1945. sz. rendeletével az iskolákban használt tankönyvek felülvizsgálatáról. MREZSL 2. a. f. KKI 1.

¹¹⁰ Az Egyetemes Konvent Elnöksége nevében Dr. Ravasz László püspök, lelkeszi elnök, Dr. Balogh Jenő főgondnok, világi elnök és Dr. Kiss József Egyetemes Konventi főtanácsos írtak alá az Ortutay Gyulának 1947. április 25-én küldött levelet, mely az Egyetemes Konvent Elnökségeének előterjesztése

A Konvent Elnöksége hivatkozott Ortutaynak a Köznevelésben 1947. április 1-jén megjelent írására, hogy csak olyan könyveket szabad használni, amelyekben szerepelnek a magyar demokrácia eszméi, nem nép- és haladás ellenesek. A református egyház mindenkor, a reformáció kezdete óta a demokratikus fejlődést, a haladás szellemét szolgálta, ezért nem kell figyelmeztetni arra, hogy milyen típusú könyveket használjon az oktatásban.¹¹¹

Az OKT Tankönyvi Bizottsága feladata volt az új tankönyvek megírásának, kiadásának megszervezése is. Ortutay személyesen irányította a munkát, amely fontos része volt az iskolák későbbi államosításának. 1946-ban az MKP III. Kongresszusa határozatban javasolta – a reakció szellemének és képviselőinek „kiküszöbölésére” az összes iskolában, beleértve az egyházi iskolákat – az állam által kiadott egységes tankönyvek használatát.¹¹² Az új tankönyveknek tartalmazniuk kellett a demokratikus átalakuláshoz vezető eseményeket, a jelentős személyek életét, irodalmi munkákat, de mindent ki kellett hagyni, ami „a régi, letűnt, kapitalista világhoz köthetné a jövő ifjúságát”.

1948-ban a 11160/1948. sz. kormányrendelet kimondta az OKT működésének ideiglenes szüneteltetését. Az OKT ugyan dolgozott, végezte munkáját, de az új kormány polgárinak tartotta, nem volt kellőképpen bolsevik irányultságú. A VKM új minisztere, Ortutay Gyula sem volt elégedett az OKT munkájával. Az Országos Köznevelési Tanácsot 1948. október 15-ével megszüntették és ugyanezen a napon létrehozták az Országos Neveléstudományi Intézetet (a továbbiakban: ONI-t), amelynek kiváló emberek, tudósok, írók, zeneszerzők voltak tagjai, de többségükben nem pedagógusok.

4./ Az általános iskola

Az 1945. augusztus 16-án kelt a 6650/1945. ME. sz. rendelet, mely kimondta az általános iskolák megszervezését. Az MKP KB 1944-ben kelt programtervezete a népoktatást és a nevelésügyet nemzeti közérdeknek tekintette, ezért minden gyermeknek biztosítani akarta az elemi oktatást, melyet demokratikus szellemű és pedagógiai alapokra kívánt helyezni. Ez a programtervezet biztosította a vallás szabad

az egységes tankönyvek kiadására vonatkozó pártközi megállapodásról. DANCS, *Dokumentumok*, i.m. 619-622. (UMKL VKM III. 1947-68399.)

¹¹¹ *Uo.*

¹¹² MKP. III. Kongresszusának határozata, 1946. szeptember 28 - október 1. (*A népi demokrácia útja*, Bp. Szikra, 1946.) KARDOS, KORNIDESZ, *Dokumentumok*, i.m. 51.

gyakorlását mindaddig, amíg az nem irányul a Magyar Demokratikus Népköztársaság ellen. Az MKP ebben a tervezetben már jelezte, hogy törekszik az állam és az egyház teljes mértékű kettéválasztására nemcsak gazdasági és társadalmi téren, de a kultúra területén is.¹¹³ A nyolc osztályos egységes, kötelező népoktatás bevezetését a Magyar Szociáldemokrata Párt XXXIV. Kongresszusán (1945.) elfogadott programjában támogatta. Az MSZDP ingyenessé kívánta tenni a tanszereket és a taneszközöket, mivel az iskoláztatást és a nevelést állami feladatnak tartotta, melynek költségeit az államnak kell fedezni. Ez a kongresszus felvetette, hogy egységes tantervet és tananyagot használjanak mind a felekezeti, mind az állami iskolák. Az MSZDP programja szerint a közoktatás és a népnevelés a demokratikus közösségi élet számára neveli az új állampolgárokat, akiknek demokratikus és szociális szelleműnek kell lenniük. A diákoknak új ember típusként kell felnőniük, akik a demokrácia építői és a szocializmus harcosai lesznek.¹¹⁴

A nyolc osztályos általános iskola bevezetéséről nem a parlament, hanem egyszerű kormányrendelet döntött. Már 1940-ben a XX. törvény elrendelte a nyolc osztályos népiskolák létesítését, de a háború miatt ez elmaradt. Ez a nyolc osztályos népiskola azonban nem egyezett az új általános iskola tervezetével. A nyolc osztályos népiskola megőrizte volna népiskola jellegét, mellette megmaradt volna a négy osztályos polgári iskola és a négy osztályos gimnázium is. Az 1945-ben bevezetett nyolc osztályos általános iskola azonban megszüntette a polgári iskolákat és a gimnáziumok alsó négy osztályát.

A közoktatás reformjáról 1943-ban Ortutay Gyula, a Kisgazda Párt politikusa készített tervezetet, melyhez később Baróti Dezső és Tolnai Gábor irodalomtörténész, illetve Radnóti Miklós és Bajcsy-Zsilinszky Endre is hozzáfűzte véleményét. Ez az irat 1945 tavaszán jelent meg nyomtatásban. Az új nevelést az egész nemzet számára kívánták hozzáférhetővé tenni. A tankötelezettség 6-18 éves korig terjedt volna mind a fiúk, mind a lányok számára.¹¹⁵

¹¹³ Az MKP KB programtervezete a háború utáni időkre. Bp. 1944. október 2. RÁKOSI S, SZABÓ, *Az MKP*, i.m. 25-29.

¹¹⁴ MSZDP XXXIV. Kongresszusán elfogadott akcióprogram, 1945. augusztus 18-20. RÁKOSI S, SZABÓ, *Az MKP*, i.m. 99-118.

¹¹⁵ Ortutay Gyula vezetésével elkészített tervezet szerint: elemi fokú oktatás 6-10 éves korig terjed, majd 10-14 éves korig az általános középiskola. A harmadik szakasz 14-18 éves korig terjed, amikor a fiatalok választhattak, hogy mezőgazdasági vagy ipari iskolába járnak, illetve szellemi képességeiket fejlesztik tovább. A tanulást 18 éves korig mindenütt ingyenessé kívánták tenni. Németh László tervezete teljesen más volt. Németh László munkája 1945 őszén jelent meg, A tanügyrendezés címmel. Őt a Nemzeti Parasztpárt kérte fel, hogy készítsen iskolatervet. Németh László figyelembe vette a fiatalok érettségét és a serdülést. A serdülőkort a lányoknál 12 éves, a fiúknál 13 éves korra tette. Ezért úgy gondolta, hogy

A kormányrendelettel egy időben a VKM 37.000/1945. sz. rendeletet adott ki, amely konkretizálta az 1945-46-os tanévre az általános iskola bevezetését és kötelezően előírta az általános iskola ötödik osztályának megnyitását minden gimnázium és polgári iskola első osztálya helyett.¹¹⁶ A rendelkezés megszővegezése rövid volt, de hatékony, mert megszüntette a polgári iskolákat és a több évszázados kiváló nemzetközi hírű gimnáziumokat, kollégiumokat. A rendelet gondot okozott az egyházi iskolák számára, mert a nyolc osztályos gimnázium és a polgári iskola működése törvénybe volt iktatva, és ezen csak egy másik törvény változtatható volt. Az MKP erőszakossága pártközi értekezleten és nem törvény útján érte el 1945. július 23-án az általános iskolák létrehozását. Bassola Zoltán – aki pártonkívüliként 1946-48-ban a VKM-ben államtitkár volt – visszaemlékezéséből tudjuk, hogy Teleki Géza miniszter felsőbb parancsot teljesített, amikor aláírta az általános iskola bevezetésének kihirdetését, ugyanis Rákosi telefonált rá: „Na, meddig játszogattok még el azzal az általános iskolával?”¹¹⁷ A katolikus papnövendékből lett marxista elkötelezettségű „művelődéstörténész”, Kovács József 1952-ben azt írta, hogy ez volt az első lépés az új demokratikus iskolarendszer kiépítésében. És valóban ez volt az első lépés, hiszen ez után következett a többi: a pedagógusok átvizsgálása, B-listázás, a cserkészlet és más egyesületek megszüntetése 1946-ban Rajk László belügyministersége idején, illetve az úttörő mozgalom elindítása az 1946-47-es tanévtől. 1945-től elkezdtek az új tankönyvkiadó vállalat megszervezését is és – mint korábban már említettem - tervbe vették a tankönyvek és a könyvtárak felülvizsgálatát.¹¹⁸ A Köznevelés c. lap közlése szerint 1476 általános iskolát terveztek megnyitni az 1945-46-os tanévben, de csak 816-ot sikerült, mert nem volt elég nevelő, illetve tanterem sem. Állami irányítás alatt 286 általános iskola állt, 419 pedig községi, illetve felekezeti volt.¹¹⁹

először hat osztályt kellene elvégezniük a diákoknak, ez lenne az elemi iskola, majd utána újabb 6 éves képzésre lenne szükség. Ezen a 6 éves képzésen a tehetségesebb diákok vettek volna részt ipari, mezőgazdasági középiskolákban, illetve értelmiségi és adminisztratív középiskolákban. A gyengébb képességű tanulók számára három osztályos ipari vagy mezőgazdasági, szakelemi iskolát látott alkalmasnak. PUKÁNSZKY Béla, NÉMETH András, *Neveléstörténet, Bp.* Nemzeti Tankönyvkiadó Rt. 1996. (XII. Az 1945. utáni magyar iskoláztatás története), NÉMETH László, *A tanügy rendezése, KARDOS, KORNIDESZ, Dokumentumok* i. m. 64-68.

¹¹⁶ DANCS, *Dokumentumok*, i.m. 220-221.

¹¹⁷ BASSOLA Zoltán, *Ki voltam ... egy kultuszminisztériumi államtitkár vallomásai*. Bp. 1988. Országos Pedagógiai Könyvtár és Múzeum, 382.

¹¹⁸ KOVÁCS József, *A magyar közoktatás fejlődése a felszabadulás óta*. Pedagógiai Szemle 1952. 475-522.

¹¹⁹ Köznevelés, 1946. május 1. 11. o.

A nyolc osztályos általános iskola hivatalos tervezetét Kovács Máté¹²⁰ minisztériumi államtitkár, parasztpárti politikus készítette elő, aki 1947-ben optimistán nyilatkozott arról, hogy ez az általános iskola a demokratikus köznevelés eddigi legjelentősebb alkotása, melyet az Eötvös-féle népoktatási reformhoz hasonlított.¹²¹

A pedagógusok is elkezdték a szervezkedést és 1945 júliusában a Pécsi Pedagógus Szakszervezet vezetősége a vallási és közoktatásügyi miniszterhez levelet küldött, amelyben határozottan kérték, hogy minden népiskolát államosítsanak. Levelükben több kérdés szerepelt: milyen a demokratikus iskola, miben áll a VKM hatásköre, foglalkozik-e a vallás kérdéseivel, el van-e választva az egyház az államtól, van-e vallásoktatás a demokratikus népiskolában? Abból, hogy ezeket a kérdéseket 1945 júliusában teszik fel, látható, hogy a II. világháború és annak következményei milyen indulatokat indítottak el egyes pedagógusokban. Tisztán akartak látni az adott történelmi helyzetben, amikor a Vörös Hadsereg nemcsak elűzte a németeket Magyarország területéről, de ott maradt és hatalmi erejével részese lett az ország szovjetizált újjáalakulásának.¹²²

Az MRE az 1945-46-os tanévben próbálta megszervezni a nyolc osztályos általános iskolát. Ennek a munkának a megvalósításában hátrányt jelentett a pedagógusok hiánya, akik a háború során máshova távoztak, vagy elhunytak, valamint a háborús sérüléseket szenvedett iskolaépületek helyreállítása. Mindezek komoly anyagi terheket róttak a református egyházra, mert földterületei nagy részét elveszítette, melyek mindenkor iskoláinak anyagi támaszai voltak.¹²³ Az ORLE és az Országos Református Presbiteri Szövetség (a továbbiakban: ORPSZ) 1947. szeptember 8-14 között Porcsalmán és Kömörön tartott konferenciáján a résztvevő lelkészek és presbiterek

¹²⁰ Kovács Máté, (Hajdúszoboszló 1906. november 11. - Budapest, 1972. augusztus 29.) a Nemzeti Parasztpártnak 1945-től tagja és országgyűlési képviselője. A VKM pedagógiai, majd elnöki főosztályának vezetője, végül államtitkár. Az MKP hatalomátvétele után, mint nem kommunista politikust menesztették a minisztériumból, utána könyvtárosként dolgozott a Debreceni Egyetemi Könyvtárban, majd az MTA könyvtárának igazgatója volt. Nyugdíjazása előtt az ELTE BTK Könyvtártudományi Tanszékének vezetője lett. LADÁNYI Sándor *„A művelődésügy földreformja”*, KGRE HTK évkönyve, 1994-95. tanév, Bp. 1996. 125.

¹²¹ KARDOS, *Iskola*, i.m. 30.

¹²² DANCS, *Dokumentumok*, i.m. 111-116.

¹²³ HÖRCSIK Richárd, *Református iskola és nevelés, Tanulmányok a Magyarországi Református Egyház történetéből, 1867-1978*, főszerk. dr. BARTHA Tibor, dr. MAKKAI László, Bp. MRE Zsinati Iroda, 1983. 299-311.

Az MRE 102.000 kataszteri holdjából 60.000 hold maradt az egyház tulajdonában. Az evangélikus egyháznak 21.000 kataszteri hold földje maradt a földreform után. Radvánszky Albert evangélikus egyetemes egyházi és iskolai felügyelő, aki 1945 áprilisi körlevelében kérte a gyülekezeteket, hogy igényeljenek 30 kataszteri földet a gyülekezet fenntartása céljából. BALOGH Margit, GERGELY Jenő, *Allam, egyházak, vallásgyakorlás Magyarországon, 1790-2005*. Bp. História, 2005. 803.

közösen vállalták, hogy előbb járnak rongyokban, és ha kell még az utolsó krajcárjukat is odaadják, de a drága veteményes kertet, az iskolákat nem adják át.¹²⁴ Az egyház részéről válaszul az őt ért támadásokra állásfoglalások születtek, amelyekben határozottan kiálltak az egyház alapvető tanítása, demokratikus felépíttessége és a demokrácia mellett. Kötelességüknek tartották, hogy az egyház „ne fogadjon el demokratikus név alatt olyan dolgokat, amely a nép igazi érdekével valóban ellenkezik.”¹²⁵

Az Országos Református Nagygyűlés 1946. november 3-án foglalkozott az egyházi neveléssel és nyilatkozatot adott ki, amelyben hálaadással emlékezett meg mindarról, amit a magyar reformátusság a reformációtól fogva, mint örökséget vitt és hordozott a magyar nevelés és művelődés területén. A kollégiumok mindenki számára nyitottak voltak, a szegények tanulását alapítványok biztosították. A Nagygyűlés deklarálta, hogy az ország újjáépítésében nélkülözhetetlenek az egyházi iskolák és nevelő intézetek, amelyek a magyar életet meg fogják ajándékozni olyan férfiakkal és nőkkel, akik az életükben majd tiszta erkölccsel fognak élni, vállalni fogják szolgálatként élethivatásukat és a szeretet parancsa útján fognak járni. A deklarációt megszövegezők, amelyben a lényegét ragadták meg, azt, hogy mit jelent Istennek szolgálni, és mit jelent ilyen szolgálattal egy adott társadalomban, egy országban a nemzet javára, hasznára élni. A gyülekezetek felé kéréssel fordult az általános iskolák megszervezéséért, életben tartásáért, az államtól pedig joggal igényelte, hogy támogassa iskoláit az elvett földbirtokok kárpótlásaképpen. A Nagygyűlés vállalta, hogy az egyház minden tanulni vágyó gyermek előtt jól felszerelt iskolákkal és internátusokkal lehetővé teszi a tanulást.¹²⁶

Az MKP az 1947. január 11-12-i három éves tervjavaslatában az általános iskolát tartotta a közoktatás továbbfejlesztése kiindulópontjának. A demokratikus állam az oktatást egységes szellemben kívánta irányítani, ehhez kellett az egységes tankönyvkiadás, az egységes pedagógusképzés. Már nem lehetett szó az egyházak

¹²⁴ MAKKAI Miklós, „*Előbb járunk rongyokban ...*” Élet és Jövő, Bp. 1947. szeptember 27. 5.

¹²⁵ Élet és Jövő, Bp. 1947. november 26. 3. (Az idézet elhangzott Ecsedy Aladár esperestől a pesti egyházmegye közgyűlésén.)

Az egyház demokratikus voltáról KONCZ Sándor 1947-ben *négyszáz éves diákköztársaság* címmel írt cikket a sárospataki iskoláról az Élet és Jövőben, Bp. 1947. december 6. 5.

¹²⁶ Országos Református Nagygyűlés, 1946. november 3. Budapest. MREZSL 2. a. f. 294. d.

autonómiájáról az oktatásban, alá kellett rendelniük magukat a demokratikus közoktatás érdekeinek.¹²⁷

5./ Támadás a vallásoktatás ellen

Ortutay Gyula, az FGKP képviselője 1947. február 28-án pártja ülésén említette meg a vallásoktatás fakultatívvá tételét.¹²⁸ Ortutay a közoktatás reformjával 1943 óta foglalkozott, de a fakultatív vallásoktatás felvetését messzemenően befolyásolta az adott politikai helyzet. Az MKP egyre nagyobb befolyása a politikai életben, az MSZDP baloldalának megerősödése és az, hogy a Nemzeti Parasztpárt és a Független Kisgazda Párt egyes tagjai is változást akartak az állami oktatásban. Ravasz László és a korszakot kutató történészek véleménye megegyezik abban, hogy a fakultatív vallásoktatással a Független Kisgazda Párt, mint kényszerű lépéssel állt elő, mert ezzel kívánta politikai hatalmát megerősíteni. Az MKP ezt elfogadta, mint valamely próbáját a két párt közeledésnek.¹²⁹ A fakultatív vallásoktatás tervezetét az a kisgazda párti Ortutay Gyula készítette, s hozta nyilvánosságra, aki 1945 óta a Magyar Kommunista Párt titkos tagja volt. Kinek fűződött komolyabb érdeke az egyházi oktatás háttérbe szorításához? Kinek származott igazán haszna a fakultatív vallásoktatás témájának „közhírré tételéből”? A kisgazda párt Ortutay ebbéli tevékenysége után elvesztette keresztyén szavazóinak nagy részét, amiből mindenféleképpen Rákosiék húztak hasznot, hiszen mindez az 1947-es választás előtt történt, amelynek megnyeréséért minden tőle telhetőt megtett az MKP.

Az 1947. március 5-én tartott pártközi értekezleten, - melyen az MKP részéről Losonczy¹³⁰ Géza, a Független Kisgazda Párttól Ortutay Gyula, az MSZDP-től Justus

¹²⁷ Az MKP három éves tervjavaslata 1947. január 11-12. RÁKOSI S, SZABÓ, *Az MKP...* 311-388., *Kultúrát a népnek*, i.m. 382-387.

¹²⁸ SURÁNYI István: *Alapfokú (általános iskolai) oktatás Székesfehérváron 1945-1948 között. Neveléstörténet* folyóirat, http://www.kodolanyi.hu/nevelestortenet/index.php?rovat_mod=archiv&act=menu_tart&eid=32&rid=1&id=171 2009. 12. 27. IV. Az iskolák államosítása, 1.

¹²⁹ RAVASZ, *Válogatott*, i.m 174., RAVASZ László, *Emlékezéseim*, i.m. 324-326. RAVASZ László, *A Fakultatív vallásoktatás*, Élet és Jövő, Bp. XIV. évf. 1947. 7. sz. márc. 27. 1. „...hirtelen beleverték az alkudozások serpenyőjébe a fakultatív vallásoktatás gondolatát. Belevették azért, mert engedményképpen kezelték, mégpedig elég olcsó engedményképpen a koalíció jobb- és baloldali ágának vitájában. Ezzel létrejött az a megegyezés, amely meghosszabbította a már-már kimúló koalíció életét.”

¹³⁰ LOSONCZY Géza (1917 –1957), újságíró, politikus, államminiszter. 1939-től a MKP tagja, 1941-ben letartóztatták, kiszabadulása után illegálisan a pártajtóban és az értelmiségi szervező munkában dolgozott. Révai József helyettese, mint államtitkár a Népművelési Minisztériumban. A sztalinista terrorszervezet őt is börtönbe juttatta hamis vádak alapján a Rajk-perben. Csatlakozott az 1956. október 23-án tüntető tömeghez. Tagja lett az 1956. október 31-én megalakult MSZMP Intéző Bizottságának. Nagy Imre október 30-án államminiszterré nevezte ki. Ő lett volna a Nagy Imre-per másodrendű

Pál¹³¹ és a Parasztpárttól Darvas József¹³² vettek részt - megegyeztek abban, hogy „Az 1946:1. tc.-ben biztosított lelkiismereti és vallásszabadság elvének megfelelően, az iskolai vallásoktatást fakultatívvá kell tenni. Minden szülőnek meggyőződésétől és szabad elhatározásától függ...¹³³” a gyermeke vallásoktatása. Rákosi 1947. május 9-én az angyalföldi Láng Gyári munkás gyűlésen tartott beszédében a hitoktatás fakultatívvá tételével kapcsolatos vitákért a kispapokat tette felelőssé. Nagy Ferenc miniszterelnököt és Balogh István római katolikus pap-képviselőt hibáztatta, akik úgy tárták az értekezlet elé az ügyet, mint amelyet az egyháziakkal már megbeszéltek, de az egyházakkal nem tárgyalták le előre a tervezetet. A pártvezér ezen a gyűlésen is támogatta a kispapokat, mert sérelmezte, hogy a kispapok a pártközi értekezlet után azt híresztelték, hogy a kommunisták nyomására tűzték napirendre a demokrácia és az egyház viszonyának rendezését.¹³⁴

Nagy Ferenc vállalta ugyan a törvény betervezését, de erre nem kerülhetett sor.¹³⁵ Feltehetően Nagy Ferenc miniszterelnök, Budapest Kálvin-téri főgondnok elhatározása mögött az állhatott, hogy ezzel a törvénnyel egy időre elkerülhetik az iskolák államosítását.¹³⁶ Az MKP pedig azért is támogatta a tervezetet, mert illeszkedett hároméves tervéhez. Az utókor számára érdekes Kádár Imre¹³⁷ kommunista pártot támogató véleménye, melyről „Egyház az idők viharában” című könyvében írt:¹³⁸ „A

vádoltja, de még a tárgyalás előtt, decemberben a börtönben – tisztázatlan körülmények között – meghalt. *Új Magyar*, i. m. 288-290.

¹³¹ JUSTUS Pál (1905 –1965), politikus, társadalomtudományi író, költő, műfordító. 1945 után az MSZDP központi vezetőségének tagja, agitációs és propagandaosztályának vezetője. *Új Magyar*, i. m. 647.

¹³² DARVAS (Dumitrás 1932-ig) József (1912-1973), író, politikus. 1945-1949 között a Nemzeti Parasztpárt elnöke. 1943-ban Balatonszárszón az Soli Deo Gloria és magyar Élet Könyvkiadó közös konferenciáján – „Népi írók” – előadást tartott. *Új Magyar*, i. m. 51-52.

¹³³ Jegyzőkönyv a pártközi értekezlet által a közoktatásügyi kérdések megvitatására kiküldött albizottság üléséről, DANCS, *Dokumentumok*, i.m. (UMKL VKM XV-36. 1947. sz. n.) 577.

¹³⁴ Rákosi nyilatkozatot kért a kispapoktól, hogy ők kezdeményezték a fakultatív vallásoktatás tárgyalását, de a kispapok nem adtak. RÁKOSI M, *A magyar*, i.m. Bp. Szikra Kiadó, 3. kiadás 1948. 432-433.

¹³⁵ Nagy Ferenc svájci tartózkodása alkalmával értesült az elfogató parancsról és a Magyar Közösség elleni támadásról, és 1947. május 30-án lemondott miniszterelnöki tisztségéről és nem tért vissza hazájába.

¹³⁶ BALOGH Sándor, *A fakultatív vallásoktatás kérdése és az egyházak*. Századok, 1973/4. 906.

¹³⁷ KÁDÁR Imre (1894-1972) költő, író, műfordító, szerkesztő, rendező, színigazgató, 1918 őszén csatlakozott az októberi őszirozsás forradalomhoz. 1919 őszén Kolozsvárról telepedett le. 1924-ben az Erdélyi Szépművészeti Céh kiadóvállalat egyik megalapítója volt. 1933–1940 között a kolozsvár-nagyvárad Magyar Színház igazgató-rendezőjeként működött. 1940 után református teológiai kérdésekkel foglalkozott. 1944-ben áttelepedett Magyarországra. 1950-tól a református egyház egyetemes konventjében a külügyi és a sajtószervező munkát végezte, majd a budapesti teológián tanár (1952); 1958-tól az új folyamatban megindult Theológiai Szemle szerkesztője. Életének utolsó éveiben az egyházi kapcsolatokat ápoló Felekezettudományi Intézetet vezette.

¹³⁸ KÁDÁR Imre, *Egyház az idők viharában*, Bp. Biblioteka Kiadó, 1957.

kommunista párt népgyűlésen jelentette be¹³⁹, hogy a fakultatív vallásoktatás kérdésének időszerűtlen felvetésével Nagy Ferenc csalta lépre a kormányt, aki a kultúrharc kirobbantásával akarta elgáncsolni a hároméves terv előkészítését.”¹⁴⁰

A kultúrharc ekkorra már elindult, de ehhez Nagy Ferencnek nem volt köze és a hároméves tervet semmiben sem akadályozta a fakultatív vallásoktatás terve, sőt segítette a kommunista párt törekvéseit az egyházak visszaszorításában, főleg a kultúra, az oktatás területén, de leginkább a választások megnyerésében.

A református, a római katolikus és az evangélikus egyházi vezetők azonnal tiltakoztak, mozgósították egyházuk tagjait a hitoktatást fakultatívvá tevő törvénytervezet elfogadása ellen. Ravasz László az Új Ember 1947. március 2-ai számában nyilatkozott a fakultatív vallásoktatásról. „Nézetem szerint szükséges a kötelező hitoktatás az állami és a községi iskolákban azért, mert a vallás az emberi műveltségnek, különösképpen pedig a keresztyénség a nemzeti műveltségnek olyan lényeges alkotórésze, amelynek ismerete nélkül maga az emberi, illetőleg a nemzeti műveltség hiányos.”¹⁴¹ Ravasz szükségesnek tartotta az ifjúság számára a hitigazságok megismerését, mert a hitoktatás hiányában nem lesz lehetőségük választaniuk felnőttként, hogy keresztyénként akarnak-e élni egy gyülekezethez tartozva, vagy sem.

A törvénytervezet szerint az 1947/48-as tanévtől kezdve minden iskolában, ahol addig a hit és erkölcs tanterv kötelező, rendes tantárgy volt, ott e tantárgy helyébe a hittan, illetve az erkölcs tanterv lép. A hittan tantervét az illetékes egyház állítja össze, míg az erkölcs tantervéért a VKM a felelős. A szülők döntenek a 18. életévét be nem töltött diák esetében a tanév megkezdése előtt írásban, hogy gyermekük vallástant vagy erkölcs tantervet tanuljon, amit évközben nem lehet megváltoztatni. A tervezet 4. §-a próbálta megnyugtatni a vallásos szülőket, hogy döntésüknek nem lehet semmilyen következménye gyermekükre nézve sem a tanulmányi előmenetelben, sem az iskolai kedvezmények megadásában.¹⁴² A tervezet új vallástanítási tananyag kidolgozását említi az egyházak számára akkor, amikor még a református egyház el sem készült azzal az általános iskolák számára készítendő vallástanítási tervvel, melyet az Országos Köznevelési Tanács 1945. dec. 11-én 389/1945. szám alatt kért, hogy azt az általános

¹³⁹ Ez a Nagy-Budapesti pártaktív gyűlésén, 1947. június 2-án volt.

¹⁴⁰ KÁDÁR, *Egyház*, i.m. 162.

¹⁴¹ Közli az Élet és Jövő, 1947. márc. 29. 3., A Magyar Református Ébredés „*Visszautasítjuk*” címmel reagált Ravasz püspöknek az Új Emberben közölt cikkére. Az Élet és Jövő határozottan reagált erre az Ébredés cikkre március 29-én, mert úgy vélte, hogy annak hangneme megzavarhatja a református és a római katolikus egyházak együttműködését. KÁDÁR, *Egyház*, i.m. 157.

¹⁴² Fogalmazvány, VKM. XV-36. 1947. sz. n. dátum nélkül UMKL, DANCS, *Dokumentumok*, 573-574. , és Fogalmazvány, 1947. ápr. 15. Ráday Levéltár, Elnöki iratok 99. d.

iskola tantervhez függelékül mellékelhesse.¹⁴³ A mostani tervezet törvénnyé emeléséhez az állam vezetése elkezdte az egyeztetéseket az egyházi vezetőkkel.

Tildy Zoltán köztársasági elnök 1947. március 31-én délutánra hívott össze értekezletet a vallásánítás ügyében, melyre meghívást kapott Nagy Ferenc miniszterelnök, Nagy Miklós államtitkár s egyházi részről a püspökök, valamint Bereczky Albert, Victor János¹⁴⁴, Békefi Benő, akik a nyíregyházi tanácskozás miatt késve érkeztek. Tildy nem kezdte el a tárgyalást nélkülük, várakoztatta a püspököket.¹⁴⁵ A kétórás megbeszélésen Tildy nehezményezte, hogy a református egyház már elkötelezte magát a fakultatív vallásoktatással szemben, ami az egyháznak kárára és hátrányára lehet, s ő már ebben nem segíthet. Nyilvánvaló volt, hogy a református és a római katolikus egyház is a fakultatív vallásoktatás ellen van. Nagy Ferenc miniszterelnök, a Bp. Kálvin téri gyülekezet főgondnoka nem akart egyházával szembekerülni és kijelentette "ha nem megy a dolog, beadja lemondását, (de)... nála jobboldalibb miniszterelnök nem jöhet... amit neki nem adtunk meg, meg fogjuk adni sokkal olcsóbban egészen baloldali kormánynak".¹⁴⁶ Ravasz és Nagy Ferenc egyetértett abban, hogy akik nem akarják gyermekeiket vallásoktatásban részesíteni, azok kapnak felmentést,¹⁴⁷ de ha egyháztagok, akkor a gyülekezetükben egyházfegyelmi eljárást kell indítani ellenük. A nyíregyházi Szabad tanács tagjai viszont Bereczkyvel az élen kelletlenül fogadták Ravasznak ezt a következetes gondolatmenetét, hogy az egyháztagság felelősséggel jár, mely kiterjed a gyermekek hitbeli nevelésére, mert aki ezt megtagadja, az vét egyháztagsága ellen. Az MRE Zsinata 1947. május 7-8-i ülésén tárgyalta az egyháztagság ügyét Makkai Sándor és Bereczky Albert előterjesztése alapján. A javaslat megtárgyalását követte a határozat, mely szerint az MRE tagja az lehetett, aki egyháztagsági nyilatkozatot tett szóban a gyülekezet előtt, és nevének aláírásával hitelesített. A nyilatkozatban fogadalmat tett: „református vallásu gyermekeimet hitünk szerint nevelem és neveltetem”¹⁴⁸ Egyértelmű a zsinat

¹⁴³ MRE Egyetemes Konvent Bp. 1947. ápr. 15-16 napjain tartott ülésének jkv-e, 73. pont, 51-54. MREZSL. 2. a. f. KKI 1.

¹⁴⁴ VICTOR János (1888-1954) református lelkipásztor, teológiai tanár.

bibliaprogramok.blog.hu/2010/02/11/victor_janos 2010. 01.15.

¹⁴⁵ Tildy és Bereczky Albert apóstársak voltak.

¹⁴⁶ RAVASZ László, *Pro memoria*, 1947. ápr. 9. gép, másolat, Ráday Levéltár, Elnöki iratok, 435/1947. 98. d., RAVASZ, *Emlékezéseim*, i.m. 325.

¹⁴⁷ RAVASZ, *Válogatott*, i.m. 175.

¹⁴⁸ MRE Zsinati jkv. Bp. 1947. május 8. 388. pont. 6-13. MREZSL 1. f. KKI 1. „Nyilatkozat ... Most azért, hogy teljes jogú egyháztág lehessenek, konfirmációi fogadalmam megújításaképpen kijelentem Isten és a gyülekezet színe előtt, hogy a református keresztyén egyháznak hűséges, engedelmes és áldozatkész tagja maradok. Ezért ígérem és fogadom, hogy az istentiszteleteken és az úrvacsora

állásfoglalása, s az is, hogy miért volt éppen 1947-ben szükséges az egyháztagság megerősítése, vállalása. Okot adott erre az, hogy akadtak olyan presbiterek, akik vagy az MKP-nek, vagy az MSZDP-nek voltak a tagjai.

Kádár Imre szerint Bereczky súlyos tévedésnek tartotta Ravasznak és a református egyháznak a fakultatív vallásoktatás elleni harcát.¹⁴⁹

Ravasz László a március 31-i megbeszélésen hangot adott annak a többször ismételt nézetének, hogy az egyház és az állam vezetőinek rendeznie kell minél előbb, hivatalosan az egyház és az állam egymáshoz való viszonyát. A püspök ugyanis a vallásoktatás fakultatívvá tételének próbálkozása után további hátratételekre számított.¹⁵⁰

Az 1947-es református egyházi lapokban az egyházkerületek, egyházmegyék, gyülekezetek és egyesületek olyan írásai láttak napvilágot, amelyek határozottan tettek vallást református hitükről, hitvalló őseikről, s arról, hogy miért nem mondhatnak le a kötelező vallásoktatásról.¹⁵¹ A Tiszántúli Református Egyházkerület Tanácsa 1947. március 18-án nyilatkozott, hogy az egyháznak Istentől kapott joga és kötelessége a keresztyén nevelés és oktatás, amelyről Jézus Krisztusnak elárulása nélkül önként soha és semmi körülmények között nem mondhat le. A Tanács tagjai előtt nyilvánvaló volt, hogy politikai csatározások vannak az egyház és az állam között az iskolafenntartók megváltoztatásában, mely ellen tiltakoztak, hiszen a törvényes rendtől eltérni nem lehet, csak a nemzet törvényhozása által hozott új törvénnyel, de nem kormányrendelettel.

¹⁵²Ravasz László sem volt a meghátrálás embere és a vitában apellált a magyar

sákramentumában rendszeresen részt veszek; az egyházfegyelemnek magamat alávetem; református vallásu gyermekeimet hitünk szerint nevelem és neveltetem, egyházam anyagi fenntartásában és a szeretetmunkákban tehetségemhez képest részt veszek. Mindezekhez Isten Szent Lelkének hathatós segedelmét kérem.” *Uo.* 12-13.

¹⁴⁹KÁDÁR, *Egyház*, i.m. 159.

Hadd álljon itt néhány idézet *Egyházam és hazám. Mindszenty József hercegprímás szentbeszédei. II. 1947.* munkájából - szerk. BEKE Margit, Bp. Szent Gellért Kiadó, 1994. 38. ”...lappangó kultúrharccal állunk szemben...halljuk a jelszót: „Előbb demokráciát, azután szocializmust!” Attól tartunk, hogy a hitoktatás kérdésében is sokaknál ez a szándék, előbb fakultatív hitoktatást, azután semmilyen hitoktatást, végül materialista világnézeti oktatást.”

¹⁵⁰RAVASZ, *Pro memoria*, i.m. 3.

¹⁵¹A gyülekezetek, egyházmegyék, egyházkerületek, tanítók tiltakozó megmozdulásairól az egyházkerületek lapjaiban és az *Élet és Jövő* országos református heti lapban olvashatunk. Az *Élet és Jövő* adott hírt arról, hogy a budapesti egyházmegye tanítói 1947. ápr. 11-én 16 000 gyermek nevében fordultak a kormány tagjaihoz, hogy vegyék fontolóra Krisztus parancsát: „Engedjétek hozzám jönni a gyermekeket”... A fakultatív vallásoktatás általános bevezetése megzavarná nemzetünk tagjainak lelki békességét, mert olyan illetéktelen külső beavatkozások is érvényesülhetnek, amelyek a szülők szabad elhatározását erősen korlátozhatják.” *Élet és Jövő*, Bp. XIV. évf. 1947. ápr. 26. 2.

¹⁵²*A Tiszántúli Református Egyházkerület szava*, *Élet és Jövő*, Bp. XIV. évf. 7. sz. 1947. márc. 29. 3., Az egyházkerület közgyűlésén a püspöki jelentésben Révész Imre tanulságos, a helyzetet jól látó püspökként fogalmazza meg: „...a múlt bűneinek kemény megtorlása helyett a jelen bűneivel kellene inkább

adófizetők akaratára, mert az ő adójukból tartják fenn mind az állami, mind az egyházi iskolákat. Nekik van joguk eldönteni, hogy akarnak-e hitoktatást, egyházi iskolát vagy sem, s így népszavazás dönthetné el ezt a kérdést.¹⁵³

A református egyházat ért vádakra, - pl. hogy „nyugatbarát”, „a nép elnyomóit támogatja” - nem késett a válasz. Ravasz László 1947-ben nem védekezett, hanem megfogalmazta az egyház Kelethez és Nyugathoz való viszonyát és küldetését. Szerinte – mint korábban már idéztem – a református egyház összes szellemi és lelki kapcsolataival a Nyugathoz tartozott, de küldetésében a keleti misszióra volt elkötelezve.¹⁵⁴ Bereczky Albert a református egyház helyét Keleten jelölte meg, amikor az „itt és most”-ra, a szolgálat helyére gondolt, mert „a mi egyházunk Keleten van,”¹⁵⁵ ahol kell, hogy hirdesse Isten igéjét és könyörögjön.

A vallásoktatás vitájában mind az egyház, mind az állam túlment a vallástanítás témáján. Megfogalmazódott az egyházi iskolák államosításának politikai szükségessége illetve ennek ellenérvei. Az itt és most, amely elv a református egyház életét, tevékenységét, lelkipásztorai igehirdetését jellemzi, nem maradt el 1947-ben sem. A református egyház egyetemes konventjének, vagy zsinatának határozatait, az egyház egészét érintő ügyeket az egyházi sajtó hírül adta, vagy az egyház körlevelek formájában juttatta el a gyülekezetekhez. Az egyházi vezetés jól tájékozott egyháztagságot akart, akik tudják, mi történik körülöttük, mi várható az életükre, jövőjükre, gyermekeik jövőjére nézve, és ha dönteniük kell bármilyen helyzetben, akkor jól tudjanak dönteni. Ravasz nem térhetett ki ebben a helyzetben, mint az MRE Zsinatának lelkészi elnöke sem, s úgy sem, mint hívő, magyar küldetéstudattal bíró református ember, hogy ne szóljon az egyház és a politika kapcsolatáról, s ne segítse a tisztánlátást. Cikkét „Krisztus és a politika” címmel írta meg, melyben szólt az egyház feladatáról. „Egyház és politikai párt sohasem cserélhető fel, mert az egyik örökkévaló,

foglalkozni, az embernek állati szintre rántásával, magasabb eredetének tagadásával, a vallásellenes világnézet erőszakolásával.” Megjegyzendő, hogy a fakultatív hitoktatást 1949-ben az 5. számú törvényerejű rendelettel fogadtatták el.

¹⁵³ RAVASZ László, *Nyugathoz tartozunk, Keletet szolgáljuk*, Élet és Jövő, XIV. évf. 27. sz. 1947. nov. 29. 1. A pártközi értekezlet 1947. március 5-én egyhangulag döntött a kötelező vallásoktatás megszüntetéséről. A döntés nyugtalanságot váltott ki és joggal, mert a demokrácia elvei szerint ezt egy ilyen értekezleten eldönteni nem lehet, mert a nép, a nemzet életébe vágó ügyeket nem lehet a nép széleskörű tudta, ismerete nélkül eldönteni. A pártközi megállapodás szövege: „A magyar koalíció pártjai (FKGP, MKP, MSZDP, MPP,) ... a kormány munkaprogramját a következő elvek alapján állapítja meg: ...Demokratikus köznevelési tervet készít, amelyben gondoskodik az általános iskola, az egységes tankönyv és a lelkiismereti szabadságot biztosító fakultatív hitoktatás bevezetéséről. Kívánatosnak tartja a demokrácia és az egyházak viszonyának közös tárgyaláson való rendezését.”

¹⁵⁴ RAVASZ, *Nyugathoz*, i.m. 1.

¹⁵⁵ BEREZKY Albert, *Keskeny út*, Bp. 1953. 270., KÁDÁR, *Egyház*, i.m. 165.

a másik ideig való ... nincsen olyan politikai párt, amelyik számára ne lenne világosság, erő és áldás az a keresztyén tanítás, melynek megőrzése, hirdetése az egyház feladata. A keresztyén anyaszentegyháznak az a legnagyobb politikai feladata, hogy hirdesse a jó akarat és a békeesség evangéliumát, s ez által alakítsa az emberi szívet, az emberi jellemet s ihlessen minden politikát a földön.”¹⁵⁶ Az egyház tagjait megerősítette ez a cikk. Azokat a politikusokat, akik az egyház megsemmisítésére törekedtek, mert szerintük az – többek közt - demokráciaellenes, felbosszantotta, mert ők – mint láttuk – arra törekedtek, hogy vallásnélküli, hit és nemzettudat nélküli emberek alkossák Magyarország lakosságát, akik a felszabadító Szovjetunióhoz és a kommunista internacionáléhoz kötődnek.

Az egyház vezetése mind konventi, mind zsinati üléseken foglalkozott a vallásoktatással. Igaz nem született törvény a fakultatív vallásoktatásról, de a propaganda elindult. A VKM-nek a tankerületi főigazgatókhoz intézett 53 783/1947 V. számú 1947. március 31-én kelt rendelete a szülők megnyerését célozta meg. A közép- és általános iskola igazgatóinak néhány napon belül szülői értekezletet kellett összehívniuk a fakultatív vallásoktatás népszerűsítésére.¹⁵⁷ Az MRE Egyetemes Konventje Budapesten 1947. április 15-16-án tartott ülésén határozatban fordult a vallás- és közoktatásügyi miniszterhez, hogy tartózkodjon mind ő, mind a tankerületi főigazgató és a tankerületi felügyelő, hogy az egyházi önkormányzati hatóságok tudta nélkül az egyházi iskolák tanító-személyzetéhez közvetlen intézkedést foganatosítsanak. A konvent mellőzni kért minden olyan eljárást „amelyek világnézeti vonatkozásaik miatt az egyházak és egyes politikai pártok közötti ellentétek előidézésére alkalmasak lehetnek.”¹⁵⁸ Finom, de határozott a megfogalmazás. A konventi ülés foglalkozott az egyes egyházkerületek állásfoglalásával és kinyilvánította, hogy nem fogadja el az egyház a „rólunk nélkülünk” rendelkezést, mely a „népuralom elveivel sem egyeztethető össze”. Továbbá azt is leszögezte, hogy az egyházi törvények szerint az egyház ügyeiben a legfőbb intézkedés a zsinat joga, s amíg országos vagy zsinati törvény nem rendelkezik másképp, akkor az oktatásban nem lehet változtatni.¹⁵⁹ A

¹⁵⁶ RAVASZ László, *Krisztus és a politika*, Élet és Jövő, Bp. 1947. XIV. évf. 27. sz. 1. o.

¹⁵⁷ DANCS, *Dokumentumok*, i.m. 1. (UMKL VKM V. 1947-62. 91058). A dokumentum szerint, csak szülői értekezletre gyűlhetek össze a szülők, melyen az iskola igazgatója elnökölhett, nélküle nem lehetett szülői értekezletet sem tartani. Micsoda félelem, micsoda biztonság?

¹⁵⁸ MRE Egyetemes Konvent jkv. Bp. 1947. ápr. 15-16. 63. pont. 49. MREZSL 2. a. f. KKI 1.

¹⁵⁹ *Uo.* 49., A Konvent ülése előtt Ravasz László 1947. április 9-én, mint a DMREK püspöke 1504/1947. számú körlevelet küldött a kerület közép- és középfokú iskolák igazgatóságának a VKM 49.914/1947. v. ü. o. és 53. 788/1947. v. ü. o. rendeletéről, mely „kizárólag a közvetlenül rendelkezése alá

hatalom számára ez semmit sem jelentett a vallásoktatás fakultatívvá tételében. A MRE Zsinata VII. ülészakának 1947. május 7-i ülésén megállapította, hogy a konvent áprilisi ülése óta sem a kormánytól, sem a vallás-és közoktatásügyi minisztertől a református egyházhoz nem érkezett törvénytervezet és a konvent 64/1947. sz. határozatát helyeslőleg tudomásul vette.¹⁶⁰ A Zsinat a vallásoktatás kérdését lezártan tartotta, mivel az egyháztag az egyháztagságát vállaló, megújító nyilatkozatában kötelezettséget vállalt gyermeke vallásos neveléséért.¹⁶¹

Az egyháznak a Zsinat határozata után is küzdenie kellett a kötelező vallásoktatásért. A VKM szüneteltette a vallásoktatás fakultatívvá tételének keresztülvitelét az egyházak ellenállása, a politikai helyzet, a választások és fontosabb ügyek, így az egyházi iskolák államosítása miatt. A fakultatív hitoktatás bevezetésével 1949-ig vártak, amikor az MDP megerősítette hatalmát,¹⁶² és széleskörű propagandával igyekezett meggyőzni a tanítókat és a szülőket, hogy mindaz, amit az MDP tesz, demokratikus és senkinek sincs kárára. A VKM 1101-11-1/1950. (IX.15.) rendelete szerint a hitoktató köteles a VKM által jóváhagyott tanterv és tankönyv alapján tanítani, továbbá tanmenetet és óravázlatot készíteni. A vallásórát mindig a tanítási nap utolsó órája után lehetett megtartani és csak az iskola épületében. Az iskolán kívül semmilyen foglalkozást nem lehetett tartani. A hitoktató az iskola más jellegű munkájában nem vehetett részt, még a tantestület értekezletein sem. Az iskola épületében csak a vallásoktatás ideje alatt tartózkodhatott. Az 1950-ben hozott VKM rendelet alapján, aki nem íratta be időben a gyermekét a hitoktatásra, annak később már nem lehetett jelentkeznie. A hitoktatás ellenőrzése az iskolaigazgatók feladatkörébe tartozott, de 1951-től az Állami Egyházügyi Hivatal megbízottjai is ellenőrizhettek.¹⁶³ A kárt, a vallástanítás hiányának következményét a személyes, a családi, a társadalmi és a nemzet életében napjainkban is érezn.

tartozó iskolákra vonatkozik” Ráday Levéltár, Elnöki iratok, 100. doboz, MRE Egyetemes Konvent jkv. 1947. ápr. 15-16. 64. pont, 49-50. MREZSL 2. a. f. KKI 1.

¹⁶⁰ 1947. május 8.-i MRE Zsinat irományai 54. összefoglalás, 22. pont, 11., 56. pont az Egyetemes Konvent 70/1947. számú határozatával a zsinati tárgyak előkészítésére kiküldött bizottság jelentése III. 4-5. MREZSL 1. f. KKI 1.

¹⁶¹ *Uo.* 5. A római katolikus egyház is hasonlóan gondolkodott, lásd Mindszenty írását. „...az egyház nem keresztel meg olyan gyermeket, kinek hitoktatását nem látja erkölcsileg biztosítva... Sőt az sincs kizárva, hogy az egyház súlyosabb esetben kiközösítéssel büntesse az olyan hívőket, akik ily fontos kérdésben ... neki nem engedelmessékednek.” MINDSZENTY József, *Egyházam*, i.m. 42.

¹⁶² Az 1949. 5. sz. törvényerejű rendelet szól a fakultatív vallásoktatásról. Az 1101-11-1/ 1950. (IX.15.) VKM sz. rendelet a vallásoktatással kapcsolatos egyes kérdéseket szabályozta, mely az 1950/51-es tanévtől lett érvényben. BALOGH, GERGELY, *Állam, egyházak, vallásgyakorlás Magyarországon, 1790-2005*, Bp. 2005. História II. kötet 952-954.

¹⁶³ Közoktatásügyi Minisztérium, 1951. (XI.11.) 1220-39-2/1951. III. sz. rendelete.

IV. Kísérlet az egyház felszámolására

1./ A kommunisták egyházellenessége

Kahler Frigyes osztja Ormos Mária nézetét, hogy az MKP – amely a II. világháború után igyekezett a kizárólagos politikai hatalmat megszerezni – az egyházat, mint intézményt is lehetetlenné kívánta tenni. Azt is el akarta érni, hogy az emberek a politikai nyomás alatt a templomba se vágyakozzanak, ott se találjanak olyan helyet, ahol meghúzhatják magukat, ahol biztonságban vannak, hanem legyenek teljesen kiszolgáltatva a kommunista pártnak.¹⁶⁴

Az egyházak ellehetetlenítése – mint az előző fejezetben láthattuk – több területen is folyt: a földbirtokreformmal, az általános iskolák bevezetésével, a tankönyvkiadással, a tankönyvek felülvizsgálatával és a sajtóban folytatott egyházellenes kampányokkal, a hitoktatás fakultatívvá tételével stb. Az 1947-48-as újságokból, főleg a Népszavából és a Szabad Népből jól kitűnik, hogy éppen mikor, melyik egyház, s annak melyik vezetője ellen irányult a támadás, a lejárató kampány.

Rákosi utasítására az egyház megsemmisítésére, teljes ellenőrzésére 1946-ban az ÁVO-n belül megszervezték az egyházi ügyek alosztályát, melyet Tihanyi János államvédelmi tiszt vezetett. Az alosztály munkáját 1951-ben az Állami Egyházügyi Hivatal vette át.

1945-ben az MKP Központi Vezetősége november 22-i üléséről készült jegyzőkönyvben olvasható, hogy Rákosi hatékony, „bújtató” stratégiát dolgozott ki az egyházi reakció ellen: „...óvatosan kell dolgozni és nekünk nagyon meg kell nézni, hogyan és milyen formában támadunk” ... „az egyházi intézmények legreakciósabb képviselői ellen kell indulnia a támadásnak”, nem pedig az egyház ellen, mert „ezzel oppozícióba kényszeríti magát az egyházat.”¹⁶⁵ **Nem telt el fél esztendő és Rákosi megvallotta, hogy elhanyagolták a klerikális reakció elleni harcot és a klerikálisok ezt a párt gyengeségének vélték. Az MKP harmadik kongresszusán 1946. szeptember 29-én párt programja a „ demokrácia ellenes „ egyházak**

¹⁶⁴ KAHLER, A „fordulat” és az egyházak, 2. rész 1. <http://www.vigilia.hu/2008/6/kahler.htm>, 2009. 04. 15.

¹⁶⁵ Uo. 5. „Megverem a pástort és szétszéled a nyáj.” Máté, 26.31

megsemmisítését célozta meg, mert az egyházak a demokráciát, a kommunista pártot nem támogatják.¹⁶⁶

Ez a megállapítás nem felelt meg a valóságnak, hiszen Ravasz László 1946. szeptember 25-én az Országos Református Lelkész Egyesület elnöki megnyitó beszédében már választ adott rá, amikor az ország morális megépüléséről beszélt, mert ettől tette függővé az ország gazdasági és politikai újjáépülését.¹⁶⁷ Ravasz ekkor hitet tett a demokrácia mellett. Mint mondta: „... a demokráciát az emberi együttélés olyan magas formájának tartjuk, amely természete szerint megegyezik az evangélium tanításával”. „... a köztársasági államformát semmivel sem tartjuk alábbvalónak, mint a királyságot” ... „mindegyik lehet istenes és jó, és lehet istenellenes és rossz”. Ravasz azonban azt is leszögezte: a demokrácia sohasem „jelentheti reánk nézve azt, hogy helyeseljük, vagy fedezzük azokat a hibákat, amelyeket a demokrácia egyedárusai elkövetnek... követeljük, hogy egy szegény ország puritán életfelfogást kövessen... kívánjuk, hogy a közéletben uralkodó hazugságok kipusztuljanak: ne mondják demokráciának, ha valami diktatúra... nemzeti egységnek, ha valami atomizálás, igazságszolgáltatásnak, ha valami bosszúállás s ne dicsérjék haladásnak, ha valami visszaesés. Mi Isten kezéből vettük a magyarságot, mint eleve elrendelést, sorsot, tehát kiváltságot, elveszíthetetlen minőséget és végelethatatlan feladatokat.”¹⁶⁸ Az idézett beszéd tanulságos, előrelátó, magyar református öntudattal bíró. Olyan dolgokat mond el Ravasz, amelyeket már tapasztalt, de a későbbi években nagyon is jellemző lesz a bolsevik uralomra: a bosszúállás, a nemzet atomizálása és internacionalizmusa.

Ismerve ezt a beszédet és Révész püspök nyilatkozatait és a református egyház történelmét, életét, a Szentírást, nem lehet az egyházat demokrácia-ellenességgel vádolni, mint ahogy azt megtették. Révész Imre, a Tiszántúli Református Egyházkerület püspöke 1946-os körlevél-tervezetében nyíltan fogalmazott az egyház szerepéről, lényegéről, feladatáról. Nem ígért helyeslő magatartást, önkényes lemondást az Isten által adott mércéről, ha azt látja, hogy Isten igazságosságának érvényesülését nagyon sok emberi igazságtalanság gátolja. A hívő ember számára nem elfogadható sem a

¹⁶⁶ MKP III. Kongresszusa, jkv. 1946. szeptember 29., KAHLER, i. m.

¹⁶⁷ „... a demokrácia erkölcsi fogalom és következményei éppúgy, mint előfeltételei, szigorúan erkölcsiek. A diktatúrához nem kell magasrendű erkölcsiség; elég a korbács és egy nyáj és készen van az új világ. ... a demokrácia fejlett öntudatot kíván, politikai érettséget, erkölcsi autonómiát, azaz önállóságot és felelősséget. Mindezek következménye, vagy előfeltételeképpen átnemesedett népjellemet. E nélkül nincs demokrácia... kétezer esztendő tétel... csak becsületes emberek lehetnek demokraták, csak erkölcsi erő építhet országot... honnan vegye a nemzet ezt az erkölcsi erőt? ... erkölcsi erőt csak Istennek az ígéből meríthetünk... mindörökké ugyanaz.” RAVASZ László, *Válogatott írások*, i.m. 69-70.

¹⁶⁸ RAVASZ, *Válogatott, i.m.* 80. 81.

politikai, sem a gazdasági kizsákmányolás. Révész olyan rendszerváltozást fogadott el, amely a keresztyén ember számára lehetővé teszi az Isten akarata szerinti életet, Istentől kapott jogainak és kötelességeinek gyakorlását. Az 1946-os magyarországi „forradalmi” helyzettől többet várt, nem azt, hogy az osztályharc erősödjön, amikor épp az osztályok közti ellentétek megszüntetése volt a cél. Magyarázatot adott a püspök arra is, hogy az egyháznak a társadalom középosztályához való megértő, támogató magatartását, sőt tiltakozását krisztusi alapon teszi. Körlevele nem támadó hangú, tisztán, érthetően szól, akinek van füle a hallásra az hallja, értse a református egyház küldetését és azt is, hogy az egyház mit vár el az államtól: „...olyan magyar államot kíván, amelynek legfőbb törvénye a Tízparancsolat és ... e cél elérésére minden szellemi és erkölcsi támogatást megad továbbra is az államnak, ... ennek fejében az államtól nem kíván egyebet, mint szabadságot, megbecsülést, a kettejük közt fennforgó anyagi kérdések ezentúl (elsősorban a kisajátított földvagyonokért való igazságos kárpótlás) becsületes, egyszerűs mindenkorra szóló rendezését, azután, pedig hitvalló tagjainak áldozatából óhajta magát fenntartani.”¹⁶⁹

2./ Az egyházak védekezése: ökumenikus összefogás

A római katolikus, a református és az evangélikus egyházak vezetői között komoly párbeszéd folyt a B-listázás ügyében és a fakultatív vallásoktatás, illetve az egyházi iskolák államosítása alkalmával is. A levéltári iratok jól mutatják, hogy Mindszenty József 1946. július 3-án Keresztury Dezső vallás- és közoktatásügyi miniszternek írott levele másolatát elküldte a Református Egyetemes Konvent Elnökségéhez, hogy tudassa a katolikus egyház állásfoglalását a B-listázás ügyében. A hercegprímás nem tudta elfogadni a létszámcsökkentést az államháztartás érdekében, mivel a tanítói létszám az iskolai növendékek létszámának a függvénye, és nem a pénzügyi helyzeté. A bíboros levelében hivatkozott még egyháza autonómiájára, továbbá az államsegélyt az állam részéről kötelességszerű tehervállalásnak tartotta az elvett földbirtokokért. A bíboros sem járult hozzá a szakszervezeti kiküldöttekhez a minősítő bizottságok munkájában. A római katolikus egyház részvételét az igazolási eljárásban az egyházi hatóság számára a személyi lapon egy külön rovat fenntartásához kötötte.¹⁷⁰

¹⁶⁹ Körlevél tervezet, 1946. december. Ez a levéltervezet lett az alapja a négy református püspök gyülekezetekhez írott 1947. január 7-i pásztori körlevelének. Tiszántúli Református Egyházkerület Levéltára (a továbbiakban: TtREL) 2633/3. RÉVÉSZ Imre, *Vallomások*, i.m. 95.

¹⁷⁰ MINDSZENTY József levele dr. KERESZTURY Dezső VKM miniszternek 2785/1946. sz. Esztergom, 1946. június 3. MREZSL. 2. d. f. 72. d.

Báró Radvánszky Albert¹⁷¹, az evangélikus egyház egyetemes felügyelője szintén eljuttatta a konvent főtanácsosához a VKM-nek írott 2335/1946. sz. tiltakozó levelét, a vallásitanító lelkészek B-listázásával kapcsolatban.¹⁷² Az egyetemes konvent 1946. szeptember végén küldött tiltakozó levelet a VKM-hez az államilag díjazott önálló vallásoktató lelkészek létszámcsökkentése ellen, melyet nem csak a négy református egyházkerület püspökének, de Radvánszky Albert egyetemes felügyelőnek is eljuttatott. Az elnökség nem fogadta el a 8230/1946. ME. sz. rendelet kiterjesztését a vallásoktatókra, mert a vallásoktató lelkészek igazolását kizárólag egyházi hatóságok végezhették. Az elnökség kérte Keresztury Dezsőt, hogy a minisztérium tekintszen el a vallásoktató lelkészek létszámcsökkentésétől.¹⁷³

A létszámcsökkentés bebizonyította, hogy a kommunista párt, amely ugyan nem kormányzó párt, mégis hatalommal bírt a különböző bizottsági munkákban felhasználva a sajtót és a propagandát. Az állam számára az ideológiai nevelésben fontos eszköz volt és maradt az iskolai nevelés és az oktatás. Érthető, hogy az MKP ideológiája szerint az egyházi iskolákban történő nevelésnek nem lehetett helye a magyar közoktatásban, mivel az egyházi iskolák nem szolgálták a proletárdiktatúra kiépülését, a szovjetizálást. 1945 után nem sokat számított, hogy a református iskolák évszázadokon át voltak a demokrácia hírvivői. A kormányzat, a vallás- és közoktatásügyi miniszter megtehették mindazt, amit elterveztek. Hiába volt ellenállás, hiába voltak tiltakozások az egyes felekezetek részéről. Kitalált indokkal, az államháztartás egyensúlyának biztosítása céljából megtehették a közalkalmazottak, így az állami és az egyházi iskolákban tanítók létszámának csökkentését. Elsőbbséget élvezett a politikai cél: eltüntetni a régi reakciós erőket, személyeket, tankönyveket, könyveket, amelyek gátolhatták a kommunista erők térhódítását, szemben a tudomány és a kultúra megtartásával, vagy annak növelésével. A B-lista újabb lépés volt az egyházak működésének folyamatos ellehetetlenítésében, amely előre vetítette az egyházi iskolák államosítását.

A megszorító intézkedések, az iskolák tudatos elszorítása váratlan eseményeket produkált. A római katolikus, református, evangélikus egyházak vezetői és egyháztagjai az elnyomott, sanyarú helyzetben egymásra találtak, összefogtak. A keresztyén ember

¹⁷¹ RADVÁNSZKY Albert (Pusztavarsány, 1880 – Bp. 1963), a felsőház alelnöke, koronaőr, nagybirtokos, evangélikus egyetemes felügyelő.

http://hu.wikipedia.org/wiki/Radv%C3%A1nszky_Albert 2010. 01. 23. letöltés

¹⁷² 4577/46., Bp., 1946. október 17, MREZSL 2. d. f. 72. d.

¹⁷³ A vallásoktató lelkészek tervezett B-lista alá vonása ellen a református egyháznak kötelessége és feladata volt a tiltakozás. Egyetemes Konvent Elnökségi ülése, Bp., 1946. szept. 25., *EKO. Elnökség levele (Keresztury Dezső) VKM miniszterhez*, Budapest, 1946. szeptember 28. 4181/1946. 1-8. MREZSL. 2. d. f. 72. d.

megtalálta a másik keresztyén embernek kinyújtott, segélyért kiáltó kezét akkor, amikor önmaga is segélykiáltásban volt.

Az evangélikus egyházzal közös bizottságban tárgyalták a mindkét egyházat érintő ügyeket, s a konventi ülésekre meghívást kapott az evangélikus egyház küldötte. 1947-ben és 1948-ban, a fakultatív hitoktatás és az iskolák államosításának tárgyalásakor báró Radvánszky Albert vett részt a bizottsági munkában. Ravasz Lászlót és Kapi Bélát¹⁷⁴ a hivatalos kapcsolat mellett személyes barátság kötötte egymáshoz, melyet levelezésük és emlékirataik bizonyítanak.

A református egyház és a római katolikus egyház vezetői, Ravasz László és Mindszenty József közösen küzdöttek a keresztyén Magyarorszáért, az egyházak önállóságának megmaradásáért. Levelezésük, találkozósaik mutatják, hogy tisztelték egymást és hatékonyan tudtak együtt küzdeni.¹⁷⁵

3. Az egyház és az állam szétválasztása

Hazánkban az államnak az egyházakkal való leszámolása nem a 20. században kezdődött. Az állam és az egyház különválasztását, az egyházi javak államosítását már a Tanácsköztársaság előtt 1869-ben a Magyarországi Általános Munkásegylet programjában megírta, s 1880-ban a vallást magánüggé akarta nyilváníttatni.¹⁷⁶ Az MSZDP 1890-es nyilatkozta és 1903-as programja tovább lépett a Munkásegylet tervein, az egyházi iskolák államosítását és a hitoktatás megszüntetését óhajtotta. A Tanácsköztársaság rövid uralkodása alatt nem habozott az egyház és az állam kapcsolatát rendezni. A Tanácsköztársaság alkotmányának XI. §-a a következőképpen szólt: „a dolgozók igazi lelkiismereti szabadságát azzal védi ..., hogy elválasztja teljesen az egyházat az államtól, az iskolát az egyháztól.”¹⁷⁷ A sokszor szélsőséges, egyházellenes propaganda, az egyházi javak elvétele, a papság vádolása lázítással, izgatással a Tanácsköztársaság ellen, az 1945 utáni események „előjátékának”, „próbájának” bizonyult. A Tanácsköztársaság leverése után visszaállt a rend és az egyházak úgy folytathatták munkájukat, mint az őszirozsás forradalom előtt.

¹⁷⁴ KAPI Béla (1879-1957) a Dunántúli Evangélikus Egyházkerület püspöke 1916-1948 között, 1927-1939 között a felsőház tagja volt.

¹⁷⁵ 1947. június 24-én Ravasz László kereste fel a hercegprímást a budai palotában és konkretizálták a két felekezet együttműködési területét. Mindszenty bíboros visszaadta a látogatást A bíborost 1948 nyarán és elhurcolása előtt egy héttel Ravasz püspök kereste fel Esztergomban. RAVASZ, *Emlékezéseim*, i.m. 328-329.

¹⁷⁶ Magyarországi Általános Munkáspártról és sajtójáról, www.mek.niif/04700/04727/html/533.html, 2009. 06. 07.

¹⁷⁷ PETRÁK Katalin, MILEI György, *A Magyar Tanácsköztársaság művelődéspolitikája*, Bp., Gondolat., 1959. 17. 203.

A Horthy kormányban 1926-tól a főpapokat ismét megillette a felsőházi tagság, s az 1937. XIX. tc. a hercegprímást az országtanács tagjaként jelölte meg.¹⁷⁸ A VKM-ben a kultusz államtitkár, a nevelési főosztály vezetője és a tankerületi főigazgatók közül sokan lelkészek voltak, sőt az Országos Köznevelési Tanács ügyvezető alelnöke is, Sík Sándor¹⁷⁹.

4./ Eső jelek az iskolák államosítására

Mivel dolgozatomban szorosban egymásba fonódó, ám mégis külön-külön tárgyalást igénylő témákról szólni, nem kerülhetem el, hogy az egyes fejezetekben és alfejezetekben újra meg újra a kezdetekhez térjek vissza, vagy éppen onnét induljak el. Így kell tennem most is, amikor a nélkülözhetetlenül fontos és megkerülhetetlen előzmények után a dolgozatomban címében megjelölt tulajdonképpeni témám taglalásához közeledem. Vegyük fel tehát ismét a történeti fonalat. 1944. december 22-én az Ideiglenes Nemzeti Kormány megalakulásakor Debrecenben, a vallás- és közoktatásügyi miniszter Teleki Géza, Teleki Pál fia lett. A minisztériumban a kisgazda, református lelképásztor Bereczky Albert államtitkárként dolgozott.

A minisztérium apparátusát nagy többségben a Hóman Bálint¹⁸⁰ minisztersége idején itt dolgozók alkották. A MKP a későbbiekben ezzel indokolta a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium lassú és nem megfelelő munkáját. A kommunisták már 1945 tavaszán támadást indítottak Teleki és politikája ellen, amikor a Szabad Nép április 15-i cikkében úgy fogalmazott, hogy egyetlen területen éledt újjá a reakció, és ez nem más, mint a közoktatás.¹⁸¹ **1945 tavaszán létrehozott Országos Köznevelési Tanács elnöke Szent-Györgyi Albert és Teleki Géza miniszter nem gondolkodtak hasonlóan az oktatásról. Szent-Györgyi a tanács feladatának tartotta az alakuló ülésen mondott beszédében: „Nekünk kell megformálnunk az új embert és az új jövőndőt. Nekünk kell helyrehoznunk azokat a rettenetes hibákat és**

¹⁷⁸ CSERNOCH János 1927-ig, utána SERÉDI Jusztinián hercegprímások voltak a felsőház tagjai.

¹⁷⁹ SÍK Sándor (Bp. 1889 – Bp. 1963), piarista tanár, költő, műfordító, irodalomtörténész, cserkészvezető, 1945-ben az Országos Köznevelési Tanács alelnöke.
http://hu.wikipedia.org/wiki/S%C3%ADk_S%C3%A1ndor 2010. 01. 23.

¹⁸⁰ Hóman Bálint (1885-1951) történetíró, egyetemi tanár, miniszter. 1932-42 között miniszter (szakminiszter), akinek nevéhez fűződik a máig élő magyar általános és középiskolai rendszer alapjainak lerakása. 1945-46-ban Népbíróóság elé állítják, életfogytiglani fegyházra ítélik. 1949-ben Vácra szállítják, rendszeresen bántalmazzák, a durva bánásmód miatt keletkezett betegségbe belehal. 2001-ben a váci fegyház tömegsírijainak feltárásakor azonosítják maradványait, amit a családi kriptában Tasson temettek el. *Új Magyar*, i. m. 3. köt. 320-322.

¹⁸¹ KARDOS József, *Iskola*, i.m. 17.

mulasztásokat, amelyeket a múlt elkövetett.”¹⁸² Teleki, ekkor figyelmeztette az OKT-t arra, hogy óvatosan nyúljon a problémához, nehogy eltapossa azt a jót, ami megmaradt. A két állásfoglalásból is érzékelhető a háború utáni újrakezdés lehetőségeinek reális, ill. az adott politikai helyzet indukálta nézet. Ez más területen is tapasztalható volt, melyet az ország történelmi helyzete magával hozott.

Kovács József 1952-ben azt írta tanulmányában, hogy a felszabadult ország fejlődéséhez hozzátartozik az iskolák felszabadítása is, azért, hogy „a burzsoázia eszközéből a munkásosztály éles harci fegyverévé váljon”.¹⁸³ A demokratikus oktatás ellenségét a koalícióban látta, így a VKM munkatársaiban is. Nyíltan szólt és nyíltan támadta a jobboldali politikusokat, akik a nyugati típusú neveléssel nem a „valódi” demokráciát, a kommunizmust támogatták.¹⁸⁴ Az illegalitásból színre lépő MKP nagy eredményként könyvelhette el a nyolc osztályos általános iskola megteremtését. A 6650/1945. ME. sz. kormányrendeletet, kimondta: „A népiskola I-VIII. és a gimnázium, illetőleg a polgári iskola helyett „általános iskola” elnevezéssel új iskolát kell szervezni.”¹⁸⁵ Ez a rövid rendelet megszüntette a polgári iskolákat és a több évszázados, nemzetközi hírű kollégiumok, gimnáziumok megcsonkítását jelentette. Az ország alkotmánya szerint ezt nem lehetett volna kormányrendelettel elintézni, csak törvénymódosítással. A MKP-nak harcos, kommunista fiatalok kinevelése érdekében szüksége volt az oktatás megváltoztatására. És ez csak az első lépés volt! ISMÉTLÉS

A Magyar Szociáldemokrata Párt Nevelői Csoportja 1945 májusában tragikus hangvételű pünkösdi üzenetet, segélykiáltást fogalmazott meg a kormányhoz. Vállalta a felelősséget a közoktatásban a „múlt bűneiért”, de az új magyar jövődőért, a demokratikus szellemű hazáért azonnali intézkedést várt a közoktatásban, a „lakosság szellemi, lelki átállítása”-ért.¹⁸⁶ A párt 1945-ös XXXIV. Kongresszusán továbbvitte a

¹⁸² SZENT-GYÖRGYI Albert megnyitó beszéde, Köznevelés, 1945. augusztus 1, KARDOS, *Iskola i.m.* 18.

¹⁸³ KOVÁCS József, *A magyar közoktatás fejlődése a felszabadulás óta*, Pedagógiai Szemle, 1952. 476.

¹⁸⁴ Kovács József itt KÉTHLY Anna (MSZDP) tanulmányára utal, mely 1945-ben jelent meg *Demokratikus közoktatás* címmel a Köznevelés 1945. 1-2. számában.

¹⁸⁵ A 6650/1945. ME. sz. kormányrendeletek végrehajtását a 37000/1945. VKM és 70000/1946. VKM sz. rendeletek biztosították. Balogh Margit tanulmányában arra hivatkozik, hogy elvileg 1940-ben kidolgozták a nyolc osztályos alapiskola általánossá és kötelezővé tételét. BALOGH Margit, „Isten szabad ege alatt” egyházak Magyarországon 1945-1948 között. www.mtatk.hu/interreg/kotet.2/04_balogh_margit.pdf 56. 2009. jan. 5. letöltés

DANCS, *Dokumentumok*, i.m. 219.

¹⁸⁶ PSZL, 283. fond, 21/40. ö. e. KARDOS József, KORNIDESZ Mihály, *Dokumentumok*, i.m. 63-65.

Nevelői Csoport gondolatát és az állam feladatává kívánta tenni az iskola- és nevelésügyet úgy, hogy az állam határozza meg a tantervet és fedezze az oktatási költségeket. ISMÉTLÉS???????

Az FKGP programjában, melyet Nagy Ferenc írt, a mindenki számára elérhető, ingyenes oktatás szerepelt. A 21. század emberének nem meglepő, hogy az FKGP a szellemi pályán a tehetségesek érvényesülését támogatta, ezért állandó tehetségvizsgálat tartását javasolta. A „magyarság minőség programja” legfontosabb feltételének tekintette, hogy mindenki tanuljon, de csak az arra alkalmasak kapjanak diplomát.¹⁸⁷ Sajnos a minőség forradalmát lehetetlenné tette a szovjet iskolarendszer átvétele,¹⁸⁸ a párttagok és azok hozzátartozóinak előnyben részesítése mindenféle érvényesülési területen, így az oktatásban is.

Az esetleges államosításról már 1947. február 14-én Nagy Miklós, a VKM államtitkára telefonon értesítette az Egyetemes Konventet, hogy jobb lenne, ha a felekezeti tanítókat fizetésként nem természetbeni javadalomban részesítené, hanem csak készpénzben. Nagy Miklós¹⁸⁹ Harsányi Györgyöt egy telefonbeszélgetésben próbálta meggyőzni a készpénzfizetésről¹⁹⁰ azzal az indokkal, hogy az államosítás esetén kedvezőbb lenne ez a megoldás, mert akkor a földek megmaradnának az egyház tulajdonában.¹⁹¹ Ravasz László visszautasította az államtitkár felszólítását, mert az egyház a készpénz mellett természetbeni javadalmazásban is részesítette pedagógusait több évszázadon át. A püspök jól látta a veszélyt, s a Konvent Elnökségéhez 779/1947. sz. alatt levelet írt. Helytelenítette ezt a megoldást, mert a felekezeti tanítók károsodást szenvednének, az egyházközségek pedig hátrányosabb helyzetbe kerülnének. A tanítók, ha készpénzben kapnák fizetésüket, károsodnának, mert a pénz romlása bármikor fennáll, a természetbeni javadalom pedig maradandóbb. Ezzel az egyházi iskolákban

¹⁸⁷ NAGY Ferenc, *Mit kell tudni a Független Kisgazda Földmunkás és Polgári Párttól?* Bp. 1945. Uo. 84.

¹⁸⁸ ORTUTAY Gyula, *Művelődés és politika*, Bp. Hungária Könyvkiadó, 1949. 68.

¹⁸⁹ NAGY Miklós (1893-1975) 1947 augusztusa és 1948 júniusa között a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium államtitkára volt. Nagyszalontán érettségizett, 1926 és 1946 között a szeghalmi gimnázium igazgatója volt. Államtitkársága után 1948-ban félreállították, nyugdíját csak az 1960-as években kapta vissza.

¹⁹⁰ Kiss Gyula népiskolai szakelőadó válaszelevelében úgy látja, hogy nem lesz különbség az állam és a felekezeti tanítók javadalmazásában. KISS Gyula levele az MRE Egyetemes Konvent Elnökségéhez, Cegléd, 1947. február 20. MRZSL 2. a f. 362.d.

¹⁹¹ Harsányi György jelezte, hogy Révész Imre tiszántúli püspöknek is a tudomására kell hozni ezt a beszélgetést, hiszen az egyházi iskolákat illetően ő az, aki behatóan foglalkozik az egyház és az államnak a viszonyával. A beszélgetésről pro memoria készült, melyet elküldtek Ravasz Lászlónak, Balogh Jenőnek, Papp Ferencnek és Kiss Gyulának. Február 20-ig kérték véleményüket. 931/1947. Dr. Kiss József konventi főtanácsos levele, MREZSL. 2. a. f. 351. d.

tanítók és a fenntartók helyzetét is biztonságosabbnak látta.¹⁹² Farkasfalvi Farkas Géza főgondnok egyetértett Ravasz Lászlóval.¹⁹³ Révész Imre püspök helyesnek tartotta mind püspök társa, mind az államtitkár javaslatát, csak a kettőt nem lehetett összhangba hozni.¹⁹⁴ Révész püspöknek nem volt elég Nagy Miklós telefonhívása és várta a VKM levelét, hogy az egyház intézkedhessen. Ezt a témát sem Nagy Miklós, sem a VKM nem erőltette. Az iskolák államosítása oldotta meg a problémát.

Az egyetemes konvent elnöksége 1947. március 5-én tűzte napirendre Nagy Miklós államtitkár javaslatát, melynek megvalósítását sem anyagi, sem alkotmányjogi szempontból nem tartotta lehetségesnek.¹⁹⁵ Hivatalos álláspontját eljuttatta Nagy Miklós államtitkárhoz, illetve az evangélikus egyház vezetőségéhez is.¹⁹⁶ 1947 februárját, márciusát írjuk, és az MRE-nek szembe kellett néznie azzal, hogy iskoláit államosíthatják. Feltételezhető, hogy az államtitkár felszólítása mögött a tanítók fizetésrendezése állt első helyen, amely minden tanítónak kedvező volt. Az újonnan induló állami általános iskolák tanítóhiányban szenvedtek, de az állam biztosította a fizetésüket s ezzel vonzóvá tette az állami alkalmazást.

Az egyház és az állam közti kapcsolat rendezésének előkészítését szolgálta, hogy a köztársasági elnök 1947 karácsonyi üzenetére a református egyház püspökei és főgondnokai 1948. február 23-án levelet írtak a miniszterelnöknek azzal a céllal, hogy mind a miniszterelnök, mind akit illet lássák, hogy az MRE miképpen kíván élni és szolgálni hazájában. A válaszlevél két dolgot emelt ki a köztársasági elnök üzenetéből. Az egyik, hogy az új rend meg akarja szüntetni a szolgaságot, megalázottságot és a nyomorúságot, onnan akarja kiemelni az embereket, a másik, hogy nem kívánja akadályozni senki vallásos meggyőződését. A református egyház vezetői a köztársasági elnök üzenete alapján a nemzet és az egyház érdekében támogatják az egyház és a kormányzat együttműködését és a kormányt demokratikusnak ismerik el. Finoman, de a kormány intézkedéseivel szemben határozottan léptek fel. Az egyházvezetők

¹⁹² RAVASZ László *levele* az Egyetemes Konvent Elnökségének, Budapest, 1947. február 27. MREZSL. 2. a. f. 362. d.

¹⁹³ FARKASFALVI FARKAS Géza Tiszáninneri Református Egyházkerület *főgondnokának levele az Egyetemes Konvent Elnökségéhez* 1947. február 18. 2. a. f. 362. d.

¹⁹⁴ Nagy Miklós államtitkár javaslata: „egy komolyra való államosítási szándék esetén nagyon üdvös dolog volna, ha a tanítói javadalmi földek az egyházközségek birtokában maradnának.” RÉVÉSZ Imre *levele az EKO Elnökségéhez*, Debrecen, 1947. február 20. MREZSL. 2. a. f. 362. d.

¹⁹⁵ Dr. PAPP Ferenc a konvent tanügyi előadója elutasította a tanítók kizárólagos készpénz fizetését, még akkor is, ha az államosítás esetén az iskolai célokat szolgáló földbirtokokat át kell majd adni, mert a készpénz fizetésnek alkotmányjogi akadályai vannak az I. egyházi tc. 33. §-a alapján. PAPP Ferenc 73/1947. sz. *levele az Egyetemes Konventhez*, Debrecen, 1947. február 20. MREZSL. 2. a. f. 362. d.

¹⁹⁶ Kivonat az MRE Egyetemes Konvent Elnökségi Tanácsának Budapest, 1947. március 5-i üléséről. Jegyzőkönyv 31. p. Budapest, 1947. március 13. Aláíró: Dr. Harsányi György, MREZSL. 2. a. f. 362. d.

hivatkoztak arra, hogy az egyház századokon át, ha kellett mártírsorsot vállalt a szabadság hirdetéséért, amellyel nem összeegyeztethető a sajtócenzúra, az internálási rendszer és az egyesületek feloszlata. A megtapasztalt események miatt kemény kritikai hangot ütött meg a levél, mert az állami életet nem hatja át az „irgalomnak és a kegyelemnek krisztusi szelleme” és az államvezetés és nemzetnevelés többször áll a szeretet helyett a gyűlölet jelszavainak irányítása alatt.¹⁹⁷ Teljes erővel támogatják azt a kormányt, amelyik szabadság, erkölcs, irgalom és szeretet szellemében végzi munkáját, ezért azzal a kéréssel fordultak a kormányhoz, hogy a felsorolt pozitív gondolatokat ne használja föl az azokkal meg nem egyező cselekedetek palástolására. Megerősítették az 1947-es zsinati állásfoglalásukat (1947. május 7-8.), hogy a nemzet érdeke szempontjából szükség van az egyház és az állam együttműködésére, és ezért minden akadályt el kell hárítani. Szerény és határozott próbálkozása ez a református egyháznak az államvezetés felé, de már ekkor megindult a gépezet az egyház, az egyházi élet és az egyházi iskolák lassú felszámolására.

A diktatúrához nem kellett választási győzelem. Az MKP - élén Rákosival - tudatosan törekedett Magyarország kommunistává tételére minden területen. A néptömegek megnyeréséért, ideológiai átneveléséért bármilyen eszközt felhasználhattak és használtak is.

A fentiek alátámasztására álljon itt néhány sor Mindszenty bíborostól: „Tanulmányaim és megfigyeléseim alapján tudtam, hogy a marxizmus olyan világnézeti ideológiai irányzat, mely céltudatosan is ateista, gyakorlati módszereiben is vallás- és egyházromboló, uralmának a világra való kényszerítését könnyörtelenséggel hajtja végre s a szelíd képmutatástól kezdve a leggonoszabb terroreszközöket is hajlandó igénybe venni...”¹⁹⁸

A marxista elemzők véleményét az állam és az egyház szétválasztásáról a szocialista forradalomban és a vallás elhalásának objektív feltételeit a kommunizmusban Orbán Sándor ismertette az *Állam és egyház 1945-1950* című könyvében. Ebben leszögezi, hogy az egyházak eltiprása a marxi-lenini eszmék alapján történik, nem egyéni kezdeményezése a magyar kommunistáknak. Az elemzők a cél elérésében hosszú és

¹⁹⁷ Az MRE püspökeinek, főgondnokainak levele a miniszterelnökhöz. Budapest, 1948. február 23. 1-3. Dunamelléki Református Egyházkerület Ráday Levéltára, A. 1/c. 1390/1948. sz.

¹⁹⁸ MINDSZENTY József, *Emlékirataim*, Bp., Szent István Társulat, 1989. 4. kiad. 51., KAHLER, i. m. 389.

kemény harcot jósoltak, melyben a kommunisták széleskörű, tudományos, felvilágosító, vallásellenes propagandát kell, hogy alkalmazzanak.¹⁹⁹

V. Az egyházi iskolák államosításának előkészületei

1./ Újabb és újabb támadások a református egyház ellen

1947. december 20-án Ortutay Gyula, vallás- és közoktatásügyi miniszter miniszteri értekezletet tartott Debrecenben, ahol szó volt az iskolák - köztük a főiskolák - államosításának lehetőségéről. Megszorításokat ígért. A felekezeti főiskoláktól el akarta vonni az állami támogatást és nem adhattak volna ki érvényes oklevelet. Ez is megbénította volna az egyházi képzést, és radikálisan csökkentette volna az egyházi főiskolák hallgatóinak létszámát. A miniszter közölte, hogy az egyházak nem kapnak hozzájárulást új általános iskolák létrehozására, csak az állami iskolák fejleszthetők, az egyháziak nem. A tanítók és a tanárok helyzetét megoldhatónak tartotta Ortutay, mert az állam örömmel veszi át őket és maradhatnak abban a tanintézetben, ahol jelenleg tanítanak és ugyanúgy a szolgálati lakásukban. Semmi kétség nem maradt ezek után, hogy az egyházi iskolákra a leépítés vár, de a tanítók, tanárok munkájára számítanak.²⁰⁰ A tárgyalt témák kimondott egyházellenessége mellett a kihelyezett miniszteriális értekezlet színhelye, Debrecen sem hagyható figyelmen kívül. Az értekezlet az államnak egyre növekvő erejét, hatalmát demonstrálta az oktatás területén is.

1947. december 13-án, a debreceni tanácskozás előtt a Zeneakadémián, Révai József beszélt a demokratikus nevelésről. Kirohant Mindszenty József és az egyház szellemisége, lelkesége ellen. Vádolta az egyházat, hogy önkényesen összekapcsolta magát 1848 demokratikus eszméivel, melyet meg akar gyalázni.²⁰¹ Révai József a közoktatást kizárólagos állami feladatnak nevezte.²⁰²

Néhány héttel Révai beszéde után 1948. január 10-én, az MKP budapesti funkcionáriusainak értekezletén Rákosi Mátyás, a párt főtitkára a magyar demokrácia

¹⁹⁹ ORBÁN Sándor, *Állam és egyház 1945-1950*, Bp., Kossuth Könyvkiadó, 1962, 10-11 o. A szerző utal LENIN, *A munkáspártok a valláshoz való viszonyáról* (1909. május) munkájára, LENIN, SZTÁLIN, *A vallásról*, Bp., Szikra, 1952. 20-21. LENIN *Művei*, Bp., Szikra, 1953. 29. köt. 125.

²⁰⁰ KNAUSZ Imre, *Történelem és oktatás*, Bp. Fővárosi Pedagógiai Intézet, 1998. 31.

²⁰¹ BORSODI Csaba: *A szerzetes rendek feloszlata, működési engedélyük megvonása 1950 nyarán* http://franka-egom.ofm.hu/irattar/irasok_gondolatok/konyvismertetesek/konyvek_5/uj_fra... 2009. 03.. 31. 1. RÉVAI József, *A demokratikus nevelés szelleme*, Bp. Szikra Kiadó, 1947. 9.

²⁰² BORSODI, *A szerzetes*, i.m. 1. Az MKP Politikai Bizottsága 1947. november 8-i ülésén Révai József, Rajk László, Gerő Ernő és Horváth Márton részvételével egy külön bizottságot hozott létre, amely a római katolikus egyházzal foglalkozott. Ennek a bizottságnak a katolikus egyház elleni harc volt a feladata és a tapasztalatokat másutt is felhasználták.

feladatai között több pontban kitért a „reakció, a reakciós erők” felszámolására. **??? A párt vezetője előtt ez az elérendő cél lebegett és gátlástalanul a nép ellenségeinek tekintette azokat a magyar adófizető állampolgárokat, akik bármely felekezethez tartoztak. A közoktatást nevezte a reakció fő góciának. Kiemelte Mindszenty Józsefet és a római katolikus egyházat, mint az újjáéledő magyar nemzet legfőbb ellenségeit.**²⁰³ Ezért a párt feladatává tette a közoktatás megtisztítását a „reakciós” elemektől és az elkötelezett párttagok azonnal készek voltak a munkára. **A módszerről is beszélt: „lépésről lépésre fogjuk kiszorítani” a csatát veszített reakciót.**²⁰⁴ **Az addig megtett lépésekről biztató képet vázolt föl hallgatósága előtt, növelve ezzel a párt és saját maga tekintélyét. Képesnek tartotta a pártot arra, hogy viaszorítsa az egyházi reakciót és így a demokrácia győzedelmeskedni fog minden területen, nemcsak gazdasági, politikai de a szellemi, kulturális területen is. Feladatul adta a tömegbefolyást, a pártszervezetek megerősítését.** A legkisebb településen sem lehetett tétlenkedni, a pártfeladatokon „dolgozni, dolgozni, dolgozni” kellett. Aktívvá akarta tenni a párttagokat az élet minden területén, nemcsak a munkában, de a reakció elleni harcban is.²⁰⁵

2./ Az államosító miniszter: Ortutay Gyula

Az államosítás folyamatának bemutatása előtt vessünk még egy pillantást az államosító miniszter személyére. Ortutay Gyula etnográfus volt, majd politikus és miniszter. 1937-ben kapcsolódott be a munkásmozgalomba és az 1940-es évek elejétől Kállai²⁰⁶ Gyula és Orbán László révén az illegális kommunista párttal került kapcsolatba. 1942-ben

²⁰³ RÁKOSI Mátyás, *Tied az ország, magadnak építéd, A magyar demokrácia feladatai*, Beszámoló az MKP funkcionáriusainak értekezletén, 1948. január 10. RÁKOSI Mátyás, *A fordulat éve* <http://mek.oszk.hu/04négyes/04493.html>. 2009. 09. 25.

²⁰⁴ *Uo.*

²⁰⁵ A pártvezér nagyobb munkafegyelmet követelt, és elkezdődött a Rákosi korszak munkaverseny programja. Figyelmet érdemel, hogy az 1948 januári beszédében megemlítette a vad sztrájkokat, de a munkások által elkövetett lopásokat is, melyeknek gátat kell vetni. Szervezett, aktív, mindenre kész munkásokat akart, olyanokat, akik egymást nem lopják meg.

²⁰⁶ KÁLLAI Gyula (1910-1996) politikus. A középiskolát a Bocskai István Református Főgimnáziumban végezte Debrecenben. 1931-ben Rajk László szervezte be az illegális kommunista mozgalomba. 1945. januárban a kommunista párt propagandaosztályának élére került. Rajk László letartóztatása után külügyminiszter lett, de 1951 tavaszán őt is letartóztatták. Szabadulása után 1955-ben népművelési miniszterhelyettes lett. Az elsők között emelt szót Nagy Imréről bíróság elé állítása érdekében. 1957 tavaszán Snagovban tárgyalta deportált politikussal, de senkit sem sikerült rávennie, hogy nyilvánosság előtt forduljon szembe Nagy Imrével és a forradalommal. 1957 februárjától közel három esztendőn át az MSZMP ideológiai titkára volt. 1958–1961 között szerkesztette a párt elméleti-ideológiai folyóiratát, a *Társadalmi Szemlét*. 1960. január közepétől a Minisztertanács elnökhelyettese, 1965–1967 között elnöke, ezt követően 1971-ig az országgyűlés elnöke. 1958–1989 márciusáig a Hazafias Népfront Országos Tanácsának elnöke. *Új Magyar*, i. m. 684-686.

csatlakozott a Független Kisgazda Párthoz, és 1943-ban résztvett a párt polgári tagozatának megalakításában, majd a közművelődési bizottság elnöke lett és így került kapcsolatba Bajcsy-Zsilinszky Endrével és körével. Ő készítette el 1944-ben a Kisgazda Párt művelődési-oktatási programját, amelyben Bajcsy-Zsilinszky Endre és köre is segített. Bajcsy-Zsilinszky kérésére 1944 őszén vállalta az ifjúság ellenállásának megszervezését, és megszervezte a Görgey-zászlóaljat.

1945-től 1953-ig nemzetgyűlési illetve országgyűlési képviselő az FKGP színeiben. 1946. március 7-én támogatta a pártot, hogy a Baloldali Blokkhoz csatlakozzon. A kommunista párttal tovább élt a kapcsolata olyannyira, hogy 1945. március 7-én a kommunista pártnak titkos tagja lett. 1946 májusától vállalta az FKGP Politikai Bizottságának tagságát, ahonnan 1946 júliusában kizárták túlzott baloldali magatartása miatt és pártfegyelmet is kapott. 1948. április 17-től ismét a politikai bizottságnak lett tagja és a párt társelnöke is egyben. 1947. március 14-től 1950. február 24-ig vallás és közoktatásügyi miniszter. Ortutay Gyula „Művelődés és politika” című tanulmánykötetében, amely 1949-ben jelent meg, művelődéspolitikai elképzelésének összegzését adja. Ez az összegzés az 1943 óta megjelent tanulmányokat, cikkeket, beszédeket tartalmazza. Ezeknek a beszédeknek a megírása az új művelődéspolitikáért és egyben a „klerikális reakció” ellen folytatott harcban születtek meg,²⁰⁷ mivel – mint láttuk – a kommunista párt a politikai és a gazdasági hatalom átvétele után a művelődés és a köznevelés „demokratizálását” tekintette a soron következő feladatnak.

A „Művelődés és politika” című kötet Ortutay 1947-48-ban több mint húsz helyen elmondott beszédét közli. Látható, hogy vannak tipikus témák, formák, amelyeket szinte minden beszédében elmond. Nagy változatosságot ezek a beszédek nem mutatnak.²⁰⁸ Ortutay elismerte, hogy szükséges volt a földbirtokreform, mert ezzel a reakció gazdasági és társadalmi alapjait tudják tönkretenni. Ortutay vallotta, hogy az ország a kommunista típusú demokrácia lehetőségét a „felszabadító” Vörös Hadseregnek köszönheti, és nevelődnie kell még a demokráciára, arra, hogy hogyan valósítsa meg a demokratikus eszméket a politikában, a társadalomban és az élet más területén. Amennyiben a magyar köznevelés nem tudja demokratikus szellemben

²⁰⁷ Ortutay megemlíti, hogy az 1943-ban íródott tanulmányának (Új magyar köznevelésért) alapelveit együtt dolgozták ki és vitatták meg a baloldali kisgazdapártiak a kommunistákkal. Ortutay Gyula konkrétan közli azt is, hogy e munka kidolgozásában segítői voltak: Baróti Dezső, Tolnai Gábor, Radnóti Miklós és Novák Károly. ORTUTAY Gyula, *Művelődés*, i.m. 48.

²⁰⁸ ORTUTAY Gyula idevonatkozó tanulmányai, beszédei a *Művelődés és politika (1949) kötetben: Új magyar köznevelésért*, 22., *A magyar köznevelés kérdései* 47., *Művelődés politikánk* 56., *Költségvetési beszéd* 98., *Tanulj többet* 178. ORTUTAY, Uo.

nevelni az ifjúságot, a leendő felnőtt nemzedéket, akkor észrevétlenül romjába dőlhet ez az új típusú demokrácia. Nem volt elég földet adnia a parasztságnak, hanem alkalmas eszközöket is kell adni, és ez a nevelés és az iskola. Ortutay a kommunista vezetéssel egyetértésben a parasztságot és a munkásságot fölemelve, és a hatalom gyakorlásába beemelve, - a maguk szintjén - a polgári társadalom szétzúzását, a kis- és középpolgárságnak a megsemmisítését igyekezett elérni. Állítása szerint a demokrácia győzelme az oktatástól függ. Az általa elképzelt szakszerű, demokratikus nevelés nélkül nem lehet demokratikus Magyarországot építeni.

Mire neveljék az ifjakat az iskolákban, mi a nevelés lényege? Ortutay erről is szólt: „Az egyéni önkifejtés lehetősége, amire minden embernek törekednie kell”. S hozzáteszi: „...ezeknek az egyéni képességeknek, tehetségeknek a közösség céljait kell szolgálniuk”.²⁰⁹ Tehát az alkalmasságot és a tehetséget emelte ki, mert olyanoknak kell az előbbre jutásukat segíteni, akik tehetséges fiatalok.²¹⁰

Ortutay Gyula már az „Új magyar köznevelésért” című, 1943-as írásában támogatta az általános iskolai oktatás bevezetését a magyar dolgozó nép - legyen az paraszti vagy munkásifjúság -, egyenlő és magas szintű oktatása érdekében. Amivel egyben támadást indított az akkori oktatási-, nevelési rendszer, így az egyházi iskolák ellen.

Ortutay használta a „nemzetnevelés” kifejezést művelődéspolitikai írásaiban, de nem lényegtelen, hogy milyen tartalommal. A nemzetnevelés a magyar nemzet nevelését jelentette-e, vagy pedig olyan magyar nemzet nevelését, amely szovjet mintára épül föl, és a kommunista párt érdekeit szolgálja? Kommunista eszméket kíván-e átültetni az ifjúság lelkébe és a tanárok nevelési eszményébe?²¹¹ Ortutay nézete munkáiból és az iskolák államosítását kimondó törvényéből nyilvánvaló volt.

²⁰⁹ *Uo.* 28.

²¹⁰ *Uo.* 29.

²¹¹ Ortutay a nevelés reform tervezetében (1943) hat tételt nevezett meg: az általános; kötelező; szakmára való képzés egységes; tanítás minden iskolafajtájában ingyenes (a köznevelés költségeit progresszív nevelési adó biztosítja); minden nevelő felelős tevékenységéért és különleges autonóm jogokat egy fokon sem igényelhet; a nevelői munkát a nemzet egyik legfontosabb szociális tevékenységének kell elismerni, és a nevelői státuszt újra kell rendezni. Ortutay progresszív nevelési adót tervezett, amit mindenkinek fizetnie kell gyermekei számának és fizetésének függvényében. Az oktatás így nem lett volna ingyenes, sőt a progresszív adó időtartama hosszabb, mint a gyermekek oktatásban való részvétele. A tanároktól való autonóm jog elvétele a legszigorúbb ellenőrzést jelentette. Ortutaynak tervében a megerősödő kommunista irányítás alatt álló Magyar Pedagógusok Szabad Szakszervezete nyújtott segítséget. Az érettségi vizsgát el kívánta törölni, csak a továbbtanulókat érintette volna a vizsga. Nagy engedmény volt ez annak érdekében, hogy minél többen tanuljanak középfokú tanintézetekben, de nagy lazaságra adott lehetőséget. A nem érettségizők kevésbé voltak ösztönözve, hogy képességükhöz méltóan dolgozzanak, megelégedhettek kevesebb ismerettel, teljesítménnyel.

A reform a tanárképző-, tanítóképző intézeteket, bölcsészkarokat is érintette, mert nemcsak szakmai, hanem politikai képzést kívánt adni a leendő pedagógusoknak, magyar értelmiségnek. *Uo.* 22-47.

Ortutay 1947. március 25-én egy rádióelőadásban hangzatos szavakkal ecsetelte terveit, mit kíván, mint a VKM minisztere. Az 1943-45-ös tanulmányának pontjait ismertette. Az általános iskolában látta az alapvető műveltség megteremtésének eszközét, amely megszünteti az osztálykülönbséget, a falu és a város szembenállását. Foglalkozott a tankönyvkiadással. Konkrétan megmondta, hogy olyan típusú és haladó szellemű könyveket kell használni a közoktatásban, melyek a demokráciának, az emberiségnek, a szabadságnak, a társadalmi fejlődésnek eszméit ismertetik.²¹² Ortutay nagyon aktív volt. Arról, hogy mit vár a magyar ifjúságtól, néhány héttel miniszteri kinevezése után 1947. április 2-án a Március 15-e című újságban már leírta: „Határozott, ingadozást, hátrálást nem ismerő politikai magatartást”.²¹³ 1947-ben Ortutay még nem látta, hogy a magyar ifjúság politikai öntudatra ébredt volna, és tudatában lett volna annak, hogy milyen jelentőséggel bír az ő politikai magatartásuk, hozzáállásuk a demokráciához, a bolsevizmushoz. A kommunista pártnak öntudatos ifjúságra volt szüksége, amelyik a „haladásellenes” erőkkkel szembe tudott szállni. A közművelődés számára a tét óriási „maga a magyar politikai jövő”.²¹⁴ Ortutay a fiatalokat „a magyar politikai jövőért” próbálta felelőssé tenni és nem a haza és a magyar nemzet jövőjéért.²¹⁵ Amikor a VKM minisztere ezt várta el a magyar ifjúságtól, egyben nyilvánvalóvá tette, hogy semmilyen szinten, semmilyen módon nincs szükség az egyházi nevelésre, amely a reakció eszköze, a reakció melegágya. A miniszter nem mondta ki 1947-ben, hogy be kell zárni az egyházi iskolákat, de azt igen, hogy milyen típusú képzésre van szükség Magyarországon. Akinek van füle a hallásra, az hallja és értse a minisztert. Értették a református egyház vallási és tanügyi vezetői. Nem érte őket váratlanul az államosítás gondolata, felkészültek minden rosszra, de az utolsóig ragaszkodtak jogaikhoz.

Mit várhatott az egyház a magyar nép Ortutay Gyula vallás és közoktatásügyi miniszterségétől? Egyik oldalon valóban odahajlást a munkásság és a parasztság felé. Fölkarolni őket, megadni számukra is nagyobb mértékben a tanulás, a művelődés lehetőségét. A református egyház számára azonban ez nem volt új dolog. Ismerjük és tudjuk, hogy a református egyház iskolái mindenkor kiálltak a szegénysorsú diákok

²¹² ORTUTAY Gyula, *A magyar köznevelés kérdései*, Rádió előadás 1947. március 25. ORTUTAY, *Művelődés*, i.m. 47-53.

²¹³ ORTUTAY Gyula, *Mit várok a magyar ifjúságtól*, Uo. 55-56.

²¹⁴ Uo. 55-56.

²¹⁵ Uo. 53-56.

képzéséért és amennyire az anyagiak engedték, annyi ingyenes diákot vállaltak az egyházi tanintézetek, kollégiumok.

Ortutay neveléspolitikájához hozzátartozott, hogy a klerikális reakcióra hivatkozva csökkentette a latin nyelv óráinak számát, és bevezette már az általános iskolában az orosz nyelv oktatását. Elindította az oktatáspolitikában a tankönyvkiadással és később a minisztériumon belül különböző osztályok, bizottságok létrehozásával a nevelésügy teljes állami felügyeletét, diáktól tanárig terjedően.

1949-ben, a „Művelődés és politika” című kötetben harcról beszélt, annak az időszaknak a harcairól, amikor ezek az írások, beszédek megszülettek. Majd ugyanebben a bevezető részben meglepéssel magyarázta a kormány egyházpolitikáját, hogy a magyar népi demokrácia békét akar az egyházakkal, a „békére építi a maga vallásügyi politikáját”, amelynek eredménye a megkötött egyezmények voltak. Mindszentyt és a római katolikus egyházat pedig külön támadta demokrácia-ellenességéért.²¹⁶

Közbevetőleg jegyezzük meg: a történelmi események nem igazolták Ortutay Gyula megállapítását, mert a kommunista párt vallásügyi politikája nem a békére, hanem a harcra épült. S mindent megtett, minden eszközt felhasznált azért, hogy elérje célját: a vallás felszámolását, az egyházak háttérbe szorítását. Mégis 1949-ben a kormánynak szüksége volt erre a hazug Ortutay-véleményre, mint egy hasznos eszközre, a magyar nép lecsendesítésében, a bel-és a külpolitikában és Mindszenty megsemmisítésében.

A kommunista párt vezetése Gerő Ernővel²¹⁷ egyetemben jól tudta, hogy a nevelésnek milyen fontossága van a párt és az ország életében. Ezért, nem lehetett semmilyen széthúzás vagy eltérés a hatalom gyakorlói között, ha az oktatásról volt szó, de az oktatást végzők között sem volt szabad, hogy széthúzás legyen. A minisztérium által meghatározott módon lehetett és kellett nevelni, végezni a közoktatást, mert csak így lehet képes a kormány és a VKM demokratikusan az egész nemzet átformálására. Másnak beleszólása nem lehetett a közművelődésbe, a nevelésbe. A nevelés kizárólagos irányítását pedagógiai szempontból is Ortutay magának, és a VKM-nek igényelte. **Az érettségi vizsgát általánosságban el kívánta törölni, s csak azoknak kellett volna vizsgát tenniük, akik tovább akartak tanulni. Ez ugyan egy tervezetben szerepelt,**

²¹⁶ 1948. október 7-én Egyezmény kötött a magyar állam és a református, ill. az unitárius egyház között, 1948. december 7-én az izraelita és december 14-én az evangélikus egyház között. *Uo.* 10.

²¹⁷ GERŐ (Singer) Ernő (1898-1980), politikus, miniszter – kereskedelem, közlekedés, pénzügy, belügy - 1945-től az MKP, majd az MDP tagja. 1945-1949-ig az állampolitikai osztály irányítója. 1950-1953 között Rákosi Mátyás és Farkas Mihály mellett a háromfős titkos honvédelmi bizottság tagja. *Új Magyar*, i. m. 996-997.

de kérdezhajjuk okkal és joggal, hogy akkor milyen minőséget kívánt Ortutay elérni a magyar köznevelés által? Mi volt a köznevelés célja? Ahogy állította: a demokratikus eszméknek az elsajátítása, vagy pedig értelmes, tudó, felkészült, erkölcsös, hazájukat szerető magyar fiatalok nevelése? Sürgette a tanító - és a tanárképzés, és a bölcsészkarokon folyó tanítás átszervezését. A miniszter tudta, hogy csak olyan tanárokkal lehet a demokratikus átalakítást véghez vinni, akik maguk is felvállalják és képviselik, továbbviszik azokat az eszméket, amelyeket a kommunista pártvezetés elvár.

Ortutay az oktatáspolitikájának érvényesítése érdekében tisztességes fizetést ígért a pedagógusoknak, akiknek számított lojalitására, - legfőképpen az MPSZSZ-ére – és arra, hogy a VKM rendeleteit végrehajtják. Az MPSZSZ-ben olyan eszközt látott, amely által ellenőrizni, befolyásolni tudja az ország pedagógus társadalmát. A pedagógus szakszervezet propagandamunkája kézzel foghatóvá vált, amikor elkezdődött az egyházi iskolák államosítása. Miniszteri munkája kezdetén Ortutay kifogásolta a képzésben használt könyveket. Két nagy feladatot látott. Az egyik, hogy a könyvek a diákok kezdetétől fogva olyan eszmékkel és fogalmakkal ismertesse meg, amelyekből meglátja, mi a lényege a szabadságnak, a demokráciának és a társadalmi fejlődésnek, de ezek közül is csak olyan könyveket gondolt a diákok kezébe adni, amelyek a magyar demokrácia értékes eszméit adják tovább. Ortutay kimondta, hogy a tankönyveknek nem szabad „haladásellenes” eszméket tartalmazniuk, vagyis mindazokat a könyvrészeket, vagy könyveket, amelyek eddig a magyar nép múltját bemutatták, de a kommunista vezetés számára nem voltak elfogadhatók, ki kellett venni a tankönyvekből, vagy különben a könyv tiltólistára került. Az állami tankönyvkiadó vállalat megalakítását szorgalmazta,²¹⁸ amelynek a tankönyveket a lehető legolcsóbban kellett előállítania, hogy az ifjúságnak ne kerüljön sokba. Ez és a tartalmi követelmények a minőség rovására mentek. A tankönyvkérdésben a Független Kisgazda Párt nagyválasztmányi ülésén, 1948. április 18-án az iskolák államosítási folyamatának közepette képes volt azt mondani: „ha az egyházak nem akarták hivatalosan, mi egy árva szóval sem erőltettük rájuk a tankönyveinket. Nem csináltunk propagandát az állami oktatásnak...”²¹⁹ Az idézett szavak szépen hangzottak az FKGP

²¹⁸ ORTUTAY Gyula 1947. március 25-i rádiós beszédében sürgette a tankönyvkiadó vállalat létrehozását.

²¹⁹ ORTUTAY Gyula, *Felzólalás a Kisgazda Párt nagyválasztmányi ülésén*, 1948. április 18. ORTUTAY, *Mívelődés*, i.m. 209. A miniszter szavával szemben tény volt, hogy 1945-től az egyházi

választmányi gyűlésén, de kevés közül volt az igazsághoz. A miniszter nyugtatni akarta a párttagokat és tisztességes színben kívánta feltüntetni saját magát és a kormányt.

Ortutay minisztersége alatt történtek meg a szomszéd népekkel az egyezmény- és szövetségkötések: a jugoszláv-magyar, a román-magyar és a lengyel-magyar kapcsolatok kialakítása.

3./ Az iskolák államosításának kommunista eszmei-ideológiai előkészítése

Az OKT ülésén, 1948. február 5-én Ortutay felszólalt és egy kedvező, többször hangoztatott témával: a pedagógusok tisztességes fizetésével indított. Dicsérte a pedagógusokat, hogy éberek, cselekvőek, pozitívak és a népi demokráciát szenvedélyesen védik, amire nagy szükség van. Ellentétbe állította azokkal, akik rossz, vagy gyenge képességűek, akikkel nem lehet sokat elérni. A helyes politikai irányultság és elkötelezettség dicsérete és állandó hangoztatása része volt a kommunista párt totális győzelmére sarkalló munkájának. A szónoki fogás után konkrétan szólt a Köznevelési Tanács munkájáról.

A miniszter nem volt elégedett az OKT tankönyvszerkesztési és -kiadási munkájával, mert – szerinte – a könyvekben a Magyar Köztársaságnak, a népi demokráciának a méltatása nem volt megfelelő. Nem voltak kellően pozitívak azok a tankönyvek, amelyek bemutatták az akkori társadalmi életformát.²²⁰ Egyébként itt jelentette be az Országos Neveléstudományi Intézet felállítását, mert a köznevelés minőségét emelni akarta az ONI munkájával. Az ülésen azt is megemlítette, hogy Rákosi miniszterelnök-helyettes és a kommunista párt foglalkozni kíván a közoktatásüggyel.²²¹ A közlés a miniszter politikai húzása volt. A párt állásfoglalását megerősítésnek, biztosítéknak, erős támasztéknak vélte a jövőbeni iskolapolitikájához, az iskolák államosítását célzó törvény meghozatalában, hiszen ekkor már akit, amit a párt támogatott, annak nyert ügye volt. Ellenvéleménynek nem volt esélye. Ortutay próbálta rövidre zárni az államosítás ügyét is, legalább saját munkahelyén, munkatársai körében. A kormány sem hagyott sok időt a törvényhozásig.

1948. február 21-én a Parlamentben a költségvetési beszédében a Szovjetunió költségvetését idézte a miniszter, ahol az összköltségvetés 20 %-át fordítják közoktatási és kulturális célokra. Ortutay is próbálta a maximumot kiharcolni a közművelődésnek,

iskoláknak be kellett szolgáltatniuk ellenőrzésre tankönyveiket és az állami hatóság döntötte el, mely könyveket használhatja az egyház az oktatásban.

²²⁰ Uo. 96.

²²¹ Uo. 91.

bár 1947-ben költségvetésnek mindössze 8,1%-a volt a közművelődésre eső összeg. Az egyházak támogatásával kapcsolatban több alkalommal emlegette a „szabad egyház, a szabad államban” elvet és ezzel azt akarta bebizonyítani, hogy az államnak közömbösnek kellene lennie az egyházi oktatás és művelődés iránt, s ennek a közömbösségnek legfőképpen az anyagi támogatásban – pontosabban e támogatás hiányában – kellene megjelennie.

Ortutay büszkén hivatkozott a magyar demokrácia példamutató tetteire, hogy biztosította a vallás tanítását az iskolákban, sőt segítette a templomok, parókiák, iskolák helyreállítását. Hivatkozott Mód Aladár 1947-es cikkére, amelyben a szerző lehetségesnek tartotta az együttműködést az egyház és az állam között. „Szívből tudnánk együttműködni az olyan papokkal, akik a demokrácia és az egyház közötti együttműködés útját egyengetnék”.²²² Valóban találtak is olyan papokat, akik vállalták az együttműködést, olyanokat, akik már elveszítették papi jellegüket, mert a római katolikus egyház elbocsátotta őket. Például Kovács József római katolikus seminaristát és Szittyay Dénes²²³ római katolikus plébánost, akik a későbbiekben teljes valójukkal az MKP oldalára álltak és a párt eszméit harsogták a világ felé, nem titkolva a római katolikus egyházhoz kötődő múltjukat. Az egyházi iskolák államosítása illetve az egyezmények megkötése előtt a kommunista párt programjába tartozott a papság megtörése, illetve a papság beszerzése a párt tagjai közé. Ortutay szavakban kész volt az egyház és az állam viszonyának felmerült kérdéseit a maga területén megoldani és pozitív megnyilatkozást várt az egyház részéről a kapcsolat rendezéséhez.²²⁴

Látjuk tehát: Ortutay az államosítás szükségességének egyik okát a „reakció” munkájának megtörésében látta, és mondvacsinált indokul hozta fel, hogy az egyházi iskolákban nem lehet – szerinte – elérni minőségi változást, lefelé haladnak a tudományos képzésben s nem segítik az ország felemelkedését.

4./A felekezeti iskolák államosítására irányuló munka meggyorsítása: az „erőteljes meggyőzés” technikái

²²² MÓD Aladár, *Az egyház és a demokrácia*, Társadalmi Szemle 1947., Uo. 115.

²²³ Szittyay Dénes bakonykúti plébánost, azért függesztette fel Shvoy Lajos (Bp. 1879 – Székesfehérvár, 1968, 1927-1968-ig székesfehérvári egyházmegyei püspök, mert 1948. április 10-én részt vett Székesfehérváron Rajk László belügyminiszter gyűlésén és üdvözölte a belügyminisztert, mint olyan pártnak a képviselőjét, amely lehetővé tette, hogy a magyar nép megtermelje saját földjén a kenyereit. Szittyay Dénes ekkor a Nemzeti Parasztpárt tagja volt. Az egyháztól elbocsátották ugyan, de Ortutay Gyula szívesen látta a minisztérium munkatársai között. KNAUSZ, *Történelem*, i.m. 38.

²²⁴ ORTUTAY, *Művelődés*, i.m. 115.

1947. december 30-án és 1948. január 7-én az MKP PB ülésein azon az egyházpolitikai koncepción dolgoztak, hogy milyen módon lehet végrehajtani az egyházi iskolák elvételét.²²⁵ A párt vezetése nem volt egységes az államosítás folyamatának végrehajtását illetően. Gerő Ernő szerint még ráérnek, nem kell elsietni az államosítást, Rákosi pedig siettetette. Az államosítás időpontjának az első kitűzéséhez képest voltak változások, többek között az egyik az 1947-1948-as tanév befejezésének időpontja, mely előtt meg kellett hozni az államosításról szóló törvényt. A két pártnak, az MKP-nek és az MSZDP-nek egyesülése is meghatározta az államosításról szóló törvény kimondásának időpontját.

Az egyházi iskolák államosítását a kommunista párt a kezdetektől összekapcsolta az egyház és az állam közti viszony „rendezésének” kérdésével, azaz az egyház és az állam szétválasztásával, az egyezmények megkötésével. A református egyházzal folytatott megbeszélések eredményeként láthatjuk az 1948. október 7-i egyezménynek a megkötését, és annak szövegét, amely lényegében nem más, mint amelyet az iskolák államosításakor megtárgyaltak. Ladányi Sándor szerint az állam a református egyháznak a faltörő kos szerepét szánta.²²⁶ Más református kutató pedig a református egyházat a leggyengébb láncszemnek tartja az iskolák államosításának folyamatában, s szerinte éppen ezért a kommunista párt elsőként a református egyházzal kezdte el a tárgyalásokat.²²⁷ Leggyengébb láncszem vagy faltörő kos szerepe adatott a református egyház számára? A történelmi tények alapján a faltörő kos szerepével magam is egyetértek, mert a kommunista párt a református egyházat valóban annak tekintette. Egyes történészek az állammal folytatott megbeszélést az iskolák államosításáról kizárólagosan a református egyház vállaira teszik,²²⁸s elfeledkeznek arról, hogy más felekezeteknél is elindultak a tárgyalások.

1948 az egyházak totális letámadásának az éve. A római katolikus egyház maga mögött tudta a Vatikánt, amely biztonságot jelentett az egyház számára. A Magyar Római Katolikus Egyházat érintő megállapodást, egyezményt, vagy szerződést jogilag a

²²⁵ FÜRJ Zoltán: *A felekezeti iskolák államosításának előkészítése 1945-1948*, Társadalmi Szemle 1992. 8-9. sz. 90.

²²⁶ LADÁNYI, A „művelődésügy, i.m. 124-132.

²²⁷ FODORNÉ, NAGY Sarolta, *Iskolaállamosítás a Magyarországi Református Egyházban, Az egyházi iskolák államosítása Magyarországon 1948*. Lénárd Ödön Közhasznú Alapítvány évkönyve, 2008. Bp. Új ember, 287. Itt a szerző hivatkozik Rákosinak a Szabad Nép 1948. március 7-i számában megjelent cikkére: „...minden adott pillanatban meg kell találni a folyamatok láncolatában azt a láncszemet, melynek megragadásával az egész láncot kézben tarthatjuk és előkészíthetjük a stratégiai siker eléréséhez szükséges feltételeket.”

²²⁸ GERGELY Jenő, *1948 és az egyházak Magyarországon, Fordulat a világban és Magyarországon 1947-1949*, szerk. FEITL István, IZSÁK Lajos, SZÉKELY Gábor, Bp. Napvilág Kiadó, 2000. 138-152.

Vatikan köthette meg a magyar állammal, **amely 1964-ben és 1997-ben történt meg** és ezért tárgyalásokat sem folytathatott a Magyar Római Katolikus Egyház a Vatikán jogkörébe tartozó ügyekben. 1948-ban az iskolák államosítása feltartóztathatatlan volt, nem lehetett semmit sem tenni ellene. Jól ismerjük Mindszenty József hercegprímás és más egyházi vezetők bátor helytállását az egyházi iskolák megtartásáért. Ortutay Gyula 1948. február 14-én találkozott Mindszenty Józseffel, de egy szó sem esett az iskolák államosításáról, csupán a római katolikus egyházat ért sérelmekről beszéltek. Március 20-án ismét találkozott Ortutay Mindszentyvel, de a miniszter még ekkor sem hozakodott elő az iskolák államosításával.²²⁹ Ortutay Czapik Gyulával²³⁰ is kereste a kapcsolatot 1948 tavaszán, de Czapik elzárkózott mindennemű tárgyalástól, mert nem ő volt a hivatalos képviselője a római katolikus egyháznak Magyarországon.

Az evangélikus egyházban 1948. március 18-án, Szabó József²³¹ püspök beiktatásakor, Balassagyarmaton Mihályfi Ernő²³² a köztársasági elnöki hivatal főnöke indított támadást az egyház ellen. Az evangélikus egyházban is voltak olyanok, akik felhívásként vették Mihályfi szavait, így Reök Iván.²³³ Reök, az Országos Luther Szövetség elnöke – aki országgyűlési képviselő is volt, és 1949 és 1952 között az evangélikus egyház egyetemes felügyelői tisztét is betöltötte – 1948. március 19-én nyilatkozattervezetet dolgozott ki, hogy hogyan hajlandó az evangélikus egyház az állammal együttműködni és egyben kijelentette, hogy az egyház kész a tárgyalások megkezdésére. Reök Iván szövegét Ordass Lajos és Kapi Béla²³⁴ püspökök elfogadhatatlannak tartották és még március 19-én Radvánszky Béla báró egyetemes

²²⁹ KNAUSZ, *Történelem*, i.m. 34.

²³⁰ CZAPIK Gyula (1887 – 1956) nyomdász, veszprémi püspök, majd egri érsek.

1929-től nagyváradi kanonok, veszprémi püspökké 1939-ben nevezték ki. Az egri érseki székbe 1943-ban helyezték. Az iskolák államosítása után 1948. szeptember 21. és október 2. között Rómában tárgyalt. Az 1950/34. törvényerejű rendelet kiadása után szorgalmazta 5-6 000 nővér és 100-150 szerzetes szociális otthoni elhelyezését. Részt vett az állam és az egyház viszonyát rendezni kívánó tárgyalásokon és nemzetközi békemozgalmakban. 1951 és 1956 között a Magyar Katolikus Püspöki Kar elnöke, 1945 és 1956 között az Actio Catholica elnöke. hu.wikipedia.org/wiki/Czapik_Gyula, 2010. 01.15.

²³¹ SZABÓ József (Alsómesteri, 1902 – Győr, 1986) evangélikus püspök, Madách kutató. Teológiát Sopronban, majd Angliában tanult.

http://www.cellbibl.hu/lexikon/szabo_jozsef.htm 2010. 03. 05.

²³² Mihályfi Ernő, Mihalovics Samu evangélikus esperes fia, kiszgazdapárti politikus volt. Lelkészyermekként és kiszgazda politikusként fordult az egyházak ellen. Mi lehetett ennek a valós oka? Az evangélikus egyház történetírása ezzel még nem foglalkozott részletesen. MIRÁK Katalin: *Iskolaállamosítás – evangélikus egyház, Az egyházi iskolák államosítása Magyarországon 1948*. Lénárd Ödön Közhasznú Alapítvány évkönyve, 2008. Bp. Új ember, 270.

²³³ REÖK Iván (Szeged, 1894 - Bp. 1967) sebészorvos, kiszgazdapárti politikus, 1945-1948-ig parlamenti képviselő, 1947-1948 között az Országos Luther Szövetség elnöke, 1949-től az evangélikus egyház egyetemes felügyelője.

<http://mek.nif.hu/00300/00355/html/ABC12527/12902.htm> 2010. 01. 15. letöltés

²³⁴ KAPI Béla (1879-1957) a Dunántúli Evangélikus Egyházkerület püspöke 1916-1948 között, 1927-1939 között a felsőház tagja volt.

felügyelővel együtt egy másik nyilatkozatot fogalmaztak meg és ebben az evangélikus egyház kifejezte készségét az állammal való tárgyalásra, de feltételekhez kötötte. Az egyik feltétel volt, hogy az egyház iskolái továbbra is zavartalanul működhessenek.²³⁵ Ezt a nyilatkozatot körlevélként juttatták el az evangélikus gyülekezetekhez 1948. március 30-ai dátummal.²³⁶ A körlevél bizonyítja, hogy a Magyarországi Evangélikus Egyház vezetősége komolyan foglalkozott iskolái államosításának lehetőségével. Az evangélikus egyházzal a tárgyalások 1948. április 19-én kezdődtek, amikor Ordass és Szabó püspökök, valamint Vladár Gábor bányakerületi felügyelő Rákosi Mátyás kérésére meglátogatták a pártvezért.²³⁷ Az evangélikus egyháznak is át kellett esnie ugyanazokon a nehézségeken, mint amelyeken a református egyháznak. Ordass Lajost 1948. szeptember 8-án tartóztatták le báró Radvánszky Alberttel és Vargha Sándor egyetemes főtitkárral egyidőben. A vád Ordass ellen deviza-üzérkedés volt és így az uzorabíróság külön tanácsa tárgyalta az ügyet 1948. szeptember 28-án. A védelem képviselője Kardos János²³⁸ ügyvéd volt, akit ekkor iktattak volna be a Dunamelléki Református Egyházkerület főgondnoki tisztébe, de a tárgyalás miatt nem vállalhatta el a főgondnoki tisztelet.²³⁹ Ordasst két év börtönre ítélték.²⁴⁰

Mindszenty József hercegprímás ellenállását és mindennemű tevékenységét az egyházi iskolák államosításával kapcsolatban országszerte ismerték körleveleiből, a körmenetek beszédeiből, újságcikkekből. Az MKP megragadott minden alkalmat a hercegprímás, a „fekete reakció” lejáratására. Az MKP bizottsága mihályházi összejövetelén jelen volt a község nemzeti bizottsága, az UFOSZ-nak és a Földmunkások és Kisbirtokosok Országos Szövetségének (a továbbiakban: FÉKOSZ) vezetőségi tagjai, illetve a helybéli pedagógusok. A párt zúgolódást szított mindazért,

²³⁵ MIRÁK Katalin, *Iskolaállamosítás*, i.m. 271.

²³⁶ *Uo.* 272. A nyilatkozat aláíró voltak: B. Kapi Béla, D. Ordass Lajos, Szabó József és Túróczy Zoltán püspökök. Túróczy Zoltán (1893-1971) 1939-től a Tiszai Evangélikus Egyházkerület püspöke, 1945-ben letartóztatják, 1946-ban felmentik és 1948-tól a Dunántúli Evangélikus Egyházkerület püspöke.

²³⁷ *Uo.* 274. ORDASS (Wolf) Lajos (1901-1978) Bányai Evangélikus Egyházkerület püspöke 1945-1948-ig, 1956-1958-ig. 1948-ban letartóztatták és 1950-ben szabadult. Az Evangélikus Világszövetség alelnöke 1957-től, majd 1963-tól elnökségi tagja.

²³⁸ KARDOS János (1894-1959), jogász, védőügyvéd, Solti Református Egyházmegye gondnoka 1945-1952 között. 1948-ban a Dunamelléki Református Egyházkerület gondnokává választotta. A beiktatáson nem vehetett részt, mert ugyanabban az időben volt Ordass Lajos pere, ahol a védelmet kellett ellátnia. A Zsinat pót-, majd rendes tagja. 1956 őszén részt vett a református egyház irányításában Ravasz László mellett. Az ügyvédi kamarából kizárták.

²³⁹ HORVÁTH Erzsébet, *Kardos János (1894-1957) főgondnoksága*, Református Egyház, 2007. 3. sz. 67-70.

²⁴⁰ Az evangélikus egyház külön fegyelmi bírósága 1950-ben elmozdította Ordass Lajost püspöki hivatalából, de a legfelsőbb bíróság 1956 októberében semmisnek nyilvánította a büntetést, s így az evangélikus egyház is rehabilitálta. Ordass Lajos, Dezséry László püspök lemondása után ismét a Déli Evangélikus Egyházkerület püspöke lett 1958 júniusáig.

amit – állítólag – Mindszenty és reakciós körei csináltak. Tiltakoztak Mindszentyék ellen, hogy ne irányítsák a magyar ifjúság nevelését és ezért sürgették az iskolák mielőbbi államosítását, hogy az ifjúságot demokratikus szellemben nevelhessék.

A kommunista párt az iskolák államosításánál szokása szerint taktikázott. A párt a közvélemény megnyerésére a következő politikai szempontokat állította föl. Először is a kampányt össze kellett kapcsolni a klerikális reakció leleplezésével. Nem az egyház vagy a vallás ellen kellett irányítani a propagandát, hanem a klerikális reakció ellen, amely demokráciaellenes és a régi úri rend visszaállítását akarja, ami azt jelenti, hogy ilyen emberekre nem lehet bízni az ifjúság nevelését. **A nemzet érdekében szükséges az egyházi iskolák államosítása. Másodszor meg kellett magyarázni, hogy mit jelent és miért jó az államosítás a gyermeknek, a pedagógusnak és a szülőnek. Kiemelten kellett hangoztatni, hogy az államosítás a vallásoktatást nem érinti. Külön kellett bizonyítani, hogy az államosítás, a demokrácia nem egyházellenes, és itt hivatkozni kellett a protestánsokkal történt előzetes megegyezésre, illetve arra, hogy a római katolikusok sincsenek a demokrácia ellen. A taktikához tartozott, hogy a protestánsokat megpróbálták a párt mellé állítani, és kevesebb újságcikkben támadták őket, mint a római katolikusokat. A reformátusokkal folytatott megegyezési folyamat legkisebb eredményeit szenzációként jelentették meg a lapokban.**

Közben a megegyezési tárgyalásokat meg kellett gyorsítani, mert sürgette a pártot az iskolai tanév vége. A párt, hogy ne csak az egyházi iskolákban tanító pedagógusokat, de a papságot is minél nagyobb számban nyerje meg, többször hangoztatta, hogy a szegény papoknak földet juttatott a földreform során. Hangsúlyozni kellett a pedagógus státusz rendezését is, ami rendszerint minden propagandaszövegükben megtalálható. A szép, nyájas beszéd mellett, a párt arra is fölhívta az aktivisták figyelmet, hogy ha lehet nyomást gyakorolni, meg kell mutatni, hogy a pártnak van ereje és a lázítókat le kell tartóztatni. A kampány menete, erőssége függött a közvélemény ellenállásától is, ugyanis ekkor már június első hetére tették esetlegesen az iskolák államosítását kimondó törvény megalkotását. A kommunista párt saját szervezetén belül is tervezetet készített. Az aktivistákat ellátta agitátor anyaggal, a megyei központból kiváló szónokokat bíztak meg az agitációval.

A háromhetes pártiskolákban végző 800 hallgató közül 200-at saját megyéjükben, a falvakban aktivizáltak és külön falujárókat mozgósítottak, hogy meggyőzzék a falusi

népet. Őket a megyei központ irányította. A falusi tömegszervezeteket: az UFOSZ-t, a FÉKOSZ-t május 24-től 30-ig, szintén mozgósították propagandamunkára. Az asszonyok sem maradhattak ki az agitációból. Az MNDSZ ügyelt rá, hogy az óvónők, az egészségügyi védőnők és a szülői munkaközösségek is részt vegyenek az agitációban. Voltak a kommunista párttal rokonszenvező papok, a párt azokat is aktivizálta. Természetszerű volt a sajtónak, a rádiónak felhasználása a kampányban. A különböző népi szervezeteknek, egyesületeknek, pedagógus értekezleteknek az volt a dolga, hogy követeléseket fogalmazzanak meg az államosításért, amelyeket aztán el kellett juttatniuk a kormányhoz, a parlamenthez és a sajtóhoz. A levéltári iratok jól mutatják, hogy ilyen iratok érkeztek a miniszterelnökhöz, a kormányhoz, a vallás- és közoktatásügyi miniszterhez, a földművelésügyi miniszterhez, az MPSZSZ-hez. A párt a pedagógusokat és a szülői munkaközösségeket is mozgósítani szándékozta. Ebben a tervében a pedagógusoknak konkrét feladatot adott a parasztság közötti felvilágosító munkában, mert tudta, hogy a szülők által könnyebben elérheti és megnyerheti egy adott településnek a lakosságát.²⁴¹ Sok rémhír terjedt 1948 tavaszán, például az, hogy a negyven éven felüli tanítókat és tanárokat az állam elbocsátja állásukból, elsősorban a katolikusokat. Rémhír volt, hogy az igazgatókat elbocsátják, a tanítók el fogják veszíteni helyi javadalmaikat, így pl. a földet. A paraszt szülők között pedig az a hír járta, hogy az államosítással együtt a vallást is számúzik az iskolából, nem lehet keresztet kitenni és nem lehet imádkozni sem. Ortutay Gyula szintén nyilatkozott és ígéretet tett, hogy a keresztek maradhatnak, az iskolákban kötelező lesz a hitoktatás, sőt imádkozni is lehet. Későbbiekben tudjuk, ez a nyilatkozat, ez az ígéret nagyon rövid ideig volt érvényben. 1949-ben már nyomát sem lehet látni.²⁴²

5./ A segédcsapatok és problémáik /MPSZSZ, MNDSZ, ONI/

Az államosítási folyamat első jelentős – általunk már sokszor említett - segédcsapata, a Magyar Pedagógusok Szabad Szakszervezete 1945. február 2-án alakult meg, mintegy 100-150 pedagógus jelenlétében, az ostromlott Budapesten. Létrehozói között olyan személyek voltak, akik illegalitásban éltek és részesei voltak a kommunista mozgalomnak, többek között Béki Ernő, aki az MPSZSZ szervező bizottságának elnöke

²⁴¹ Politikatörténeti Intézet Levéltára, 274. f. 24/12. ö. e. 10-12. MKP Központi Vezetőségének Értelmiségi Osztálya és az MPSZSZ összefoglaló iratai az iskolák államosításáról. 1948. május 5-től június 9-ig.

Jelszavak „Szabad Államban – Szabad Demokratikus Iskolát!” „Tiéd a föld, tiéd a gyár – Legyen tiéd az iskola!” „A demokrácia kezébe az iskolát!” PSZL. 274. f. 21/15. ö. e. 3.

²⁴² PSZL. 274. f. 21/15. ö. e. 4. MKP Központi Vezetőségének iratai, Országos Propaganda Osztály.

volt, majd megalakulása után főtitkára lett. Az MPSZSZ vezetősége a tagság megkérdezése nélkül már a megalakulást követő hetekben csatlakozott a Szakszervezetek Országos Központjához, ami azt jelentette, hogy ezzel a központ - szovjet mintára- a Magyar Kommunista Párt közvetlen befolyása és ellenőrzése alatt állt.²⁴³ Az MPSZSZ nehéz történelmi helyzetben kezdte el munkáját minden tapasztalat nélkül a kommunista párt közvetlen irányításával. Az MPSZSZ élén főtitkárával, Béki Ernővel, terveinek megvalósulását, keresztülvitelét Rákosi Mátyástól várta.²⁴⁴

A szakszervezet vezetősége harcolt a pedagógusok tisztességes béréért, hasznos munkaidejéért és a közmunka ellen azért, hogy a pedagógusok minden idejüket az iskolában töltsék el a szellemi újjáépítéséért.²⁴⁵ Munkatempójukat befolyásolta, hogy élvezték a kommunista párt támogatását, és nagy lendülettel szervezték a pedagógusok között szakszervezetüket és egyre több, és több tagot tudhattak az MPSZSZ tagjai sorában. 1946-ban már 25 ezerre teszik a tagok számát. A felekezeti tanítók és tanárok kezdetben közömbösek voltak, csak 1947-ben, s főleg 1948 után történik a belépés az egyházi iskolákból az MPSZSZ-be. A szakszervezet küzdött a korszerű, modern és demokratikus, ám szovjet típusú és szellemiségű oktatás megvalósításáért és ezért mindent megtett.

Az MKP pedagógus pártcsoportja vezetőségének 1948-ban kelt jelentése, amelyet a párt szervező bizottságának január 20-i ülésére készített, számot adott a pedagógusok szakszervezeti tagságáról. Az adatok alapján 1947-ben a tagság a pedagógusok 94 %-ára tehető, azonban a tagdíjfizetés alapján csak 62 % teljesítette a fizetési kötelezettségét. A szakszervezetek helyi csoportjának a számát 209-ben²⁴⁶ jelölték meg és a tagságot 42.000 főre becsülték. A pedagógus szakszervezeti tagok pártmegoszlás szerint mintegy 2500-3000 fő, tehát az összlétszám 6%-a volt az MKP tagja, az MSZDP-nek a tagság 12%-a, Kisgazda Pártnak, pedig 7-8%-a volt tagja. A számadatok

²⁴³ NEMES Dezső (1908-1985), kárpitos, politikus, történész. 1926-tól az MKP tagja, 1936-tól a Szovjetunióban élt és 1939-1943-ban a moszkvai Lomonoszov Egyetemen történelem szakot végzett. A Szakszervezeti Tanács titkára volt 1945-1948 között.

²⁴⁴ BÉKI Ernő főtitkár *levele Rákosi Mátyáshoz Budapest*, 1946. április 11. A levelet aláírta még Tamás Károly elnök. PSZL. 204. f. 20/87. ö. e.

²⁴⁵ KARDOS, KORNIDESZ, *Dokumentumok*, i.m. 159-161.

²⁴⁶ 1946-47-es tanév statisztikai adatai szerint az összes tanerő nyugdíjasokkal együtt 45.000 fő, nyugdíjasok nélkül, pedig 40.437 fő. A felekezeti iskolákban 16.474 fő tanított, tehát az összes pedagógusnak 40 %-a. Ez a kimutatás a szakszervezeti tagságról is számot adott az iskolákban. 1945-ben 21.348, 1946-ban 28.844, 1947-ben 35 784, *1948-ban* pedig 42 347 volt a pedagógus szakszervezet tagjainak a száma. PSZL. 43. f. 1948. 132. ö. e. 6., Pontos kimutatást nem tudunk a helyi szakszervezeti csoportok adatairól és azt sem tudjuk, hogy mely településen voltak csoportok, illetve egy adott településen egy, vagy több csoportról volt szó.

szerint tehát a pedagógusok 75%-a párton kívüli volt.²⁴⁷ Az 1946-47-es tanévben az ország városaiban csak 25 pedagógus szakszervezeti csoport működött.

Az államosítás, az iskolák demokratikus átalakítása miatt szükség volt tevékeny, aktív pedagógus szakszervezeti csoportok létrehozására. Az 1948 tavaszán megtartott pártcsoport- értekezleteken erre tettek kísérletet, ennek érdekében végeztek szervezői munkát. Az oktatásügy helyzetét sokszor nehezítette, máskor pedig könnyítette, hogy a köznevelésügyet öt minisztérium irányította. Nemcsak a VKM, hanem a Földművelésügyi, a Kereskedelmi és Szövetkezeti, az Ipari és a Népjóléti Minisztérium is. Ezekhez a minisztériumokhoz az összes pedagógusok 60%-a tartozott, a többi pedagógus az adott egyházi felekezethez, vagy az iskola más fenntartójához. A VKM-ben 1946-1947-ben 62 vezető állásból mindössze 6 fő volt az, aki az MKP tagjai közül került be. A VKM működéséről 1945-től az iskolák államosításáig negatív előjellel nyilatkoztak az MKP tagjai. Nem voltak megelégedve a minisztérium munkájával, főleg azzal, amelyet a közoktatásügy területén végzett.

A kommunista pártnak a kezdetektől fogva meghatározó szerepe volt az MPSZSZ irányításában, de szervezésében is. Még 1948-ban is kifogásolták, hogy a 26 jelentősebb szakszervezeti pozíció közül csak 12-t tölt be az MKP tagja és a megyei titkárok közül (21), csak 12 a kommunista. Nagy fegyverténynek számított, hogy a budapesti csoport 10.000 főnyi taggal kommunista irányítás alatt állt és ez a későbbiekben meghatározó lett, mind a kommunista párt, mind pedig az MPSZSZ munkájában az iskolák államosítása terén.²⁴⁸ Az MKP tehát eredményesen mozgósította a szakszervezet tagságát az egyházi iskolák államosításáért, a pedagógusok átképzéséért, a szülők megnyeréséért, átneveléséért, de 1948 után buzgó, aktív munkájukra már sem a VKM, sem a Kommunista Párt nem tartott igényt. A szakszervezet a „fordulat éve” után foglalkozhatott a pedagógusok beiskolázásával, de szerepe már mindössze a különböző versenyek rendezésében, megszervezésében csúcsosodott ki, mint amilyen az iskolatisztasági, nevelési, hulladékgyűjtő és tojásgyűjtő versenyek. 1950 májusában az MPSZSZ működése megszűnt.²⁴⁹

A minisztériumot a háború befejezésétől kezdve több helyről kritika érte. A kommunista párt számára Teleki Géza miniszter nemkívánatos személy volt. **Rákosi**

²⁴⁷ PSZL, 43. f. 1948. 132. ö. e. 6.

²⁴⁸ i.m. 7. „...Megteremtettük a szakszervezetet és annak vezetésében szinte teljes mértékben biztosítottuk pártunk befolyását.” A pedagógus pártcsoport vezetőségének jelentése az MKP szervező bizottságának 1948. január hó 20-án tartandó ülésére. PSZL, 43. fond. 1948. 132. ö. e. 7.

²⁴⁹ KELEMEN Elemér, *Két fejezet a hazai pedagógus mozgalmak és -szervezetek 20. századi történetéből*. 1-3. http://www.tofk.elte.hu/tarstud/filmvort_2004/kelemen.htm. 2009.09.24.

Mátvás 1945. szeptember 6-án az Ideiglenes Nemzetgyűlésben „Megvédjük a demokráciát” címmel elmondott beszédében kritikával illette a minisztériumot, amiért nem hajtja végre a demokratizálódás folyamatát a közoktatásügyben, csak beszél, de nem cselekszik. Nem hajtotta végre az új tankönyvek kiadását és a tanárképzés terén sem történt semmilyen változás.²⁵⁰ 1946 decemberében a Magyar Nők Demokratikus Szövetsége²⁵¹ – mint újabb segédcsapat – és nyolc ifjúsági egyesület a Magyar Pedagógusok Szabad Szakszervezetével egyetemben beadványt intézett a „kultuszminisztérium válsága” ügyében a miniszterelnökhöz. Az első követelésük az volt, hogy Nagy Ferenc új minisztert nevezzen ki. Nem voltak megelégedve sem Teleki, sem Keresztury munkájával, akik – szerintük – főleg az ifjúság nevelésével maradtak adósak. A beadványban követelték az általános iskolákról szóló rendelet végrehajtását az ország egész területén, továbbá azt, hogy gondoskodjanak a paraszt ifjúság művelődésének lehetőségei megteremtéséről és szervezzék meg a dolgozók iskoláját. A beadvány kifogásolta, hogy hiányzik a demokratikus neveléspolitikai, a működő iskolák még a régi Magyarország híveit gyarapítják és nem az új rendnek, a demokráciának nevelnek fiatalokat. Az általános iskolai reform mellett a középiskolai és a felsőoktatás reformját is követelték. A nevelőképzés reformját elodázhatatlannak tartották és tisztességes bért kértek az oktatók számára. Nemcsak a minisztereket tették felelőssé a lassú, akadozó kultuszkormányzati munkáért, hanem azokat a dolgozókat is, akik 1945 előtt is alkalmazottai voltak a minisztériumnak. Ezért szerintük itt is végre kell hajtani a „tisztogatást”.²⁵² Ez a beadvány csak egy példája annak, hogy bármikor bárki, aki úgy érezte, hogy szólnia kell és tudta, hogy vannak mögötte olyan emberek, akik megvédik, ezt akadály nélkül megtehetette. A forrásokból jól látszik, hogy hány alkalommal, mikor, ki ellen történt fel-ill. bejelentés. A kommunista párt tagjai, illetve a kommunista párthoz kötődő szövetségek, szervezetek tagjai számára nem csupán természetes, de

²⁵⁰ RÁKOSI Mátvás, *Megvédjük a demokráciát*. Az Ideiglenes Nemzetgyűlésben elmondott beszéd, 1945. szeptember 6. RÁKOSI Mátvás, *A magyar*, i.m. 107-115.

²⁵¹ Rajk Lászlóné, Földi Júlia 1914-1981. 1936-39 között Párizsban élt és tagja volt a Francia Kommunista Pártnak, 1941-ben Magyarországon az Illegális Kommunista Párt tagja lett. 1944-ben Rajk Lászlóval együtt letartóztatták. 1945 nyarán a Magyar Nők Demokratikus Szövetségének budapesti titkára, 1946-48 között országos főtitkára, 1948-49-ben a Szövetség elnöke lett. Férje letartóztatását követően 1949 májusától házi őrizetben volt, majd 1950-ben fegyházbüntetésre ítélték. 1955-ben rehabilitálták és a Fővárosi Szabó Ervin könyvtárban dolgozott. 1956-ban Sznagovba ment, s hazatérte után a Magyar Országos Levéltár munkatársa lett.

²⁵² A nyolc ifjúsági szervezet, amely vállalta ennek a levélnek a tartalmát, a következők voltak: Népi Ifjúsági Szövetség, Szakszervezetek Ifjúsági Tanácsa, Magyar Demokratikus Ifjúsági Szövetség, Szociáldemokrata Ifjúság Mozgalom, Népi Kollégiumokat Építő Mozgalom, Magyar Egyetemi és Főiskolai Egyesületek Szövetsége, Magyar Cserkészfiúk Szövetsége és Keresztény Ifjúsági Egyesületek mely nevében Nagy Gergely volt az aláíró. DANCS, *Dokumentumok*, i.m. 407-409.

kötelező is volt, hogy mindenkor síkra szálljanak a kommunista eszmékért. Feladatuk, kötelességük volt a kommunista eszmék terjesztése és elérése bármilyen áron. A bejelentők részére még Ortutay Gyula munkája sem volt megfelelő.

Az MKP Köznevelési Bizottsága a „gyengélkedő” minisztérium megerősítésére 1948 februári ülésén egy további segédcsoportot hozott létre: megszervezte az Országos Neveléstudományi Intézetet, amely 1948 októberétől működött. Feladatát az általános iskola tantervének és tananyagának kidolgozása és az ezzel együtt járó nevelőképzés képezte, amelyre a legégetőbb szükség volt. 1948-ról van szó, két és fél, három évvel az általános iskolák létrehozásáról szóló rendelet után.²⁵³ Mérei Ferenc²⁵⁴ vezetésével az ONI mintegy második közoktatásügyi minisztériummá vált. Ezzel kívánták pótolni Ortutay és a minisztérium nehézkes, lassú munkáját. Az ONI-nak kellett volna az új tankönyvekkel, a tanítóképzéssel és a tananyaggal foglalkoznia, de 1950-ben a párt úgy látta, hogy Mérei elszabotálta ezeket a munkákat. Kifogásolta a párt, hogy az ONI olyan könyveket adott ki, amelyeket megfontolás nélkül „teletömtek, mintegy kilóra” szovjet anyaggal. Ezek a szövegek nem voltak építő jellegűek, csak összezavarták a pedagógusokat és az ifjúságot is. Az egyik jelentésben Méreiről igencsak elmarasztaló megjegyzés szerepel: „Rohadt kispolgári klikket szervezett maga köré, melyet szőröstől-bőröstől a régi pszichológiai munkaközösségből vett át”.²⁵⁵ LÁSD 41. O. ÖSSZEHASONLÍTANI!!!

A VKM-ben az ONI-n kívül létrehoztak egy közoktatásügyi kollégiumot is, melynek tagja volt a miniszter, két államtitkár, a főosztályvezetők, a párttitkár és az ONI vezetője. A kollégium célja az egyes főosztályok munkájának átvizsgálása, feladataik meghatározása volt. Valójában a minisztériumon belül külön kommunista irányító szervezetként működött volna. Ez a kollégium azonban nem tudott aktívan, jól dolgozni.

Az ONI-ban 1949 és 1950 között Mérei Ferenc irányítása mellett a neveléstani és neveléstörténeti osztályt Faragó László vezette. 1950 júniusában vádat emeltek ellene, hogy a burzsoá neveléstudományt követi és azt támogatja, nem pedig a szocialista,

²⁵³ A 6650/1945. ME. sz. rendeletet, melyet 1945. augusztus 16-án adtak ki.

²⁵⁴ MÉREI Ferenc (1909-1986) Kossuth-díjas pszichológus, „Szigorú bolsevikként” 1947-től a magyar Pedagógusok Szabad Szakszervezete Pedagógiai Bizottságának, 1947-1949-ig a Magyar Kommunista Párt Pedagógus Csoportjának, majd az MDP Köznevelési Bizottságának, 1948-tól 1949-ig a Magyar Tudományos Tanácsnak a tagja. 1945-1950-ig a Köznevelés szerkesztő bizottságában dolgozik, 1949-ben a Magyar Pedagógia főszerkesztője, 1949-50-ben az Országos Neveléstudományi Intézet vezetője. 1958-ban letartóztatják és 1963-ban, amnesztiával szabadul.

²⁵⁵ KARDOS, KORNIDESZ, *Dokumentumok*, i.m. 374.

demokratikus nevelést. Ezért Faragót kizárták a pártból és félreállították a pedagógiai munkától.²⁵⁶ Faragó Lászlót Ágoston György a Köznevelés c. újság hasábjain durván megtámadta s elindult egy vita. Faragó László önkritikát gyakorolt, elfogadta, hogy a nevelélmélet kérdéseiben csak az foglalhat állást, aki tökéletesen ismeri a marxizmus-leninizmust és minden kérdés tisztázásához ideológiai tisztasággal és pártszerúséggel fog hozzá, máskülönben az osztályellenség ideológiai befolyása alá kerülhet. Ágoston úgy vélte, hogy sok pedagógus került ellenséges ideológiai nézetek befolyása alá és ezért le kell leplezni azokat a szaktekintélyeket, akik az ellenség aknamunkáját elméleti tevékenységükkel elősegítik, még hozzá legfőképpen az oktatás és a nevelés területén.²⁵⁷ A párt politikájától nem lehetett eltérni, ahhoz kellett mindent, mindenkit igazítani. 1950. áprilisában politikailag megbélyegezték és eltávolították állásából Mérei Ferencet is, nemcsak Faragót.

Történelmi tény, hogy 1956 októberében, a forradalmi változások közepette Ágoston György a Petőfi körben önkritikusan a következőket mondta: „Ma már látom, hogy ez a párthatározat és más dokumentumok a dogmatikus tudománytalanság felvirágzására teremtettek lehetőséget”. „...a dogmák egyoldalú, szemellenzős dogmatikussá tettek engem is és sokunkat”; „...ez a szemléletmód megnyilvánul az 1950 óta megjelent cikkeimben, tanulmányaimban. Ma sokszor szégyellem a leírt sorokat. Tragikus volt az 1950-es párthatározatnak az a következménye, hogy félreállított állástalanná tett tehetséges alkotó embereket. Én magam is ... résztvettem az eltávolítottak, a félreállítottak megrágalmazásában, erkölcsi és tudományos tekintélyük aláadásában, ... mert azt hittem, hogy a párt érdekeit kell szolgálnom.”²⁵⁸

Tanulságos a Mérei-Faragó eset az iskolák államosításának tárgyalásában, hiszen jól példázza, hogy a párt érdekének mindenkor meg kellett felelni. Aki hangot mert adni saját tudományos elképzelésének és nem a párt akaratát és előírásait hajtotta végre, annak távoznia kellett tisztségéből.

²⁵⁶ FARAGÓ László (1911-1966) 1947-ben az Országos Köznevelési Tanács által támogatott *Az új nevelés kérdései* című kötet kidolgozásában vett részt. Később Faragó – külső nyomásra - beismerte, hogy az ebben leírtak a burzsoá ideológiai felfogást képviselték.

²⁵⁷ Ágoston György képviselte azt a nézetet, mely szerint Magyarországon nem fogadható el az angliai nevelésügyről írott könyv, amikor már 1945-ben sem lehetett a Szovjetuniót Angliával összetéveszteni, így a két oktatás, nevelés ügyét sem lehet összetéveszteni. Faragó 1949-ben kiadott az *Új nevelés kérdései* című könyvére utalt itt Ágoston. Érdekes megjegyezni, hogy Ágoston a Köznevelés cikkben konkrétan kimondja, hogy mind Faragó tévedése, mind pedig Méreié „határozott szembenállás a forradalmi elmélettel, belülről jött támadás volt a szocializmus felé tartó fejlődésünk ellen.”

Dr. HORVÁTH József, *A politikai viták története, A Faragó László-vita*

<http://www.pointernet.pds.hu/kissendre/kissárpád/20070415041854161000000962.html> 2009.12.15.

²⁵⁸ Dr. HORVÁTH József, *A politikai*, i. m.

6./ Kampány a pedagógusok megnyerésére, mozgósítására. Az oktatásigazgatás pártirányítás alá vonása

Az MKP terve az iskolák államosítására nem 1948-hoz vagy 1947-hez köthető, hiszen már 1946. december 2-án útmutatás készült az országos pedagógus kampány levezetéséhez a megyei pártbizottságok és a városi párt szervezetek vezetőségei részére.²⁵⁹ Az értelmiség megnyerését célozta a kampány, és az útmutatás működési területül a városokat jelölte meg. Ahol nem számítottak nagyobb tömegre, ott csak ankétot tartottak. Ezeken a gyűléseken egy politikai szónok a kommunista párt kulturális, közoktatási elképzeléseiről, egy másik szónok, kommunista elkötelezettségű - jól felkészült pedagógus - a szakmai dolgokról beszélt. Az előadók a párt központjából kaptak előre gyártott segédanyagot. Törekedtek, hogy közismert legyen az előadó az adott városban, s ha nem sikerült ilyet találniuk, akkor a pártközpont küldött előadót. A program megszervezésében részt vettek a pedagógus szakszervezet kommunista titkárai, és a szakszervezetek pedagógus tagjai. Plakátokat készítettek, amelyek hirdették, hogy rendezik a pedagógusok státuszát, gazdasági helyzetét és lássák azt is, hogy nekik mit kell tenniük, mint tanároknak, tanítóknak az oktatásban. A gyűlésekre a meghívót az iskolaigazgató kapta, aki kötelezővé tette a tantestületnek a részvételt. A gyűléseket nem lehetett párhelyiségben tartani, hogy ne látszódjék a párt direkt szándéka. Kikötötték, hogy a dekorációban a piros-fehér-zöldnek kell dominálnia. A párt 1946-ban a nemzeti vonalat próbálta előtérbe helyezni. Olyan iskolákban, ahol nem volt Eötvös Józsefről, vagy Apáczai Csere Jánosról kép, kölcsön kellett kérniük az említett személyeknek és más magyar pedagógusoknak, költőknek, íróknak képeit, hogy ezekkel díszítsék az osztálytermet. Meg voltak szabva a feliratok, amelyek hangzatosak és a párt politikájának kedvezőek voltak: „Segítsük a magyar nevelőket”, „A föld mellé iskolát is a magyar parasztságnak”.²⁶⁰ A pedagógusoknak nem volt még egyértelmű, hogy mindezek a szervezkedések olyan céllal folynak, hogy megszűnjék az egyházi iskolákban az oktatás. A kiküldött előadók helyzetjelentést készítettek. Figyelték a hallgatóság arcát, majd személyes beszélgetésben tájékoztak, hogyan viszonyulnak a kommunista párt oktatási politikájához. Ezt a munkát segítették a sajtóban publikált cikkek a pedagógusok helyzetéről, ha kellett panaszairól. A párt igyekezett a pedagógusok szimpátiáját elnyerni. Az 1947-es kiáltványában az MKP megfogalmazta

²⁵⁹ PSZL. 274. f. 24/11. 5-6.

²⁶⁰ „Emberi megélhetést a nép nevelőinek” „Építsük fel az iskolákat”, PSZL. Uo.

a tanítók követeléseit, és azt, hogy hogyan lehet azokat megvalósítani.²⁶¹ A párt ezzel a pedagógusokat magához akarta vonzani, és saját elképzeléseinek támaszává tenni. A párt a vidéki, falusi egyházi iskolák pedagógusai között sokkal nagyobb eredményt ért el, mint a városok iskolái, kollégiumai esetében. Tudatosan a tanítóságnál kezdték a pedagógusok megnyerését. A sajtónak közzé kellett tennie, hogy milyen rossz helyzetben van a magyar közoktatás. A párt a Szabad Népet jelölte meg, mint azt az orgánomot, amely központilag foglalkozott a pedagóguskérdéssel.²⁶² Az iskolarádiók, folyóiratok, könyvek szintén az új szellemiséget szolgálták, s valamennyi a párt irányítása alatt állt.

A Magyar Kommunista Párt Értelmiségi Osztályának tervezete utolsó, 5. pontjában kimondta „Ez a kampány az első jelentős lépés legyen a pedagógusok, különösen a falu életében oly nagy szerepet játszó tanítók megnyerésére.”²⁶³

A párt egyre nagyobb szerepet kívánt adni az asszonyoknak, akár az iskola vezetésében is. A VKM adatai szerint 1947-ben 6500 tanerő hiányzott az iskolákban.²⁶⁴

1947 nyarán kezdte el munkáját a pedagógus agitátorképző iskola. Négy helyre: Budapestre, Szegedre, Debrecenbe és Keszthelyre terveztek ilyen továbbképző tanfolyamokat. Egy-egy tanfolyamra 200 és 320 pedagógust vártak. A tanfolyam és a résztvevők fontosságát magas szintű küldöttségek (VKM államtitkárok, osztályvezetők) látogatásával kívánták hangsúlyozni.²⁶⁵ A kommunista párt élénken dolgozott és helyzetfelismeréséből látszik, tudta, kit milyen módon lehet elérni, és megnyerni, és mit várhat a pedagógusoktól. A pedagógus pártcsoport 1948 januárjában önkritikusan értékelte munkáját. Tisztán látta, hogy a pártnak nagyon csekély a befolyása a pedagógusokra. Szerinte a köznevelésügy irányításában kevés párttag vett részt.

A pártcsoport az iskolaügy elmaradottságát - ahogy ezt a pártvezetés „előírta” - a közoktatásügy demokratikus átalakulása hiányában látta. A népiskoláknak 60%-a, a tanítóképzésnek 78%-a, az óvónő képzőknek pedig 75%-a egyházi irányítás alatt állt.²⁶⁶ Ugyanilyen károsnak tartotta az iskolaszékek intézményének megmaradását, mert az iskolaszékek befolyásolták az ifjúságot és a tanuló ifjúság szüleit. Az iskolaszékeknek a vezetője rendszerint a helybéli lelkipásztor volt, és ezért a kommunista párt az iskolaszékek ellen nemcsak 1948-ban, de már előtte is támadást indított. A januári ülés

²⁶¹ PSZL. 274. f. 24/11. 14-20. gép, másolat.

²⁶² PSZL. *Uo.*

²⁶³ PSZL. 274. f. 24/11. ö. e. 6.

²⁶⁴ PSZL. 274. f. 24/11. ö. e. 14.

²⁶⁵ PSZL. 274. f. 24/11. ö. e. 26-27. MKP agitáció Budapest, 1947. július 23. gép. másolat.

²⁶⁶ i.m. 7.

hat új pedagógia főiskola felállításának előkészítését és általános iskolai internátusok létrehozását is tervbe vette.²⁶⁷ Lázította a pedagógustársadalmat, hogy rázza le magáról a lelkeszi „önkényuralmat.” A pártcsoport értékelő munkájában saját magát is elmarasztalta, mert nem tudta kellőképpen meglazítani a felekezeti iskolarendszert és nem tudott azok mellé a tanítók mellé állni, akik szembefordultak az egyházi vezetéssel. Fájlalta a párt csoportja, hogy az 1947 előtt meglévő reakciós erők megtarthatták helyüket az állami tanügyigazgatásban és így megmaradt a befolyásuk is az oktatásügyre. Ezt is az okok közé sorolták, amiért az MKP nem tudott hatékonyan dolgozni az oktatás demokratizálásáért.

Az MKP tudatos irányítással, de a háttérből végezte társadalomátformáló munkáját 1947 augusztusáig, amikor megnyerte a választásokat. A választási győzelem után kezdték el a helyi pártcsoportoknak a szervezését a pedagógus szakszervezetekben. A pedagógus pártcsoport 1948. január 9-én, január 28-án és március 17-én tartott ülést, melyek elősegítették az egyházi iskolák államosításának menetét. Az ülések jegyzőkönyvei nagyfokú szervezettségről adnak tanúbizonyságot. A kommunista párt semmit sem bízott a véletlenre. A pedagógus pártcsoport vezetősége megtette 1948. januárban jelentését és bemutatta, mit kíván tenni a „reakcióval” szemben a közoktatásban és ennek megfelelően dolgozott a következő hónapokban. Munkaprogramot állítottak össze és minden egyes munkához kijelölték a felelősöket és a teljesítési időpontot. Első volt a szervezési munka, mégpedig a kommunista párttagság növelése a pedagógus szakszervezet tagjai között. Ennek érdekében három területre osztották fel az országot, ahogy azt az 1948-as januári tervzetben elképzelték: Budapest, Budapest környéke és vidék. A szervezési munkához csatlakozott a kádermunka, mert a bizalmi embereket kézben akarta tartani a párt, és éppen ezért értekezletet hívott össze az iskolabizalmiak részére, hogy a kommunista igazgatók és a tanulmányi felügyelők havonta találkozzanak. A szakszervezeti tagoknak is minden hónapban a hónap utolsó csütörtökjére tervezett értekezletet. A szakminisztériumban az adott felelősöknek is havonta kellett találkozniuk. A tervnek része volt a pártcsoportok végiglátogatása. A vidéki pedagógus munkát 15 instruktor irányította, akik kezdetben a megyeszékhelyen tartottak gyűléseket és ott ellenőrizték a pedagógus csoportoknak a

²⁶⁷ Pedagógus csoport három hónapos munkaterve 1948. január 9., január 28., március 17. PSZL. 43. f. 132. ö. e. 14-42.

munkáját.²⁶⁸ Kimondhatjuk, ismerve a tényeket, hogy a pártnak nem állt rendelkezésére elegendő alkalmas káder a pedagógusok kommunista pártba való beszervezéséhez. A pedagógus pártcsoport viszont működőképes munkaprogramot dolgozott ki és azt az MKP jól hasznosította az iskolák államosításánál.

A pedagógus pártcsoport előnyöket biztosított a kommunista párttagsággal rendelkező pedagógusoknak azzal, hogy a VKM-ben egy kijelölt, felelős személyhez fordulhattak, ha bárkinek valamilyen elintézendő iskolai ügye volt. Kimondottan személyválogatásról volt szó, mert a pedagógus pártcsoport intézkedett, hogy a tanítók, tanárok közt azok élvezzenek elsőbbséget, azoknak az ügyeit intézzék el, akik a kommunista pártnak tagjai, vagy demokrata szelleműek. A többiek számára nincs kivételezés, a többieknek vagy elintéznék bármilyen ügyüket, vagy nem. Velük a minisztérium felelőse nem állt szóba.

A januári értékelés a pedagógusok fizetését is kimutatta, ami a későbbiekben hasznos lett a párt propagandamunkájának megalkotásában. 1948-at írunk, és a jelentésben az szerepelt, hogy a párt nagyon gyöngye kádermunkát végzett, mivel nem volt felelőse, csak az utóbbi időben. A jelentést tettek követték, ami az MKP szervezettebb munkáját jelentette. **A pedagógus pártcsoport listát készítettett, amely tartalmazta a kommunista pedagógusok névsorát. A listák között kiemelt helyen szerepelt Budapest, Szentés, Csongrád, és a két református iskolaváros, Hódmezővásárhely és Makó. A listakészítés mellett meg kellett vizsgálni az egyes megyei titkárokat és pedagógus felelősöket, és akik nem végezték jól a munkájukat, azokat el kellett távolítani. Mindenhova kellő és megfelelő embert kellett állítani, nem tűrhette tovább a párt vezetése, hogy alkalmatlan emberek töltsenek be fontos pozíciókat. A káderkérdést 1948-ban szükségszerűen és logikusan összekapcsolták az általános iskolai igazgatók kinevezésével. Csak olyan igazgatókat kívántak az iskolák élére állítani, akik demokratikus szelleműek, s ezért kellett minden igazgatóról pontos információ, hogy „reakciós elemeket” ne lehessen újraválasztani.**²⁶⁹

Az MKP a sajtó és a propaganda területén sem akart a véletlenre hagyatkozni. A

²⁶⁸ A vidék szervezésében komoly gonddal küzdött a pártcsoport, hiszen csak 12 kommunista megyei titkára volt. A megyei titkárokkal is havonta ülésezett a pedagógus pártcsoport. Szükséges volt munkájuknak az ellenőrzése, adott esetben szaktanácsadás, segítség a jobb, hatékonyabb munka végzésére. *Uo.*

²⁶⁹ A pedagógus pártcsoport 1948. március 17-ei gyűlésen az összes szociáldemokrata pedagógus felülvizsgálatáról döntött. Ki kellett emelni azokat, akik politikailag alkalmatlanok az igazgatói poszt betöltésére, főleg, akik valamilyen egyházi munkát is végeztek. *Uo.*

propaganda célját „elsősorban a demokratikus pedagógiai intézmények, a szakszervezeti vezetők és a legjobb szakembereink népszerűsítése” adta meg.²⁷⁰ Ez egyben azt is jelentette, hogy az egyházi iskolákban tanítók, illetve az egyházi iskolák ellen is folyt ez a propaganda. A pedagógus pártcsoport konkrétan meghatározta, hogy a Szabad Népből havonta két cikket kell megjelentetni. Előírta, hogy a vidéki lapokban hogyan, s miként kell publikálni,²⁷¹ de azt is, hogy a rádióknak is közvetíteni kell minden hónapban két pedagógiai tárgyú előadást, vagy pedig helyszíni közvetítést kell adni a legjobb iskolákból.

A központ a pedagógus pártcsoportok oktatására is odafigyelt. Bár nem volt módszeres politikai nevelés a párton belül, éppen ezért kezdték el 1948 januárjában az első pedagógus pártiskola megnyitását, amelyen 34 fő vett részt. Valóban, 1948-ig a pedagógusok között nem volt tervszerű a kommunista párt politikájának megfelelő párttagok kiképzése, nevelése, illetve a pedagógusok párttaggá beszerzése. Bizonyos helyeken megtörtént, de nem volt központilag irányított.²⁷² A kommunista párt a pedagógusok versengését, a szorosabb kapcsolatot a párttal és a propagandamunkában való részvételt jutalomkönyvekkel ösztönözte. A 209 helyi szakszervezeti csoportból az 50 legjobban dolgozó csoport 20 kötetes könyvtárat kapott, amely azután alapja lehetett az iskolakönyvtárnak. A nyertes csoportok a könyvek mellett a Fórum, a Válasz, a Társadalmi Szemle, az Élet és Tudomány és az Embernevelés c. folyóiratok előfizetését is megkapták. A kommunisták nem a „talán”-ra, hanem a „lehetőséges”-re akartak építkezni. Biztos alapon akartak állni. A lehetőséget megadták az átneveléshez. Változó volt azok száma, akiket a propagandaanyag és ez a szellemiség elért.

Az 1848-as szabadságharc évfordulójának megünneplését az MKP ügyesen építette be az általa demokratikusnak nevezett, de a valóságban egyeduralkodó, bolsevista politikájába. A szakszervezet székházában 1848 tiszteletére február-márciusban előadásorozatot indítottak az adott kor pedagógiai, társadalmi, irodalmi, gazdasági és történelmi kérdéseinek ismertetésére, párhuzamba állítva 1948-al.²⁷³

²⁷⁰ *Uo.* 22.

²⁷¹ A Szakszervezeti Világszövetség Pedagógus Tagozata 1948. augusztus 21-25-ig Budapesten tartotta kongresszusát. A párt ezt arra használta fel, hogy a lapok ezt úgy közöljék, mint a magyar népi demokrácia sikerét.

²⁷² Az ideológiai nevelés folytatódott. Már nem csak egy vagy két hetes tanfolyamról gondolkodtak, hanem bentlakásos iskoláról. Az egyik képzés pártvonalon indulna, a másik szakszervezeti vonalon, de mindkét iskolának ugyanaz lenne a tananyaga. A tanárok igazgatók, tanfelügyelők, VKM-ben dolgozó kommunisták illetve jóhiszemű szociáldemokraták voltak. *Uo.*

²⁷³ 1948-ban száz éves évfordulóját ünnepelte az ország az 1848-as szabadságharcnak. A kommunista párt érdekeinek megfelelően használta fel az évfordulót. Külön figyelt arra, hogy a pedagógusok miként szervezik meg az ünnepeket, s milyen versek, előadások fognak elhangzani, s ezek mit közvetítenek a

A pedagógus pártcsoport az MKP III. kongresszusa után meghatározta a pártépítéssel, a reakció elleni harccal kapcsolatos soron következő feladatait. A csoport szerint a közoktatásügy demokratizálásáért megteendő lépések:

- a) a reakció teljes kiszorítása a tanügyigazgatásból, a VKM-ből a reakciós elemeket el kell távolítani, helyükre kommunista párttagokat helyezni;
- b) a VKM-ben rendeletek előkészítése és végrehajtása, amelyekkel a klerikális reakciót meg tudják gyengíteni, illetve fel tudják számolni.

Az iskolák államosításáról még nem szólt ez a tervezet, de arról már igen, hogy a nevelőképzést államosítani kell,²⁷⁴

- c) mozgalmat kell szervezni a felekezeti tanítók bevonásával az iskolaszék ellen.

Néhány hónap múlva kézzelfogható lett az eredmény, hiszen a tanítók nagy része csatlakozott az MPSZSZ-hez és nem állt ellen az egyházi iskolák államosításának, hiszen olyan ígéreteket kaptak, amelyek számukra lehetővé teszik a jobb fizetést, maradhatnak szolgálati lakásukban és más kedvezményeket is ajánlottak. Már 1948 januárjában a párt taktikájához tartozott – amivel győzelmét kívánta biztosítani az iskolák államosításában vívott harcban –, hogy ígéretet tett arra is, hogy a felekezeti iskolákban tanítókat védeni fogja a az iskolafenntartójával szemben. Az államosítás eszközei közé sorolta a pártcsoport a már meglévő állami általános iskolák magas szintre emelését, tekintélyét és a demokratikus ifjúsági szervezetek megerősítését. Az MKP tudatosan épített mind a pedagógusokra, mind az ifjúságra, az ifjúság által szüleikre, hogy kellő időben támogassák a párt iskolaállamosítási politikáját. Nem kívántak kesztyűs kézzel bánni azokkal a pedagógusokkal, akik határozottan, bátran kiálltak az egyházi iskolák autonómiája mellett. A hangadókat, a vezetőket büntetéssel

diákoknak. A pártnak az ünnep kedvezett abban, hogy saját munkáját demokratikusnak állítsa be és éppen ezért céltudatosan törekedett arra, hogy a külföldi pedagógus sajtók az új demokratikus magyar közoktatás eredményeiről közöljenek cikkeket. PSZL. 43. f. 132. ö. e. 14-42.

A Szovjetunióval és Jugoszláviával mélyíteni kívánta a kapcsolatot a pártcsoport és három, illetve hat előadást szerveztek február és március hónapban az adott országok kulturális életéről. A párt Leninről szóló előadást is tervbe vett február 10-én. A 1848 megünneplésére a szakszervezet székházában havonta egy-egy ünnepséget a szervezett Kossuth, Petőfi és Tancsics emlékére. A vidéki csoportoknak is előírta, hogy szintén havonként rendezzenek ünnepségeket, melyekhez kulturális anyagot küldött a központ. Március 15-ére a szakszervezet székházába terveztek központi ünnepséget.

A sajtóban is odafigyeltek 1848-ra. Az Embernevelésben a debreceni, a sárospataki és a szarvasi gimnáziumok ifjúságának és tanári karának az 1848-as forradalomban való részvételükről kívántak szólni. Ezen intézményekről szóló tudósítás sem volt véletlenszerű. Nem csak azért, mert ők 1848-ban tevékenyen részt vettek a forradalomban, de sokkal nagyobb hangsúlyt kapott, hogy a demokráciáért harcoltak. Az 1948-as egyházi iskolák tanárait a párt nem tartotta demokratikusnak, mert az ő szemszögükből az egyházak nem akarták a párt által előírt „demokratikus” átalakulást.

²⁷⁴ Uo. 9.

sújtották.”²⁷⁵ A tervezet a hatékony munka érdekében 11 csoport létrehozását javasolta s még a vezetőiket is megnevezte, ezzel biztosítva a személyes felelősség lehetőségét. A VKM munkájáért Alexits György²⁷⁶ lett a felelős, más az általános iskolák területéért, volt, aki a pedagógus szakszervezetért, más a pedagógus pártcsoport központi vezetőségének munkájáért. A párt pedagógiai irányvonalának kidolgozására ekkor még Mérei Ferencet kérték fel, de külön felelőse volt a kádermunka és a pártoktatás megszervezésének. Szávai Nándoré²⁷⁷ lett az ifjúsági szervezetek és az iskolaüggyel foglalkozó demokratikus társadalmi szervezetek irányítása. A VKM szinte minden helyre munkatársait javasolta. Ismerték őket, személyüket, adottságaikat és könnyebben kommunikáltak egymással, mert a kinevezett felelősök többsége ismerte egymást.

A pedagógus pártcsoportok megszervezését céltudatosan, nagy gonddal készítették elő.²⁷⁸ A pártcsoportok létrehozása érdekében még instruktorkat is beépítettek. Az instruktorknak a kádermunkát kellett javítaniuk, hogy erősítsék a felekezeti tanítóság mozgólódását a fenntartóikkal szemben. A tanítók lázítása is központi utasításra történt.

A szakszervezeti sajtó példányszáma nagyon alacsony volt: a Pedagógus Értesítő 1948 januárjában összesen négyszáz példányban jelent meg.²⁷⁹ Márpedig a sajtóra nagy szüksége volt a pártnak a tanítók elérésében, informálásában és a tanítók átnevelésében. 1948 tavaszán a párt mindent megtett, hogy a folyóiratot ingyen tudja eljuttatni az iskolákba. A példányszám emelését és az ingyenes eljuttatást a klerikális reakció ellen irányuló mozgalom nélkülözhetetlen feltételének tartotta a párt. A sajtó igencsak fontos

²⁷⁵ A büntetés közé tartozott: „súlyosabb esetekben kiemeljük”. A pedagógus csoport a kommunista párton belül 1948 januárjában próbálta elérni, hogy a legreakciósabb pedagógusokat helyezték át egy másik tanintézetbe. Elhatározta ez a csoport azt is, hogy országos akciót indít a felekezeti tanítók jogaiért az iskolaszékekkel szemben. *Uo.* 10.

²⁷⁶ ALEXITS György (Budapest, 1899. január 5.-Budapest, 1978. október 14.) matematikus, az MTA tagja, VKM államtitkár. http://hu.wikipedia.org/wiki/Alexits_Gy%C3%B6rgy

²⁷⁷ SZÁVAI Nándor (Bp. 1906 - Bp. 1979), tanár, esszéíró, műfordító. 1945-től a VKM-ben osztályvezető helyettes, 1948-tól 1950-ig államtitkár.

<http://mek.niif.hu/00300/00355/html/ABC14240/14601.htm> 2009. 12. 09. letöltés

²⁷⁸ A megyei pedagógus pártfelelős irányította az adott megyében a pedagógus pártcsoportoknak a megszervezését. Feladata volt ellátni a helyi iskolákat szakirányú és ideológiai előadássorozat anyagával, és a helyi szervezőket tanácsokkal. Budapesten, Budapest környékén és vidéken külön felelősök voltak a pártcsoportok megszervezéséért. A pedagógus szakszervezetben is változást kellett véghezvinni a hatékonyabb munka érdekében, így meg kellett erősíteni a szervezés munkáját. A központi vezetésben is erősíteni kellett a kommunista befolyást és ezt kellett tenni az alsóbb szervekben ugyanúgy.

²⁷⁹ A Pedagógus Értesítő példányszámát úgy kívánta növelni a januári értekezleten a pártcsoport, hogy minden pedagógus ingyen, tagilletményként megkapja az újságot. Ha valaki befizette a tagdíjat, akkor ingyen járt neki a Pedagógus Értesítő. A Pedagógus Értesítő és a Köznevelés lapok tartalmába is beleszólt a párt, mert állandó mellékletként közölni kellett a három éves terv eredményeit és adatait. A pártcsoport január 28-i ülésén a Pedagógus Értesítő példányszámának növelésére s annak anyagi fedezetére a VKM-től, a Kereskedelemügyi, az Iparügyi és a Földművelésügyi Minisztériumtól várt rendszeres havi támogatást.

eszköz volt, és nemcsak az iskolák államosítása ügyében, de a párt akaratának elérése érdekében az élet bármely területén.

A párt a kommunisták aktívabb munkáját a tanügyigazgatásban úgy kívánta elérni, hogy a VKM-ben már meglévő kommunista pártszervezet és a szakszervezeti központ aktivistáinak munkáját összehangolta, mégpedig „aktíva-ülések”-en. A klerikális reakció elleni harcban az összevont üléseket az együttműködés szükségességével magyarázták. Mindent lehetett a klerikális reakció ellen és minden meg volt engedve, ha az kellett a győzelemhez.²⁸⁰

Az MKP mind a VKM-ben, mind az MPSZSZ-ben növelni kívánta a kommunista párt tagjainak számát a választási arányoknak megfelelően.²⁸¹ A pártcsoport január 28-án örömmel számolt be, hogy sikerült kineveztetnie két-három „fejlett, mozgékony” elvtársat a VKM-be, akik a VKM megbízásából járták a városokat és végezték a pártszervező munkát.

Az MKP 1948-ban pedagógus kádermunkáját a tanítók, tanárok szakmai, politikai megbecsülésével igyekezett megerősíteni. A pedagógus pártcsoport tagjai a január 28-i ülésén arról döntöttek, hogy a legjobb káderjellemzést kapott 50 kommunista pedagógust elhelyezik a VKM-ben a tanügyigazgatásban, és felelős posztokra állítják őket felsőbb szintű oktatási munkában. A vidéki pedagógusok kiemelése, fölemelése központi, országos irányító szervekbe jó példa volt a pedagógus társadalomban. A pártcsoport vezetése így igazolta az MKP állítását, hogy minden dolgozónak a pártja és kisemberekből a munkájuk révén nagy emberek lehetnek még akkor is, ha szakmailag kevésbé voltak rátermettek, de a politikai elkötelezettségük, aktivitásuk megadta az alkalmasságot.

A pedagógus pártcsoport 1948. március 17-i munkatervében a január-februári tapasztalatok és a politikai helyzet ismeretében egy kilenctagú egységbizottság megalakítása szerepelt, mely hat kommunista és három szociáldemokrata tagból állt. Az MKP-nek ez látszott a legegyszerűbb, vita nélküli megoldásnak, mert ezzel megszüntette a számára kedvezőtlen szociáldemokrata párt nevelőcsoportja vezetőségének munkáját, melyben jobboldali tagok is dolgoztak. Az MKP jól haladt előre az oktatásügyet egységesíteni és a nem kívánatos elemeket eltávolítani

²⁸⁰ Az MKP erősítette a pedagógus szakszervezet munkáját az MSZDP pedagógus pártcsoportjaival kötött együttműködéssel a két párt egyesülése előtt. A munka felelőse Mérei Ferenc volt. A márciusi összejegyzetesen szélesítették a feladatok körét, melybe bevették a szülői munkaközösséget, amelynek felelősét ki is jelölték. Nagy volt a tét és a sikerért mindent és mindenkit felhasználtak.

²⁸¹ A 27 tanfelügyelői állásból csak négy volt 1948 januárjában a kommunista párt kezében és még hatot kívánt e mellé szerezni. *Uo.* 13.

szándékozó programjának megvalósításában. Az új egységbizottságba ugyanis csakis megbízható szociáldemokraták kerülhettek be. Működött az MKP szigorú, kritikát el nem viselő „személypolitikája”.

A VKM-nek az iskolák államosításával kapcsolatos ügyek rendezésére kiküldött Osztályközi Bizottsága külön javaslattal élt²⁸² a kántorok megnyerése érdekében. Számba vették, hogy ez a kérdés 7000 kántortanítót érint, akiknek a hozzáállása a kommunista párt számára nem volt közömbös, mert befolyással bírtak környezetükre. Az MPSZSZ vállalta a kántortanítók érdekvédelmét és meggyőzését, és ahol lehetett, sajtó útján nyilvánosságra hozták, ha valamelyik felekezetenél megállapodások történtek a kántortanítók javára. Az Osztályközi Bizottság számított rá, hogy a római katolikus egyház az államosítástól és a kántorság kérdésének megoldásától teljességgel elzárkózik, ezért szembe akarta fordítani a kántorokat a klérussal. A kántortanítóknak felajánlották tanítói munkájuk folytatását az állami iskolákban, ha lemondanak kántori tisztükről. Kérdés maradt a kántorok természetbeni járandóságának elintézése. Ez a bizottság nem tudott megoldást kínálni, csak annyit, hogy az adott egyházzal majd kétoldalú megállapodásban lehet ebben az ügyben megegyezni.

A kántortanítók mellett a hitoktatók helyzete is bizonytalan volt. A kántortanító az egyházhoz kötődött, mint kántor, s nem tudta mi lesz vele, mint tanítóval. A hitoktatók ugyanilyen nehéz helyzet előtt álltak, de azoknak a helyzete, akik egyben lelkipásztorok is voltak, sokkal bonyolultabb volt. 1947. december 8-án, az 1948-as nagy államosítási hullám kezdete előtt összefogtak a római katolikus, a református, az evangélikus és az izraelita felekezet hitoktatói karának képviselői és egy közös levelet fogalmaztak meg, melyet elküldtek a vallási és közoktatási miniszterhez.²⁸³ Tudni akarták, hogy a vallásoktatással foglalkozó lelkipásztorok bírnak-e tanári jelleggel is vagy csupán lelkipásztorival. Másik kérdésük a nyugdíj-megállapítás módjára vonatkozott, ami érintette mind a lelkipásztorokat, mind a pedagógusokat. Az egyház döntésétől függött, hogy a lelkipásztorok nyugdíjába beszámítja-e a hitoktatói időt vagy sem, de azoknak a hitoktatóknak esetében, akiket állami pedagógus státuszba soroltak, bizonytalan volt, hogy a nyugellátást a VKM fizeti vagy az egyház. A levelet írók kérték a minisztert, hogy biztosítsa mind az állami, mind a hitoktató pedagógusok nyugellátását.

²⁸² Az Osztályközi Bizottság javaslata. Az időpont nincs feltüntetve s az sem, hogy kinek a számára készült a javaslat. PSZL. 43. f. 86. ö. e.

²⁸³ Római Katolikus Hitoktatói Kar, Református Hitoktatói Kar, Evangélikus Hitoktatói Kar és Izraelita Hitoktatói Kar nevében 8 fő írta alá a VKM miniszteréhez írott 1947. december hó 8. Budapesten kelt levelet. PSZL. 43. f. 86. ö. e. 46-47. (Az intézmények nevei ebben a formában szerepelnek az iratban.)

Az államosítási kampányban a párt emberei azt állították, hogy az államosítás következtében senki sem kerülhet hátrányosabb helyzetbe, mint amilyen helyzetben az államosítás előtt volt, de az egyházak vezetői a minisztertől, első kézből akartak választ kapni az államosításig reájuk bízottak jövőjéről.

7./ A szülői munkaközösségek

Az MPSZSZ mindent megtett, hogy a szülőket saját gyermekeik által nyerje meg az iskolák államosítása ügyének. Ismerünk olyan beszámolót, amely leírta, hogy több helyen úttörő csapatgyűlést tartottak, amit azután szülői értekezlet követett, ahol az MPSZSZ képviselője kifejtette, miért szükséges az iskolák államosítása.²⁸⁴

A VKM az ifjúság nevelésében való részvétel érdekében az úttörő mozgalom és az MNDSZ központi megerősítését, támogatását szorgalmazta. Ezért kész volt anyagi áldozatokat is hozni. Az úttörőmozgalom vezetésére pedagógusonként havi 100 Ft-ot irányzott elő, ami évente 200-250 ezer forintot jelentett a költségvetésben. Ez 1947-ben nem volt kis összeg, de megérte, ha az ifjúságot sikerül általa a demokratizálás útjára téríteni. A tét „a magyar ifjúság meggyőzése” volt.²⁸⁵ Szávai egy helyen kitért a klérus politikai harcának szervezettségére, aktivitására. Jelezte, hogy a római katolikus egyház sok új szervezetet hozott létre és tömegmegmozdulásokat szervezett.

Az Actio Catholica vezetőségének kezdeményezésére 1945-ben a római katolikus egyház megszervezte a Katolikus Szülők Országos Szövetségét, melynek gyermektelen tagjai is lehettek.²⁸⁶ A Szövetség támogatta és segítette a katolikus egyházat és iskoláit. Az állami iskoláknál a háború után pártfogó testületek működtek az iskolák rendbetétele és fejlesztése segítésére. Munkájuk végeztével ezek a pártfogó testületek kezdtek megszűnni. A VKM érzékelte, hogy míg az állami iskolákban a szülők pártfogó testülete lassan felmorzsolódik, addig az egyházi iskolákban a szülők egyre nagyobb szerepet játszanak. Kovács Máté a VKM államtitkára 1947. május 29-én a szülői munkaközösségek megalakítására tett javaslatot. A javaslat céljai között szerepelt, hogy a szülők vegyenek részt az iskolák fejlesztésében, a tanulók, hadiárva szociális

²⁸⁴ GARAI Imréné, *Jelentés az 1948. június 6-7-ei Zemplén megyei utamról*. A jelentésben kiemeli, hogy egyéni agitációt végzett. A klerikális reakció minden este imádkozott az iskolákért és a gyerekekért, s a római katolikusok egy héttel meghosszabbították a májusi ájtatosságukat. PSZL. 43. f. 86. ö. e. 142.

²⁸⁵ SZÁVAI Nándor, *Az egyházi iskolákkal és általában az egyházi iskolákkal kapcsolatos kérdések*. PSZL. 274. f. 7/246 ö. e. 55.

²⁸⁶ Püspökhari értekezlet jegyzőkönyve 1945. október 17. ORBÁN, *Egyház*, i. m. 73.

segítésében.²⁸⁷ 1947. szeptember 11-ei keltezéssel Kenyeresné a VKM munkatársa utasítást adott a tankerületi főigazgatóknak és tanfelügyelőknek a szülői munkaközösségek megalakítására. Kenyeresné a szülői munkaközösség tagjának javasolta még a szülők mellett a polgármestert, a főjegyzőt, a jegyzőt, a nemzeti bizottság illetve a pártok vezetőit. A szülői munkaközösségbe javasolta a Magyar Nők Demokratikus Szövetségének és a Nemzeti Segélynek a bekapcsolását. Kenyeresné tudta, hogy a Kommunisták Pártjának szüksége van demokratikus szellemben nevelt ifjúságra, s ehhez nem elég a pedagógusok által adott iskolai nevelés. Ehhez az új feladathoz a szülői munkaközösség tagjai és a pedagógusok közös munkája elengedhetetlen.²⁸⁸ A 43300/1948. VKM sz. rendelet kimondta a szülői munkaközösség kötelező létesítését.²⁸⁹ A szülői munkaközösség biztos háttérrel jelentett a kormánynak az oktatásban. A rendelet a szülői munkaközösségtől elvárta, hogy mind erkölcsi mind anyagi téren támogassa a nevelést, és általuk jobb kapcsolatot remélt az iskola és az adott helyi közösség között. Sokoldalú munkalehetőséget adott Ortutay Gyula a szülői munkaközösségnek ezzel a rendeletével, mert segíthették az ifjúsági mozgalmakat, a könyvtárak megteremtését, tanítási eszközök, tankönyvek megszerzését, szertárak bővítését, tanulmányi segélyek, ösztöndíjak létrehozását, odaítélését.²⁹⁰

8./ Véleményharc az államosítás körül

Zengő József 1947. október 16-án cikket írt, amelyet a *Pedagógus Értesítő*ben kívánt megjelentetni.²⁹¹ A cikk tartalma mellett fontos a tervezett közlési dátum: 1947. október. A cikk írója azzal kezdi, hogy nyilvánosan senki sem adott tájékoztatást az ország lakosainak az iskolák államosításáról, de már mindenki erről beszél. Zengő idézte Dobó Sándornak a *Tanítók Lapjában* megjelent cikkéből azt a mondatot, hogy: „államosítás, jöjjön el a te országod”, amellyel egyet is értett. Hiányolta, hogy 1945-ben, a változás időszakában az állam, az akkori kormányzat, nem mondta ki

²⁸⁷ KOVÁCS Máté, *Szülői munkaközösségek. Kovács Máté államtitkár javaslata szülői munkaközösségek megalapítására*, Budapest, 1947. május 29. KARDOS, *Dokumentumok*, i. m. 176.

²⁸⁸ KENYERESNÉ, *Utasítás a tankerületi főigazgatóknak és tanfelügyelőknek a szülői munkaközösségek megalapítására*, Budapest, 1947. szeptember 11. Kiadmányozott fogalmazvány. 1. 1947. IX. 11. Gyalmos, k. IX. 12. Dr. Alexits. DANCS, *Dokumentumok*, i. m. 543-545.

²⁸⁹ DANCS, *Uo.* 733-735.

²⁹⁰ ORTUTAY Gyula: *A vallás- és közoktatásügyi miniszter 43300/1948. VKM sz. rendelete a szülői munkaközösség létesítése tárgyában* Budapest, 1948. május 13. Kiadmányozott fogalmazvány. A rendelet megjelent a *Köznevelés* 1948. 10. számában. DANCS, *Uo.* 733-735.

²⁹¹ PSZL. 43. f. 86. ö. e. 44-45. Lukács aláírással „A cikk közlésére az időpontot nem látjuk alkalmasnak – szerzővel ezt közöltük”

egyértelműen az iskolák államosítását. Ha így lett volna, akkor erről nem kellene tárgyalni, hanem már befejezett tény volna. Írásában több okot említett, amiért az iskolák államosításának a magyarságra nézve nem lesz rossz következménye.²⁹² A szerző olyan dolgokról is írt, amelyek feltehetőleg beszédtemák voltak 1947 őszén.

Egyébként a különböző helyekről és különböző szervezetek által készített helyzetjelentések pontosan számot adtak, hogy hol mi történt, s hol hogyan reagáltak az iskolák államosításának felvetésére. Lássunk néhányat ezekből a jelentésekből.

Az egyik ilyen irat az 1948. április 22-től június 8-ig végbement 100 járási taggyűlésről tett említést, 47 gyűlésről pedig részletesen beszámolt. Ezek közül 42 helyen helybenhagyták az iskolák államosítását, 3 helyen nem szavaztak, azaz sem igent, sem nemet nem mondtak, két helyen pedig határozottan elvetették az iskolák államosítását.²⁹³ A Magyar Nők Demokratikus Szövetsége – ez a korábban említett „segédcsapat” – tudatosan befolyásolta a gyűlések hangulatát az iskolák államosításának érdekében. Hozzászóltak, bekiabáltak, ha kellett, megzavarták az összejöveteleket.²⁹⁴

²⁹² Zengő József a közszájon terjedő hírekre reagálhatott, amikor megnyugtatta az olvasót, hogy a szomszédos államok területén élő magyarságot nem érinti majd a magyarországi iskolák államosítása és nem kell feladniuk anyanyelvük használatát, mert ott nem fognak államosítani. Megemlíti Kovács István tiszsaeszlári református lelkipásztor levelét az MPSZSZ Országos Titkárságához (1947. 09. 08.), aki tapasztalatai alapján az egységes általános iskola érdekében állami tankönyveket kívánt használni, hogy se külön katolikus, se református tankönyvek ne legyenek, amikor egy iskoláról van szó, ahol mind katolikus, mind református diákok és tanítók vannak, tehát a legkedvezőbbnek az állami tankönyvek használata. Zengő megemlítette, hogy vannak olyan települések, ahol az állami iskola mellett egy egyházi iskola működik, melynek római katolikus, református vagy evangélikus diákjai vannak és a felekezetek iskolaszékei több esetben nem tudtak megegyezni egymással. Ez az állami iskolavezetés számára volt kedvező. Ezzel bizonyíthaták a helybeliek, de országos szinten is, hogy a reakció emberei működnek, dolgoznak, nem tudnak megegyezni az oktatásban, s ezért nincs szükség az egyházi oktatásra, hanem békességre és nyugalomra van szüksége az országnak. 1947-et írunk, két évvel a háború után. Kiváló indok volt ez az államosítás érdekében.

²⁹³ Csorna, Cegléd, Szentendre nem hozott határozatot, ellene szavazott Kiskunfélegyháza és Dunaharaszti. PSZL. 43. f. 86. ö. e. 9-12. Budapest, 1948. május 18.

²⁹⁴ Kiskunfélegyházán az államosítás kérdésről szóló vitában Angyal János miniszteri osztálytanácsos volt az előadó. Mintegy 180-an vettek részt ezen az értekezleten. Angyal és a szakszervezet vármegyei titkára előadása után az ott lévő papok és felekezeti tanítók szólaltak fel az államosítás ellen. Jelen volt az MNDSZ képviselője is, aki külön beszámolót készített és ebből tudjuk, hogy a szakszervezet vezetősége, amikor látta, hogy milyen nagy az ellenállás az államosítással szemben, akkor gyorsan szavazásra tette föl a kérdést. A szavazás eredménye: 81 nem, 76 igen az államosítás mellett és mintegy 20 fő nem szavazott. Az MNDSZ jelentés árulkodik a párt munkamódszeréről is, de ennél drasztikusabb gyűlések is voltak. Győrben az egyház mindent megtett azért, hogy kedvező legyen számára a szavazás eredménye, de az MNDSZ, hogy megelőzze az egyháziak hozzászólását a megbeszélésen, előtte lemondatta a helyi csoport vezetőségét, amelynek elnöke Mészáros Ödön, Barankovics párti képviselő volt. A titkos szavazáson 600 pedagógus vett részt, ebből csak 60 volt paptanár és apáca, és nem volt kérdéses az eredmény. Megszavazták az iskolák államosítását. A gyűlés végzetével táviratban követelte a tanítói kar az iskolák államosítását. Az MNDSZ jelentéséből tudjuk azt is, hogy Gyulán milyen akcióval sikerült az MNDSZ asszonyainak a helyi lakosokat befolyásolniuk a papsággal szemben. Elérték, hogy a mintegy 1500 fős tömeg, amely összejött, semmilyen döntést nem hozott. Nekik ez volt a kedvező. Voltak olyan

A pedagógusok gyűlésein – megint csak önkéntes „segédcapatként” – az Újbirtokosok és Földhözjutottak Országos Szövetsége és a Felsőoktatási Kollégiumok Országos Szövetsége vezetői is részt vettek. A jelentés szerint a pedagógusok egyhangulag foglaltak állást az iskolák államosítása mellett.²⁹⁵ Az államosítás folyamatában a szakmaközi bizottsági üléseken az UFOSZ, a FÉKOSZ, az MPSZSZ küldöttei havonként találkoztak, hogy egyeztessenek az elvégzett és az elvégzendő feladatokról. Az iskolák államosításának törvényre emelését - országos szinten – ilyen állásfoglalásokkal akarták jogosnak és szükségesnek feltüntetni. Különböző vállalatok, szervezetek is követelték az államosítást.²⁹⁶

Az Esztergom és a Komárom vármegyéről szóló jelentés részletesen és kiemelten kezelte e terület propaganda munkáját. Kifogásolta, hogy a Független Kisgazda Párt és a Nemzeti Parasztpárt nem támogatja megfelelően a meggyőzést. A győri jelentés mosolyt fakasztó adatokat tartalmazott. Ilyen feltevéseket közölt: a római katolikus papság és a tanárok félnek a kiátkozástól, ha megszavazzák az államosítást; a rémhírek szerint ezután a templomokat is államosítani fogják és még a misére is csak jegygyel lehet bemenni; a gyerekektől elveszik Istent; a papok éhezni fognak.

A misére nem kellett jegyet váltani, de az 1949. szeptember 5-én megszületett új vallásoktatási törvény szerint csak azok a gyermekek járhattak hitoktatásra, akiknek szülei ezt vállalták, ennek minden hátrányos következményével. Megfigyelték és listát készítettek azokról, akik az istentiszteleteken részt vettek. Figyelemreméltó a jelentésekből az a megjegyzés, hogy a nép között elterjedt vélemény szerint azért nem szabad engedni az államosítást, mert az iskolák államosításával „a jövő generációjánál az Isten fogalma semmivé válik.”²⁹⁷

A VKM-be sok tiltakozó távirat érkezett. Falusi Erzsébet propagandista a jelentésében leírta, hogy amerre ő járt, ott elmondta Révai – főleg a kétkedők számára nagy jelentőséggel bíró – szavait: „az államosítás harca már eldőlt”. Ennek sok helyen

értekezletek is, amelyeket az MNDSZ hívott össze. Szülői értekezleteken a szülőket próbálta meggyőzni, hogy miért nem jó az egyházi iskola, s miért szükséges az államosítás.

Az MNDSZ Nagykörösön az összegyűlt tüntetők miatt nem tudta megtartani június 8-i gyűlését. Simó Gyuláné jelentése, *Uo.* 99.

²⁹⁵ *Uo.* 64.

²⁹⁶ A Kiskereskedők Országos Szabad Szervezete 50 tagszervezetétől, a dohányjövédékek dolgozóitól 57 helyről érkezett levél az államosítás mellett. Név és dátum nélküli jelentés szövege.

Állást foglaltak a nemzeti bizottságok, az Állami Hűtőház dolgozói, a bányászok, a vasutasok. A jelentés utalt a központ által kiküldött röpcédulákra, amelyeket akár az MNDSZ, vagy éppen más szervezetek, szövetségek propagandaanyagként osztottak ki a lakosság között. PSZL. 43. f. 86. ö. e. 63.

²⁹⁷ PSZL. 43. f. 86. ö. e.

nagyon örültek.²⁹⁸ Egy kecskeméti jelentés hírül adta, hogy az ottani református lelkipásztor a leghatározottabban ellenzi az iskolák államosítását. Kunszentmiklósról vonatkozólag pedig az egyik megfigyelő közölte, hogy a propaganda-munkában itt állnak a legrosszabbul a pedagógusok között.²⁹⁹ A Kunszentmiklósi Baksai Sándor Református Gimnázium négy tanára tiltakozó levelet írt az egyházkerület tanügyi előadójához 1948. június 11-én. A tanárok kifogásolták, hogy sem az egyházi főhatóság részéről, sem máshonnan nem várhatnak védelmet, kiszolgáltatottnak érzik magukat. „Amennyiben állásfoglalásra szólítanak fel bennünket, azt csakis a kényszerítő körülmények hatása alatt tesszük meg, annak érvényes voltát és hitelességét – mint szabad akaratunk kifejezését – soha el nem ismerjük. Amennyiben megteesszük, azzal az erős hittel tesszük, hogy ilyenformán egyelőre helyben maradásunkkal továbbra is szolgálatot teszünk szerencsétlen hazánk és magyar református egyházunk, református nevelésügyünk örök eszményeinek. Isten bennünket úgy segítse!”³⁰⁰

Az Országos Propaganda Osztály 1948. május 28-án készített jelentésében arról számolt be, hogy a pártnapokon a párttagság milyen véleménnyel van az egyházi iskolák államosításáról. Voltak olyanok, akik nem értettek egyet a párt programjával és amellet szoltak, hogy az egyházi iskolák nyitva voltak mindenki számára és az egyházi nevelés fejlettebb volt, mint a jelenlegi állami iskoláké. A jelentés név szerint megnevezi azt a felszólalót, aki kimondta, hogy „az egyházi iskolákban működő nagy kultúrájú pedagógusokat nem szabad eldobni és át kellene menteni őket.” A felszólalónak ezt a megjegyzését a minisztérium nem vette a szívére, de nem tehetett mást, alkalmaznia kellett az egyházi iskolákban dolgozó pedagógusokat, mert kevés volt a pedagógusok száma, és az államosított iskolákban is kellett valakinek tanítania.³⁰¹ Ezt támasztja alá, hogy a Budapest Székesfőváros Közlekedési Részvénytársasága kőbányai szervezetétől érkezett beszámoló szerint a párttagok közül sokan vannak, akik nem helyeslik az egyházi iskolák államosítását.³⁰² Figyelemreméltó a június 2-i jelentés, az egyházi iskolák államosításával kapcsolatos újabb adatokról, amely a miniszterhez

²⁹⁸ FALUSI Erzsébet jelentése, Budapest, 1948. június 10. Sukoró-Pátka községben a mise után a plébános az államosítás elleni aláírásokhoz íveket köröztetett és az MDP (Horváth Erzsébet. megjegyzése, hogy ekkor még nem mondták ki az MDP megalakulását, csak az MKP-ról lehetett szó) tagjai közül is sokan aláírták, mivel nem nézték meg, hogy milyen ívekről van szó. Később ezeket a párttagokat felelősségre vonták, akik mentegették magukat. PSZL. 43. f. 86. ö. e. 2.

²⁹⁹ *Uo.*

³⁰⁰ LADÁNYI Sándor „*A művelődésügy*”, i. m. 130.

³⁰¹ PSZL. 274. f. 21/15. ö. e. 28. Ezen az oldalon található Rákosi Mátyástól egy feljegyzés kézirással, Farkas, „Fokozni kell a felvilágosító propagandát saját sorainkban.” V. 28. R.

³⁰² *Uo.*

beérkezett véleményeknek, táviratoknak és jegyzékeknek az összegzését adja. A jelentés nem számszerűen, de közli, hogy több helyről érkezett az államosítás ellen, mint az államosítás mellett szóló távirat. A tiltakozó táviratok többségét az egyházi iskolák szülői munkaközösségei küldték. Az iskolák államosítása mellett szólók jórészt az üzemi dolgozóktól és tömegszervezetektől érkeztek.³⁰³ Személyes megmozdulásokról is beszámolt ez a jelentés. Június elsején Alexits Györgyhöz, a VKM-be mintegy 50 fős diákküldöttség érkezett a katolikusok képviselőjében, akik tiltakoztak az államosítás ellen. A pápai református általános iskola 7. osztályának diákjai június 2-án levelet küldtek Ortutaynak, amelyben kifogást emeltek a rádió közlése ellen, amely 2000 pápai diáknak a kérését adta hírül, akik kérik az egyházi iskolák államosítását. Az Ortutaynak levelet írók nem értettek ezzel egyet, mert azt tapasztalták, hogy az iskolákat erőszakkal akarják államosítani, és amennyiben ez így lesz, akkor ők ki fognak maradni az iskolából. A dolgozó népet nem mindenütt lehetett orránál fogva vezetni.

Az Ózdi Vasgyár dolgozói kétkedéssel fogadták az iskolák államosításának tervét, mert a gyár államosítása alkalmával tőlük több kedvezményt elvontak. Ők nem bíztak abban, hogy ugyanolyan, vagy jobb lesz az állami iskolákban a diákok és a pedagógusok élete, mint az egyházi iskolákban volt. A párt a parasztság, a nők és az édesanyák részéről is nagyfokú bizalmatlanságot tapasztalt az iskolák államosításával kapcsolatban.³⁰⁴ Az 1948. júniusi rémhírek közé tartozott, hogy most az iskolát államosítják, utána az egyházat, azután a földet. A történelem igazolta, hogy a rémhírek egy része később szomorú valósággá lett.

A kormány már döntött az államosításról, csak a közvélemény előtt kellett mind Magyarországon, mind pedig külföld felé lefolytatni a tárgyalásokat, bizonyítva, hogy Magyarországon a kormány demokratikusan működik.³⁰⁵

Az egyházi iskolák államosítása körül folytatott propagandamunka, házi agitációk, sajtómunka, emberek beszerzése, megnyerése, rákényszerítése az államosítás elfogadására, végső soron nem játszott nagy szerepet, mert az államosítást a párt már eldöntötte. A proletárdiktatúra diktatúra volt és maradt, a párt az akaratát tűzön-vízen át, de véghezvitte. Nem számított, hogy milyen áron. Szükség volt az iskolákra, a jövődö

³⁰³ Figyelemre méltó a jelentésnek az a sora „egyesek megmondják, hogy úgy is tudják, hogy az iskolák államosítása befejezett tény”. Országosan terjedt el az államosításról ez a hír. PSZL. 274. f. 21/15. ö. e. 37.

³⁰⁴ PSZL. 274. f. 21/15. ö. e. 42. Agitátor és népnevelő jelentés, 1948. május 31. és június 3. között.

³⁰⁵ PSZL. 274. f. 21/15. ö. e. 51. o. Budapest, 1948. VI. 9.

nemzedék nevelésére. A kommunisták szerint ki kellett ragadni őket az egyház kezéből, a valláserkölcshatóköréből és a magyar nemzettudatból. Helyette nemzetközivé próbálták tenni a „hazaszeretetet”. A vallásos, krisztusi szeretetre épülő erkölcs helyett, amelyben az ember, mint Isten teremtménye élt és egész életével, munkájával Isten dicsőségét szolgálta, a Szent Háromság egy örök Isten helyébe a párt vezére, a párt vezető személyiségei kerültek, őket éljenezték, őket „istenítették”. Nekik járt ki a hódolat és a tisztelet. Ha valaki ezt nem adta meg, akkor azt bármilyen retorzió érthette. Az istenfélelmet felváltotta az embertől való félelem, az olyan embertől való félelem, aki maga fölött nem ismert el mást, aki életnek és halálnak ura volt. 1947 után lassan-lassan megtapasztalta az ország népe mit jelent a kommunista uralom, mit jelent a pártok „szalámitaktikával” való eltávolítása, majd ezen a réven az MKP, illetve az MDP egyeduralkodása az országban. Az iskolák államosításáért folytatott harcban, nemcsak a „klerikális reakció” megsemmisítését érte el a párt, de a harcban mozgósította párttagságát is és tisztábban látta, hogy pártjának tagjai milyen pártfegyellemmel, pártöntudattal rendelkeznek. A levéltárakban olvasható jelentésekből kitűnik, hogy az ország több településén voltak olyan pártgyűlések, amelyeken a párttagok nem értettek egyet az egyházi iskolák államosításával. A jelentések nem szólnak arról, hogy mi lehetett ezeknek az értékeléseknek a háttérében. Mi, az utókor csak találgathatunk. Vajon olyan párttagokról volt szó, akik kötődtek az egyházukhoz vagy a valláshoz, vagy maguk is egyházi iskolákban tanultak és látták az egyházi iskolákban folyó oktatás és nevelés eredményeit, vagy nem voltak még „fejlett” párttagok, nem tudták élesen elkülöníteni, hogy miért érdeke a pártnak az egyházi iskolák eltüntetése. Az a szomorú tény egy-két jelentésből kitűnik, hogy az egyházak részéről is támogatták az egyházi iskolák államosítását pénzügyi érdekek miatt, mert úgy vélték, hogy az egyháznak több pénze maradhat. Az MKP propaganda szövegét is egyesek elhitték, hogy az egyház továbbra is foglalkozhat a fiatalokkal az iskolákban hittanórákon is. A rendelkezésünkre álló iratanyagból nem tudunk számszerű kimutatást készíteni, hogy mely felekezet milyen arányban támogatta, illetve utasította el az egyházi iskolák államosítását kimondó törvény előkészítését. Arról viszont jó bizonyosságot adnak a jelentések, hogy a szervezett tömegpropaganda milyen erővel tudott hatni és arról is, hogy tömegesen voltak józanul, önállóan gondolkodó emberek. Éppen ezért tartották a kommunisták a parasztságtól, a falutól és az asszonyoktól.

9./ Egyéb zajlások

1947-ben Szávai Nándor,³⁰⁶ aki a VKM munkatársa volt, Budafokon elmozdított egy klerikális igazgatót a posztjáról. A helyi plébános nagygyűlést hívott össze, amelyen mintegy hatszázan jelentek meg, és egy száztagú delegáció ment el Szávai Nándorhoz, amely követelte a minisztériumtól, hogy helyezték vissza az igazgatót. A küldöttség szónoka és a delegáció tagjai közül sokan a helybeli kommunista párt tagjai voltak. Szávai ebben nagy veszélyt látott, ugyanis 1947-et írunk, amikor még nem különült el, hogy mit jelent kommunistának lenni, s mit az egyházhoz tartozni. A küldöttség, amelynek nem volt „színe”, jogorvoslatért ment. A kommunista pártban ez az esemény meglepetést okozott, növelte a bizonytalanságot a tanügyben dolgozó elvtársak között. Az eset rámutatott arra, hogy nem elég tudatosak a párt tagjai. Szávai rámutatott azokra az ifjúsági és szülői szervezetekre az egyházi iskolákban, amelyek segítségével az egyház gyakorolni akarja befolyását a tanintézetekben. Szávai az egyházi iskolákban a jó nevelés és ismeretszerzés lehetőségeit pozitívan értékelte, de még ezeknél is jobb állami iskolákat akart megteremteni, magasabb színvonallal és fegyelemmel, hogy a szülők gyermekeiket az állami iskolában taníttassák.

Ugyanakkor elmarasztalóan értékelte az egyház aktivitását, bázisképzését a fiatalság között, mivel mindezeket a demokrácia elleni megmozdulásnak tartotta. Szávai nem fogadta el, hogy az egyház az ifjúsági mozgalmakkal, a hitoktatással Krisztushoz akarja vezetni a fiatalokat – függetlenül kortól, korosztálytól –, mert az egyháznak ez Istentől kapott küldetése. Szávai csak azt látta, hogy ezek a szervezetek, közösségek nem a kommunista párt akarata szerint élnek, s nem a kommunista párt vezetőjét dicsőítik, hanem a világ Teremtő Urát és megváltóját, Jézus Krisztust. Az MKP és a különböző minisztériumok vezetése az egyház lelkipásztoraiban, pedagógusaiban, munkatársaiban ellenséget látott.

Másik sajátos esemény: a katolikus egyháznak Csepelen és Újpesten sikerült házi istentiszteleteket szerveznie. Ez a demokratikus erők arculecsapása volt. A kommunistáknak az egyházak kiszorítására különböző elképzeléseik voltak: a klérus egyes vezetőit hazaárulónak állítják be, az illegális cserkészcsapatok munkáját felosztatják, jobban felügyelik az iskolákat és a katolikus vallású szülők szövetségét. Bár erre jogilag nem lett volna lehetőség, a kommunista párt számára semmi sem volt lehetetlen. Akkor és azt tett meg, amit éppen jónak tartott. A kommunisták részben nyílt kártyákkal játszottak, mert az 1947. október 29-ei Bíró László-féle javaslatok között az

³⁰⁶ Szávai Nándor (Bp., 1906. júl. 27. – Bp., 1979. jan. 30.) tanár, esszéíró, műfordító, 1945-től a VKM-ben osztályvezető-helyettes, 1948-1950. államtitkár.

is szerepelt, hogy egyházközségenként küldjenek be a gyülekezetekbe két-három politikailag erős kommunista párttagot, akiknek az információszerzés volt a dolga. Azt akarták, hogy a kommunista párttagok részvétele fékezze az egyházközségek munkáját. A párt félt az esetleges megtérítésektől, ezért csak öntudatos párttagokat küldtek az egyházközségbe.³⁰⁷ A párt a tagjaitól éberséget követelt meg. Egy párttag vagy pártszervezet még véletlenül sem segíthette anyagi vagy erkölcsi téren az egyházi iskolákat. Mindenütt ellenőrizni kellett – minisztériumokban, hivatalokban, üzemekben, bárhol –, kik, hogyan, milyen úton juttatnak el anyagi támogatást az egyházi iskoláknak. Teljes körű megfigyelési és jelentéstételi kötelezettségről volt szó. A rendőrállam működésének kis pontja ez, de ilyen lelkeséget, erkölcsöt kívánt meg a magyar társadalom tagjaitól a párt.³⁰⁸

Természetesen az egyház is végzett feltáró munkát az MKP gyenge pontjairól és erősségeiről.³⁰⁹ A református egyház a kommunista gyenge pontok közé sorolta, hogy az MKP nem épít a tömegmunkára, csak politizál és a munkásosztály többsége még nincs az MKP mögött, mert együttműködési problémák vannak a szociáldemokratákkal. Hibája az is az MKP-nak, hogy ugyan munkára ösztönzi az embereket, de nem foglalkozik panaszaikkal, jogos követeléseikkel. A munkaversenyben viszont elvárja, hogy mindenki egyre több és több százalékot teljesítsen. Az MKP gyöngye munkát végez falun, főleg a nők között, pedig a nők megnyerése fontos lenne számára. A későbbiekben az MKP az MNDSZ révén valóban komoly munkát végezett és az iskolák 1948-as államosítása előkészítésénél már támaszkodott a nők hatékony munkájára. A hibák felsorolása között érdekes olvasni, hogy több járási titkár sikkasztott, illetve többen iszákosak. Ezzel erkölcsileg kompromittálták a kommunista pártot. Az egyházi feltáró munka az MKP eredményének tekintette: a párt tagjai ott vannak a református és a katolikus egyház képviselő testületeiben. 1946 szeptemberében pedig létrehozták az UFOSZ-t. A városokban és az üzemekben az ifjúság, a nők és az értelmiségiek körében erősödött a párt és a sajtómunkájukon is pozitívan változtattak. Az egyházi értékelés szerint az MKP a következőket fogalmazta meg saját céljaiként: a falura kell koncentrálni, mivel „az ütközet falun fog eldőlni”; a parasztasszonyokat kell megnyerni, mert férjeiket az asszonyok irányítják. A kommunista párt a „magyar nemzet pártja”

³⁰⁷ BÍRÓ László, *Nagy-Budapesti Pártbizottság Végrehajtó Bizottságának megbízásából készített feljegyzése*. Budapest, 1947. október 29. PSZL. 274. f. 7/246. ö. e., 1947. október 2. 60.

³⁰⁸ BÍRÓ László, *Nagy-budapesti*, i.m. Bp. 57-61.

³⁰⁹ A nagy átlötözés, bizalmas é. n. n. n. Kézzel írott jegyzet, mely leírja: „48”. Feltételezhető, hogy 1948-ban született az irat. PSZL. 274. f. 7/246. ö. e. 66-68.

elnevezést kívánta használni a maga megjelenítésére, ezért az internacionálé helyett – amelyet kevesen tudtak a falvakban – **a Himnuszt és a Szózatot kellett énekelni és a nemzeti színű zászlót kellett használni. Valóban, az 1947-es választásnál tudatosan használták a nemzeti színű zászlót, amikor a kommunista párt tagjai bárhol felszólaltak, gyűlést tartottak és csak – sajnos: csak – propaganda érdekből énekelték a Himnuszt. Az egyéni agitáció és családlátogatás is a párt teendői közé tartozott, amelyet hathatósan** végeztek. Bevetették az egészségügyi vándorautót, a templomharang-, edény- és cipőjavítást, a gyermekek megajándékozását és a hadiözvegyek földjeinek megművelését. Ezeket a „jó cselekedeteiket” nem hagyták szó nélkül: híresztelték, terjesztették szóban, írásban, hogy a párt, ha kell, mindenütt ott van, mindenütt segít. Panasznapokat is tartottak, ahol elmondhatták a munkások, mivel, kivel van gondjuk. A tanító és a pap felé is oda kellett fordulniuk, meg kellett teremteniük a jó kapcsolatot, részt kellett venniük az egyházi egyesületi munkákban. Komoly feladatok. Borzasztó lehetett hitnélküli embereknek az egyházi életben részt venni. Kémek, beépített emberek voltak, lehettek az ország bármely területén, bármely szervezetében, egyesületében, üzemében, egyházközségében. Senki sem érezhette magát biztonságban. A Szabad Nép közlése szerint a kommunista vezérek keresztapaságot vállaltak, amellyel próbálták magukat szimpatikusabbá tenni a hívő emberek előtt. Mai szemmel nézve, nem a szimpatikus oldalukat mutatták ezzel, hanem azt, hogy vagy nem tudják mit jelent keresztapának lenni vagy lealacsonyítják a keresztapaság tisztét. Mintegy 60 év távlatából nehéz rekonstruálni, hogy hol, hány alkalommal fordult elő, hogy kommunista párttagok vállaltak keresztszülőséget és erről az egyház, a helyi lelképásztor és a szülők hogyan vélekedtek. Mit gondolhatott a gyülekezet, ahol egy kommunista párttag tett keresztapai fogadalmat a gyermek keresztyén hitben való nevelésére? A kommunista párt melyik arcának lehetett hinni? Az erőszakos, Andrassy út 60 alá vivő, internáló táborokba hurcoló, bélistázó pártnak vagy annak, amelyik keresztszülőséget vállalt Isten házában? A tisztánlátásra mindenütt szükség volt.³¹⁰

Az egyházi iskolák államosításának meggyorsításához a VKM miniszter nyilatkozatot kért 1948 májusában: választ várt Magyarország összes településének helyi képviselőtestületétől, a Szülői Munkaközösségtől, MPSZSZ-től, munkás és ifjúsági egyesületektől, szövetségtől, bármilyen tömegszervezettől. A beérkezett

³¹⁰ A nagy átöltözés, bizalmas é. n. n. n. PSZL. 274. f. 7/246. ö. e. 66-68.

vélemények tartalmával azonban nem sokat foglalkozott, nem volt különös jelentőségük, mert a tartalmuk sztereotípiát mutatott. Több száz ilyen vélemény átvizsgálása alapján elmondható, hogy egy-egy járáson belül a közellévő települések szinte ugyanazokat az érveket hozták fel, hogy miért akarják az egyházi iskolák államosítását. Az egyházi iskolák államosítása melletti érvek többek között: a tanítók kapják meg időben és rendszeresen fizetésüket, ne legyen iskolaszék, szűnjék meg az egyház felügyeleti szerepe, ne legyen függősége a tanítóknak az egyháztól. A döntő érvek között szerepelt a tanítók remélt jobb anyagi helyzete, az egységes nevelés és a békesség. Ortutay Gyula később nagyon nagy hasznát vette ezeknek a nyilatkozatoknak a Parlamentben, az iskolák államosításának végső tárgyalásán.

A római katolikus egyház részéről minimális volt azoknak a száma, akik elfogadták az egyházi iskolák államosítását. Mindszenty bíboros átokkal fenyegette meg azokat, akik az egyházi iskolák államosítása mellett döntenek, illetve vállalják az állami iskolákban a tanítást. A református egyház vezetése tisztán látta és elégedetlen volt a református egyház tanítósa hitbeli életével, mely jól tükröződik egyes általános iskolák 1948-as nyilatkozataiból az iskolák államosítása ügyében.³¹¹

Végezetül érdemes VKM-hez érkezett válaszokból néhányat egyedileg felidézni. A kötegyáni református általános iskolának szülői értekezletén sikerült a szülőknél elérni azt, hogy elfogadják az iskolák államosításának előnyeit, mert a híveknek ez anyagi megtakarítást jelent, jobb és olcsóbb tankönyveket kapnak a diákok, és a vallástanítás megmarad. Az államosítást egyhangúan fogadták el Kötegyánban.³¹² Vésztőn a nemzeti bizottság hívott össze gyűlést, ahol a szabad államban lévő szabad egyházat állították a középpontba, s az itt szolgáló Juhász Sándor református lelkipásztor nem helyeselte az

³¹¹ A Gyulavári Együttműködő Általános iskola szülői értekezletének jegyzőkönyve 1948. május 21. Király József újvári református tanító elmondta, hogy a felsőbb egyházi hatóságok engedélye nélkül az állami tankönyveket használják az iskolában. Kávási Ferenc szintén református tanító hangot adott annak, hogy az egyházi iskolák hivatásukat, „amit a népi demokrácia a magyar dolgozók érdekében megkövetel” nem tudják teljesíteni, ezért kéri az egyházi iskolák államosítását. Farkas István a szülők közül javasolta az egyházi iskolák államosítását, mert az ő iskolájukban két fajta szellemben – református és római katolikus -igyekeznek nevelni a diákokat. Farkas szerint az államosítás megszüntetheti ezt a kétfajta szellemben történő oktatást, és ezért kell kérni az államosítást. Gyulaváriban az állami tanítók megkapják a plusz óráért a többlet munkabért, míg az egyháziak, a reformátusok nem. Volt még néhány panasz, s ezek után a gyűlésen résztvevők mindannyian kérték az egyházi iskolák államosítását. PSZL. 43. f. 150. ö. e. 8.

A Nagy-Szegediek ifjúsága 1948. június 6-i ifjúsági napon határozatot hozott, „élen fogunk járni a magyar népi demokrácia harcaiban, nem vagyunk a félrevezethető szegedi ifjúság többé!” PSZL. 43. f. 150. ö. e. 174. o.

³¹² Kötegyáni Református Általános Iskola szülői értekezletének jegyzőkönyve, 1948. június 10. MOL XIX-I-1-s 169. d.

A Lentiben összejött Szakmaközi Bizottság május 30-án „a reakció utolsó végvárát”-nak tartotta az egyházi iskolákat és éppen ezért megszüntetését szükségesnek tartotta és erről írt a VKM-nek. *Uo.*

egyházi iskolák államosítását, hivatkozva a konkrét egyházi felettes döntés hiányára.³¹³ A vésztői képviselő testület június 9-i ülésén Gönczy Béla református esperes határozottan szólt arról, hogy a református egyház nem mondhat le az iskoláiról, mert törvény biztosítja az egyház iskolafenntartói jogát.³¹⁴ A kőrösladányi nemzeti bizottság ülésén a helyi református iskola igazgatója, Kovács Gyula helyeselte az egyházi iskolák államosítását, mert szerinte a zsinat és a konvent már döntött az egyházi iskolák államosításáról.³¹⁵ Ez a téves információ több egyházközséget megzavart, pedig az egyházi sajtóban semmilyen híradás nem volt az iskolák államosításáról. Egy ritka példa, hogy a Magyar Ifjúság Népi Szövetsége a Budapest X. kerületi helyi kommunista szervezetének alakulásakor a résztvevők határozatukat az egyházi iskolák államosításáról elküldték a VKM-hez. A határozat 3. pontjában követelték ugyan az államosítást, de a vallásoktatás kötelező megmaradásával.³¹⁶ A VKM-hez az államosítás ellen főleg a római katolikus és az evangélikus egyház részéről érkeztek tiltakozó táviratok.³¹⁷

A levéltári források között alig található olyan településen élőknek a megnyilatkozása, ahol református kollégiumok voltak. A vidékről érkezett véleményekben jól látható a kommunista párt agitációs propaganda anyagának a felhasználása, a téves felfogás, hogy az iskolaadótól megszabadulnak és az államosítással az egyházaknak könnyebb lesz a helyzete.³¹⁸

Az 1947-es kiáltványban az MKP megfogalmazta a tanítók követeléseit, és azt, hogy hogyan lehet azokat megvalósítani.³¹⁹ A párt ezzel a pedagógusokat magához akarta láncolni, és saját elképzeléseinek támaszává tenni. A párt a vidéki, a falusi

³¹³ MOL XIX-I-1-s 169. d. 1948. május 30.

³¹⁴ MOL XIX-I-1-s 169. d. A vésztői képviselő testület 1948. június 9-i jegyzőkönyve.

³¹⁵ MOL XIX-I-1-s 169. d. Kőrösladány Nemzeti Bizottsága jegyzőkönyve, 1948. május 25.

³¹⁶ A Szövetség 1948. március 22 – 1950 júniusa között működött. Jegyzőkönyv, Budapest, 1948. május 23. PSZL. 43. f. 150. ö. e. 190.

A soproni római katolikus ifjúság tiltakozó levelet írt Ortutay Gyulának, mert nem fogadta el a Magyar Diákok Nemzeti Szövetsége kérvényét, melyben a szövetség a magyar ifjúság nevében kérte a felekezeti iskolák államosítását. Ehhez a soproni katolikus ifjúság nem adta a beleegyezését. A katolikus ifjúság tiltakozott ez ellen a beadvány és az egyházi iskolák államosítása ellen. Bízta abban, hogy nem fogják az egyházi, felekezeti iskolákat államosítani, hiszen Ortutay többször nyilatkozott arról, hogy hasznosan működnek az egyházi iskolák.

A levél kelt, Sopron, 1948. május 25. 130 fő aláírása. MOL XIX-I-1-s 3-3 tétel 171. d.

³¹⁷ Lásd. MOL XIX-I-1-s 3-3 tétel 171. d. Ennek okai lehetnek: a reformátusokkal már volt egy előzetes megállapodás; a levéltár nem őrzi a református részről érkezett táviratokat.

³¹⁸ A párt ezzel a pedagógusokat magához akarta láncolni és saját elképzeléseinek támaszává tenni. A párt a vidéki, falusi egyházi iskolák pedagógusai között sokkal több eredményt ért el, mint a városok iskolái, kollégiumai esetében. Tudatosan a tanítóságnál kezdték a pedagógusok megnyerését.

³¹⁹ Az 1947-es kiáltványban az MKP megfogalmazta a tanítók követeléseit és azt, hogy hogyan lehet azokat megvalósítani. PSZL. 274. f. 24/11. 14-20.

egyházi iskolák pedagógusai között sokkal több eredményt ért el, mint a városok iskolái, kollégiumai esetében. Tudatosan a tanítóságnál kezdték a pedagógusok megnyerését. Ily módon 1948-ra sikerült bizonyos átnevelést elérnie a kommunista pártnak. Külsősárd lakosainak nyilatkozata mutatja ezt: „... a felekezetek anyagi nehézségek miatt az iskolákat fenntartani s a népi demokrácia szellemének megfelelően fejleszteni nem tudják.”³²⁰

A kötelező vallásoktatás a szülők és a lakosság számára biztosítékot jelentett a jövőre nézve, bár a református egyház vezetői tudták, hogy ez csak egy csselfogás az iskolák államosításának könnyebb keresztülvitelében. A VKM-hez beérkezett állásfoglalások között találhatjuk a Magyar Vasutasok és Hajósok Országos Szabad Szakszervezetének, a Pécsi Fém és Lakatosáru Gyár, a Putnoki Járási Ipartestület, a Rákosszentmihályi Mikes István Mechanikai Fonó és Szövő Gyár, a Szekszárdi Kiskereskedők Országos Szabad Szakszervezete állásfoglalását, hogy ne garázdálkodjon tovább az a klerikális reakció, amely Pócsperiben gyilkosságot követett el fasiszta uszításra.³²¹ Több településen és testületben nem volt egyöntetű az egyházi iskolák államosításáról szóló nyilatkozat, sokan nemmel szavaztak vagy kivonultak a szavazás előtt.³²² Az egyházi iskolák államosításával kapcsolatban maga a református egyház és

³²⁰ MOL XIX-I-1-s 169. d. 1948. május 27.

³²¹ 1948. június 3-án, Pócsperiben egy szolgálatot teljesítő rendőr meghalt. A hívek litániáról jöttek ki a templomból, amikor a községi képviselő testület ülését tartotta az iskolák államosításáról. A rendőrök megrémültek a tömegtől és elindultak a kitóduló nép felé és ekkor az egyik rendőr puskája elsült és a rendőr meghalt. 1948. június 10-11-én tárgyalta a statáriális bíróság az ügyet, melynek vádlottjai között volt Asztalos János plébános, Királyfalvi Miklós községi segédjegyző, volt horthysta zászlós, akiket rögtönítélő statáriális bíróság halálra ítelt. A másik három vádlottat életfogytiglani, tíz illetve tizenkét évi fegyházbüntetésre ítélték. Asztalos János plébánost végül a halálbüntetés alól felmentették, ítéletét a bíróság kegyelemből életfogytig tartó fegyházbüntetésre változtatta. Királyfalvi Miklóson azonnal végrehajtották a halálos ítéletet, nem nyert kegyelmet. Asztalos János semmilyen bünt nem követett el, de magát bűnösnek vallotta és ezt jegyzőkönyvben rögzítették. Az iskolák államosításánál többször használták fel a pócsperai ügyet és Asztalos János plébános vallomását, mint a katolikus reakció egyik emberének gaztettét, gyilkosságát. Az egyház elleni uszításban a már említett pócsperai gyilkosság hangoztatása hatékonyan bizonyult. Ahol lehetett minden gyűlésen, ülésen felhozták az emberek előtt bizonyítva, hogy mire képes az egyházi reakció, ezen belül is a római katolikus egyház. PSZL. 274. f. 7/275. ö. e. 8. Magyar Dolgozók Pártja (Magyar Kommunista Párt, sic!) megyei bizottságának küldi Mihályháza község Nemzeti Bizottsága 1948. június 4., melyet személyesen írtak alá a gyűlés résztvevői. Sopronból a tüzoltóság, a volt Hadifoglyok Bajtársi Szövetsége Szentestől kérte a VKM-et, hogy végre Kossuth Lajos szellemében teljesüljön az iskolák államosítása, a gyermekek egységes világnézeti nevelése.

³²² Rum községének szülői értekezleti jegyzőkönyvében név szerint szerepelnek azok, akik az egyházi iskolák megmaradását akarták. Nem akarják a felekezeti iskolák államosítását. MOL XIX-I-1-s 169.

Több településen, akik nem akarták az iskolák államosítását, azok kivonultak a döntés előtt. Azokon a gyűléseken, értekezleteken, ahol nem volt egyértelmű a szavazás végkimenetele, ott rendszerint névszerinti szavazással döntöttek el az iskolák államosításának a kérdéséről, melyről jegyzőkönyv készült és jelezték ki, hogyan, s miképp szavazott. Garabonc község elöljárósága kérte Ortutaytól, hogy a lakosság felekezeti összetételének megfelelően legyenek felekezeti tanerők is az iskolai oktatásban és hogy a kántori javadalmak maradhassanak meg az adott egyházközség kezében és a kántortanítók továbbra is végezhesék munkájukat.³²² MOL XIX-I-1-s 169. d.

az evangélikus egyház is megkérdezte saját presbitériumait, hogy nyilatkozzanak arról, mit gondolnak az egyházi iskolák államosításáról.

VI. A bonyolítás

1./ Felderítés és „közvetlen” ráhatás: Kovács Máté látogatásai

A kommunista párt 1947-ben a vallásoktatás fakultatívvá tételének vitájában megtapasztalta, hogy a különböző felekezetek összefognak, ha úgy érzik, hogy az állam részéről támadás éri őket. Ez főként az oktatás területén volt így. E tény ismeretében a kormány, illetve a párt nem indíthatott minden felekezet ellen egyszerre, egy időben támadást. Stratégiai szempontból a VKM a protestáns felekezetek közül a református egyházzal kezdte el a tárgyalásokat az egyházi iskolák államosítása, illetve az egyház és az állam közötti viszonyok rendezése tárgyában. Az iskolák államosítását a nyilvánosság előtt Rákosi Mátyás 1948. január 10-én a kommunista párt gyűlésén megtartott beszéde indította el: „A magyar demokrácia eddig minden problémát, mely elé a történelem állította megoldott. Amikor napirendre tűzi, végezni fog azzal a reakcióval is, amely az egyház köntöse mögé búvik”.³²³ Egyértelművé tette a támadást a párt vezére az egyházak ellen, hogy végezni fog a reakcióval. A reakció elleni támadást elindította 1945-ben a földreformmal és folytatta tovább az egyesületek bezárásával, különböző felekezetek bevetté nyilvánításával, az állami tankönyvek bevezetésével, az állami iskolákban tanító pedagógusok, pedagógus szakszervezetbe beléptetésével, illetve akit lehetett próbált megnyerni a kommunista pártnak és a párt tagjává tenni. Az egyház életét a jelentések révén ellenőrizte minden szinten a felső vezetéstől az egyházközségig, a püspöktől a lelkipásztorig, plébánosig. A párt taktikai húzásához tartozott, hogy amikor az egyházi iskolák államosításáról tárgyaltak az egyben nem jelentett mást, mint később az iskolák államosítását kimondó törvény után néhány hónappal megkötött egyezménynek az alapjait is. A kormány és a pártvezetés számára eldöntött tény volt az egyházi iskolák államosítása, csak a kivitelezést kellett megválasztani. Meglehetett volna tenni egyszerű rendelettel, adminisztratív úton, de jobbnak látták, ha a kétoldalú tárgyaláson jutnak el az iskolák államosításának kimondásához. **Ezzel mind a magyar nép, mind pedig a külföld felé jobban el tudta adni a kommunista párt az iskolák államosításáról szóló törvényt, illetve az egyház és az állam teljes szétválasztását, amely nem jelentett mást, mint azt, hogy a szeparációval ezután az egyházak még nagyobb függőségbe kerülnek az államtól. Az egyházak** önállósága, autonómiája az államtól semmit sem jelentett, mert még

³²³ RÁKOSI Mátyás, *Válogatott beszédek és cikkek*, Budapest, 1951. 267.

nagyobb függőségbe kerültek: állandó zaklatások, jelentések, listák készítése, engedélyek kérése akár egy presbiteri értekezlethez is. Külső ember számára, aki nem gondolt bele és nem látta, hogyan kellett élnie az egyháznak Magyarországon, annak úgy tűnt, hogy ezzel az egyház szabad országban, szabad államban, szabaddá lett. A „szabadság” tetszetős volt, de tartalmában, megvalósulásában az egyházat rabigába kényszerítette.

Az egyházi iskolák államosításában két kisebb esemény is közrejátszott. Az egyik a dolgozók iskolája, mivel az egyházak képesek voltak és mertek dolgozók iskoláját indítani. Az állam nem örült, hogy a dolgozó parasztokat, munkásokat egyházi iskolákban tanítják, képzik, ezért 1948 januárjában már azt javasolták, hogy önállósítani kell a dolgozók iskoláit egy külön főosztály alatt a VKM-ben s ennek az osztálynak a vezetője csak a kommunista párt tagja lehet,³²⁴ melyről az MKP PB 1948. február 5-én határozatot hozott és márciusban a Szabad Nép már beszámolt az új ügyosztály felállításáról. Februárban egy másik vonalon is elindult a tárgyalás az egyházi iskolák ellen. A többnyire az egyházi törpeiskolákat egy állami iskolává vonták össze az egységes pedagógiai nevelés érdekében. 1948. február 9-én Lukács Sándor a Pedagógus Szakszervezet főtitkárhelyettese javasolta, hogy az egyesítés után a törpeiskolákat államosítsák. Ezek az intézkedések előszelei voltak az iskolák államosítását elrendelő törvénynek.³²⁵ 1948. február 23-án a VKM elnöki osztálya átíratot készített az általános iskolai ügyosztályhoz a törpe iskolák államosítása törvénytervezetének ügyében, melyben úgy foglalt állást, hogy a miniszter úr nem akarja, hogy a demokratikus fejlődésnek a meglévő törpe iskolák akadályai legyenek, és ezért kívánja ezt a helyzetet megszüntetni.³²⁶

A folyamat elindult s kiválasztották a protestáns egyházakat s ezek közül, a református egyházat, mint „faltörő kost”. Már 1948 márciusában Kovács Máté államtitkár Ortutay Gyula egyetértésével látogatást tett a négy egyházkerület egy-egy kiemelt kollégiumában. Vajon mi vezette Kovács Mátét 1948 márciusában és áprilisában arra, hogy ezekbe az intézményekbe ellátogasson? Tájékozódni akart, hogyan fogadna egy államosítást az egyház vezetése. A vezető tanári kart akarta

³²⁴ FÜRJ Zoltán, *A felekezeti iskolák államosításának előkészítése, 1945-1948*, Társadalmi Szemle, 1992. 8-9. sz. 91.

³²⁵ LUKÁCS Sándor 1948. február 9-én azt javasolta, hogy az egyházi iskolák államsegély helyett állami tanítókat kapjon, s így oldja meg az állam az államsegély ügyét. PSZL. 274. f. 21/76. KNAUSZ Imre, *Történelem*, 33.

³²⁶ 1948-2351. Belső ügyviteli irat. Az Elnöki Osztály átíratja az Általános Iskolai Ügyosztályhoz a törpeiskolák államosítására vonatkozó törvénytervezet előkészítéséről. DANCS, *Dokumentumok*, i. m. 749. (VKM. irattár 1.)

meggyőzni, hogy nem elég demokratikus az egyházi oktatás, sem a tananyag, sem a tanári kar és az sem, hogy kiket, milyen hallgatókat vesznek föl. Vagy feladatokat akart adni az egyházi iskoláknak? Az is lehetett a célja, mivel az államtitkár beszámolóiban között szerepel, hogy kikre számíthat a kormány az államosítás során és a későbbiekben. Március 9-én Sárospatakon először Enyedy Andor³²⁷ tiszáninneri püspökkel folytatott megbeszélést szűkebb körben az államtitkár. Az állam részéről Aczél György³²⁸ országgyűlési képviselő az MKP Zemplén megyei titkára, valamint Nagy Miklós miniszteri osztályvezető voltak jelen ezen a látogatáson. Az egyház részéről ott voltak a sárospataki református oktatási intézmények vezetői és a tantestületekből meghívott pedagógusok. Kovács Máté tudatosan építette föl ezeket a beszélgetéseket. Feljegyzésében közli, hogy nyilvánvalóvá tette: „a népi demokrácia és a polgári demokrácia között a harc eldőlt”. Tehát a tanári karnak ezt tudomásul kellett venni. Elismerte Kovács Máté, hogy négyszáz éves múltja van Sárospataknak, de az eddigi saját maguk által demokratikusnak nevezett iskolapolitikájuknak eredménye 1948-ban nem kielégítő, mivel nem illeszkedik szervesen a magyar népi demokrácia művelődéspolitikájába. Kovács Máté vázolta, hogy a beilleszkedés az új társadalomba elodázhatatlan az egyházi iskolák részéről is. Furcsa olvasni ezeket a sorokat, furcsa akkor, amikor az állam részéről elindult a gépezet, hogy kimondják az egyházi iskolák államosításának a törvényét. A sárospatakiak ígéretet tettek arra, hogy átnézik oktatási programjukat, az iskola szervezetét, és megnézik, hogyan lehetne bekapcsolni intézményüket az állam által elképzelt művelődéspolitikába, melyet a VKM miniszterhez juttatnak el. A résztvevőket Kovács Máté tájékoztatatlannak tartotta, bár egyes esetekben látta, hogy ott van a haladás és a beilleszkedés szándéka. Tapasztalt nyílt ellenérzést, s azt, hogy az iskola magát eddig is demokratikus működésűnek vallotta, s ezt kívánja folytatni. A feljegyzését Kovács Máté azzal zárta, hogy ilyen típusú megbeszéléseket kellene folytatni a többi református egyházkerület püspökeivel, de az evangélikus püspökökkel és oktatókkal is.³²⁹

Kovács Máté feladata végrehajtásában a református egyházkerületek vezetőivel és tanügyi felelőseivel és a tanári kar egyes tagjaival több alkalommal találkozott: 1948. április 19-én a tiszántúliakkal Debrecenben, a dunántúliakkal Pápán, 1948. április 21-

³²⁷ ENYEDY Andor (Szirénfalva, 1888 – Bp. 1966.). Teológiát Sárospatakon hallgatott. 1922-1955-ig Miskolcon lelképásztor. 1942-1952. között a Tiszáninneri Református Egyházkerület püspöke.

³²⁸ Aczél György kifogásolta a beiskolázást, mert kevés paraszt-munkás fiatal került be az egyházi tanintézetekbe.

³²⁹ KOVÁCS Máté államtitkár - 1445/1948. - *feljegyzése a sárospataki református oktatási intézmények helyzetéről tartott megbeszélésről*, Budapest, 1948. március 12. MOL XIX-I-1-v 17. d. 1-3.

én, a dunamellékiekkel Budapesten április 26-án és evangélikus egyház egyetemes egyházi és tanügyi vezetőivel, pedig Budapesten 1948. április 27-én. A megbeszélések középpontjában az új művelődéspolitikai célkitűzései szerepeltek, és azok érvényesülése az egyházi iskolákban. Ezeken az alkalmakon kitért az állam és az egyház viszonyának rendezésére közjogi, anyagi és iskolai szempontból. Kovács Máté az egyház és az államközi tárgyalásoknak a vonalát ezzel meghatározta, illetve sejtetni kívánta, hogy mire számíthatnak az egyházak a kormánnyal és Ortutay Gyulával való tárgyalásaik során. Rögtönzött politikai előadást tartott, amikor bemutatta a különbséget a népi demokrácia és a polgári demokrácia között. Az egyházak a polgári demokrácia hívei, s ha nem tudnak váltani a népi demokrácia irányába, akkor a teljes elszigetelődés vár rájuk, vagy a politikai reakció fő támaszai lesznek. Egységes nemzeti kultúra megteremtéséről beszélt, amelyet csak úgy lehet véghezvinni, ha a „kulturális olló” összefűződik, vagy is nem lesz olyan nagy a különbség települések, paraszt, munkás, polgár, középosztály, osztálykultúrák között a művelődés színvonala, értéke tekintetében. Ezeken a megbeszéléseken javasolta az egyháznak a népi kollégiumok tanulságainak átvételét. Sárospatakon még nem hozta elő a népi kollégiumokat, mert Patak egyik szülőhelye volt Magyarországon a népfőiskolának. Patak ekkor már több mint egy évtizede szervezte évről évre a bentlakásos népfőiskolát.³³⁰ Kifogásolta, hogy az egyházi iskolákban nem vették át az állami tankönyveket, pedig azok olcsóbbak és jó minőségűek. A református egyház kérte, hogy a világnézeti témájú tankönyveket; a vallás, a magyar, a történelem tankönyveket maguk az egyházak adhassák ki. Még a vallásoktatásra szánt egyházi könyvek sem voltak megfelelőek a VKM apparátusának, mert túl soknak találták benne a történelmi hivatkozásokat. A kommunista vezetésű kormánynak, minisztériumoknak nem volt szüksége olyan történelmi eseményekre, olyan történelmi személyekre, amelyek, akik életükkel befolyásolták mind a magyar református egyház, mind Magyarország történelmét, melyek hatással lehetnek a jövőre nézve. Sárospatakon Rákóczi, Lorántffy városában ezt nem merte előhozni Kovács Máté. A törpeiskolák államosításával többnyire egyetértettek az egyház képviselői, de ellenállást fejtettek ki az önálló és nagyobb egyházi általános iskolák, illetve középiskolák államosításának felvetéséről. Kovács Máté, amennyire lehetett igyekezett rövidre zárni az egyháziak ellenállását az államosítással szemben, és szólt az

³³⁰ HORVÁTH Erzsébet, *Fejezetek a Protestáns Népfőiskolák történetéből I-II.* Theologiai Szemle, 1994. 1995.

állami vezetés bizalmatlanságáról, mert az egyházi iskolák az elmúlt években csak ímmel-ámmal hajtották végre a törvényben, rendeletekben adott változtatásokat.

Különleges kéréssel fordult a pedagógusok felé. Az államtitkár elvárta, hogy az egyes iskolai intézmények teremtsenek kapcsolatot a helyi politikai pártokkal és tömegszervezetekkel. Burkoltan ugyan, de érezhető volt, hogy az egyházi iskoláknak nyitniuk kell a kommunista párt felé. Nemcsak az egyháziak párttagságát szorgalmazták, de elvárták, hogy a párt tagjait és tömegszervezeteit beengedjék az iskoláikba, pl. az ifjúsági egyesületeket.

Az iskolában való politizálás kérdése megérdemel egy kis kitérőt. A tankerületi főigazgatók még 1945 tavaszán levélben tudakolták Teleki Géza minisztertől: szabad-e az iskolákban tanuló diákoknak valamelyik politikai párt jelvényét viselniük, lehetnek-e politikai pártnak tagjai, vagy netalán tisztségvállalói. Konkrét példákat is hoztak fel Telekinek, így a Kispesti Állami Polgári Fiúiskolában szervezik a pártokba való belépést, mutogatják a pártigazolványokat, és egymást buzdítják a fiatalok, hogy legyenek egy-egy pártnak a tagjai. A pestszenterzsébeti fiúiskolát is különböző pártok titkárai keresik fel és próbálják az ifjúságot beszervezni saját pártjukba. A pártok ismerték a lélektant és tudták, hogy melyik korosztályt lehet könnyebben megnyerniük politikájuknak. A tankerületi főigazgatók tájékoztatták a minisztert, hogy az ifjúság még nem képzett, nincs politikai látása, és ezért kérik a VKM határozott állásfoglalását.³³¹ Teleki Géza nem várokozott sokáig a válaszadással. 1945. március 30-án miniszteri előterjesztést küldött a minisztertanácshoz a népiskolai, a közép és középfokú iskolai tanulók politikai pártokba való belépésének megtiltása ügyében. A miniszter összeegyezhetetlennek tartotta ezt a nevelés elveivel, mert 10-től 18 éves korig a tanulók értelme, ítélőképessége, de még akarat világa sem annyira fejlett, hogy pontos, értelmes döntést tudjanak hozni abban a kérdésben, hogy egy adott pártnak kívánnak-e tagjai lenni vagy sem. A politikusok olyan rombolást végezhetnek, amelyet már nem lehet jóvátenni és éppen ezért kívánatosnak látta Teleki, hogy bizonyos korig senki ne legyen tagja politikai pártnak, s azt, hogy az iskolákban tanuló diákok politikai pártba ne léphessenek be.³³² A minisztertanács 1945. április 27-én olyan határozatot hozott, amely

³³¹ SZÖNYI Sándor tankerületi főigazgató levele Teleki Gézának, Miskolc, 1945. március 2. A második levél Teleki Géza miniszternek, olvashatatlan aláírás, Budapest, 1945. március 23. DANCS, *Dokumentumok*, i. m. 98-99.

³³² Simon, K. Teleki. DANCS, *Dokumentumok*, i. m. 99. (UMKL VKM L.O. 1945/1241.,L.III.31)

megtiltotta, hogy iskolába járó tanulók politikai pártnak tagjai lehessenek.³³³ Ezt a rendeletet megküldték az egyházi főhatóságoknak is. A kommunista párt azonban az első pillanattól semmibe vette a rendeletet és 1945. szeptember 30-án reggel 7 órára a Hősök terére kirendelte a diákokat egész napos programra, hogy ne tudjanak elmenni a szentmisére.³³⁴ Ravasz László 1948. március 18-án a Konventi Elnökség határozata alapján a vallás és közoktatásügyi miniszternek, Ortutay Gyulának írt válaszlevelet a nevelők politikai pártokba kényszerítése tárgyban. A püspök kiállt a lelkiismeret szabadsága mellett, bár tisztában volt azzal, ha valaki nem lesz párttag, akkor az az állását elveszítheti és utána nehéz lesz elhelyezkednie.³³⁵

Kovács Máté az egyházi iskolákban folytatott megbeszélések során pontos képet kapott a résztvevőkről, magatartásukról, és feljegyzésében beszámolt arról is, hogy Révész Imre református és Szabó József evangélikus püspökök voltak azok, akik a népi demokráciát a leginkább megértették.³³⁶ A tanügyi vezetők bizalmatlanok és tartózkodóak voltak. Nagyobb nyíltságot tapasztalt az államtitkár a pedagógusok részéről, akik közül többen kimondták, hogy az egyházi intézményeket revízió alá kell venni. A revízió alatt az eddigi iskolapolitikát értették, mivel föl kívántak zárkózni a népi demokrácia iskolapolitikájához.

Ezek az információk hasznosak voltak Kovács Máténak és a pártnak, mert tudták hol, kire, kikre számíthat az állami vezetés a továbbiakban. Bízhatott az államtitkár abban, hogy a hozzájuk közelálló pedagógusok a megbeszéléseken elhangzottakat tovább fogják adni és szervezkedni fognak. Kovács Máté ugyan neveket nem említett, de szólt arról, hogy kik azok a személyek, mind a tanügyben, mind, pedig az egyház vezetésében,

³³³ A 8. tc. a pártpolitikai jogok gyakorlását a 20. életév betöltéséhez kötötte. Ez a körrendelet azt is tartalmazta, hogy a tanulók pártpolitikai felvonulásokon, gyűléseken sem egyéneként, sem pedig tömegesen nem vehetnek részt, de felvonulásokon sem. A körrendeletet Bereczky Albert, a VKM politikai államtitkára írta alá. Kelt, Budapest, 1945. szeptember 27. A körrendeletet elküldte a tankerületi főigazgatóknak, melyben hivatkoztak az említett minisztertanácsi határozatra. Ezt még kibővíti a körrendelet azzal, hogy a közép és középfokú iskolák tanulóit tiltják az iskolán kívüli egyesületekbe való belépéstől is. A körrendelet tartalmában megismétli az április 27-i rendeletet.

³³⁴ Aki a misén nem jelent meg, az szabályosan órát mulasztott. Mindszenty bíboros nem tűrte szó nélkül és tiltakozott Telekinél, aki 1945. október 18-i válaszában hivatkozott a minisztertanács április 27-i határozatára, mely szerint a napi politika nem kerülhet be az iskola falai közé és megnevezte a Köznevelés október 1-i számában megjelent 51.711/1945. sz. rendeletet, amely tiltja a diákság pártokban való részvételét. DANCS, *Dokumentumok*, i. m. 144-145.

³³⁵ Ravasz László levele 400-1948. sz. és 1948. április 15-i körlevele. MREZSL. 2. a. f. 355. HORVÁTH, Lenni vagy nem lenni, 25.

³³⁶ Muraközy Gyula és Györy Elemér politikus, diplomatikus magatartást mutattak. Kuti Dezső evangélikus püspökhelyettes pedig nyugtalan volt a beszélgetések során. KOVÁCS Máté államtitkár *feljegyzése*, Budapest, 1948. április 30. MOL XIX-I-1-v 1-b-1 1-6.

akiket el kell mozdítani.³³⁷ Kovács Máté találkozásainak értelmezése, elemzése összetett. A VKM államtitkára tájékozódott az egyházi intézmények és az egyház vezetőinek álláspontjáról, hogy milyen készség van bennük a népi demokrácia művelődés politikájának támogatására. Álságos színjáték volt az egész, hiszen a színpalak mögött már folytak a tárgyalások. Az állandó tájékozódás, a helyzet minél pontosabb feltérképezése a kommunista párt vezetésének első helyen álló eleme volt, s ezt minden minisztériumtól, ott dolgozóktól elvárta. Ezek a megbeszélések átképzést, átnevelést is jelentettek. Az államtitkár megmutatta az új irányt, azt az irányvonalat a pedagógusoknak, amelyen járniuk kell, ha meg akarnak maradni, mint pedagógusok az állami iskolahálózatban. Ezeken a megbeszéléseken egyben fenyegető, bár általában alaptalan kritikát gyakorolt az egyházi iskolák felett. Igazi hibákat nem talált, de erre nem is volt szükség. Ő és más előadók belekötöttek a tankönyvek használatába, a hallgatók családi háttérének nem demokratikus voltába, s eleve az oktatási intézmény elavult szellemiségébe.

Újabb vita zajlott a kultusztárca 1948-as februári költségvetési tárgyalásakor. Itt nemcsak az adandó pénzüsszegekről volt szó, hanem az egyház és az állam kapcsolatáról is. Rónai György a demokrata néppárt tagja arról az óhajáról szólt, hogy létre kell jönnie a békének az egyház és az állam között. Kállai Gyula sem pénzüsszegekről beszélt, hanem arról, hogy az egyháznak a demokrácia mellé kellene állnia, és segítenie kellene a demokráciát erkölcsi és szellemi szinten. A Független Magyar Demokrata Párt szónoka Kunszeri Gyula, pedig statisztikai adatokkal bizonyította, hogy Magyarországon milyen magas az egyházakhoz tartozók száma. Kunszeri kiemelte az egyházi intézményeket, mint a magyar művelődés fellegvárait, és hozzátette, nem lehet engedni, hogy ne kapjanak tisztességes költségvetési támogatást az egyházi iskolák, amikor földbirtokait elvette az állam és anyagi gondokkal küszködnek.³³⁸ A költségvetési vitában egy kimutatás bizonyította, hogy az állami iskoláknál 372 forint, az egyházi iskoláknál, pedig 190 forint állami támogatás jut egy-

³³⁷ KOVÁCS M, *Feljegyzések a Tiszántúli Református Egyházkerület egyházügyi vezetőivel*, Debrecenben 1948. április 19-én, a Dunántúli Református Egyházkerület egyházi és tanügyi vezetőivel, Pápán, 1948. április 21-én, a Dunamelléki Református Egyházkerület egyház és tanügyi vezetőivel, Budapesten, 1948. április 26-án, valamint az evangélikus egyetemes egyházi és tanügyi vezetőivel, Budapesten, 1948. április 27-én folytatott megbeszéléseiről. Budapest, 1948. április 30. Kovács Máté államtitkár. MOL XIX-I-1-v 1-b-1 1-6.

³³⁸ Más felszólaló megemlítette, hogy milyen kiváló férfiakat adtak az egyházi iskolák; Kossuth Lajos, Szemere Bertalan vagy Petőfi Sándor, Jókai Mór.

egy tanuló után. Ortutay Gyula azonban rövidre zárta a vitát azzal, hogy bejelentette, elkerülhetetlen az egyház és az állam viszonyának rendezése.³³⁹

Révész Imre korábban: 1948 januárjában megjelent cikkében bizonyítani akarta, hogy 1944 előtt a Magyarországi Református Egyház nem volt az állam kitarthatója, nem az államtól függött anyagilag, hanem saját vagyona és híveinek adakozó készsége, adója volt, amelyek segítették az egyház fennmaradását, intézményeinek, iskoláinak fenntartását.³⁴⁰ Révész jól látta a magyar református egyház tagságnak áldozatvállalását, és tudta, hogy mindent megtesznek az iskolák és egyházuk fennmaradásáért, még akkor is, ha 52 ezer kataszteri holddal a földreform előtt több volt az egyház földvagyona. **Határozottan kijelentette a püspök, hogy az államsegély, amellyel az állam az egyházakat, az egyházi iskolákat támogatja, az csupán az állam adósságának kamata az egyház felé. Az állam mindaddig adós marad, amíg a kisajátított egyházi és iskolai földvagyonért nem adja meg a teljes értékű kártalanítást.**³⁴¹

2./ Egy nagyon fontos tanácskozás 1948. január 14-én

Révész Imre egyik írásában összefoglalóan elemezte az egyház és az állam viszonyának rendezése körül kialakult állásfoglalásokat. Ezek szerint voltak olyanok, akik aggodalommal, sőt csüggedéssel néztek egy ilyen állam és egyház közti kapcsolatrendezésre és úgy érezték, hogy ebből az egyháznak végzetes összeomlása származhat. Mások - főleg nem lelkészek - úgy gondolták, hogy minél előbb, minél gyorsabban végre kell hajtani az állam és az egyház kapcsolatának rendezését.³⁴² A püspök kifogásolta, hogy a bírálók általánosságban szólnak az egyházakról és némely magas vezetőkről, akik szerintük demokrácia, illetve köztársaság ellenesek, így bárki, bármelyik egyházra, bármelyik egyházvezetőre gondolhat. Ez dehonesztáló az egyházakra nézve Magyarország lakossága és a külvilág előtt. Ebben a légkörben nem

³³⁹ Élet és Jövő 1948. február 28. 5.

³⁴⁰ Kimutatást végzett az egyházi iskolák 1941-es költségvetéséről, amelyben kimutatta, hogy a református egyház dologi kiadásait és személyi kiadásait 80%-ban saját erőforrásaiból fedezte és nem egészen 20% volt, amely külső forrásokból, állami és községi segélyekből adódott össze. 1941-ben az egyház még meglévő földbirtoka és az egyháztagok 40.5%-os állami adóterhe biztosították, hogy az egyházi iskolákat fenn tudják tartani és tudják fejleszteni. RÉVÉSZ, *Tudni illik*, Élet és Jövő 1948. január 31. XV. évf. 5. sz. 1.

³⁴¹ Révész püspök szerint, ha az állam ad államsegélyt, támogatást az egyházaknak, azt nem a saját pénzéből adja, hanem az adózók fillérjeit osztja szét. A támogatást olyan célra kell, hogy adja az állam, amire maga a nép akarja. A református, vagy a katolikus hívő emberek adó forintjait, fillérjeit osztja szét a magyar állam, ezért az a magyar nép javát, az iskoláztatás ügyét is kell, hogy szolgálja. RÉVÉSZ, *Tudni illik*, U.o. 2.

³⁴² RÉVÉSZ, *Tudni illik*, U.o. 1-2.

lehet tárgyalni az egyház és az állam közötti viszonyról. Kőd fogja körülvenni ezt a rendezést, ahol nem lehet majd tisztán látni.³⁴³

Az iskolák államosítását kezdetben az új tanév megkezdése előttre tervezték, majd június végére, de ezt az időpontot is változtatták, mivel az 1947-48-as tanév befejezése előtt szükséges volt az államosítás törvényének meghozatala. Később még korábbra kellett hozni az időpontot, mégpedig az MKP és az MMSZDP egyesüléséhez közeli időpontra. Így jutottak el 1948. június 14-16-hoz.

Az Egyetemes Konvent Elnökségi Tanácsa 1948. január 14-én, négy nappal Rákosi nyilatkozata után ülést tartott a Zsinat székházában. Ezen a Konventi Elnökségi ülésen Kovács Máté is részt vett. A legtöbb napirendi pont - a tárgysorozat 45 pontjából 16 pont - az iskolaüggyel foglalkozott. Ezek a pontok jól mutatják, hogy a református egyház tisztában volt helyzetével, illetve egyértelműen kimutatható az MPSZSZ munkája a Református Tanító Egyesület bekebelezésében. Ezen az ülésen Papp Ferenc tanügyi előadó bejelentette a református egyház igényét egy debreceni, majdan létesítendő nevelőképző főiskolára. A tanügy a katasztrófális helyzetben az előremenekülést, az építkezést választotta. Amíg, és amiben lehet, a reményt sohasem szabad feladni. Kovács Máté államtitkár válaszában egyértelműsítette, hogy az állam minden egyetemi székhelyen állami nevelőképző főiskolát kíván létesíteni, tehát így Budapesten, Debrecenben, Szegeden és Pécsen. Nem ellenezte a Debrecenben létesítendő református nevelőképzőnek a felállítását, de kijelentette, hogy semmilyen államsegélyt nem kaphat a főiskola, saját erejéből kell fenntartania magát. Hivatkozott a három éves tervre, amelyben az állam nagy összeget fog áldozni a nevelőképző főiskolákra, tehát nem lesz módja az egyházit támogatnia. Kovács Máté Debrecen helyett - az infrastruktúra miatt - Kecskemétet tartotta sokkal jobb helyszínnek egy egyházi nevelőképző iskola létrehozására. A pontos motivációt nem tudni az államtitkár esetében, de javasolta az egyházaknak az általa említett városokban internátusok létesítését, ahova majd az állami nevelőképző főiskola hallgatóit el lehetne helyezni. A városok, amelyeket megemlített: Békéscsaba, Győr, Keszthely, Pápa, Miskolc, Sárospatak és Debrecen.

³⁴³ Muraközy Gyula az egyházi iskoláknak a fenntartását mindenkor az egyház és annak tagjai legaldottabb kötelességének és legszentebb jogának vélte. Az egyház s annak tagjai felelősek Isten és ember előtt, hogy hogyan nevelik a gyermekeket, s tudják, hogy számot kell majd adniuk az ifjúság neveléséért. MURAKÖZY Gyula, *A református iskolák*, Élet és Jövő, 1948. január 17. XV. Évf. 3. szám, 1.

Ezen az 1948. január 14-ei Konventi Elnökségi ülésen nagy port kavart az Országos Református Tanító Egyesület tevékenysége.³⁴⁴ Az Egyetemes Konvent Elnökségi Tanácsa 1947. október 17-én határozatában kérte fel az Országos Református Tanító Egyesületet, hogy tegyen jelentést állítólagos feloszlásáról és a tiszántúli egyházkerület püspökétől várta a tényfeltárást. Révész Imre püspök 1948. január 7-én 3311/1947. sz. alatti levelében jelentette a Konventnek, hogy Ormós Lajos a Tanító Egyesület elnöke 1947. január 25-én egy nyomtatott körlevélben fordult a tanítósághoz, hogy az anyagilag ellehetetlenedett Tanító Egyesületet adakozással támogassák. Ez az adakozás kezdetben jól haladt, majd megállt. „A tanító zsinati tagok megbeszélést folytattak Budapesten, s úgy döntöttek, hogy az egyesületnek helyesebb volna beolvadnia a szakszervezetbe s vagyont átadni”, mely tény Szendy István zsinati tag hozta tudomására Ormós Lajosnak.³⁴⁵ Az elnök a Tanító Egyesület közgyűlését először 1947. június 10-ére, illetve június 23-ára hívta össze, ha az első határozatképtelen lenne. A közgyűlést június 23-án tartották meg, ahol 54 szavazattal 6 ellenében úgy döntöttek, hogy az Országos Református Tanító Egyesület beolvad az MPSZSZ-be és vagyontárgyait is átadja. A Tanító Egyesület azzal a kéréssel fordult az Egyetemes Konventhez, hogy képviselje a református tanítóság érdekeit ezután is.³⁴⁶ Révész Imre püspök az egyesület feloszlását nem helyeselte, mivel az ellenkezik az 1933. évi első egyházi tc. 13. §-ával, s neki, mint a székhely szempontjából kijelölt felügyelőnek, nem volt tudomása a feloszlási szándékról, csak hónapokkal később értesült a tényről. Az EKO Elnökségi Tanácsa határozatában nem hagyta jóvá az Országos Református Tanító Egyesület beolvasztását és vagyonának átadását az MPSZSZ-nek, s ezért nem terjesztette a belügyminiszter elé a Tanító Egyesület 1947. június 23-i közgyűlésének határozatát.³⁴⁷

A Tanító Egyesület állásfoglalása kedvezett a kormány és a kommunista párt számára az egyházi iskolák államosításának menetében, elindításában. Az MPSZSZ munkája, tudatos beférkőzése az egyházi iskolák tanítói közé hatékony volt. A Tanító Egyesület vezetősége, tagsága feltételezhetően ismerte és tudta az egyházi iskolákra vonatkozó

³⁴⁴ 1947. december 21-én az MPSZSZ budapesti küldött közgyűlésén részt vett Ortutay Gyula is, aki a pedagógus státuszért, a pedagógus fizetésért és jogállásáért szólalt fel. Ezen a közgyűlésen az egyházi iskolák tanítói, katolikus, református, evangélikus iskolák tanítói is részt vettek és ismeretes az egyházi tanítók többségének állásfoglalása az egyházi iskolákkal, fenntartóikkal, iskolaszékekkel szemben. Főként a római katolikus iskolák tanítói panaszkodtak az iskolafenntartókra és az iskolaszékekre.

³⁴⁵ *Uo.* 44.

³⁴⁶ *Uo.* 45.

³⁴⁷ Erről Ormós elnök Révész Imre püspöknek 1947. december 30-án számolt be. Az ingatlan átrása nem történt meg az MPSZSZ javára, mivel a szakszervezet alapszabálya nem engedélyezi a vagyonszerzést.

törvényeket. Az MPSZSZ-be való belépésükkel az egyesület felett álló hatóságot, személyt, magát a Tiszántúli Református Egyházkerület püspökét, Révész Imrét kerülték meg. A munkáltatóval szemben hoztak határozatot. Ez a tény sok kérdést vet fel.³⁴⁸ Mit akart elérni az egyesület a Magyar Pedagógus Szabad Szakszervezethez való csatlakozással akkor, amikor jogilag törvénytelenül járt el s várható volt, hogy ezt az egyházi felettes hatóság nem fogja elfogadni. A Konvent Elnökségi Tanácsa 1948. január 14-i ülésén megdöbbenéssel tárgyalt az Országos Református Tanító Egyesület beolvadásáról az MPSZSZ-be és minden vagyonának a szakszervezet részére való átadásáról. Az Elnökségi Tanács azt javasolta az Egyetemes Konventnek, hogy az egyesületnek ezt a határozatát ne hagyja jóvá. Az Egyetemes Konvent ezt az előterjesztést elfogadta, és nem hagyta jóvá a tanító egyesület beolvadását és vagyonának átadását az MPSZSZ-be.³⁴⁹ Az egyesület célját nem érte el, de színvallásával támadási felületet adott az MRE ellen az államhatalom, a vallás- és közoktatásügyi miniszter számára.³⁵⁰

3./ Az Országos Református Tanár Egyesület (a továbbiakban: ORTE) 1902-1950

1878-tól működött a Tiszántúli Evangélikus és Református Középiskolai Tanár Egyesület.³⁵¹ 1901-ben, Karcagon a tiszántúliak összejövetelén Antal Géza pápai professzor indítványt tett, hogy a közgyűlés hozzon létre a négy egyházkerületből egy választmányt az országos tanáregyesület megszervezésére. Az ORTE 1902-ben, Debrecenben alakult meg 135 tanár belépésével. Az egyesületnek 1942-ben 844, 1947-

³⁴⁸ Vajon mi volt az oka a megszűnésnek és az MPSZSZ-be olvadásnak? Milyen ismeretekkel rendelkeztek az iskolák államosításáról? Mennyire voltak hiszékenyek, vagy tudatosak? Miért nem értesítették az egyházi hatóságot? Kihez húzott a Református Tanító Egyesület? Mennyire kötődtek az egyházi iskolákhoz? Kilitástalannak látták az egyházi iskolák helyzetét? A választ a már nem élők adhatnák meg. Az MPSZSZ kampányszerűen szentelt kiemelt figyelmet az egyházi iskolákban tanítókra. Ígéreteik: jobb fizetés, kötelező óraszám, lakás, vasúti kedvezmény, melyeket a tanítók szimpátiával és reménységgel kísértek. Bizonyos, hogy az állami érdekképviseleti testülettől többet vártak, mint munkáltatójuktól, akinek hátat fordítottak.

³⁴⁹ Egyetemes Konvent jegyzőkönyve, Budapest, 1948. április 28-29., 92-93., 102. MREZSL. 2. a. f. KKI 1.

³⁵⁰ Az EKO Elnökségi Tanácsa az 1948. január 14-i ülésén, amikor a Magyar Pedagógusok Szabad Szakszervezetétől kérelem érkezett, hogy az „Eötvös alap”-ot támogassák az egyházi tanintézetekben tanító pedagógusok is (ez az alap családvédelmi és szociális célokat szolgált), akkor az Elnökségi Tanács nem volt ellene, mert a nevelők érdekét nézte. Minden olyan mozgalmat támogatott, amely az egyházi iskolákban lévő pedagógusokat is segítette. EKO Elnökségi Tanács jegyzőkönyve, Budapest, 1948. január 14.

³⁵¹ Dr. ANTAL Géza teológiai akadémiai tanár *levele a református középiskolák tanáraihoz*. Pápa, 1891. június 15. nyomtatvány TtREL. 1. 19. 2. SZABADI István, *Az Országos Református Tanár Egyesület (ORTE) története 1902-2002*. Debrecen, 2002. 73-74.

ben 751 tagja volt.³⁵² Az ORTE 1902-es alapszabályát minimálisan módosították 1942-ben. Tagjai sorába várta a református felső iskolák, gimnáziumok, tanítónőképző intézetek, líceumok, gyakorlati és szakközépiskolák és polgári iskolák tanárait. Célul tűzte ki a tanintézetek közötti összhang megteremtését az oktatás szintjének emeléséért, melyhez támogatta az új tankönyvek megírását, kiadását és a tudományos munkát. A kiadványokkal új, tudományos ismereteket közölt, ébren tartotta a reformátusság érdeklődését az iskolák iránt és megmutatta az áldozatkész buzgó híveknek, hogy mi lett az ő adományukból és általa milyen lesz a jövő magyar református nemzedék.³⁵³ 1924-től az egyesület Protestáns Tanügyi Szemlét adott ki.³⁵⁴ A II. világháború után, 1946 augusztusában gyűlt össze az ORTE választmánya Debrecenben, ahol Nagy Miklós, szeghalmi iskolaigazgató hozzászólásában figyelmeztette az egyházat, ne álljon semmilyen párt oldalán, ragaszkodjon autonómiájához és ahhoz, hogy hitvalló iskolát akar, és ezt az iskolát az egyháztól nem lehet függetleníteni. Erre nem volt szüksége az egyháznak, mert nyilvánvaló volt, hogy az autonómiájához a legvégsőkig ragaszkodni fog. Nagy Miklós elemezte a VKM iskolapolitikáját, mely még a felekezeti iskolák mellett van, s a pártok vezetőinek – Rákosinak, Szakasitsnak, Gerőnek – kijelentései a minisztertanácsban egyelőre arra utalnak, hogy nem akarják bántani a felekezeti iskolák autonómiáját. De vajon meddig?³⁵⁵ Jogos a kérdésfeltevés, mert ekkor már túl voltak az általános iskola bevezetésén és a tankönyvrevízióon.

1948. december 19-én Debrecenben volt az ORTE közgyűlése. A közgyűlés hangulatát erősen meghatározta a Pedagógus Szakszervezet központi vezetőségének átírata, amely nyilvánvalóvá tette, hogy minden különálló tanári egyesület beolvadt a Magyar Pedagógus Szabad Szakszervezetbe, kivéve az ORTE-t. A MPSZSZ elérkezettnek látta az időt az ORTE bekebelezésére a szakszervezetbe. Az ORTE igazgatósága a közgyűlésre bízta a döntést.³⁵⁶ Az ORTE vezetősége bölcsen

³⁵² FEKETE Csaba, *Református Tanító-és Tanáregyesület, Tanulmányok a Magyarországi*, i. m. 315. és SZABADI, *Az országos*, i. m. 30.

³⁵³ SZABADI, *Az országos*, i. m. 104-116.

³⁵⁴ A Protestáns Tanügyi Szemle évenként, mint egy 400 oldalon jelent meg, amely oldalszám már 1936-1938-ban 480 oldalra emelkedett. Az 1940-es években ez csökkent, mivel kevesebb volt a papír a nyomdai munkához. A lap 1944-ben megszűnt. Ez volt a 19. évfolyama a Protestáns Tanügyi Szemlének. i. m.

³⁵⁵ Jegyzőkönyv az ORTE 1946. augusztus 16-án tartott részleges értekezletéről Tt.REL. 1.19.2 SZABADI, *Az országos*, i. m. 29-30.

³⁵⁶ Jegyzőkönyv az ORTE 1948. december 19-i XXXVII. Közgyűléséről. TtREL. I. 19. 2. SZABADI, *Az országos*, i. m. 31-32.

Az ország helyzetét hűen tükrözi Papp Ferenc 1948. március 22-én, Harsányi György konventi jogász-előadónak írt levele, amelyben értesíti, hogy a belügyminisztertől Debrecen elsőfokú közigazgatási

gondolkodott és nem akarta prédává tenni azokat a javakat, amelyekkel az egyesület rendelkezett és ezért 1948. március 1-jén létrehozták a Református Tanárok Gyermekének Nevelési Alapját. A balatonboglári üdülőjüket az MRE nevére írták át. Az ORTE kikötötte, hogy az üdülő a továbbiakban is az eddig ellátott feladatát teljesítse.³⁵⁷ Menteni, amit és ameddig lehet. Mit tehetett az egyesület? Az iskolák államosítása nem pusztán szóbeszéd volt, 1948 tavaszától folytak a tárgyalások a VKM és az egyház vezetése között. Az ORTE 1948. december 19-én tartott közgyűlésén továbbra is vállalta, hogy fenntartja a Tanár Egyesületet, segíti a református közép- és főiskolák minden tanárának munkáját. A harc eldőlt, amikor Révész Imre 1949. szeptember 1-jén lemondott püspöki tisztéről. Kádár János október 5-én megszüntette az ORTE-t, mivel az egyesület „nem tudta” az alapszabályában megfogalmazott célját elérni.³⁵⁸ Az egyesület 1950-ben szűnt meg, amikor még 588 tagja volt.³⁵⁹ Az államhatalomnak nem kellett a református iskolák, nem kellett a református tanárok, nem kellett az akadályok az egységes kommunista nevelés érvényesítésében.

4./ Az egyház saját tanügyrendezési terve

1948 márciusában az MRE tanügyi előadója érkezettnek látta az időt, hogy a református egyház felülvizsgálja tanügyi politikáját. Révész Imre püspök azt javasolta: vegyék elő Dr. Imre Sándor 1936-ban készített tervezetét, amely most, 1948-ban is irányt mutathat. Ravasz László egyetértett vele, hogy az egyháznak tisztán kell látnia az iskolapolitikáját, de Imre Sándor tervezetének egyes pontjait kritikával illette, melyek szerinte már nem alkalmazhatók. Ravasz László élelátását, politikai helyzetfelismerését mutatja, hogy már a márciusi ülésen megfogalmazta: nem új iskolapolitika felépítéséről kell beszélni, hanem meg kell ragadni mindent, hogy az utolsó percekben is megmentse még azt, amit lehet. Lázár Andor, Ravasz László elnöktársa – volt igazságügyminiszter, volt pápai diák – hívó emberként és az egyházi

hatósága azt az utasítást kapta, hogy az ORTE-t törölje az egyesületek listájáról. Keveredés történhetett, mert nem az ORTE-ről, a Tanár Egyesületről lehetett szó, hanem a Tanító Egyesületről.

³⁵⁷ Az Egyetemes Konvent 1948. április hó 28-29-én tartott ülésének jegyzőkönyvéből pontosan megtudjuk, hogy az ORTE 1947. december 21-én tartott közgyűlésén döntötték el a balatonboglári üdülőtelepnek a tulajdonjogi átruházását és erre az ügyintézésre dr. Harsányi György konventi jogászt kérték föl. Az Egyetemes Konvent 1948. április 28-29-i ülésének jegyzőkönyve 91-92., 99. MREZSL. 2. a. f. KKI 1.

³⁵⁸ LADÁNYI Sándor, *Vázlatos történelmi áttekintés a Magyarországi Református Egyház közelebbi múltjának alakulásáról*. szerk. BARCZA József, DIENES Dénes, Sárospatak, 1999. 126.

³⁵⁹ 1950-ben, az MRE-ben még 5 főiskola, 4 gimnázium, 2 leány gimnázium és 3 tanítóképző intézet működött. Az Egyetemes Konvent 1961/1950. sz. határozatával hagyta jóvá az ORTE feloszlását MREZSL. 2. d. f. 73. d.

tradíciót ismerve és a jövőbe tekintve az iskolák fenntartása mellett állt ki, ha azt a református hívők anyagilag vállalják. Lázár Andor nem sejtette, hogy az egyházra, reá s Ravasz Lászlóra milyen jövő vár. Révész Imre püspök sem érzekelte Ravasz László megjegyzésének lényegét, mert remélte, hogy az állam nem fogja egy tollvonással elvenni az egyház iskoláit. Az államsegély megvonása esetén Révész püspök az egyházi iskolák fennmaradását a gyülekezetek áldozathozatalától tette függővé.³⁶⁰ Az elnökségi tanács felkérte a Konventi Elnökséget, hogy Imre Sándor 1936-os munkáját alapul véve az EKO Tanügyi Bizottsága készítsen az 1948. április 27-én tartandó ülésre egy áttekintést a jelenlegi református művelődéspolitikáról és terjesszen elő javaslatokat.³⁶¹

Imre Sándor 1936-ban az Egyetemes Konvent ülésére beterjesztett javaslata három fő részből állt. Az elsőben az egykorú, vagyis az 1930-as évekbeli református iskolákról és a református egyház iskolaszükségleteiről szólt, a másodikban a református oktatásügy költségeiről az 1933-34-es tanévben és arról, hogy az egyháznak milyen anyagi ereje volt az adott időben. A harmadik részben pedig az egyház művelődéspolitikai irányelveiről adott tájékoztatást. Az irányelvek és a következmények tekintetében Imre Sándor megfogalmazta, hogy az egyház a régi és az újabb iskoláit igyekszik fenntartani, megóvni és fejleszteni. Imre Sándor elismeri és tiszteletben tartja az államfő felügyeleti jogát a művelődésügy egész területén, így az egyházi iskolák felett is. Az egyház viszont jogosan várja el az államfőtől és az államtól, hogy tekintetben tartsák az egyház önkormányzati elvét. A református egyház feladatának tartja, hogy híveit egyházi nevelésben részesítse, és ezért kíván az egyház iskolákat fenntartani. Imre Sándor arról is szól, hogy az iskola csak egyik eszköze az egyházi nevelésnek, mert az egyházi neveléshez tartozik az iskolán kívüli népnevelés, a gyülekezeti munka és a belmisszió is.³⁶² A tanító jelöltek feladatai közé sorolja Imre

³⁶⁰ EgGyetemes Konvent Elnökségi Tanácsának ülése, Budapest, 1948. március 3. Jegyzőkönyv 39-40. p., 29-30. MREZSL 2. a f. 362.

³⁶¹ Papp Ferenc konkrét javaslatot tett az iskolaügy egységes megszervezésére, mert pontosan kellett tudni, hogy milyen iskolákra van szükség és hogy ezeket hogyan, s miképpen lehet fenntartani. Számba vették az államsegélyt, illetve annak megszűnését. Javasolta, hogy a református iskolaügyet egységesen irányítsák, az iskolafenntartást központilag kezeljék és az anyagi erőket, az anyagi javakat központilag osszák szét. Az iskola élére csak is hozzáértő és felelős személyeket állítsanak. Az iskolák fenntartásának anyagi háttéréről is pontos felmérést kellett készíteni, meg kellett tudni, hogy egyes iskoláknak milyen birtokállománya van még. Egyáltalán hajlandó-e egy egyházköztség iskoláját továbbra is fenntartani és milyen áldozatokat képes hozni a jövőben. Pontos számvetésre volt szükség a tisztánlátáshoz, a szervezéshez és a jövőbeni tervezéshez. *Uo.*

³⁶² Imre Sándor a nevelést az egyház feladatai közé sorolta és megnevezett iskolatípusokat, melyeket az egyháznak még létre kell hoznia. Így kisdédóvó intézeteket, de igényelte, hogy az egyház figyeljen a különböző korú lányok nevelésére és a házasulandók oktatására is. A meglévő iskolák központi fenntartását javasolta. A nevelés sikere alapvetően attól függött, hogy az hozzáértő és erélyes emberek kezébe kerül-e, vagy sem. *Uo.*

Sándor a tanítás mellett az elemi iskolából kikerült gyermekekkel, a református családokkal és az iskola körzetéhez tartozó felnőttekkel való törődést. Az egyház tanító munkája akkor sikeres, ha hozzáértő és erélyes emberek kezébe kerül, akik egész életüket arra fordítják, hogy az egyház nevelésében, az iskolaügyben szolgáljanak, és magukat a református egyház hívő tagjainak vallják.³⁶³ Papp Ferenc Imre Sándor elvei közül a következőket tartotta fontosnak: először, hogy az egyháznak az ifjúságot a maga teljes egészében kell befogadnia; másodsor, hogy az egyháznak az egyháztagok mindennemű művelődési szükségleteit ki kell elégítenie. Az iskolán kívüli nevelés 1948-ban sem volt kellően megszervezve, pedig erre is nagy szükség volt, hiszen ez szolgálja a gyülekezet megmaradását, a gyülekezet növekedését, épülését, sőt bizonyos szinten a gyülekezeti tagok lelki gyarapodását is. A pedagógusok iskolán kívüli szolgálatára 1948-ban és utána is különlegesen nagy szüksége volt a gyülekezetek tagjainak, amikor szembe kellett nézniük akár munkájuk, akár vagyonuk elvesztésével, vagy saját személyük megbélyegzésével, reakcióssá nyilvánításával, amiért templomba jártak évtizedek óta ők is és ősük is. Papp Ferenc nem csökkentette a pedagógusok terhét, sőt növelte felelősségüket egy olyan időszakban, amikor az állami iskolákban tanítók egyre több kedvezményt kaptak azért, hogy csak a tanítással törődjenek.

A háború után jól látták az egyház vezetői, hogy milyen nagy problémát okoz az iskolák egységes irányításának a hiánya. Jól példázta ezt a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium ténykedése Ortutay Gyula vezetésével, amikor 1947-től egyre több alkalommal kerülte meg az egyház vezetését és hozott rendeleteket úgy, hogy azokat csak az állami lapokban közölte, vagy a miniszter utasítása az egyházi hatóság felé, amely a fenntartó tudta nélkül jutott el az egyházi iskolák igazgatóihoz. Papp Ferenc megoldásként egy református főigazgatóság megalakítását kezdeményezte: ez lett volna református központi tanügyi szervezet. Az Egyetemes Konvent úgy határozott, hogy reális iskolapolitikát kíván folytatni úgy, hogy nemcsak fenntartja iskoláit, de több évszázados múltjára való tekintettel fejleszteni is akarja – Papp Ferenc megfogalmazásában – „a demokrácia szolgálatának érdekében”.³⁶⁴ A Konvent ezzel megtette az első lépést a református iskolaügy központosítása felé, s egyben a Konventi

³⁶³ Egyetemes Konvent ülésének jegyzőkönyve, Budapest, 1948. április 28-30. 47-48. MREZSL. 2. a. f. KKI 1.

³⁶⁴

PAPP Ferenc 1948-ban arról is szólt, hogy 1944 óta több új intézmény létesült a református egyházban: pl. Sáropatakon Kertészeti és Szőlészeti Középfokú Szakiskola és új leány internátus, Pécsen egy fiú internátus, Debrecenben a Dóczy Leány Gimnázium mellett egy Ipari Leány Középfokú Iskola. Több gimnáziumban indult el a dolgozók és a paraszt dolgozók iskolája. A református egyház ezekkel az iskolákkal bővítette szolgálati területét a társadalmi igényekhez alkalmazkodva. *Uo.* 37.

Irodára 1948. július 1-jétől egy új személy munkába állítását határozta el, aki járatos a tanügyben.³⁶⁵

Az állam az egyházat, ahol tudta, anyagilag is terhelte. Az Egyetemes Konvent 1948 áprilisában sérelmezte a vagyondézsma kivetését. A politikai pártok és a szakszervezetek székházai adómentesek voltak, de a református egyháznak a lelkeszi hivatalok, lelkesz-, tanítói lakások és az egyházi közintézmények után vagyondézsma kellett fizetnie. Nem jelentős, de az állam kezében biztos eszköz volt ez az egyház megsemmisítésében. Jogorvoslatért az Egyetemes Konvent már folyamodott a minisztériumhoz, de érdemi választ nem kapott. Az iskolafenntartókat is százalékos járulék befizetése terhelte az 5.400/1946. VKM sz. rendelet szerint.³⁶⁶ Az egyház pedig iskoláinak fenntartáshoz továbbra is elvárta az állam hozzájárulását a köz jövedeleméből adott támogatással, nemcsak azért, mert a református egyház tagjai is adóznak, hanem legfőképpen azért, mert az egyházi iskolák közérdeket szolgálnak, közoktatást végeznek.

5./ Lázár Andor és Ravasz László eltávolítása az egyházkormányzásból

Lázár Andor 1882-ben Pápán született nemesi származású, református családban és 1971-ben Leányfalun halt meg.³⁶⁷ 1946-ban gróf Teleki József főgondnok 1945. augusztus 27-ei halála után³⁶⁸ a Dunamelléki Református Egyházkerület főgondnokává választották. Lázár Andor egyházkerületi főgondnoki székfoglalójában szolt a háború utáni nehéz gazdasági, erkölcsi, szociális helyzetről és kiállt az egyházi iskolák autonómiája mellett.³⁶⁹ Rákosi a hatalom átvétele után letartóztatta Lázárt, mivel neki tulajdonította börtönbüntetését. A kommunista párt vezetősége is nehezelt Lázár

³⁶⁵ Uo. 69. pont. 47-53.

³⁶⁶ Uo. 110. 113. pont, 95-96.

³⁶⁷ LÁZÁR Andor, A Pápai Református Kollégiumban tanult, majd Budapesten szerzett jogi diplomát. Pénzügyi és közgazdasági tanulmányokat is folytatott és élete során ezért tölthetett be különböző helyeken felelős tisztségeket: a Weiss Manfréd Művek igazgatója, a Diósgyőri Szénbánya Rt. elnöke, királyi titkos tanácsos 1936-ban, Gróf Bethlen István kormányzása idején 1931-ben a Honvédelmi Minisztérium politikai államtitkára, 1931-1935-ig szentesi küldöttként, majd 1935-1939-ig Debrecen küldöttjeként országgyűlési képviselő. 1932 októberétől 1938 márciusáig a Gömbös kormány, majd a Darányi kormányában igazságügy miniszter.

³⁶⁸ LÁZÁR György, *Emlékezés Lázár Andorra*, Confessio, 1994. 4. sz. 3-4.

³⁶⁹ Lázár Andor 1918-ban a szabadkőműves páholy tagjai sorába választották, de ő nem vállalta. Az 1932-es Los Angeles-i olimpiára ő teremtette elő a magyar válogatott részvételi költségeit. Ebben az időben az Országos Testnevelési Tanács elnökségi tisztét is ellátta. HÖRCSIK Rihárd, *Lázár Andor életútja 1882-1971.*; *A Dunántúl településtörténete V. I-II.* szerk. FARKAS Gábor, KOVÁCS István, Veszprém 1982. (MTA PAB-VEAB ért. 1981.) 448-452.

Andorra, mivel Szentpéteri Kun Bélával és Balogh Jenővel a református egyház három jogász főgondnoka tiltakozást kezdeményezett „A magyarországi keresztyén egyházak együttes tiltakozása a bírói függetlenség megszüntetése ellen, az országgyűlésben tárgyalás alá vett – az ítélőbírák áthelyezésének úgyszintén az ítélőbírák és az államügyészségi tagok végelbánás alá vonásának átmeneti szabályozásáról” című, 91. számú törvényjavaslattal kapcsolatban. A három főgondnok levélben kérte a kormánytól a törvényjavaslat visszavonását, mert a törvényjavaslat szerint bármelyik ítélőbíró elmozdítható vagy végelbánás alá vonható, ha nem szolgálja az egyes személyek, vagy éppen a kormány érdekét.³⁷⁰ 1948. április 1-jén reggel az Államvédelmi Osztály megbízottjai Lázár Andort elvitték az Andrássy út 60-ba, ahonnan a kihallgatás után hazaengedték. Április 2-án meglátogatta Ravasz Lászlót és lemondott főgondnoki tiszteréről. Lemondásában benne volt, hogy az adott körülmények között reméli, hogy ezzel szolgálatot tesz a református egyháznak.³⁷¹ 1951-ben kitelepítették Fegyvernekre, majd 1956-tól Leányfalun élt haláláig, 1971-ig.³⁷²

Lázár Andor eltávolításával Rákosi elkezdte a református egyházban a személyi tisztogatást.

Ravasz László elmozdításához több időre és több emberre volt szüksége. Tervéhez minden eszközt, minden személyt felhasznált, hogy eltávolítsa az akadályokat az egyházi iskolák államosítása elől, a református egyházat térdre kényszerítse, s elérje, hogy az egyház „önként” áldozza föl négy évszázados iskoláit és szünjön meg munkája a nemzet nevelésében. A szalámitaktikát a kommunista párt Lázár Andor eltávolítása után Ravasz László esetében is alkalmazta.

Ravasz László eltávolítása mind az egyházi életből, mind a közéletből elkerülhetetlen volt az államhatalom számára. 1947. szeptember 2-án az Egyetemes Konvent Elnöksége nevében Ravasz László és Balogh Jenő tiltakoztak a választási csalások miatt. Aggodalmukat fejezték ki, hogy sok honfitársuk – közöttük a református egyháztagok tekintélyes része – nem szavazhatott, mert minden jogalap nélkül visszavonták szavazati jogukat. Az Egyetemes Konvent Elnöksége ez ügyben jogorvoslatot kért a miniszterelnöktől.³⁷³ 1948. március 31-én Veres Péter honvédelmi

³⁷⁰ Ráday Levéltár, A. 1/c. Egyházközigazgatási iratok, 1637-1948. sz. levél.

³⁷¹ LÁZÁR Andor levele Ravasz László püspökhöz, Budapest, 1948. április 2. NAGY János, Tisztogatások a református egyházban – dr. Lázár Andor főgondnok eltávolítása. *Confessio* 2008. 4. sz. 38-43.

³⁷² HÖRCSIK, *Lázár Andor életútja*, i. m. 448-453.

³⁷³ Az Egyetemes Konvent Elnökségétől Dr. Ravasz László lelkeszi elnök és Dr. Balogh Jenő világi elnök levele a miniszterelnöknek, Budapest, 1947. szeptember 2. Ráday Levéltár A. 1/c. 99. d.

miniszter és Dobi István³⁷⁴ kisgazdapárti elnök felkeresték Ravasz Lászlót. A hosszas beszélgetés során kifogásolták, hogy a református egyház nem rendezte nyíltan és határozottan a demokráciához való viszonyát, amikor ezt már más egyházak megtették. Ravasz László erre nyugodtan válaszolhatta, hogy a református egyház több alkalommal kifejezte pozitív viszonyát a demokráciához. Veres Péterék konkrét követeléseket is megfogalmaztak, hogy a református egyház jelentse ki: a demokráciát nyíltan és őszintén támogatja, az ország újjáépítésében örömet vesz részt, a kormányzat eredményeit elismeri, egyetért a földbirtok felosztásával, és nem kifogásolja a közművek államosítását, továbbá az egyház nem segít az úgynevezett reakciósnak bűvőhelyet adni és elfogadja a köznevelésben az egységes államoktatás szempontjainak teljesebb érvényesülését. Mindez a tankönyveket, az ifjúsági munkát, a nevelőképzést érintette, s mintegy előrevetítette az iskolák államosítását. A támadó, elmarasztaló felvetésekre, kifogásokra Ravasz Lászlónak nem okozott gondot a válaszadás, hiszen a követelések egy része már érvényét veszítette, mert a református egyház az iskolák kivételével mindenben tisztességgel helytállt, a földbirtok felosztásánál sem emelt kifogást, csak a végrehajtás egyes hibái ellen szólt. Veres Péterék a beszélgetés végén tértek rá látogatásuk igazi céljára. Szerintük a Magyarországi Református Egyháznak el kell távolítania azokat a vezetőit, akik az államnak, a kormánynak útjában állnak. Megnevezték Lázár Andort a dunamelléki egyházkerület főgondnokát, a Magyarországi Református Egyház Zsinatának világi elnökét. Lázár eltávolítása mellett a kormány és az összes párt nevében Ravasz László visszavonulását is kérték. A kormány nevében minden bizonnyal, de az nem tudható, hogy valóban minden párt egyetértett-e Dobi és Veres Péter véleményével. Meglepődhetnek, amikor Ravasz László közölte velük, hogy ő maga tervezte visszavonulását, mégpedig 1948 őszén az egyházkerületi közgyűlésen fogja bejelenteni, hogy visszavonul püspöki tisztségéből.

Ravasz eltávolítását az egyház éléről, sőt az egyházi életből többen is kezdeményezték. Április 1-jén Bereczky Albert és Victor János látogatta meg a

³⁷⁴ DOBI István (1898–1968) miniszter, miniszterelnök, az Elnöki Tanács elnöke. A II. világháború idején, mint a Parasztszövetség országos szervező titkára (1941–43) és a Földmunkás Szakosztály elnöke (1943–46) együtt küzdött a kommunistákkal és a szociáldemokratákkal. 1944-ben bekapcsolódott az ellenállási mozgalomba. 1945 – 1946 között államminiszter, 1946-ban néhány hónapig földművelésügyi miniszter, majd 1947 szeptemberéig ismét államminiszter volt. Az FKGP alelnökeként, majd 1947. jún. 3-tól elnökeként szerepe volt az FKGP-nek a munkáspártokkal való együttműködésében. 1948-ban földművelésügyi miniszter, 1948-1949 között miniszterelnök, 1949-1952. a minisztertanács elnöke, majd 1952-1967-ig, nyugdíjba vonulásáig a Magyar Népköztársaság Elnöki Tanácsának elnöke. 1959 őszén kérte felvételét az MSZMP tagjai sorába. mek.niif.hu/00300/00355/html/ABC03014/03378.htm 2010. 03. 05.

püspököt. Látogatásuk Ravaszt nem érte váratlanul. Azért látogatták meg, hogy hírül adják, fel fogja őt keresni Dobi István és Veres Péter a kormány megbízásából, hogy rávegyék a tisztségeiről való azonnali lemondásra. A helyzet kínos lehetett Bereczky és Victor János számára, amikor Ravasz László közölte velük, hogy az előző napon a két úr már járt nála. Ravasz László visszaemlékezéséből nem kapunk hírt arról, hogy Bereczky és Victor János feszélyezve érezték volna magukat a hír hallatán és arról sem, hogy mint református lelkipásztorok belső kormánytitkokat, intézkedéseket ismernek.

Bereczky ezen a beszélgetésen - bocsánatkérés helyett - felvetette az utódlás kérdését. Ravasz László négy embert nevezett meg: Muraközy Gyulát, Szabó Imrét, Bereczky Albertet és Benkő Istvánt. Ezek közül Muraközyt sorolta az első helyre. Bereczky Albert nem értett ezzel egyet s erre Ravasz Makkai Sándort vélte a legalkalmasabb utódnak. Bereczkynek Makkai személye sem felelt meg, helyette Péter Jánost³⁷⁵ - ebben az időben Tildy Zoltán titkárát - ajánlotta.

Egy másik befolyásos ember: Karl Barth,³⁷⁶ az éppen Magyarországon tartózkodó svájci református teológus először Bereczkyt szerette volna Ravasz után a püspöki székben látni, de ezt Bereczky nem akarta elfogadni. Karl Barth és Bereczky április 4-én este 9 órakor járt Ravasz Lászlónál és Barth ekkor már Péter Jánost ajánlotta Ravasznak utódjául. Ravasz László erre Papp Lászlót nevezte meg, mint leendő püspököt. Barthnak Ravasz László elmondta Veres Péterék látogatását, aki ennek hallatán elsápadt. Karl Barth ugyanis április 4-e előtt meglátogatta Magyarország reformátusságának fontosabb helyeit, beszélgetést folytatott többek között Péter Jánossal és Bereczky Alberttel és akkor győzték meg őt arról, hogy Ravasz Lászlónak le kell mondania püspöki tisztéről. Barth nem tudott a Ravasz elleni összetett támadásról, s amikor kiderült, hogy ő pusztán eszköz Ravasz félreállításában, nagyon rosszul érezte magát.³⁷⁷

1948. április 8-án délelőtt 10 órára kellett Ravasz Lászlónak és a másik három egyházkerület püspökének megjelenni a Köztársasági elnöknél, Tildy Zoltánnál, ahol az állam és az egyház viszonyáról beszélgettek. Ezen a beszélgetésen jelen volt még Makkai Sándor, Bereczky Albert, Victor János illetve Dobi István, Házi Árpád, Veres

³⁷⁵ PÉTER János (1910-1992), református lelkipásztor, Tildy Zoltán köztársasági elnök titkára 1946-tól 1948-ig. 1949-től 1956-ig a Tiszántúli Református Egyházkerület püspöke, 1961-től 1973-ig külügyminiszter. Hivatalosan 1961-től párttag. PAP, *Tíz év...*, i. m. 400.

³⁷⁶ Karl BARTH (1886-1968), svájci református teológus. Göttingenben majd Bonnban lelkipásztor, s miután a náciak elűzték, 1935-től Bázelen a dogmatika professzora. A *Römerbrief*, a *Barmeni Hitvallás* és a *Die Kirchliche dogmatik* szerzője. PAP, 10 év, *Uo.* 382.

³⁷⁷ RAVASZ László, *Emlékezéseim*, i. m. 331-335., RAVASZ László, *Válogatott írások*, i. m. 176-177.

Péter és Mihályfi Ernő. Az iskolaügyről is tárgyaltak, miután az egyház és az állam kapcsolatáról Ravasz László hosszasan beszélt és ismertette azt az összefoglalást, amelyet Ortutay Gyulának küldött el. Ebben az ismertetésben segítségére volt Révész Imre és Szentpéteri Kun Béla. Ravasz három csoportba osztotta a tennivalókat. „Az első: felsorolni, melyek azok a feladatok, amelyeket törvényhozási úton kell megoldani. A második: megállapítani, miféle feladatok várnak az egyházra és a kormányra. A harmadik: feltárni, mi az a politikum, ami az egyház és az állam viszonyának rendezéséhez fűződik”.³⁷⁸ Ravasz a kommunisták által közkedvelt kifejezést — „Szabad egyház szabad államban” — értelmezte egyházi szemszögből, hiszen csak szabad egyházként képzelhette el és szabad államban a református egyház életét. A kommunista párt viszont mást értett ezeken a szavakon: teljes szeparációt és teljes kiszolgáltatottságot az államnak, teljes függést az államtól.

Már itt összefoglalólag megjegyzem: az 1948-as év, majd az ezt követő időszak ékesen bizonyítja, hogy nem volt szó szabad egyházzal, sem szabad állammal. Az egyház elveszítette birtokait, épületeit, egyesületeit, tömegszervezeteit, iskoláit, társadalmi pozícióit. Őt magát a társadalmon kívülre szorították.

A Rákosi Mátyás által irányított kormánytól és párttól a református egyház, és a többi egyház hosszú távon semmiféle támogatást sem remélhetett. Ravasz László április 8-án egyházvezetőként szólt az iskolák államosításáról és joggal említette meg, hogy amennyiben az állam célul tűzi ki az államosítást, a magyar társadalommal fogja magát szembetalálni. Hivatkozott az állam fakultatív vallásoktatás bevezetésének 1947-es tervzetére, amely nemsikerült az egyházak hathatós összefogása, aktivitása miatt. Veres Péter ekkor visszatért március 31-ei látogatásának fő mondanivalójához. Az egyházi vezetőknek, amikor látják, hogy személyük politikailag imposszibilissá vált, vissza kell vonulniuk. Ravasz nem riadt meg és Tildy előtt is elmondta személyes döntését és azt, hogy az egyház szabadságához tartozik a személyi kérdések eldöntése, a választás és az elbocsátás is. Ravasz tudta, hogy többről van szó, mint személyi kérdéssről. Ezért röviden ismét összefoglalta az állam és az egyház közti, előkészületben lévő megegyezés pontjait. Ebben a református egyház elfogadja a demokráciát és elismeri a köztársaságot s a Római levél 13. fejezete alapján elfogadja az Istentől rendelt felsőbbiséget, de ez az engedelmesség megszűnik akkor, ha az állam hasonló lesz az antikrisztushoz, ami a Jelenések 13. részében íratott meg. Az egyház helyesli a

³⁷⁸ RAVASZ, *Emlékezéseim*, i. m. 336-337.

földbirtokreformot, nem engedi, hogy a restauráció, a reakció befészkelődjön az egyházba és azt sem, hogy az egyház politikai célokra használható legyen, de az egyház mindenkor meg akarja tartani prófétai tisztét. Az egyház továbbra is kívánja végezni szeretetmunkáját. Veres Péter javasolta a püspök elképzeléseinek közzé tételét a sajtóban.

Rákosi kezében Tildy Zoltán is csak eszköz volt Ravasz László eltávolításában.³⁷⁹ Ravasz az őszi egyházkerületi közgyűlésen akart lemondani, ahogy azt Veres Péteréssel közölte. Rákosi Mátyás ezt nem engedhette meg, mert az egyházi iskolák államosítását előbb akarta törvénybe iktatni, még az új tanév előtt, s az Ravasz hivatalban maradásával nehezebben ment volna. Az ügy gyors és biztos lezárása érdekében április 14-ére - Bereczky Albert közvetítésével - magához hívatta Ravaszt. A beszélgetés során Ravasz László felvilágosító összefoglalásban ismertette a református egyház történetét, demokratikus szervezetét, iskolahálózatát és a II. világháború előtt majd utána történt egyházi állásfoglalásokat egyes társadalmi, politikai kérdésekben. A beszélgetés végén Rákosi kérésére Ravasz László vállalta, hogy április végén lemond konventi és zsinati lelkesi elnöki tisztéről, május 15-ig pedig az egyházkerületi püspöki tisztségéről. Az utódlás is szóba került. Rákosi visszautasította Muraközyt, Szabó Imrét és ugyanígy Makkai Sándort, s egyedül Bereczky Albertet tartotta alkalmasnak, s kérte Ravaszt, hogy választassa meg. Ravasz a Rákosival való megbeszélés alapján cselekedett. Utólagosan megvallja „inkább okos voltam, mint erős”.³⁸⁰ Ravasz azt is hozzáfűzi ehhez a mondatához, hogy akár nemet is mondhatott volna Rákosi kérésére, de ez számára legalább 15 év börtönbüntetést jelentett volna. Az utókor tudja, s abban az időben egyes egyházi vezetők, lelkipásztorok, közéleti emberek is tudhatták, ha valaki Rákosinak nemet mond, Rákosi előbb-utóbb, így vagy úgy, de eléri, amit akar. Ravasz visszautasító válasza Rákosi Mátyásnak nem csak reá nézve járt volna negatív következményekkel, de valamilyen utón-módon a Magyarországi Református Egyházat is sújtotta volna, jobban, mint az Egyezmény. Ha az iskolák államosítását nézzük és a később megkötendő Egyezményt, első pillanatban azt gondolhatjuk, hogy ezeknél súlyosabb megtorló, megsemmisítő intézkedés nem érhetne volna a református egyházat. De beláthatjuk, hogy súlyosabb lett volna, ha minden iskolát elvesznek, vagy már ekkor

³⁷⁹ Tildy Zoltán köztársasági elnök adta meg a bizalmas megbeszélés helyét és idejét, melyre Ravasz László és a református küldöttség elment. A református egyház küldöttségének tagjai: Ravasz László, Enyedy Andor, továbbá Győry Elemér, Révész Imre püspökök és Bereczky Albert, id. Victor János, Makkai Sándor; az állam képviselői: Veres Péter, Dobi István, Mihályfi Ernő és Házi Árpád. RAVASZ, *Emlékezéseim*, i.m. 336-340, RAVASZ, *Válogatott írások*, i. m. 177.

³⁸⁰ RAVASZ, *Emlékezéseim*, i.m. 344.

fölszámolják az egyházi egyesületeket és az egyháznak nem engedik a missziói munkát. Ravasz László tehát elébement a lehetséges retorzióknak. A református egyházat, mint a többi magyar egyházat komoly veszteség érte személyi ügyekben és az egyház intézményeiben, de mégis megmaradhatott. Ravasz 1948. április 28-án az Egyetemes Konvent Elnöki tisztségéről levélben mondott le, mert április 28-án kórházban volt. „Isten úgy rendelte a református egyház külső és belső életét, és engem Igéje által arra a felismerésre vezetett, hogy egyháznak akkor teszek igaz és jó szolgálatot, ha legfőbb hatóságainak vezetésétől visszavonulok. Mint lelkipásztor és igehirdető igyekszem tovább szolgálni azzal a hűséggel, amellyel eddig szolgáltam és azzal az erővel, amit Isten kegyelme ad”.³⁸¹ Az MRE Zsinati Tanácsának 1948. április 30-án tartott ötödik ülésén a 68. szám alatt Kis József, a zsinat háznagya jelentette be, hogy Ravasz László lemondott lelkészelnöki tisztségéről az adott napon (április 30) érkezett levél alapján. A Zsinati Tanács nem tudott határozatot hozni a lemondás elfogadásáról, mivel ez nem tartozott hatáskörébe. A tanácskozás úgy döntött, hogy Ravasz László lemondó levelét a Zsinat elé fogja terjeszteni.³⁸²

Ravasz László 1948. május 11-én elmondott egyházkerületi püspöki jelentésében ismételten szólt, mint egy testamentumként a „szabad egyház szabad államban” elvről. Ebben a beszédében nyomatékosította, hogy az egyházat nem lehet pártcélokra fölhasználni. Az egyház nem lehet politikai tábor, akár az állam politikai céljai mellett, vagy akár az állam politikai céljai ellen. Az egyháznak az Isten országát kell szolgálnia. Utolsó kérésként kérte a lelkipásztorokat, a presbitereket, hogy alakuljon át az egyház önmagát fenntartó szabad egyházzá és ezért az egyháznak „ki kell alakítani egészen új életfunkciókat”.³⁸³ Ravasz László utolsó kérése volt, hogy fogadják el lemondását püspöki tisztéről.³⁸⁴ Ravasz László az egyházkerületi püspöki tisztéről való lemondásáról értesítette püspöktársait, így Kapi Béla evangélikus püspököt is. Kapi válaszelevele tanúság arról az ökumenikus kapcsolatról, amely kettőjük püspöksége idején a két egyházat összekötötte. Kapi Béla Ravasz Lászlót tanítómesterének nevezte.³⁸⁵ Szerinte erről a legjobb tanúságot az elmúlt esztendőök adták. Megköszönte

³⁸¹ MRE Egyetemes Konvent 1948. áprilisi 28-i ülésének jkv.-e 6. pont, 6-7. MREZSL 2. a. f. KKI. 1. Enyedy Andor püspök és Szentpéteri Kun Béla egyházkerületi főgondnok Ravasz László levelének felolvasása után azonnal elmentek a kórházba Ravasz Lászlóhoz és kérték, hogy vonja vissza lemondását. Ravasz László ezt nem tette meg, ragaszkodott eredeti elhatározásához. i. m. 8-9.

³⁸² MRE Zsinati Tanácsa Budapest, 1948. április 30. jkv. 1-2. MREZSL 1. f. KKI. 1.

³⁸³ RAVASZ László, *Válogatott írások*, i. m. 160.

³⁸⁴ *Uo.* XXVII. Utolsó püspöki jelentés, 1948. május 11. 154-161.

³⁸⁵ Ravasz lemondása zsinati tisztségeiről megdöbbentette Kapi Béla evangélikus püspököt és veszteségnek érezte mind a református, mind az evangélikus egyház számára, mert: „irányító vezetésedet

Ravasz László lélek általi útmutatását az egyház életében, s Isten áldását kérte a püspök életére mindazért, amit egyházáért és a nemzetért tett.³⁸⁶ Ortutay Gyula miniszter is tisztelgő levelet írt Ravasz Lászlónak magas egyházi tisztségeiből való nyugalomba vonulása alkalmából. A miniszter megemlíti Ravasz László papi, főpapi, irodalmi munkásságát és kiemeli mindazokat a pozitív dolgokat, amelyeket Ravasz László, mint egyházvezető tett a Magyar Köztársaságért és a demokráciáért. Ortutay egyben ígéretet tett, hogy a jövőben is segíteni fogja a református egyház munkáját.³⁸⁷ Ez a levél állásfoglaló jelleggel bírt ugyan, de sem a múlt, sem a jövőre nézve semmilyen konkrétumot sem tartalmazott. Vajon valódi köszönet, gyógyír volt-e, vagy a püspöknek és az utókornak szóló hamis üzenet, hogy az állam és az egyház között minden rendben, tisztességesen folyt, hiszen – ezek szerint – az állam nem kényszerítette Ravasz Lászlót a visszavonulásra.

6./ Az őrsváltás új embere: Berezky Albert

Berezky Albert 1893-ban született Budapesten és itt halt meg 1966-ban. A Dunamelléki Református Egyházkerület püspöke (1948-1958), politikus. Teológiát Pápán tanult, itt tett első és második lelkészképesítő vizsgát, majd 1920-ban Budapesten szentelték lelkésszé. Tahitófaluban 1926-ban megszervezte a Magyar Traktátus Társaságot. 1926-tól 1930-ig a Szilveszter Nyomda igazgatója volt. 1930-ban a Szilveszter Nyomdával együtt Budapestre költözött, ahol székházat is épített a Hungária körúton. Missziói lelkészként építette meg 1938-ban a Pozsonyi úti templomot és parókiát. 1953-tól 1958-ig a Budapest Kálvin téri gyülekezet lelkipásztora. Püspöki tisztségéről 1956. november 1-jén, majd 1957. január 2-án mondott le, de az Elnöki Tanács csak harmadszori lemondását fogadta el, így végső lemondását 1958-ra datálják. 1956 augusztusában, Brémában agyvérzés érte és ezután kérte nyugdíjaztatását. Politikai szerepvállalásai: 1944-ben a Magyar Függetlenségi Front és az Ellenállási Mozgalom egyházi vonalának egyik vezetője. Sokat tett a zsidók megmentéséért. 1945-

nélkülözni fogják egyházaink”. KAPI Béla *evangélikus püspök levele Ravasz Lászlónak*, Győr, 1948. május 5. Ráday Levéltár A. 1/c. 99. d.

³⁸⁶Kapi Béla a néhány héttel Ravasz Lászlónak küldött köszönő és áldást kívánó levele előtt beszámolt arról, hogy július végére tervezi püspökségéből való visszavonulását, mert nem akarja vállalni a kormánnyal folyó tárgyalásokat. Egészségi állapotára, s arra hivatkozott, hogy olyan ember kell a püspöki székbe, aki ezt végig tudja csinálni. Április 22. óta Ordass Lajos helyettesítette őt. KAPI Béla *evangélikus püspök levele Ravasz Lászlónak*, Győr, 1948. május 5. Ráday Levéltár A. 1/c. 99. d.

³⁸⁷Ortutay Gyula Ravasznak, visszavonulását jelző levelére írta: „... őszinte hálámat fejezem ki ... nagy jelentőségű nyilatkozataiért, amellyel a magyarországi reformátusságnak a magyar köztársaság és a demokrácia mellé határozott odaállását elősegítette ... magam mindig is kötelességemnek tartottam ... a református egyház méltó történeti tényeinek figyelembevételét és segíteni fogom vallásos, missziós munkáját is.” ORTUTAY Gyula miniszter *levele Ravasz László püspöknek*, Budapest, 1948. május 25. A. 1/c. 99. d.

től 1947-ig a Független Kisgazda Párt nemzetgyűlési, majd 1947-1948-ban országgyűlési képviselője, és egyben 1945 májusától 1946 májusáig a Vallás és Közoktatásügyi Minisztérium politikai államtitkára. Politikai tisztségei nagymértékben befolyásolták a református egyház életét, így politikai múltja, kapcsolatai révén részese volt az egyházi iskolák államosítása tárgyalásainak és az 1947-es fakultatív vallásoktatás bevezetéséről szóló megbeszéléseknek. A keskeny út teológiáját az egyháztörténészek az ő nevéhez kötik. Tildy Zoltán köztársasági elnökkel személyes családi kapcsolatban állt: nászok /apóstársak/ voltak. Egyik alapítója a Református Gyülekezeti Evangélizáció Baráti Társaságnak (RGYEBT), mely 1938-ban a Bethánia Egylet keretében alakult meg.³⁸⁸ A Társaság célja, hogy programszerű evangélizációs munkát végezzen a Magyarországi Református Egyház alkalmoszerű evangélizációs munkája mellett.

A Magyar Református Ébredés mozgalma 1946. augusztus 14-16-ig Nyíregyházára hívta össze azokat a lelkészeket, presbitereket és gyülekezeti munkásokat, akik tenni akartak valamit az országos evangélizációért és ezért augusztus 14-én létrehozta az Országos Református Szabad Tanácsot (ORSZT).³⁸⁹ A Tanács elnökéül Bereczky Albertet, főtitkárának Békefi Benőt választotta. Ezen a konferencián a szabad tanács részletesen, kritikusan foglalkozott a református egyház helyzetével. Az evangélizációt, a lelki megújulást helyezte az első helyre, fontosabbnak tartotta, mint az egyházi iskolák, a művelődés, a kultúra, a tudomány terén elérhető célok megbeszélését. A konferencia résztvevői az egyházszervezetben a zsinat-presbiteri elv érvényesülését és az egyházi vezetők négy évig tartó tisztségviselését javasolták, valamint az egyház önfenntartását a gyülekezeti tagok áldozatkészségéből, adományaiból. Ily módon kívánták megoldani a lelkészek, a nyugdíjasok, az árvák, az özvegyek eltartását. Szépen hangzottak ezek az elképzelések, de nem kötődtek a valósághoz. 1946-ban nemcsak az ország, de az egyház is nehéz helyzetben volt. Helyre kellett hozni a megrongálódott templomokat, épületeket, iskolákat és az egyház ekkorra már elvesztette földbirtokainak

³⁸⁸ Az RGYEBT Alapszabályát 1940-ben dr. Szabó Aladár gödöllői lelkipásztor írta alá, mint elnök és az ügyvezető Békefi Benő lelkipásztor lett. Az alapszabályt az Egyetemes Konvent 1940. március 26-án, a Belügyminisztérium 1940. július 23-án hagyta jóvá. KÁDÁR Imre, *Egyház az idők viharában*, Budapest, 1957. Bibliotheka Kiadó, 158-161.

³⁸⁹ Az Országos Református Szabad Tanácsról Stewart Hermann cikket jelentetett meg 1947-ben egy amerikai lutheránus lapban. Ez tartalmazta a Bereczky Alberttel készített riportot és ismertette az elnök véleményét, mely szerint az egyháznak kell kezdeményezni a szétválást az állam és az egyház közötti viszony rendezésében, mégpedig a Biblia tanítása szerint. Bereczky elnök érintette az egyházi iskolák átszervezését, hogy azok az egyházat, a nemzetet és a szociális haladást szolgálják. Ráday Levéltár, A cikk magyar nyelvű fordítása. A 1/c. 101.d.

nagyobb részét. A Szabad Tanács megalakulásakor Bereczky Albert és Békefi Benő által beterjesztett Deklarációt fogadott el, amelyben leszögezte, hogy az egyház nem élhet elkülönülten a világtól, vállalnia kell Istentől rendelt szolgálatát az adott társadalomban. Isten most három feladatot adott a református egyháznak: az első az engedelmesség, amellyel a hatóságok felé tartozik, a második a hatóságok munkájának támogatása, a harmadik pedig a hatalmat gyakorlók imádságban hordozása.³⁹⁰ Ravasz László választ adott a Szabad Tanácsnak az ORLE elnöki megnyitó beszédében 1946. szeptember 25-én, Budapesten. Semmi eltérést sem látott az egyház hivatalos vezetősége és a Szabad Tanács megújító programjai között. Valójában a Deklaráció veszélyeztette az egyház tekintélyét, mert azt sugallta, hogy a hivatalos egyház nem tölti be küldetését, elárulta az evangélium ügyét.³⁹¹

A Szabad Tanács a második nagygyűlését tudatosan 1947. március 26-án tartotta Budapesten, amikor a Zsinati Tanács is ülésezett.³⁹² Bereczky Albert ismét kritikával illette az egyház vezetését, hogy elkésett a bűnbánattal, a hálaadással és az engedelmes szolgálattal. A megállapítás nem volt helytálló, mert a történelmi tények nem ezt mutatták. A világháború végével minden egyházkerület püspöke az igehirdetését bűnvallással kezdte, majd hálát adott a megmaradásért, a megtartásért. A Nagygyűlésen Bereczky beszédéből két új gondolatot érdemes kiemelni: kéri, hogy az egyházi adóknak állami végrehajtása szűnjön meg, és „Súlyos tévedésnek minősítette az egyháznak a hitoktatás fakultatívva tétele elleni harcát.”³⁹³ Ezek a megállapításai az egyházi ellenzék álláspontját fejezték ki és két olyan kérdést vetettek fel, amelyeket később 1948-ban (adó) ill. 1949-ben (fakultatív vallásoktatás) az állam az ő elképzeléseivel egyezően oldott meg. Az ORSZT elnöke az egyház érdekében szorgalmazta az egyház és az állam szétválasztását. Ravasz László 1946. évi püspöki jelentésében a szétválasztást elvileg elfogadta, de ebben egy átmeneti időszakot képzelt el. Az egyházkerületi közgyűlés tagjait egyben felkészítette arra a lehetőségre, ha a szeparáció nem venné figyelembe az egyház érdekeit. Igyekezett felkészíteni az egyházat, hogy ebben az esetben is képes legyen elhordozni a szétválasztásból adódó terheket. A református egyháznak vállalnia kell a szenvedést, hiszen a szenvedő egyházak „a leghatalmasabb egyházak”.³⁹⁴

³⁹⁰ BÁN István, *Arctalan szolgálók* (kézirat), 98. MREZSL 63./k. f. Kézirattár KKI 1. d.

³⁹¹ RAVASZ, *Válogatott*, i. m. 79.

³⁹² KÁDÁR, *Egyház az idők*, i. m. 158-161.

³⁹³ *Uo.* 159.

³⁹⁴ RAVASZ, *Válogatott*, i.m. 91-92.

Ravasz László illetve az ORSZT és az Ébredés című folyóirat vezetői között lényeges eltérés a prófétai tiszt értelmezésében volt. Az Ébredés vezetői szerint az egyház a Horthy-korszakban eljátszotta a prófétai tisztét. Ravasz kiállt az egyház prófétai tiszte, küldetése mellett és kifejtette, hogy „a prófétai tiszt elsősorban kötelesség, amelyet nem lehet „eljátszani” legfeljebb el lehet mulasztani”,³⁹⁵ s amennyiben az egyház elmulasztotta volna prófétai tisztét, akkor most, amikor már bűnbánatot gyakorolt, feladata és kötelessége, hogy éljen vele és gyakorolja.

Az ORSZT harmadik nagygyűlését 1947. augusztus 19-21. közöttre tűzte ki és a keresztyénség és a marxizmus viszonyával kívánt foglalkozni. Ezzel a témával sokan nem értettek egyet és többen bejelentették, hogy kilépnek a szabad tanácsból és sokan hagyták el az RGYEBT-t is.³⁹⁶ Az RGYEBT és a Szabad Tanács belső válságakor Ravasz László nem kritizálta a két társaság munkáját, hanem azt nézte, hogyan s miként lehet helyes gondolataikat a református egyházban tovább vinni. Az evangélizációt a missziói munkába kívánta beilleszteni, a szabad eszmecserét és a vitatkozást főleg konferenciákon képzelte el és a sajtóban.³⁹⁷ Megdöbbenő Bán István állítása, hogy a Szabad Tanácsban olyan új „reformátorok” dolgoztak, akik Rákosiéktól kaptak támogatást. A postás szerepét Bereczky Albert töltötte be.³⁹⁸ A Szabad Tanács tagjai

³⁹⁵ RAVASZ, *Válogatott*, i.m. 176.

³⁹⁶ Az Evangélizáció Baráti Társaságból kilépett Bereczky Albert, Draskóczy László, Fekete Sándor, Zsindelyné, Tüdös Klára. Nem nyilatkozott Kádár Imre, Finta István. Támadás indult Békefi Benő ellen. BÁN, *Az arctalan*, 55. , Zágoni jelentéséből 1957. október 24. ÁBTTL. MREZSL. 63./k. f. KKI. 1. d.

³⁹⁷ RAVASZ, *Válogatott*, i.m. 127-128.

KOVÁCS Dénes 1947. szeptember 3-i levele a Nyíregyházi Református Egyházközség presbitériumának. „A gyülekezet tagjainak túlnyomó többsége azt tartja, hogy amikor Magyarországon ezren felül van a református lelkészek száma, akkor egy úgynevezett Szabad Tanács, amelyen részt vesz tíz lelkész - tehát alig egy százalék a magyar református lelkészi karnak -, semmiképpen sem hivatott arra, hogy a magyar reformátusság nevében nyilatkozzék, márpedig kifelé az avatatlanok szemében minden, ami a Református Szabad Tanácson történt a magyar reformátusság megnyilatkozásának tekintődik, ami ellen tiltakoznunk kell. Hiszen csak most történt meg, hogy a Szabad Tanács vezetősége is hozott egy előkelő idegent, aki egy egyházi jellegűnek állított összejelentést arra használt fel, hogy ott pártpolitikai beállítottságú beszédet mondjon és így történt meg, hogy a most lezajlott országgyűlési képviseléválasztások során a Református Szabad Tanácsot pártpolitikai propaganda céljaira használták fel. Vajon egyházunk érdekében állott-e ez?” Kovács Dénes a továbbiakban kérte többedmagával, hogy a Szabad Tanács mindennemű működésével az egyházközség szakítsa meg a kapcsolatát és kérte a lelképásztort, Békefi Benőt, hogy csak a gyülekezettel foglalkozzék és szüntesse meg minden más irányú munkáját. BÁN, *Az arctalan*, 50-52. MREZSL 63./k. f. KKI 1. d.

³⁹⁸ BÁN, *Arctalan*, i. m. 62. MREZSL, 63./k. f. KKI. 1. d. Az állítást alátámasztja, hogy Kiss Roland önéletrírásában bizonyítja, hogy az MDP és Rákosi akaratából lett főgondnok és addig töltötte be ezt a tiszte, amíg a megbízói kívánták. PSZL. 762. f. 31. ö. e., ill. 762. f 72. ö. e., LADÁNYI, *Vázlatos történelmi áttekintés az Magyarországi Református Egyház közelebbi múltjának alakulásáról* 101-139., szerk. BARCZA, DIENES, *A magyarországi*, i.m.

Kiss Roland (Bp. 1888 - Bp. 1967.), politikus. Bp. Fasori Református Egyházközség presbitere (1945-től), a Dunamelléki Egyházkerület főgondnoka és a Ref. Egyetemes Konvent világi elnöke 1949-től, mely tisztségeket lemondásáig, 1954-ig viselt. Ősei nemességet nyertek a Rákóczi felkelésekor. Apja szíjgyártó volt. KISS Roland 1917-ben lépett be az MMSZDP-be, a Tanácsköztársaság idején direktórium elnök volt és a Belügyi Népbiztosság munkatársa. A Tanácsköztársaság bukása után 5 év fegyházbüntetést és 10

1948 után az egyházi életben jelentős szerepet játszottak. Bereczky Albertből püspök lett, később Szamosközi István és Békefi Benő is püspöki tisztet töltött be. Többen teológiai tanárokká lettek: Békefi Benő³⁹⁹ Debrecenben, Kádár Imre pedig Budapesten úgy, hogy nem volt teológiai végzettsége. Lapszerkesztővé Finta István⁴⁰⁰ lett.

A Magyar Református Ébredés szerkesztősége és a Református Gyülekezeti Evangélizáció Baráti Társaság szervezte meg az 1946. november 1-3-ig tartott Budapesti Országos Református Nagygyűlést, melynek fő témája „Hit útján a magyar jövő felé” volt. Ezen a nagygyűlésen 378 vidéki gyülekezetből több mint 3000 ember vett részt és Budapestről is mintegy 3000 fő. Ugyanerre az időpontra szervezte az Országos Bethlen Gábor Szövetség a 7. Országos Protestáns Napokat, ahol Nagy Ferenc miniszterelnök is tartott előadást. Címe: „Mit kíván a demokrácia a protestantizmustól?”. Az előadás szövegét az Élet és Jövő hetilap vázlatosan közölte.⁴⁰¹ Az Országos Református Nagygyűlésen 1946. november 3-án nyilatkozatban mondták ki: „egyházunk iskoláihoz és nevelő munkájának jogaihoz tántoríthatatlanul ragaszkodik.”⁴⁰²

7./ Békefi Benő

Békefi Benő 1938-ban létrehozta a Református Gyülekezetek Evangélizációs Baráti Társaságát.⁴⁰³ Az RGYEBT-et munkájában Bereczky Albert, Farkas Béla, Márkus Jenő,

év hivatalvesztést kapott. Az Országos Bethlen Gábor Szövetség társelnökeként szervezője volt az Országos Protestáns Napoknak. 1948-tól az MDP, 1956-tól az MSZMP tagja. 1957-től ott vezetőségi tag. 1947-1953-ig országgyűlési képviselő, 1948-tól a Belügyminisztérium adminisztratív és a Honvédelmi Minisztérium politikai államtitkára.

³⁹⁹ SZAMOSKÖZI István 1957-1977. között a Dunamelléki Református Egyházkerület püspöke.

⁴⁰⁰ FINTA István (1915-1992) református lekipásztor, zsinati főtanácsos, a Reformátusok Lapja főszerkesztője. PAP László, *Tíz év...*, i. m. 389.

⁴⁰¹ Élet és Jövő XIII. évf. 1946. nov. 23. 1. A 7. Országos Protestáns Napok időpontja: 1946. november 2. 3.

⁴⁰² *Hit útján a magyar jövő felé*, szerk. LENDVAI L., *A magyar protestantizmus*, i. m. 101-121. MREZSL 2. a. f. 294.

⁴⁰³ BÉKEFI Benő: 1909-1964. A református teológiát Budapesten kezdte, ahonnan 1931-ben el kellett távoznia, mivel alapvizsgáján nem minősítették s innen Debrecenbe ment tanulni. 1951-1957. a Magyarországi Ökumenikus Tanács főtitkára úgy, hogy a magyar nyelven kívül semmilyen más nyelven nem beszélt és nem értett. Az Országos Szeretetszolgálat Intéző Bizottságának tagja, majd országos felügyelője. 1952-1959 között a nyírségi egyház esperese, 1953-ban a debreceni teológián az ökumenika tanszék rendes tanára, majd 1958 szeptemberétől a budapesti teológián a dogmatikai tanszék professzora és később a Teológiai Akadémia dékánja. Ebben az időben a Dunamelléki Református Egyházkerület főjegyzői tisztét is betöltötte. 1962-64-ig a Dunántúli Református Egyházkerület püspöke. BOTTYÁN János, *Békefi Benő 1909-1964*. Református Egyház 1964. 4. sz. 82-84.

Részt vett a Bethánia Egylet munkájában, s amikor az Egylet új főtitkárt választott a két jelölt közül, (Békefi Benő és Szikszai Béni), akkor az ózdi evangélikus lelkész Túróczy Zoltán a teológiai végzettséggel nem rendelkező Szikszai Bénit javasolta. A közgyűlés Túróczy javaslatát fogadta el. BÀN, *Az arctalan*, 10. MREZSL. 63./k. f. KKI. 1. d.

Karácsony Sándor⁴⁰⁴ és Makkai Sándor mellett Révész Imre is támogatta. Bereczky és Békefi a munkák során egyre szorosabb kapcsolatba került egymással, **s Ravasz László Békefit a heroldnak, Bereczkyt pedig a jelszónak, illetve a tromfnak nevezte. Az igazi játékosnak Békefit tartotta,**⁴⁰⁵ **aki megalapította az Ébredés Diakonissza Testvérházat** Nyíregyházán, amelynek 1939-ben ő lett az intézeti lelkésze és vezetője. A Testvérházat a Nyíregyházi Református Egyházközség 1940-ben befogadta, s így az egyházközség vált a Testvérház hivatalos fenntartójává. Ehhez az intézményhez kapcsolták a bukott lányok, prostituáltak átnevelési otthonát, a Magdaléneumot.⁴⁰⁶ Békefi Benő szerkesztette a Magyar Református Ébredést, a Keresztyén Családot, megalakította a Magyar Megmaradás Imaközösséget, a Hívó Magyarság Mozgalmat. Nyíregyházán bibliai főiskolát és konferenciákat szervezett.⁴⁰⁷ 1944-től világi vonalon is előbbre jutott, hiszen Nyíregyházán, amikor a német csapatok bizonyos időre visszafoglalták a várost, egy magas rangú szovjet tisztet rejtett el és később ennek hozadékaként lett 1944 őszén szovjet segítséggel Nyíregyháza vezetője tanácsnoki rangban, majd később a város szociálpolitikai osztályvezetője. A gyülekezet megválasztotta rendes lelkipásztorrá az elmenekült lelkész helyére és így joga lett 1945 nyarán megpályázni a Tiszántúli Református Egyházkerület püspöki tisztét. Révész Imre a hivatalban lévő püspök, Békefi barátja, bízta őt erre, mert meg akart bizonyosodni róla, hogy akarják-e őt a gyülekezetek továbbra is püspöknek, vagy sem. Békefi Benő ebben a helyzetben úgy pályázott a püspöki tisztre, hogy Révész Imrét becsmérő röplapokat adatott ki és kijelentette, hogy őt a Kommunista Párt, a Szociáldemokrata Párt, de a Nemzeti Parasztpárt is támogatni fogja püspökké választásában. Bakó László, aki az RGYEBT alelnöke volt és közlőül ismerte Békefit, alkalmatlannak találta őt a püspöki tisztre.⁴⁰⁸ Békefi püspöki tisztre való indulása

⁴⁰⁴ KARÁCSONY Sándor (1891-1952), író, pedagógiai szakíró. 1943-ban Balatonszárszón előadást tartott a Magyar nevelés címmel.

⁴⁰⁵ RAVASZ, *Emlékezéseim*, i. m. 320.

⁴⁰⁶ CSOHÁNY János, *Békefi Benő két egyházkormányzati levele 1957 elejéről*, Egyháztörténeti Szemle Miskolc, IV. évf. 2. szám, 2003. 1. <http://www.uni-miskolc.hu/egyhtort/cikkek/csohany-bekefi.htm> 2009.09.17.

A BOLYKI, LADÁNYI tanulmányban az RGYEBT 1938-ban alakult meg, melynek alapszabályát 1940. február 3-án írta alá ifj. Dr. Szabó Aladár, mint elnök és Békefi Benő, mint ügyvezető lelkész. A Konvent 1940. március 26-án, a Belügyminisztérium pedig 1940. július 23-án hagyta jóvá és engedélyezte működését. A baráti társaság céljának tartotta a református egyház evangélizációs munkájában az aktív részvételt, amíg az evangélizációt az egyház kizárólagosan csak hivatali „szervei” által kívánja végezni. A baráti társaságnak kiadványai jelentek meg és több konferenciát tartott. BOLYKI, LADÁNYI, *A református*, i. m. 120.

⁴⁰⁷ RAVASZ, *Emlékezéseim*, i. m. 320.

⁴⁰⁸ BAKÓ László (1896. Szatmárnémeti – 1968. Debrecen) A Teológiát 1918-ban Budapesten végezte el, s 1922-ben került Szegedre lelkipásztornak. 1948-ban a Csanád-Csongrádi Egyházmegye esperesévé

mögött sokan politikai nyomulást sejtettek. Így Porzsolt István, Gönczy Béla és Török József lelkipásztorok. Érdekesség, hogy Bereczky Albert 1945. szeptember 22-én egy levelet mutatott be Révésznek, amelyet Rákosi írt Tildyhez és ebben Révész 1944-es magatartását róta fel. Bereczky tudatta Békefivel, hogy Révésznek és Ravasznak is mennie kell püspöki tisztéből és térjen vissza az egyháztörténeti tanszékre, amely Soós Béla halála után üresen állt. Békefi nem rejtette véka alá tervét és többek előtt híresztelte és megerősítette Bereczky szavait, hogy Révésznek és a többi püspöknek is távoznia kell, mert új reformációra van szükség a református egyházban. Erről maga Vasady Béla is beszámolt Bán Istvánnak.⁴⁰⁹ A Tiszántúli Egyházkerület azonban Révész Imrét erősítette meg püspöki tisztében. A lelkipásztorok és a presbiterek tisztán látták, hogy Békefi Benő püspökké választása esetén milyen politikai függőség alakulhat ki az egyházkerület és a Kommunista Párt között. Ezt nem akarták, nem akartak önként lemondani függetlenségükről. Békefi éreztetni kívánta hatalmát az egyházkerületben és ezért magához akarta ragadni a Nemzeti Bizottság igazolás kiadásának a jogát. Ismét alul maradt, mert Révész Imre tervét megakadályozta és ő lett az igazolás kiadója a kerületben.⁴¹⁰

VII. A végkifejlet

1./ A kikényszerített nyilatkozat. Ravasz lemondása a püspökségről. Utódok

Mint többször idéztem: 1948. április 8-án Tildy Zoltán köztársasági elnöknel döntő fontosságú megbeszélés volt a református egyház vezetői és az állam képviselői részvételével,⁴¹¹ **Ez a megbeszélés tájékoztató és tájékoztató jellegű volt. Az állam részéről igyekeztek tájékozódni, hogy támogatja-e a református egyház a demokráciát, és ha igen: milyen mértékben. A református egyház vezetői a Tildy Zoltánnal tartott kapcsolatot természetesnek vették, mivel ő is református lelkipásztor volt. Bereczky Albert és Tildy Zoltán jó barátok és nászok voltak.**

választották. Esperesi szolgálata idején derült fény egyházmegyéje vallásoktató-lelkipásztorának, Kádár Imrének pénzügyi kihágásaira. A Kádár Imre körüli vizsgálatok miatt feljelentették az AEH-nál és 1952-ben Szegedről lelkipásztori és esperesi tisztéből távoznia kellett. Gönczy Béla vésztői esperes, együttérzésből szintén beadta lemondását esperesi tisztségéről. VINCZE Gábor, *A Bakó László ügy*, Tiszatáj, 2008. február, 68-79.

⁴⁰⁹ BÁN, *Az arctalan*, i.m. 61.

⁴¹⁰ *Uo.* 62.

⁴¹¹ Lásd, 342. jegyzet.

Makkai Sándor szerint Veres Péter⁴¹² véleménye az volt, hogy „természetesen az állam felügyelete ... alatt maradhatnak az iskolák egyházi fenntartásban”.⁴¹³

melyről később Házi Árpád Rákosinak beszámolt, de félreérthetően tájékoztatta a református küldöttek egyházi iskolákkal kapcsolatos azon véleményéről, hogy „szükségesnek látják a reformot”. Révész Imre feljegyzéséből tudjuk: az egyháziak ígéretet tettek Tildy Zoltánnak, hogy a zsinati tanács egy összefoglaló és részben magyarázó „deklarációt” készít az egyház és a demokrácia viszonyáról. A megbeszélésen a köztársasági elnök reményét fejezte ki, hogy ezután megindulnak az egyház és az állam különválasztásáról szóló tárgyalások.⁴¹⁴

Révész Imre a deklaráció szövegezését Ravasz Lászlótól kérte azzal az indokkal, hogy ha személyesen nem is tud részt venni a szövegezési bizottságbanben az ő hangjának mindenképpen hallatsznia kell a deklarációban.⁴¹⁵ A nyilatkozat megfogalmazását Szentpéteri Kun Béla és Révész Imre végezte, de a munkában Ravasz László is tevékenyen részt vett. Ravasz ekkor a Lorántffy Kórházban feküdt, ahol Révész Imre és Kun Béla, Kis József főtanácsos kíséretében többször felkeresték és tanácsát kérték.⁴¹⁶

Az elkészített tervezet szövegének két példányát elküldték Ravasz Lászlónak azzal, hogy a megjegyzéseivel véglegesített szöveget sokszorosítással juttassa el a konventi bizottsághoz és április 30-án minden zsinati tanácsstag kapjon egy példányt. A tervezet szövegének készítői rendelkezhetek a kormány részéről bizonyos információkkal. A tervezetben az államnak biztosítania kell az egyház számára a szabad igehirdetési szolgálatot és érintetlenül kell hagynia az egyház köznevelési és iskolafenntartói jogát, amellyel nem zárta ki, hogy az új köznevelési követelményekhez ne alkalmazkodna az egyház. Bizonyos ellentmondás érezhető ebből a tervezetből és kereshetjük az okát, hogy miért. Révész Imréék láthatták az állam szándékát az iskolák államosításával

⁴¹² VERES Péter (1897 – 1970) író, politikus, honvédelmi miniszter 1947–1948 között. A Tanácsköztársaság idején a balmazújvárosi földosztó bizottság, a munkástanács és a községi direktórium tagja lett. Alapító tagja volt az MSZDP balmazújvárosi szervezetének. 1937-ben már a Márciusi Front egyik vezetője, a népi írók által rendezett balatonszárszói konferencia egyik szónoka volt 1943-ban. 1945-1949 között a Nemzeti Parasztpárt elnöke volt. 1945 márciusában az Országos Földbirtokrendező Tanács elnöke lett, tevékeny irányító szerepet játszott a földreform végrehajtásában. A koalíciós idők (1945-1948) politikai életének egyik legnépszerűbb közéleti személyisége. Meggyőződéses híve volt a társadalom szocialista átalakulásának. hu.wikipedia.org/wiki/Veres_Péter, 2010. 03. 05. letöltés

⁴¹³ FÜRJ Zoltán, *A felekezeti iskolák*, i.m.

⁴¹⁴ RÉVÉSZ Imre feljegyzése az 1948. április 8-i megbeszélésről, TtREL I. 8.d/ Révész, BARCZ, Révész Imre, i. m. 152.

⁴¹⁵ RÉVÉSZ Imre levele Ravasz Lászlóhoz, Debrecen, 1948. április 14. 1556/1948. Ráday Levéltár A. 1/c. 101.d. BARCZA, *Révész Imre*, i. m. 105-106.

⁴¹⁶ RAVASZ, *Emlékezéseim*, i. m. 345.

kapcsolatban, de nem közölhették nyíltan sem az egyház, sem az állam felé, hogy számítanak az egyházi iskolák elvételére. A köztes megoldásról szóltak: megmaradnak az iskolák, de az új köznevelési követelményekhez alkalmazkodni fognak. Számítottak a legrosszabbra és ezért írtak 15-20 esztendő átmeneti időszakról.⁴¹⁷

A Zsinati Tanács 10 pontot tartalmazó, végleges deklarációja sokkal részletesebb volt a tervezetnél. Az egyház Krisztus nevében teljes készségét ajánlja föl az új magyar rendben minden olyan szolgálatra, amelyet elvégezhet. A dokumentumban az egyház megerősítette az addig kiadott egyetértő állásfoglalásait a nagybirtokrendszer megszüntetéséről. Elismerte a Magyar Köztársaság alkotmányát, elfogadta a kormány eddigi intézkedéseit és kinyilvánította: szívesen szolgál az új társadalomban a munkásság, a parasztság és az értelmiség körében. Az állami elvárás miatt az egyház vezető testületének ezt így feketén-fehéren le kellett írnia. Az egyház 1948. április 30-ig is végezte szolgálatát és tette mindazt, amit az ő Urától feladatul kapott, de akadálytalanul akarja tovább végezni munkáját autonómiája megtartása mellett az igehirdetésben, a tanításban, a misszióban és a szeretetmunkában. Ez a nyilatkozat kijelölte az egyház útját, s megadta az irányvonalat, hogy milyen úton járhat, mi az, amit megtehet, milyen szolgálatokat végezhet.⁴¹⁸ A Zsinati Tanács egyhangulag elfogadta a nyilatkozat szövegét és felkérte az elnökséget, hogy küldje el a vallás- és közoktatásügyi miniszterhez a sajtó részére pedig adjon tájékoztatást annak fontosabb pontjairól. Pap Béla karcagi lelkipásztor és Bartha Tibor kifogásolták, hogy a Zsinati Tanács túllépte hatáskörét, ugyanis ilyen nyilatkozat kiadásához nem lett volna joga.⁴¹⁹

Április 30-án a Zsinati Tanács kiadta deklarációját. A nyilatkozatot a református egyház országos hetilapjában az *Élet és Jövőben* 1948. május 8-án tették közzé, de a Szabad Nép már május 1-jén hírül adta, hogy a református egyház milyen álláspontot képvisel az egyház és az állam közti kapcsolatról. A nyilatkozat egyértelműen kimondta, hogy az egyház mindenkor az Istentől rábízott munkát kívánja végezni a munkásság, a parasztság és az értelmiség körében, valamint készségét fejezte ki az egyház és az állam kapcsolatának revíziójára.⁴²⁰ A deklaráció semmilyen konkrétummal

⁴¹⁷ RÉVÉSZ Imre *levele Ravasz Lászlóhoz*, Debrecen, 1948. április 14. 1556/1948. Ráday Levéltár A. 1/c.

⁴¹⁸ A Zsinati Tanács deklarációja, Budapest, 1948. április 30. MREZSL. 1. f. KKI 1.

⁴¹⁹ Ezt az 1948. június 2-3-án összeült Zsinati Tanácson tették meg. Zsinati Tanács jkv. 1948. június 2-3. 103. p. MREZSL 1. f. 37. d., HORVÁTH E, *Lenni vagy*, i. m. 25.

⁴²⁰ *Élet és Jövő*, XV. évf. 19. sz., 1948. május 8. Az MRE Zsinati Tanácsa, Budapest, 1948. április 30. Jegyzőkönyv 73. p. 3-7. A 73. pontban a deklaráció kidolgozását a püspökök és az egyházkerületi főgondnokok sorozatos megbeszélése előzte meg. Az okát is megadja a nyilatkozatnak. „Ezen a történelmi fordulóponton szükségét látta az egyház, hogy nyilatkozatot adjon a magyar állam, a kormány

sem foglalkozott, nem is kívánt foglalkozni. Alapvető gondolatokat fogalmazott meg, bemutatva az egyház hozzáállását az 1948-as kormányhoz és a politikához. Ravasz László az *Élet és Jövő* 1948. május 15-i számában megjelent, „Szabad egyház szabad államban” című cikkében a tisztánlátás érdekében arról írt, hogy sürgős és elodázhatatlan az egész egyházi élet átszervezése.⁴²¹ Három fontos szót használt: specializálódás, koncentrálódás, spiritualizálódás. 1948-ban ezekre van szükség az egyház saját helyzetének rendezésére az állam és egyház kapcsolatának fordulópontján. Ravasz László leszögezte, hogy az állam sohasem veheti át az egyház szolgálatait, amelyekre megbízást az Úr Jézus Krisztustól kapott: az istentiszteletet, a törvény és az evangélium tanítását, a szeretetszolgálatot, a fegyelem gyakorlását. Az egyház specializálódott munkái: az igehirdetés, a misszió, a vallástanítás, a közösségi élet, a különböző bizonyágtételek. Ezek az egyházhoz tartoznak, az egyházi élet szerves részei, ezért ezeket az állam nem végezheti az egyház helyett. A Ravasz László által felsorolt szolgálatok az egyházat a gyülekezetek keretei közé szorították. Későbbi, de ide vonatkozó esemény: 1949. október 5-én a Belügyminisztérium 14 református egyesületet oszlatott fel.⁴²²

Ravasz visszavonulásával az Egyetemes Konvent és a Zsinat elnöki tisztét Révész Imre, a Tiszántúli Református Egyházkerület püspöke töltötte be. A dunamelléki egyházkerületben már bonyolultabb volt Ravasz utódjának a kijelölése. A püspök több lelkipásztort javasolt a püspöki tisztebe: Muraközy Gyulát, Szabó Imrét. A választás viszont könnyebben történt. **Ravasz április 11-én megtudta Péter Jánostól, hogy Rákosi Mátyás Bereczkyvel szeretné betölteni az ő helyét, mert Bereczkyvel akarja intézni az egyház és az állam viszonyának rendezését.**⁴²³ Ravasz ezért végül **Bereczky Albertet ajánlotta** püspöknek a kibővített esperesi és gondnoki értekezleten, ahol az egybegyűltek Ravasz László előterjesztését leszavazták, akivel ilyesmi először fordult elő püspöksége során. Az egyházkerület 1948. július 16-ai püspökválasztására azonban mégis csak Bereczky Albert maradt az egyetlen jelölt, mert a többiek

és a gyülekezetek felé, hogy az egyház a jelenlegi helyzetet hogyan látja, és hogyan határozza meg szolgálatát. „

⁴²¹ *Élet és Jövő* XV. évf. 20. sz., 1948. május 15. 1. RAVASZ László, *Szabad egyház, szabad államban*.

⁴²² A Református Egyetemes Konvent Elnökségének előterjesztését a 14 egyesület feloszlata ügyében a BM 1949. október 5-én hagyta jóvá. Pl. Bethánia, Keresztyén Ifjúsági Egyesület, Magyar Evangéliumi Keresztyén Diákszövetség, Magyar Református Diákok Soli Deo Gloria Szövetsége, ORTE, ORLE. szerk. BARCZA, DIENES, *A Magyarországi, i. m. LADÁNYI Sándor, Vázlatos történelmi áttekintés a Magyarországi Református Egyház közelebbi múltjának alakulásáról.* 124-126.

⁴²³ PAPP László, *Tíz év*, i. m. 63.

visszaléptek. A helyzet kialakulását segítette Péter János beavatkozása és Karl Barth nyílt levele, amelyet az *Élet és Jövő* 1948. június 5-i számában közölt.⁴²⁴ A szavazatszámoló bizottság jelentése alapján Bereczky Albertet választották meg püspöknek. A beiktatására szeptember 28-án került sor.⁴²⁵ Az egyházkerület főgondnoki tisztére Kardos János mellett Kiss Roland honvédelmi államtitkárt jelölték, aki – saját későbbi vallomása szerint – ezt a jelölést Rákosi Mátyás utasítására vállalta el és a lemondását is a párt utasítására tette.⁴²⁶ Kiss Rolandot csak negyedszerre, 1949 februárjában választották meg egyházkerületi főgondnokká. Előtte Kardos János nyerte el ezt a tisztséget, de 1948. szeptember 28-ai beiktatása napján védőügyvédként részt kellett vennie Ordass Lajos perében és azzal, hogy a tárgyalást választotta, automatikusan lemondott főgondnokságáról.⁴²⁷ A teljes örségváltás 1949-ben történt meg, nemcsak az egyházkerületben, de az Egyetemes Konventen és a Zsinaton is. Révész Imre ugyanis 1949-ben nyugdíjba vonult, tiszteit Bereczky Albert vette át a Zsinaton és az Egyetemes Konventen, ahol Kiss Roland – mint említettem: volt belügyi, majd honvédelmi államtitkár – világi elnök lett.⁴²⁸

2./ További nyílt támadás az egyház ellen. Az MKP szervező munkája

Rákosi az Magyar Kommunista Párt Politikai Bizottsága (a továbbiakban: MKP PB) ülésén 1948. április 15-én a párt vezetőinek elmondta a taktikai lépést, amellyel az egyházat meg lehet, meg kell szorítani. A pártnak támadásba kell lendülnie a püspökökkel szemben azt állítva, hogy a püspökök az állammal folytatott tárgyalásokat „demokráciaellenes működésre használják” fel.⁴²⁹ Rákosi a demokrácia értelmezésén teljesen mást gondolt, mint a református egyház, és a püspököket fenyegetéssel próbálta rávenni, hogy mást értsenek a demokrácia alatt, mint eddig évszázadokon keresztül. A

⁴²⁴ RAVASZ László, *Emlékezéseim*, i. m. 350., szerk. BARCZA, DIENES, *A Magyarországi*, i. m., Karl BARTH, *Nyílt levél a Magyarországi Református Egyházban élő barátaimhoz*. BOLYKI, LADÁNYI, *A közvetett felszámolási kísérletek, törekvések*, 113-119.

⁴²⁵ RAVASZ, *Válogatott*, i. m. 182. Az 1948. július 16-án a felbontott szavazatok közül 640-ből 340 esett Bereczky Albertre. Gombos Gyula mondta róla „jobb sorsra érdemes ember volt, túl érzékeny lélek, hogy egy nép tragédiája elől elbújhasson, de nem elég erős, hogy benne mértékként megálljon.” GOMBOS Gyula, *Szűk esztendő, a magyar kálvinizmus válsága*. Washington, Occidental Press, 1960. 35.

⁴²⁶ Kiss Rolanddal kapcsolatos iratok, PSZL. 762. f. 31. 42. 44. 45. ö. e. szerk. BARCZA, DIENES, *A Magyarországi*, i. m. 117-118.

⁴²⁷ HORVÁTH E., *Kardos János főgondnoksága, ... Református Egyház*, 2007. 3. sz. 67-70.

⁴²⁸ HORVÁTH E., *Lenni vagy*, i. m. Confessio 2008. 4. sz. 24.

⁴²⁹ PSZL 274/3. 141. dosszié, *A Magyar Kommunista Párt központi vezetőség iratai*. Előadó: RÁKOSI Mátyás 1948. április 15. 142. dosszié.

taktikának része volt, hogy ha az egyházi vezetés nem változtat gondolkodásmódján, akkor őket jobb oldalon álló, fasiszta elemeknek kell nyilvánítani.

Az MKP PB 1948. április 20-án tartott ülésén foglalkozott a köznevelés, a művelődés és a közerkölcs kérdésével. Sokadik pontként jelölte meg az egyházi iskolák államosítását, a tanügyigazgatás egységesítését és reformját, az állami tankönyvek bevezetését, a pedagógusok demokratikus átnevelését, anyagi helyzetének javítását. Célul tűzte ki a szülők bevonását a pedagógus szakszervezettel az iskolák ellenőrzésébe és a leszámolást az egyház palástja mögé bújó reakciós erőkkel, akik visszaélnak a vallásos érzéssel és úgy folytatnak nemzet- és népellenes politikát.⁴³⁰

1948-ban a sajtóban – Népszava, Szabad Nép – több hónapon át folyt az egyházak lejáratása. A Szabad Népben 1948 tavaszától sorozatos támadások érték az egyházi iskolákat. Áprilisban „Vádolnak az egyházi iskolák tanítónői” címmel jelent meg cikk arról, hogy az egyházi iskolákban a tanítók nem kapják meg járandóságukat.⁴³¹ Rákosi Mátyás „Nem fogják túrni a felekezeti iskolák demokratikus tanítóinak és diákjainak üldözését” című cikkében írta, hogy nem fogja túrni: „... hogy a munkások és parasztok gyermekeit az iskolákban demokratikus meggyőződésük vagy származásuk miatt üldözzék”.⁴³² **A Szabad Nép többször támadta a római katolikus egyházat, mint a református egyházat s az április 30-i nyilatkozat után, május 1-jén „A református egyház a demokrácia mellett” címmel cikket jelentetett meg a Zsinati Tanács tíz pontjáról röviden.**⁴³³ **A Szabad Nép néhány nappal később Victor János nyilatkozata alapján közölt cikket „A református egyház a magyar demokrácia megszilárdulását akarja szolgálni” cím alatt, amelyben a lelkipásztor a református egyházat már nem a demokrácia ellenségeként állította be.**⁴³⁴

Az MKP PB 1948. április 29-i üléséről készült jegyzőkönyvben a köznevelés, a művelődés és a közerkölcs terén hozott döntések között szerepelt az egyházi iskolák államosítása és a tanügyigazgatás egységesítése úgy, hogy megmarad a teljes vallásszabadság. A PB sokadszori követelése volt, hogy az egyházak szakítsanak a nagybirtokosokkal és ismerjék el a demokrácia elért eredményeit. Ez az ülés célul tűzte ki a pedagógusok demokratikus átnevelését, akiket anyagilag jobban meg akarnak

⁴³⁰ PSZL 274/3. 144. ö. e. 21-23.

⁴³¹ Szabad Nép 1948. április 22. 93. sz. 5.

⁴³² Szabad Nép 1948. április 27. 97. sz. 2.

⁴³³ Szabad Nép 1948. május 1. 101. sz., 2. (Szombati szám), Victor János nyilatkozata alapján jelent meg egy cikk 1948. május 6-án a Szabad Nép 104. számában, az 5. oldalon „A református egyház a magyar demokrácia megszilárdulását akarja szolgálni” címmel.

⁴³⁴ Szabad Nép 1948. május 6. 104. sz. 5.

becsülni, mint az egyház. Tervezték a középiskolai és a főiskolai oktatás reformját és a szülői munkaközösség kiépítését, amihez várták az MPSZSZ segítségét.⁴³⁵ Rákosi **Mátyás tájékoztatta a május 13-i PB ülés résztvevőit a Pártközi Értekezlet határozatáról és közölte azt a döntő tény, amely a „fordulat évét” indította el, vagyis a Miniszter Tanács másnapra, május 14-ére bizottságot hívott össze Ortutay Gyula vezetésével az egyház és az állam viszonyának rendezése tárgyában. A bizottság tagjait a PB állítja össze és ugyancsak a PB fogja meghívni a következő heti megbeszélésre a református és az evangélikus egyház hivatalos képviselőit. Rákosi előadta, hogy a pártnak a megbeszélés előtt nem hivatalos tárgyaláson létre kell hozni egy megegyezést, amelynek célja, hogy az állam átveszi az egyházi iskolákat és a református egyházat húsz évig anyagi segítségben részesíti, 5 évenként 25%-os csökkenéssel. Megemlítette, hogy rendkívüli segély címén az ösztámogatás 10%-át lehet az egyházaknak kérniük, ami szintén 5 évenként 25%-al csökken.**⁴³⁶

Kállai Gyula az iskolák államosításáról szóló törvénytervezet eddigi szövegének átdolgozását javasolta. Erre megbízást kapott Kállain kívül Lukács Sándor, Alexits, Benkő és az állampolitikai osztály. Egy hét határidőt kaptak. A szakszervezeteket is mozgósították, hogy fokozzák munkájukat és mindent tegyenek meg az iskolák államosításának könnyebb és biztonságosabb véghezviteléért. A fő felelős maga Kállai Gyula volt, akit a PB kötelezett, hogy munkáját egyeztesse Ortutayval és informálja a pártot.⁴³⁷ Ortutaynak szombaton sajtófogadást kellett adnia, amelyről a Szabad Nép május 16-i számában tudósított. Ortutaynak a párt előírta, hogy a sajtófogadáson ismét ígérje meg a pedagógusoknak, hogy jobb fizetéssel átveszik őket, az elhanyagolt iskolákat helyre hozzák és olcsóbb tankönyveket fognak kiadni. A miniszter május 16-án az iskolák államosításával kapcsolatban bejelentette, hogy: „kötelező marad a hitoktatás, pünkösöd után megindulnak a tárgyalások.”⁴³⁸ A PB a római katolikus egyház ellenagitációja miatt és a protestáns egyházakkal történő megegyezés gyorsítása érdekében az iskolák államosításának törvénybe foglalását előbbre hozta, június 23-ára.⁴³⁹

Kállai Gyula az iskolák államosításáról szóló törvény módosítására a következő javaslatokat tette. Azokban az egyházi általános és népiskolákban, ahol iskolaszék volt,

⁴³⁵ Az MKP PB 1948. április 29-i ülés jegyzőkönyve. PSZL. 274/3. 144. ö. e. 21-23.

⁴³⁶ Az MKP PB jkv.-e az 1948. május 13-i üléséről. 1. PSZL. 274./ 3. 146. ö. e.

⁴³⁷ *Uo.* 2.

⁴³⁸ Szabad Nép 1948. május 16. 112. sz. 3.

⁴³⁹ A VKM belső tanügyigazgatásának megsegítésére Szávai Nándort nevezték ki. PSZL 274/3. 146. ö. e. 1-2.

iskolavezetőket kell kinevezni, ez 4460 átvételre kerülő intézményt jelentett. A középiskolákat ez nem érintette, csak a „reakciós” igazgatókat és tanárokat kellett eltávolítani és áthelyezni. A javaslat kimondta a tanítóképzők 1948. szeptember 1-jétől kezdődő fokozatos leépítését és helyettük pedagógiai főiskolák létesítését. A pedagógusok fizetését konkrét összeggel kívánta rendezni Kállai, az alacsony fizetésüeknél 20%-os nevelői pótlékot javasolt, és azok, akik az úttörőmozgalmat népszerűsítették, úttörővezetőséget vállaltak, 70 forint többletdíjazásban részesültek. Kállai a kampány megindítását a május 13-át követő hétfőjére tervezte. Akcióprogramja szerint az MPSZSZ-nek 200 gyűlést kellett tartaniuk július 12-ig bezárólag.⁴⁴⁰

3./ Sorsdöntő tárgyalások

Az MKP egyházi vonalon is gyorsította munkáját. Révész Imre püspöknek, a zsinat elnökének május 13-án meg kellett jelennie a köztársasági elnöknel, hogy az iskolák államosításáról beszéljenek, és a püspök átvegye a leendő egyezmény tervezetét. Az Egyetemes Konvent Elnökségi Tanácsülésén, május 20-án ezt a tervezetet vitatták meg.

A tanácsülésen először azt a gyakorlati kérdést kellett tisztázni, hogy kik lesznek a résztvevők a Konventi és Zsinati Elnökség részéről a minisztertanács által erre a célra létrehozott közös bizottsági ülésen, akik informális tárgyalásokat folytathatnak egy lehetséges egyezményről. Révész Imre szerette volna összehívni a Zsinati Tanácsot, de sem a kormány, sem a köztársasági elnök részéről nem kapott annyi időt, hogy ezt megtehesse. Az egyház életét gyökeresen megváltoztató döntést csupán a Konvent Elnökségi Tanácsával tudta megbeszélni. Révész Imre a tanácskozás megnyitásán felvázolta, hogy milyen súlyos feladat előtt áll a református egyház, hiszen akárhogy dönt az évtizedekre, vagy talán emberöltőkre is meg fogja határozni a református egyház életét.⁴⁴¹ Ha az egyházi iskolák államosításába az egyház belenyugszik, az a lelkiismerete ellen való, mert az esküje kötelezi, hogy az iskolafenntartó jogáról nem

⁴⁴⁰ Ennek a kampánynak, akcióprogramnak már Kállai Gyula felterjesztése előtt is szerves részei voltak a pedagógus szakszervezetek gyűlései. PSZL 274/3. 146. ö. e. 7-11.

⁴⁴¹ RÉVÉSZ Imre az ülésen kijelentette, hogy: „... neki a legkönnyebb volna, ha tagadó álláspontra helyezkednék, de mi következik ebből: 1/ a tárgyalások megszakadása; 2/ erőszakhullám megindulása; 3/ kétségei vannak atekintetben, **hogy tagadás esetén a presbitériumaink is megállhatnának, mert gyülekezeteink nagy része alá van aknázva; 4/ a gyülekezetek áldozatkészségére való apellálás véleménye** szerint sikertelen volna. E tekintetben utal az erdélyi kisebbségi harcokra, ahol az egyetemes iskolai adót nem vállalták. 5/ A külföld informálása nem a mi kezünkben van, s a külföldi protestáns közvélemény nem érti meg a magyar iskolakérdést. Végső következtetése az, hogy „jobb reménységgel nem tud ellenállni”. A Református Egyetemes Konvent Elnökségi Tanácsa, Bp., 1948. május 20-21. ülésének jkv.-e, ad 3571-1948. sz. 3. MREZSL 2. a. f. 362.

mondhat le. Ha igent mond az államosításra, a lelkiismeretfurdalás mellett ott lesz az egyház és a nemzet vádja, hogy az egyház vezetése odaadta az egyház legnagyobb kincsét, a jövő nemzedék nevelését. Az a veszély is fönnállt, hogy az egyház vezetői az egyezmény tervezetéről – melyről a zsinati tanács június 2-3-i ülésén kellett dönteniük – a presbitériumok véleményét sem tudják megkérdezni. Révész Imrét a május 20-ai ülésen a túlságosan rövid határidő is erősen foglalkoztatta. A püspök a tanácskozáson azt is vázolta, hogy ha a megegyezést elutasítják, az állam minden segínyt megszüntet és az egyház ráadásul még az összes iskoláját is elveszíti. Az államsegély megvonása katasztrofális helyzetbe hozza az egyházat és nem tudni, hogy az állam részéről milyen egyéb retorzió vár még a reformátusokra. Ilyen megnyitó szavak után kezdődött el május 20-án a konventi elnökség tanácsának ülése.⁴⁴²

Révész Imre Péter Jánost bizta meg, hogy a köztársasági elnöktől hozott alapszöveget sokszorosítsa és juttassa el az elnökségi tanács tagjaihoz.⁴⁴³ Az Egyetemes Konvent Elnökségi Tanácsának május 20-21-én tartott ülésén a tanács is kidolgozott egy egyezmény tervezetet és ennek, valamint az állam által készített tervezetnek alapján tárgyaltak 1948. május 22-én a kormánybizottsággal a közös bizottsági megbeszélésen.⁴⁴⁴

Az összejövetel szívélyes légkörben indult el mindkét fél részéről. Ortutay Gyula szeretettel köszöntötte a jelenlévőket és Révész Imre ugyanígy a kormánybizottság tagjait. Révész Imre utalt a Zsinati Tanács 1948. április 30-án kiadott nyilatkozatára, amely szerint az egyház kész megbeszéléseket folytatni az állam és az egyház viszonyának rendezéséért. Megköszönte a kormány részéről érezhető jóindulatot. Közölte, hogy az április 30-i deklarációt egy kisebb plénum, a zsinati tanács hozta, bár az egyház és az állam közti megállapodáshoz csakis a legnagyobb plénum, a 114 főből álló zsinat mondhatja ki az igent. A Zsinat összehívását június 9-ére tervezik, az előkészítése pedig június 2-án, a Zsinati Tanács ülésén történne. Révész kifejtette, hogy minél teljesebb zsinati ülést kíván tartani, amelyre ha a rendes tagok nem tudnak eljönni, póttagokat fog behívni. Ezért az egyház vezetésének a **zsinati ülés** megszervezéséhez időre van szüksége. A **zsinati ülés** idejének meghatározásában nagy

⁴⁴² RÉVÉSZ Imre, *Megnyitó a Konvent Elnökségi Tanácsa ülésén*, Budapest, 1948. május 20. BARCZA, *Révész Imre*, i.m. 107-111.

⁴⁴³ KISS József, Pro memoria, TtREL 1. 27. b. 84.

⁴⁴⁴ Jelen vannak: Ortutay Gyula, Darvas József, Kiss Roland, Bóka László, Alexits György, püspökök: Révész Imre, Győry Elemér, Bereczky Albert, Enyedy Andor, Papp Ferenc Debrecen Dóczy Intézet, Szabó Imre esperes Budapest, Matolcsy Sándor egyházmegyei gondnok Kaposvár TtREL 1.27.b.84. 1-36.

szerepet játszott az a szempont, hogy legyen idő tájékoztatni és meggyőzni a Zsinat tagjait és a református közvéleményt az egyezmény és benne az iskolák államosításának szükségességéről, amely elkerülhetetlen. Révész Imre megemlítette, hogy a kormány tervezetén bizonyos helyeken változtattak és ezt június 2-án a Zsinati Tanácson tárgyalják és módosíthatják, mert az ott elfogadott tervezetet terjesztik a Zsinat elé. Ortutay Gyula elismerően nyugtázta, hogy a reformátusok a magyar demokrácia felé fordultak, megértők és érzik a felelősséget a jövőendőért.

Az egyházi iskolák államosítása az egyház részére nagyon nagy veszteséget jelentett. A tárgyaló bizottságban ülő egyházvezetők mindannyian tudták, milyen következménnyel fog járni az iskolák elvesztése. Tudták, mit kell feláldozniuk és azt is, hogy nincs más út, mert a kormány elhatározása megmásíthatatlan. Ortutay Gyula próbálta oldani a feszültséget, és a parasztság érdekeként magyarázta az egyházi iskolák államosítását. Pozitívan értékelt az egyház addig végzett nevelő munkáját a parasztság között, így a sárospataki kollégium példáját, és megemlítette a debreceni kollégium szegények felemeléséért végzett munkáját is. A miniszter a tárgyalást, annak menetét próbálta kedvezőbbé tenni, hogy lám-lám a kormány elismeri a református egyház kiemelkedő iskolapolitikáját, de ez csak néhány percig hatott. Ortutay Gyula olyan ígéreteket is tett, hogy az új tankönyvek nem lesznek keresztyénellenesek, nem fogják a felekezeteket egymás ellen kijátszani, és az igazat fogják mondani. Kérdéses, hogy ezek az ígérek mennyire voltak őszinték. A tárgyalás elején Ortutay ígéretet tett arra is, hogy amiben ők itt megegyeznek, annak a teljesítését a kormánybizottság vállalni fogja. Akkor is tudhatták, s az utókor még inkább tudja, hogy amit Ortutay Gyula vagy bármely más miniszter ígért, azt a PB tagjai – Gerő, Farkas vagy Rákosi – egyetlen szóval, tollvonással keresztül húzhatták. Szépen hangzó szavak mindenkor voltak, ezt a játékot a kommunista párt szeretettel űzte. Több alkalommal előfordult az is, hogy Rákosi valamiről kedvezőleg szólt, s ezt Ortutay Gyula húzta keresztül, mint az oktatásért felelős miniszter. Az egyház küldötteinek sok választási lehetősége nem volt. A békességre törekedtek, igyekeztek megtartani az egyház autonómiáját mindenben, amiben lehet, és a tárgyalásokon a legfontosabb pontokban eredményt elérni. Valamilyen eredményt valóban sikerült elérni, hiszen a vallástanításnál nem volt feltüntetve a „kötelező” szó és ezt Révész Imre kérésére beemelték a szövegbe. Ugyanakkor Bóka László megjegyezte, hogy az csak tanítási időn kívül történhet.⁴⁴⁵

⁴⁴⁵ Uo. 10.

Szabó Imre esperes felvetette, hogy néhány évre meg lehet oldani az eddig is hitoktatásból élő tanárokkal a hitoktatást, de hosszabb távon ez a lelkipásztorokat fogja majd terhelni. A kisebb községekben ez nem lesz gond, de az 5-10000 fős gyülekezetben a lelkipásztoroknak nagy lelki terhet fog jelenteni.

A szöveg megbeszélésénél figyelembe vették, hogy a római katolikus egyház hogyan viszonyulna a tervezethez. Ezért például a református egyház tervezetében lévő „szabad egyház, szabad államban” elvét át kellett fogalmazni.⁴⁴⁶ Kiss Roland és Ortutay Gyula ismét a római katolikusokkal példázódott, akik erre egy pásztorlevelet adnának ki, vagy éppen támadnák a reformátusokat. A miniszter és a párt politikája 1948 után a két felekezet egymás ellen fordítását igyekezett még inkább felhasználni az egyházak, a keresztyénség gyöngítésére. Az ellenségeskedés a hívek között nem szolgálta a békét, ez csak az ateista pártnak kedvezett.

A felek a lelkipásztorok és a pedagógusok fizetéséről és az 1953-ig nyugellátásban részesítendőök életfogytig szóló nyugdíjának biztosításáról is tárgyaltak.

Révész Imre kérte továbbá, hogy a „megállapodás” szó ne kerüljön a tervezetbe, mert ez az egyház életében olyan reakciót váltana ki, amely nehezítené az iskolák államosításának elfogadását.

Bereczky szerint „ellen-agitációt” válthat ki, hogy hat ember dönti el a kormánybizottsággal való megbeszélésen, hogy mi legyen a református egyház iskoláival.⁴⁴⁷

Révész Imre szükségesnek tartotta, hogy a június 2-án összeülő Zsinati Tanács üléséig a május 22-én elfogadott tervezetet a tanács minden tagja megkapja. Szabó Imre esperes ezen túl azt is felvetette, hogy jó volna, ha a tervezetet a legszélesebb nyilvánosság elé vinnék, mert akkor jobban megérlelődne a válasz. De ezt sem a miniszter, sem Révész Imre nem fogadták el. Győry Elemér püspök Szabó Imre mellé állt. Szabó szerint ugyanis, ha közlik presbiterekkel az állam és az egyház közti egyezmény tervezetét, az egyházi iskolák államosítását és meg is magyarázzák, hogy mindez miért történik, nagyobb esély van rá, hogy az érintettek elfogadják az egyház döntését. Ortutay Gyula viszont még az eddiginél is rövidebb időt határozott volna meg a Zsinat összehívására, hogy a presbitereknek ne legyen idejük mérlegelni, reagálni. De ebben Révész Imre nem engedett Ortutaynak. Kötelességének tartotta, hogy legyen

⁴⁴⁶Uo. 12.

⁴⁴⁷ Az 1948. október 7-én megkötött Egyezmény szövege tartalmazza a „megállapodás” szót. Uo. 15. szerk. LENDVAI L. *A magyar protestantizmus*, i. m. 125-127.

ideje a zsinat tagjainak az ülés anyagáról tájékozódni. Elfogadta Szabó Imre felvetését, hogy a presbitériumok véleményét is meghallgassák a zsinat ülése előtt. Ortutay azzal sietett feloldani Révész Imre lelkiismereti problémáját, hogy ez a tervezet a Zsinattal kötött megegyezés lesz, nem pedig törvény, ezért a Zsinat vezetőinek és tagjainak nem kell annyira aggodalmaskodniuk.⁴⁴⁸ Emiatt bizonyos értetlenség támadt az egyház küldöttei között, de végül is egyöntetűen szóltak arról, hogy teljesen mindegy, hogy a Zsinaton milyen döntés fog születni az iskolák államosítása akkor is meg fog történni. Szabó Imre szerint ezt az egyház tagjai, a gyülekezeti tagok a szívük mélyén sohasem fogják tudomásul venni.

A református küldötteket Ortutay most azzal nyugtatta, hogy a köztársasági elnök úgy látja, hogy a reformátusok a magyar történelem első sorába állhatnak, ha az egyezmény és az iskolák államosítása mellett döntenek. Ha az egyház „... segítségére siet a kormánynak, többet nyerhet, mint amennyit elveszíthet.”⁴⁴⁹ Ez az Ortutay Gyula által a köztársasági elnök szájába adott kifejezés a későbbiekben évtizedeken át megmaradt a köztudatban. Kiss Roland Szabó Imrének, gyülekezete lelkipásztorának aggodalmát akarta elűzni azzal, hogy világossá tette: a presbitériumok alkotmányos úton úgy is hozzá fognak szólni ehhez a kérdéshez. Ortutay Gyula erre a kérdésre nem akart időt fecsérelni: az egyház belügyének tekintette. Szabó Imre jelezte, hogy ő nem tudja megígérni, hogy nem fogja a presbitériuma elé vinni ezt az ügyet.

Végül a Zsinati Tanács a presbitériumokat június 3-án hivatalos körlevélben tájékoztatta a tárgyalásról. Az időpont megkésett volt, mert a gyülekezetek tagjai különböző úton-módon tudomást szereztek a közös bizottság május 22-i tanácskozásáról és a válaszadásra pedig alig maradt idő.

A nagyon kiszámított, május 22-i megbeszélésen valami váratlan is történt. Az iskolákkal kapcsolatos internátusokról sem a kormánybizottsági, sem az egyházi tervezet nem tett említést. Alexits György volt az, aki előhozta a megbeszélésen az internátusok kérdését, mivel azok az iskolákhoz tartoztak, ezért számára természetes volt, hogy az iskolák államosításával automatikusan az internátusok is az állam tulajdonába fognak kerülni. Révész Imre azonnal kifogást emelt Alexits elképzelése ellen, mivel erről nem volt szó az állam által hozzá eljuttatott tervezetben. Voltak olyan internátusok is, amelyek önálló egyházi alapításúak voltak, vagy éppen azért kellett volna külön kezelni őket, mert – minimális kivétellel – az állam soha nem adott

⁴⁴⁸ TtREL, 1. 27. b. 84. 17-18.

⁴⁴⁹ Uo. 19.

semmilyen támogatást a fenntartásukhoz. A miniszter most is rövidre akarta zárni a vitát és támadólag lépett fel. Fájlalta, hogy a kormánybizottság tagjai eddig az egyház által javasolt dolgokat elfogadták és bevették a tervezetbe, s most nem értette, hogy amikor ők tesznek javaslatot, akkor az ellenállásba ütközik. Az egyházi küldöttek lecsillapítására megemlítette a debreceni, pápai, pataki kollégiumokat, amelyeket amúgy is mentesítve lesznek, és akkor az egyháznak miért lenne szüksége a többi internátusra. Révész Imre megemlítette a speciális internátusokat, így a nyíregyházi és a hajdúböszörményi Kálvineumot. Ortutay érezte a feszültséget és azt, hogy a kormánybizottság nem készült fel erre a témára, és javasolta, hogy erre később térjenek vissza. A helyzet egyre feszültebbé vált. Alexits György utalt a tanítóképző intézetek internátusaira, amelyek szintén az állam tulajdonába fognak kerülni és ezek egy részét gimnáziumokká fogják szervezni.

Bereczky Albert a kántorok fizetését is rendezni akarta. A kántori javadalmakról Györy Elemér is szólt, ő a kántor részére tíz kataszteri holdat kért fizetékieskiegészítésként. Ezt a miniszter nem akceptálta és a későbbi tervezetbe nem is került be, hogy a kántortanítói jövedelem kiegészítéséül tíz kataszteri hold föld szolgált volna.⁴⁵⁰ Szabó Imrét érdekelte a külföldi alapítású, így külföldi tulajdont képező iskolák helyzete, a skót- és a Julianna iskoláé. Semmilyen választ sem kapott. A teológiákat és a kizárólag egyházi célokat szolgáló tanintézeteket nem kívánták államosítani 1948-ban. Az egyházi vezetők a „vert helyzetben” legalább az egyezmény szövegezésében próbáltak valamit elérni, és kifejezni, hogy ragaszkodnak az egyház múltjához és iskoláikhoz. A „legértékesebb tradíció” kifejezést szerették volna használni az egyházi iskolák említésénél, de Alexits és a miniszter kifogásolták és Ortutay kicseréltette a „legerősebb történelmi hagyományokkal rendelkező” kifejezésre.⁴⁵¹

Alexits György, aki pénzügyekben járatos volt, a megmaradásra javasolt kollégiumok államsegélyét feszegette. A nagy kérdés, kapnak-e a megmaradt egyházi kollégiumok államsegélyt? Erről a kormánybizottság már informálisan tárgyalhatott, hiszen Darvas és Kiss Roland azonnal válaszoltak. A megmaradó kollégiumok létszáma nem lehet több, mint amennyi eddig volt, így nem kell az eddiginél több államsegélyt folyósítani. Az államvezetés eléri a célját, mert minimális lesz az egyházi oktatásban részesülők száma. A kormánynak a meghatározott létszám volt a lényeges. Ortutay

⁴⁵⁰ Uo. 24-25.

⁴⁵¹ Uo. 26.

Gyula próbált az egyháznak kedveskedni, és megjegyezte, hogy az iskolák államosításának kimondása után szükség lesz egy állandó bizottságra a végrehajtás miatt, és ott lehet majd javaslatot tenni a meglévő kollégiumok tanulói létszámának növejtésére. Révész Imre kérte, hogy jegyzőkönyvileg rögzítsék Ortutaynak az előbb tett megnyugtató kijelentését.⁴⁵² Egyébként ez is olyan ígéret volt – egy a sok közül –, amely nem valósult meg. Az 1952-1953-as tanévben csak egyetlen református kollégium nyithatta meg kapuit az egyezményben meghatározott diáklétszámmal. Ez sem emelhetette a tanulók létszámát 1948-hoz képest.

Ezen a megbeszélésen a kormány részéről biztosították az egyházat, hogy a kollégiumokban lévő könyvtárakat nem fogják államosítani. Ortutaynak és Bóka Lászlónak még viccelődni is volt kedve a könyvekről. Ortutay szerint lehet könyvet lopni, amire Bóka megjegyezte: „Szabad lopás, szabad államban!”⁴⁵³ „Tréfás” volt ez a rövid beszélgetés és arról árulkodik, hogy a kormánybizottság tagjainak mindent szabad volt kimondaniuk és a mondandójuk tartalma még sérthette is a demokráciát, a tisztességet, az erkölcsöt. Az egyháznak pedig csak engedelmeskednie, megértenie, bólintania lehetett. Győry Elemér utalást tett az eredeti szövegre, amelyben a meghagyandó kollégiumok között szerepel a csurgói kollégium is.⁴⁵⁴ Bereczky Albert is említést tett róla, hogy Rákosi Mátyással volt egy megállapodás a csurgói kollégiumról.⁴⁵⁵ Erre az egyházi küldöttség tagjai egymás között kezdtek el vitatkozni, mert mindenki szerette volna, ha saját egyházkerületében nem egy, hanem több kollégium maradhat meg. Az egyházi küldöttség szeretett volna még egy leánytagozatot is megtartani, így Budapesten a Baár-Madast. A miniszter és a kormánybizottság akkor ezt még nem támogatta.

A vallástanítás dolgára a tárgyaláson kétszer is sort kerítettek, és meghatározták, hogy kik taníthatnak vallást. Alexits kétféle vallástanárt említett meg, önálló hitoktatókat, akik állami státuszba kerülnek, a másik típus pedig az óradíjasok. Szabó Imre a hitoktatók állami státuszba kerüléséről érdeklődött, és Ortutay Gyula biztosította, hogy átveszik őket. Befejezésül Ortutay Gyula indítványozta, hogy egy rövid kommunikét adjanak ki erről a megbeszélésekről, mellyel Révész Imre is egyetértett. A

⁴⁵² Uo. 26-27.

⁴⁵³ Uo. 30.

⁴⁵⁴ PSZL 274/3. 12-14. d. n. Ez az irat említi a csurgói kollégiumot, amely egyházi kezelésben marad az államosítás után.

⁴⁵⁵ Uo. 31.

püspök a sajtóban csak rövid híradást akart megjelentetni a tárgyalások megindulásáról.⁴⁵⁶

A május 22-i megbeszélésen Ortutay Gyula említést tett arról a törvényhozási gyakorlatról, hogy először a pártközi konferenciákon állapodnak meg egy-egy kérdésben, utána ezt a megállapodást a minisztertanács elé viszik, és onnan kerül a parlament elé. Az egyházi iskolák államosítására nézve is ez a menet várható. Ortutay igyekezett az egyháziakat biztosítani, hogy a közös tervezetet a parlament egyhangulag fogja elfogadni, s az egyház is tegyen meg mindent, hogy a zsinat is egyhangulag fogadja el.⁴⁵⁷

Révész Imre – korábbi tervének megfelelően – még május 28-án meghívta a Zsinati Tanács rendes és póttagjait az 1948. június 2-3-i ülésre. A május 22-i közös bizottsági ülésen összeállított egyezménytervezet anyagát titoktartás kötelezettsége mellett eljuttatta a zsinati tanács tagjaihoz. A kikötés: a megkapott tervezetből semmit sem publikálhatnak, élőlőban sem közölhetik a kiküldött iratok tartalmát, mert ez súlyos bonyodalmakat idézne elő. Kivételt képeznek a lelkészek, tanárok, tanítók, presbiterek közül azok, akikben feltétlenül megbíznak. Velük együtt imádkozzanak, és a tervezet kritikus pontjait vitassák meg. A beszélgetések lényegét közölik a Zsinati Tanács ülésén. A Zsinat Elnöksége ily módon mintegy közvéleménykutatást végzett a zsinati tanácsstagok és a hozzájuk közelálló egyházi emberek között. Nagy volt a tét, nemcsak az állam számára, sokkal inkább az egyház és a nemzet számára. Lenni vagy nem lenni, ahogy lehet. Nehéz körülmények között hogyan maradhat az egyház Krisztus egyháza? Milyen fájdalmak árán maradhat meg és tehet továbbra is bizonyoságot a megfeszített, feltámadott Uráról? Milyen áldozatokat tud hozni ezért? Okvetlenül meg kell-e hoznia ezeket az áldozatokat? Nyer, vagy veszít ezeknek az áldozatoknak az árán? Sok-sok kérdés volt a zsinat elnökségének az egyházi bizottság tagjainak fejében, szívében. Valóban Istennek tetsző döntést készítettek elő? Vagy mégsem? Tudták: 1948 május-júniusában, és utána is meg kell állniuk a magyar reformátusság, a magyar nemzet és Isten színe előtt.⁴⁵⁸

Mint már említettem, Révész Imre az egyezmény tervezetéről, a kormány és az egyház közti bizottságok tárgyalásán történekről pontosan kívánta tájékoztatni a zsinati tanács tagjait, akiket a döntéshozatal érintett. Sarkallta Révész Imrét Pap Béla 1948.

⁴⁵⁶ Uo. 36.

⁴⁵⁷ *Pro memoria*, Budapest, 1948. május 22. TtREL 1. 27. b. 84. 1-6.

⁴⁵⁸ PSZL. 274/3. 12-14. d. n.

május 17-én kelt levele is, amelyben a lelkipásztor kifogásolta az 1948. április 30-án kiadott deklaráció jogosságát.⁴⁵⁹ Révész Imre Ortutay Gyulától május 26-án levelében kérte a május 22-i megbeszélésük jegyzőkönyvét. Révész ezt az anyagot a zsinati tanács tagjainak a június 2-i ülés előtt akarta elküldeni, hogy tanulmányozhassák. Indoklásul felhozta, hogy az egyházi küldötteknek a jegyzőkönyvet alá kell írniuk, és a zsinati tanács ülésén a tagoknak a teljes szöveget meg kell ismerniük. A püspök egyben ígéretet tett, hogy a több példányban elküldött jegyzőkönyvet szigorúan bizalmasan fogják kezelni.⁴⁶⁰ Ortutay válaszlevelében bízott az irat szigorúan bizalmas kezelésében.⁴⁶¹ De miközben Révész Imre és Ortutay bizalmasan kezelték az egyezményt, és benne az iskolák államosításának tervezetét, a Szabad Nép május 29-én közzétette, hogy a kormánybizottság és a református egyház között létrejött az iskolák államosításáról a békés megegyezés.⁴⁶² A Szabad Nép ennél is tovább ment, amikor néhány nappal később Révai egy beszédéről úgy írt, hogy a politikus eldöntött tényként kezelte az iskolák államosítását. Révai, mint az MKP egyik ideológusa, az egyházi iskolák államosítását azzal indokolta, hogy akié a nevelés, azé a nép.⁴⁶³ A kommunista párt munkájához elengedhetetlen volt a nemzet átnevelésében az ifjúkorban elkezdett szocialista nevelés.

A május 22-i tervezetet a Zsinati Tanács június 2-án és 3-án tárgyalta meg. Balogh Jenő, a zsinat világi elnöke kényszerhelyzetnek nevezte azt, amiben az egyház van. Ferenczy Károly⁴⁶⁴ indítványozta, hogy a tervezetet az egyházkerületeknek és az iskolafenntartóknak a zsinat-presbiteri elv érvényesülése érdekében küldjék meg, hogy foglaljanak állást az egyezmény, illetve az iskolák államosítása ügyében. 30 napot gondolt Ferenczy Károly a válaszára. A zsinati tanács ezt nem fogadta el, mert nem volt ennyi ideje. Elfogadták, hogy a presbitériumokat tájékoztassák a tárgyalásról, és mondjanak válaszlevelükben véleményt erről.⁴⁶⁵ A Zsinat ülését már június 9-ére kitűzték, de a Zsinati Tanács tagjai több időt kívántak szánni a tervezet megbeszélésére,

⁴⁵⁹ Zsinati Tanács, Budapest, 1948. június 2-3. ülésének jegyzőkönyve, 103. pont, 8-10. MREZSL 1. a. f. KKI 1.

⁴⁶⁰ RÉVÉSZ Imre püspök levele Ortutay Gyula miniszter részére, Debrecen, 1948. május 26. 1-3. MOL XIX-I-1. v-19. t-sz-1948. 20. d.

⁴⁶¹ ORTUTAY Gyula levele Révész Imre püspöknek, i. m. Budapest, 1948. május 28. MOL XIX-I-1-v 20. d.

⁴⁶² Szabad Nép 1948. május 29. 121. sz. 1. Itt közlik azt is, hogy Szittyay Dénes volt római katolikus plébános, akit Shvoy székesfehérvári püspök függesztett fel állásából, a kormány pedig miniszteri tanácsossá nevezte ki.

⁴⁶³ Szabad Nép 1948. június 3. 125. sz., 1.

⁴⁶⁴ FERENCZY Károly (1892-1976) református lelkipásztor, vallásanár, tanítóképző igazgató, 1942-től Debrecenben lelkipásztor. PAP, Tíz év, i. m. 389.

⁴⁶⁵ MRE Zsinati Tanács 1948. június 2-3. jegyzőkönyv 91. 92. p. 4. 6. MREZSL 1. a. f. KKI 1.

hiszen az egyház lényegét, működését érintő dolgokról kellett dönteniük. A június 3-án kiküldött tájékoztatólevelekre érkezett válaszokat figyelembe akarták venni a Zsinati ülésen és ezért június 9-e túl közel volt. Végül június 16-ára tették a Zsinati ülést. A Zsinati Tanács döntését Bereczky Albert nem helyeselte, mivel tudta, hogy a kormány az országgyűlés ülése előtt kívánja az iskolaügyet tárgyalni, amelyhez a kormánynak szüksége lett volna a Zsinat pozitív határozatára. Révész Imre nem támogatta a június 16-i dátum mellől.⁴⁶⁶ Bereczky Albert kérte a Zsinati Tanács ülésének felfüggesztését, majd elvonult, és telefonon tárgyalt valakivel a kormánytól. A telefonbeszélgetés után közölte, hogy a kormány őáltala kéri a Zsinati Tanácsot, hogy korábbi időpontra hívják össze a Zsinati ülést. Végül a Zsinati Tanács június 13-ában állapította meg a Zsinat kezdő istentiszteletének megtartását, majd a Zsinat megnyitását június 14-ére tűzte ki.⁴⁶⁷

A Zsinati Tanács tagjai közül ketten nemtetszésüknek adtak hangot a kormánybizottság és az egyház vezetői között folyó tárgyalással kapcsolatban. **Az egyik Pap Béla karcagi, a másik Bartha Tibor csaholci lelkipásztor volt. A két felszólaló egyetértett a Pap Béla írásbeli beadványában foglaltakkal. Pap Béla kifogásolta az április 30-ai deklarációt, mert szerinte a zsinati tanács túllépte jogkörét, és nem tartotta megalapozottnak a deklarációt sem elvi, sem gyakorlati, sem taktikai szempontból.**⁴⁶⁸ **Ez itt jobb!!!**A Zsinati Tanács ezután elfogadta a presbitériumokhoz kiküldendő tájékoztató irat szövegét.

4./ Presbitériumi vélemények az egyházi iskolák államosításának tervezetéről

A Szabad Nép 1948. május 29-i számában az első oldalon hírül adta, hogy a kormánybizottság és a református egyház között békés megegyezésben döntöttek az iskolák államosításáról, amit a Minisztertanácson be is jelentettek. A Szabad Nép az egyezménytervezet több pontjáról is írt, tájékoztatva ezzel Magyarország lakosságát. Ez természetesen felkavarta a kedélyeket. Voltaképpen ez volt az egyik oka, hogy a zsinati tanács körlevéllel fordult a presbitériumokhoz.⁴⁶⁹

⁴⁶⁶ MRE Zsinati Tanács ülése, Budapest, 1948. június 2-3. jegyzőkönyv, 93-95. p. 5-6. MREZSL 1.a. f. KKI 1.

⁴⁶⁷ MRE Zsinati Tanács ülése, Budapest, 1948. június 2-3. jegyzőkönyv, 98-99. p. 6-7. MREZSL 1.a. f. KKI 1.

⁴⁶⁸ MRE Zsinati Tanács ülése, Budapest, 1948. június 2-3. jegyzőkönyv, 103-104. p. 8-10. MREZSL 1.a. f. KKI 1.

⁴⁶⁹ A Szabad Nép cikke megjelenése előtt 1948. május 23-án a Kecskeméti Református Egyházközség presbitériuma hiányolta az egyházvezetés részéről a gyülekezetek tájékoztatását a Közös Bizottság munkájáról. LADÁNYI Sándor, „A művelődésügy”, i. m. 131. Bár a **minisztertanácson** úgy döntöttek, hogy nem közlik a tervezetnek a szövegét a hírlapokban, mégis a Szabad Nép ezt megtette.

Az MRE Zsinati Tanácsa 1948. június 3-án 106/1948 szám alatt tájékoztató körlevelet küldött ki az egyház minden presbitériumának, hogy mondjanak véleményt az állam és egyház közti egyezmény eddig elkészült tervezetéről. Ebben a körlevélben ismertették a Zsinati Tanács elhatározását az egyház és az állam viszonyának alakulásáról, s tájékoztatták őket a Közös Bizottság május 22-i üléséről.⁴⁷⁰ A körlevél stílusához tartozik, hogy nyíltan beszélt a Közös Bizottságban tapasztalatról, arról, hogy „félreérthetetlenül tudomásunkra hozatott a kormánynak az a megmásíthatatlan akarata, hogy az összes nem állami iskolát, törvényhozás útján a legrövidebb idő alatt államosítja.”⁴⁷¹ Egyértelmű, hogy az egyházi küldöttek részéről nem történt az iskolák átadásával kapcsolatos kezdeményezés, felajánlás. A végleges döntés meghozatalához szükség volt a presbitériumok véleményére. A véleményalkotáshoz a körlevél tájékoztatta a presbitériumokat, hogy a kormány elismeri és biztosítja a vallásgyakorlat teljes szabadságát, a gyermekek vallásoktatását, az istentiszteletek szabad tartását nemcsak templomban, de családi otthonokban, sőt szabadtéren is. Továbbá biztosítja a bibliaórák, gyülekezeti és országos konferenciák, evangélizációk a megtartását, a misszió folytatását, önálló sajtómunkát, bibliakiadást, iratterjesztést és a szeretetmunkát. Az állam kötelezettséget vállalt az egyház felé, hogy húsz esztendeig – az átmeneti időszakban, míg felkészül az önellátásra – államsegélyben részesíti, öt évenként 25%-kal csökkenő arányban. Az állam ígéretet tett arra is, hogy hozzá fog járulni a nyugdíjasok nyugdíjához, a tanárokat, tanítókat átveszi az állami iskolákba, a kántortanítók pedig két évig továbbra is elláthatják kántori munkájukat. Az egyház megtarthatta a kizárólag egyházi jellegű tanintézeteket és egy nőnevelő intézetet. A presbitériumok a Zsinati Tanács körlevelére a választ június 11-ig küldhették vissza, mert a Zsinat június 14-én ült össze döntéshozásra.

⁴⁷⁰ A tájékoztatás tartalmazta a Zsinati Tanács 1947. május 7-8-i ülésének célkitűzését, hogy „az új világban új feladatok előtt” áll az egyház. Ez a feladat az egyház és az állam közti kapcsolat revíziója. A körlevél utalt rá, hogy az április 30-i Zsinati Tanács ülése meghatározta azokat az alapelveket, amelyekhez az egyháznak feltétel nélkül ragaszkodnia kell, amelyek hitvallásaiból következnek. Az egyház ugyanakkor felajánlotta szolgálatát a magyar államnak, amelyet Jézus Krisztus nevében végezhet az új magyar társadalomban. A tárgyalások az egyház és az állam közötti kapcsolat rendezésében hivatalosan, május 22-én kezdődtek el egy Közös Bizottságban, melynek tagjai az Egyetemes Konvent Elnökségi Tanácsa küldöttsége és a magyar kormány delegáltjai – Ortutay Gyula vezetésével – voltak. A bizottság egyházi tagjai tanácskozási joggal bírtak, megállapodást kötni nem volt joguk. A Közös Bizottság elkészített egy előzetes tervezetet, amelyből a Konventi küldöttek azt látták, hogy az iskolák államosítása mellett a kormány nyitott és szabad utat adott az egyház sajátos feladatai előtt; az istentisztelet, a gyülekezeti élet, a missziói munka, a szeretet munka és az egyházi önkormányzat gyakorlásában.

⁴⁷¹ A Zsinati Tanács tájékoztató körlevele a Magyar Református Egyház presbitériumaihoz 106/1948. sz.. MREZSL 2. a f. 352. d., 546/1948. sz. 3. TtREL I. 27. b. 84.

A több száz válasz közül egyetlen egy sem volt, amely kimondottan örült volna az egyházi iskolák államosításának.⁴⁷² Harsányi György konventi ügyész, titkár a Zsinati Tanács 1948. június 12-i ülésén ismertette a beérkezett válaszokat.⁴⁷³ Az 1089 gyülekezetből 403 adott választ.⁴⁷⁴ A Zsinati Tanács a beérkezett nyilatkozatok alapján megállapította, hogy egyetlen egy sem volt olyan „amely helyeselte volna az iskolák államosítását”; a „... nyilatkozatok többségükben bizalmukat nyilvánították a Zsinati Tanács (iránt)...”, „... akik nem nyilatkoztak, azok nyilvánvalóan nem akarták kétségbe vonni a Zsinat illetékességét”.⁴⁷⁵ A gyülekezetek döntő többsége komolyan és ünnepélyesen válaszolt. Tisztán látták, hogy itt a kormány megmásíthatatlan akaratával állnak szemben és tudatában voltak, hogy a Zsinat élet és halál kérdésében kell, hogy döntsön. Mivel a Zsinati Tanács a körlevélben nem tett fel határozott kérdést az igenre, vagy a nemre az egyházi iskolák államosításával kapcsolatban, ezért határozott választ így nem is várhattak el a presbitériumoktól.⁴⁷⁶

Mégis voltak olyan gyülekezetek, ahol titkos vagy név szerinti szavazással foglaltak állást az egyházi iskolák államosítása ügyében.⁴⁷⁷ Nyilvánvaló volt az akkori presbitériumok és a hatvan évvel későbbi nemzedék számára is, hogy a református egyház minden egyes presbitériuma mennyire ragaszkodott iskoláihoz, négyszáz éves

⁴⁷² A presbitériumok válaszaiból egyetlen egy tért ki részletesen az államtól kapott anyagi támogatásra és jelezte, hogy az ő egyházközségükben az állam eddig nem akadályozta munkáját, sőt segítette: „Az iskolai vallásoktatás és vasárnapi iskolai munka terén a legteljesebb mértékben segítette egyházunkat anyagilag is. A missziói munkát nem gátolta, hanem inkább támogatta.” Ez a gyülekezet is kérte, hogy okmánnyal biztosítsa az állam a szabad vallásgyakorlást és azt is, hogy az egyház állami segítség nélkül tarthasson fenn középfokú iskolákat saját erejéből. Biharugrai Református Egyházközség presbitériumának 1948. június 7-én tartott gyűlésének jegyzőkönyvéből, 78. sz. TtREL Uo.

⁴⁷³ Egy nappal később a Zsinat Ülésén is tárgyalták Harsányi György zsinati tanácsos beadványát a presbitériumoktól kapott válaszok összegzéséről az iskolák államosítása tárgyában.

⁴⁷⁴ A Dunamelléki Református Egyházkerületből 85, a Dunántúli Református Egyházkerületből 128, a Tiszáninneni Református Egyházkerületből 89, a Tiszántúli Református Egyházkerületből 101 egyházközség presbitériuma adott választ az 1948. június 3-i Zsinati Tanács körlevelére. HARSÁNYI György, *Összesített jelentés*, Magyar Presbiter d. n. MREZSL 2. a. f. 356. d.

⁴⁷⁵ A Magyarországi Református Egyház Zsinati Tanács jegyzőkönyve, 3. Budapest, 1948. június 3. MREZSL 1. a. f. KKI 1.

⁴⁷⁶ Az adatok alapján 77 presbitérium a Zsinat bölcsességére bízta a döntést, 13 a békés rendezés mellett foglalt állást. A Zsinat bölcsességére bízta a döntést, és békés megegyezést kíván 78 presbitérium és hozzáteszi, hogy megmásíthatatlan a kormány akaratára. Szintén a Zsinat bölcsességére bízta a döntést, és sehogy sem akar megválni az iskoláktól 8 presbitérium. Az egyházi iskolák államosítását kifejezetten ellenzi, törvénytelennek tartja, illetve olyan kikötései vannak, amelyet a Zsinat nem tud keresztülvinni 27 presbitérium és 195 presbitérium sem kifejezetten pozitív, sem negatív állásfoglalást nem tett a körlevélre. HARSÁNYI György, *Összesített jelentés*, Magyar Presbiter d. n. 3. MREZSL 2. a. f. 356. d.

⁴⁷⁷ A hévízgyörki református egyházközség presbitériumának 1948. június 6-án tartott ülésén készült jegyzőkönyv mutatja: „a presbitérium egyhangú határozattal élesen tiltakozik az ellen, hogy a Zsinat egyházközségünk évszázados erőfeszítéssel szerzett telkeit ... iskolatermeit ... átadja az államnak. A presbitérium kétségbe vonja, hogy a Zsinatnak joga volna a gyülekezetek vagyonának átengedésére. Szatmárcsekén 1948. június 7-én a presbiteri gyűlésen névszerinti szavazással döntöttek az államosítás kérdésében. 13 fő hozzájárult az államosításhoz, 4 fő pedig keményen ragaszkodott az iskolákhoz. TtREL. I. 1. g. 39. d.

múltjához. A presbitériumok felkészülten tudtak hivatkozni azokra a törvényekre, amelyek 1791-től 1948 júniusáig biztosították az MRE-nek, hogy önállóan tartson fenn iskolákat az alsó szinttől egészen a legfelső fokú intézményig. Sok gyülekezet a Zsinat bölcsességére bízta az ügy eldöntését. Tisztában voltak vele, hogy az egyháznak nincs lehetősége valóságos döntést hozni, hiszen az állam már elhatározta az iskolák államosítását. A gyülekezetek fájó szívvel vették tudomásul az állam megmásíthatatlan akaratát, amelyet kénytelenek voltak tudomásul venni, de önként nem mondtak le iskoláikról.⁴⁷⁸ Azok a gyülekezetek, amelyeknek voltak iskolái, tanítói és kántortanítói lakásai, illetve földjei, megpróbálták legalább egy-egy iskolateremhez, lakáshoz, földhöz ragaszkodni, főleg a kántortanító számára. A háború után az iskolafenntartó gyülekezetek nem egy esetben adták át gyülekezeti termeiket, vagy éppen a segédlelkész lakását az iskolának, mert a rossz állapotba került tantermeket nem tudták oktatásra használni. 1948 júniusában a gyülekezetek jelezték, hogy igényt tartanak azokra az épületekre, amelyek eredetileg nem iskolai célt szolgáltak. Az államhatalom ezeket a kéréseket csak ritkán vette figyelembe.

Néhány gyülekezet azt tanácsolta a Zsinatnak, hogy nézze meg a kormány tagjai között vannak-e református emberek, s ha igen, akkor azok az 1947-es egyháztagsági nyilatkozatot megtették-e, s ha igen, akkor kérjék számon rajtuk, hogy vajon miért akarják az iskolák államosítását. Ha olyat találnak a kormányban, aki az iskolák államosítása mellett van és van egyháztagsági nyilatkozata, akkor azt bocsássák el az adott gyülekezetből, mert szégyent hoz nemcsak az egyházra, hanem magára Jézus Krisztusra.⁴⁷⁹ A mai ember számára meglepő ez a helyállás, de bátor és református emberhez méltó. Méltó, hiszen évszázadokon át a reformáció kezdetétől fogva a magyar református ember mindig vállalta a hitéért való kiállást, még akkor is, ha abból hátránya származott. Egyes presbitériumok arra kérték a zsinatot, hogy az egész református egyház tagságát szavazzassák meg, mielőtt a Zsinaton meghoznák a végső döntést.⁴⁸⁰

⁴⁷⁸ Boldvai Református egyházközség presbitériuma, 1948. június 7. TtREL I. 1. q. 39. d.

⁴⁷⁹ A hidasi gyülekezet kérte, hogy nézzék meg a kormány tagjainak egyháztagságát. *A hidasi református lelkipásztor levele az MRE Zsinatának*. Hidas, 1948. június 8. Bognóczy Géza református lelkipásztor. TtREL. Uo.

⁴⁸⁰ A Sárospataki Református Egyházközség presbitériuma szabályos egyházközségi közgyűléstől várta ebben a döntést és kifogásolta, hogy egy átgondolt válaszhoz a Zsinatnak több időt kellett volna adnia a presbitériumoknak. A Sárospataki Református Egyházközség presbitériumának 1948. június 10-én tartott gyűlésének jegyzőkönyve, 1-2. Aláíró: Zalányi Lajos lelkipásztor, Harsányi Gyula főgondnok. TtREL, Uo.

A Pestszentlőrinc Ganz-kertvárosi gyülekezet levele a Zsinathoz, 1948. június 10. Rákosliget-Rákoskeresztúri presbitérium levele a Zsinathoz, 1948. június 10. TtREL. I. 1. q. 39. d.

Országos véleményt kértek, de ezzel elkéstek. Amikor ezek a levelek születtek, akkor már elkészült az egyezmény szövegtervezete. Több gyülekezet említést tett az egyház és az állam közti kapcsolat revíziójának szükségességéről. De nem mindegy, hogy hogyan, hiszen Magyarországon a református egyházban az iskolák a reformáció vívmányát jelentik. A Budapest Kispest-Rózsa téri gyülekezet, élén Ablonczy Dániel lelkipásztorral, úgy látta, hogy az egyház vezetése áruba bocsátja az iskolákat azért, hogy ezzel megvásárolja az állam jóakarátát. Mint tudjuk, ez a feltevés nem volt helytálló, mert a kormány az egyházi iskolák államosítását keresztül vitte volna az állam és egyház közti mindennemű tárgyalás nélkül is.⁴⁸¹ A politikában járatos ókéskeiek az 1947-es választásra hivatkoztak, amikor egyetlen egy párt sem vette programjai közé az iskolák államosítását, tehát az országgyűlés ezért erről nem dönthetne.⁴⁸² Több presbitérium használta válaszában a „szabad egyház szabad államban” kifejezést és bízott benne, hogy a vallásoktatást szabadon végezhetik majd minden iskolában. Egyes presbiterek naivságát mutatja, hogy van olyan levél, amely szerint reggel imádsággal lehet kezdeni az oktatást és imádsággal lehet befejezni.⁴⁸³

Még meg sem történt a törvény elfogadása, amikor Pap Gábor,⁴⁸⁴ a csepeli gyülekezet lelkipásztora egy levélben nyílt vallásüldözésről írt a Zsinati Elnökségnek. Ismertette, hogy milyen kíméletlen zaklatások érik a gyülekezet tagjait. A gyülekezetnek sok munkás tagja van és egyiküket éppen egyháztagsága miatt bocsátották el munkájából. A lelkipásztor az állami iskolákban a hitoktatást teljesen illuzórikusnak tartotta, mivel minden módon igénybe fogják venni az ifjakat, hogy ne legyenek idejük a hittanórákra.⁴⁸⁵ A válaszlevelekből aggódó, iskoláikat, gyülekezeti

Karcagon a lelkipásztor az egész gyülekezetet megszavaztatta. A gyülekezetből összesen öten szavaztak az államosítás mellett, a több száz fős gyülekezet pedig ellene. „Erőszakra mindent el lehet venni, de atyai örökségünket egy tál lencséért el nem adhatjuk.” 1948. május 30-án a gyülekezet határozottan elutasította az államosítás indoklásának okát, hogy a református iskola akadály lenne a demokratikus nevelésnek. Török Vince, Pap Béla, Bihari István, Kiséri Béla, Soós Lajos lelkipásztorok, Karcag, 1948. május 30. levele a püspökhöz. A karcagi presbitérium és a négy egyházrész tanácsának közösen tartott gyűlésén a kecskeméti református presbitérium május 23-i 87. sz. határozatát és állásfoglalását az egyházi iskolák megtartásáért felolvasták. A kecskeméti állásfoglalással a karcagi gyülekezet vezetése és a gyülekezet nagyobb része egyetértett és figyelembe vette a határozathozatalnál. *TtREL Uo.*

Érkezett egy olyan vélemény is a Zsinat Elnökségéhez, amely figyelmeztet, nehogy hátrányos helyzetbe kerüljön a többi felekezettel szemben a református egyház a túlzott engedékenysége miatt. BOGNÓCZKY Géza, Kivonat a Hidas Református Egyházköztség presbitériumának jegyzőkönyvéből, Hidas, 1948. június 8. *TtREL Uo.*

⁴⁸¹ ABLONCZY Dániel levele a Zsinathoz 87/1948. sz. Kispest, 1948. június 11. *TtREL Uo.*

⁴⁸² Az Ókéskei Református Egyházköztség levele a Zsinathoz. Ókéske, 1948. június 6. *TtREL Uo.*

⁴⁸³ A Nyírturai Református Egyházköztség levele a Zsinathoz. Nyírtura, 1948. június 7. *TtREL Uo.*

⁴⁸⁴ PAP Gábor (1907-1980), 1945-től lelkipásztor a Külső-Csepeli Református Egyházköztségben, ahol 1954-ben felfüggesztették, majd 1964-1967 között a Bp. Kispest-Rózsateri gyülekezetben segédlelkész. PAP, *Tíz é.*, i. m. 399.

⁴⁸⁵ PAP Gábor levele a zsinati elnökségnek, Csepel, 1948. június 10. *TtREL Uo.*

életüket, jövődjüket féltő presbitériumok, lelkipásztorok képe bontakozik ki. A megmaradt lehetőségeket a gyülekezetek többsége úgy látta, hogy Isten még megengedte a belmissziói munkát, az istentiszteletek megtartását, a vallásoktatást, az egyház, ha visszaszorítva is, de szolgálhat, végezheti munkáját. A gyülekezetek az egyház részére tisztességes kárpótlást kértek. Az ősi kollégiumokat fenntartó gyülekezetek küzdöttek a kollégiumuk minden iskolájáért.⁴⁸⁶

A kultúrharc folyamatát és az iskolák elvételét a gyülekezetek tudomásul vették, de harcoltak és keresték a formát, hogy hogyan maradhatnak az ifjúság közelében, a jövődjő nemzedék nevelésében. A reformátusok kérték az államtól a gyermekek és a felnőttek vallásszabadságának biztosítását, az egyházi egyesületek fennmaradását, a perselypénzek és a megmaradt ingatlanok szabad felhasználását, az örökösödés elfogadását, a hitoktatók kinevezését, és hogy az állam ne engedje a zaklatásokat.⁴⁸⁷

Merész, de az egyház számára járható útnak ígérkezett, amit a sárospatakiak javasoltak. Ők bérbe adták volna az egyházi iskola épületeit az államnak, amíg az az állami iskolát fel nem építi. A sárospatakiak ragaszkodtak iskoláik épületeihez, mert azokat nemcsak oktatásra, de gyülekezeti és más missziós alkalmakra is használták.⁴⁸⁸

A Kecskeméti Református Egyházközség presbitériuma 1948. május 23-án tartott presbitéri gyűlésén hitvallási tételekkel és egyházi, állami törvényekkel alátámasztva állt ki az egyházi iskolák megtartása mellett. A presbitérium a tanácskozásuk jegyzőkönyvét elküldte a négy egyházkerület püspökének, az Egyetemes Konvent elnökségének valamint a református középiskolák igazgatóinak és fenntartóinak.⁴⁸⁹ A gyülekezet június 9-i presbitéri gyűlésén javasolta a Zsinat Elnökségének, hogy az összes érintett keresztyén egyház egyidőben tárgyaljon az „állammal” és ott vitassák meg, hogy mi legyen az egyházi iskolákkal. Amennyiben nem lesz ilyen közös megegyezés, akkor ez a református egyházra és az államra nézve is visszás helyzetet

⁴⁸⁶ Országos törvény biztosította eddig a református egyház számára az iskolaállítást: 1790-91 XXVI. tc. 1878. V. tc., 190-192. §., 1895. év XLIII. tc. 1-4. §. 26., 27., 29. §.

A Debreceni Református Egyházközség presbitériuma június 8-án tartott ülést Urai Sándor lelkipásztor vezetésével és olyan határozatot hozott, amelyben továbbra is ragaszkodott az iskolafenntartáshoz önerejéből, és református tankönyvek használatához. A presbitérium kérte, hogy az egyházi iskolákban megszerzett végbizonyítványokat a továbbtanulásnál ne érje semmilyen hátratétele. Az egyházi iskolák kapjanak államsegélyt, mint eddig. *TtREL, Uo.*

⁴⁸⁷ Dr. GYÖKÖSSY Endre levele a Zsinathoz tartalmazza a felsoroltakat. Budapest, Újpest, Újváros 1948. június 11. *TtREL, Uo.*

⁴⁸⁸ Sárospataki Református Egyházközség presbitériuma 1948. június 10-én tartott gyűlésének jegyzőkönyve a Zsinat elnökségéhez. 2. Aláíró: Darányi Lajos lelkipásztor, Harsányi Gyula főgondnok. *TtREL, Uo.* 39. d.

⁴⁸⁹ Kecskeméti Református Egyházközség presbitériumának jegyzőkönyve az 1948. május 23-i ülésről. Lejegyeztetett Kecskemét, 1948. május hó 24. jegyzőkönyvvezető: Ulakcsai Antal. *TtREL, I. 1. q 39.* doboz 1-3. o. Ezután a levél után küldi ki a Zsinati Tanács június 3-án a körlevelet a gyülekezetekhez.

teremthet, aminek később nem lehet tudni, milyen hatásai lesznek. A kecskeméti megglátása észszerű volt. Az egyházi iskolák elvesztésével valóban a gyülekezetek, a magyar nemzet „veteményeskertjei” lettek oda. A Habsburg elnyomás, az ellenreformáció idején sem szenvedett a református egyház olyan súlyos kárt, veszteséget az iskolái tekintetében, mint a népi demokrácia idején 1948-ban.⁴⁹⁰

5./ A megállapodás végleges szövege

Ortutay értesült a Zsinati Tanács munkájáról, és június 5-én levelet küldött Révész Imrének, melyben június 8-ára, 1 órára hivatalába, értekezletre hívta az illetékes egyházi vezetőket és a kormánybizottságot.⁴⁹¹ Június 8-án a Közös Bizottság megalkotta az állam és az egyház közti megegyezés tervezetének szövegét.⁴⁹² Az egyháziak elérték, hogy az államosított iskolák tantermekei az órák után az iskolai hatósággal való megegyezés szerint istentiszteletekre, vasárnapi iskolára, bibliaórákra, énekkari vagy más egyéb összejövetelekre díjmentesen használhassák. Ez a kérés a későbbiekben az Egyezmény szövegében is szerepelt. A személyi államsegély folyósításánál az egyház fölvetette, hogy annak mértékét igzítsák az áttelepített lelkipásztorokkal megnövekedett református lelkipásztorok számához. A jegyzőkönyv szerint a bizottság elfogadta, hogy később a szükségleteknél erről beszélni fognak. Az állam tervezte a rendkívüli kiadásokra szolgáló segély folyósítását az előző megbeszélésekhez hasonlóan, nemcsak felújításra, templomok, gyülekezeti házak esetében, hanem lelkészi lakások építésére is. Az egyházi küldöttség javaslatot tett, hogy az iskolák államosításánál az átveendő iskolával szerves összefüggésben lévő internátusoknál esetenként tárgyalják meg, hogy az adott internátust államosítják-e vagy sem. Az egyezmény szövegében ilyen pontosítás nem történt, csak annyi került be, hogy az iskolákat a velük szervesen összefüggő internátusokkal együtt államosítják. Korábban, a május 22-ei bizottsági ülésen kitértek a kántortanítók természetbeni javadalmára, hogy a kántortanítók kapjanak tíz hold kataszteri földet, s ahol nincs külön elkülönített föld az adott egyházközségnél a kántortanító javadalmazására, ott erről az állam gondoskodik. Ez most csak javaslat maradt, nem került be az Egyezmény június 5-én kelt végleges szövegébe. Az egyház kérte azt is, hogy tíz évig ne helyezték át a pedagógusokat abból az iskolából, ahol az Egyezmény megkötésekor munkájukat végezték. Az

⁴⁹⁰ A Zsinati Tanács tájékoztató körlevele. Budapest, 1948. június 3. 1-7. *Uo.*

⁴⁹¹ 2784/1948. MOL XIX-I-1-v. 19. d.

⁴⁹² TIREL 1. 27. b. 84. 1-16. MREZSL 2. a. f. 358.

Egyezményben erre sem tértek ki. Az egyház biztosítani szeretne volna pedagógusai jövőjét, de a kormánybizottság erre nem tett semmilyen ígéretet, s nem is vette figyelembe az Egyezmény megkötésekor. Az egyház – mint láttuk – már a májusi megbeszélésen határozottan ragaszkodott azokhoz az iskoláihoz, amelyeket külföldi szervezetek, alapítványok hoztak létre. Az egyház ezekkel kapcsolatosan annyiban engedett, hogy ezeket az iskolákat átszervezi bel- és külmissziói iskolákká. De ez is csak tervezet maradt (pl. a Julianna Református Általános Iskolát államosították.) A református egyház küldöttsége igényelte mind a májusi, mind a júniusi bizottsági ülésen, hogy a meghagyandó négy kollégium mellett legalább két leány tagozat is működhessen. A kormánybizottság csak egyet engedélyezett, mivel a kormánytól nem volt meghatalmazása többre. Ezek után az egyházi főhatóságra bízta, hogy döntse el, hol akar leányközépiskolát fenntartani.⁴⁹³ A június 8-i tárgyaláson a függő kérdések megoldását egy megalakítandó közös Vegyes Bizottságra bízta. Az egyházi vezetők tudomásul vették a Magyar Köztársaság kormányának megmásíthatatlan elhatározását, hogy az iskolákat törvényes úton államosítani fogják. Az egyház szeretne volna, ha az állam elismeri az egyháznak az 1791. évi XXVI., és az 1868. évi XXXVIII. törvénycikkekben biztosított iskolafenntartói jogát. Ortutay Gyula elutasította az egyházi bizottságnak ezt a kérését. A kormány ugyan tudomásul vette az egyház iskolaállítási jogát, de erről nem kívánt nyilatkozni. Alexits államtitkár azzal támasztotta alá Ortutay miniszter válaszát, hogy az egyháznak az 1868-as XXXVIII. tv.c.-ben adott iskolaállítási jogát az állam nem szünteti meg, csak állami engedélyhez köti. Darvas József miniszter ugyancsak az állami elhatározás mellett érvelt azzal, hogy kijelentette: sehol sincs az Egyezmény tervezetében, hogy az egyház mondjon le az iskolaállítási jogáról. Mindezek után mit tehetett volna az egyházi küldöttség? Darvas megnyilatkozása is a mellébeszélésnek, a dolgok tudatos félreértelmezésének, vagy meg nem értésének eklatáns példája volt.⁴⁹⁴

Pártvonalon is tovább folytak az előkészületek. Rákosi június 10-én az MKP PB ülésén előrehozta az iskolák államosításának ügyét, és június 16-án kívánta megszavaztatni. Addig a Gazdasági Főtanácsnak el kellett készítenie az államosítással kapcsolatos pénzügyi tervezetet úgy, hogy le kell vonni az egyházi segélyekből a megszüntetett iskolák működésére adott támogatást. A Szabad Népnek fokoznia kellett

⁴⁹³ ad 318/1948. zs. sz. az 1948. május 22-i tárgyaláson megállapított szöveg kiegészítve az 1948. június 8-i kormánybizottsági tárgyaláson megbeszélte változtatásokkal 1-9. MREZSL 2. a. f. 358.

⁴⁹⁴ A Zsinati Tanács jelentése, 1948. június 8. 10.

a támadást Barankovics pártja és a párt képviselői ellen, hogy megkérdőjelezzék mentelmi vagy összeférhetetlenségi jogukat és ezen az úton kiiktassák őket az országgyűlési szavazásból.⁴⁹⁵

A Zsinat 1948. június 14-én és 15-én ülésezett ismét. Az ülésen Pap Béla előterjesztéséhez – melyet a betervező a Zsinati Tanács június 3-i ülésén egyszer már ismertetett – Kardos János ügyvéd és Kováts J. István⁴⁹⁶ teológiai tanár, rendes zsinati tagok is csatlakoztak, mert a Zsinati Tanács április 30-i deklarációját jogsértőnek tartották, mivel véleményük szerint a Tanács ezzel túllépte törvényes hatáskörét. Kiss Roland hiányolta a deklarációból az egyház szociális programját és ennek elkészítését kérte. A Zsinat ezt határozatában elfogadta.⁴⁹⁷

A Zsinaton megtárgyalták a június 8-i **Egyezmény-tervezet**et és Gönczy Béla résztvevői lelkipásztor, esperes határozati javaslatát, mely szerint az MRE-nek szentírásbeli és törvényes jogi alapon iskolafenntartói és iskolaállítási joga van, melytől az egyházat csak erőhatalommal és egyoldalúan lehet megfosztani. Gönczy Béla az idevonatkozó törvényekkel alátámasztotta állítását. Kovács J. István támogatta Gönczy Bélát javaslatát és indítványozta, hogy az egyezménytervezet 7. pontjához illesszék be: „az egyház rendületlenül ragaszkodik iskolafenntartói és iskolaállítási jogához”. Benkő István is ehhez a ponthoz javasolt betoldást. A Zsinat azon tagjai, akik a Közös Bizottság ülésein nem vettek részt, félelmet nem ismerve nem akartak iskoláikról lemondani. Őket a kormány megmásíthatatlan döntése hidegen hagyta. Ekkor az elnökség felfüggesztette az ülést.⁴⁹⁸

A délutáni ülésen Gönczy Béla felszólalását a Zsinat nem tudta döntésre vinni, majd megszakította az **Egyezmény-tervezet** tárgyalását a 6. pontnál és elrendelte a szavazást az egyház és az állam közti viszony rendezéséről.⁴⁹⁹ A Zsinat elnöke zárt ülést rendelt el és ezen Bereczky Albert zsinati tag beszámolt, hogy Kiss Rolanddal és Victor Jánossal felkeresték a délután folyamán Rákosi Mátyás miniszterelnök-helyettest és közölték vele, hogy a Zsinat akkor tudja egyöntetűen elfogadni az Egyezmény-tervezetet, ha a meghagyandó kollégiumok általános iskoláikkal együtt

⁴⁹⁵ PSZL 274/3. 150. ö. e. 1948. június 10. 1.

⁴⁹⁶ KOVÁTS J. István (1880-1965) 1914-1945-ig a Budapesti Református Teológián tanít, számos egyházi tisztséget tölt be és 1948-ban tagja a Zsinatnak. Kálvin kutatással is – Kálvin és Servet kapcsolata – foglalkozott. PAP, Tíz év, i. m. 395.

⁴⁹⁷ Az MRE zsinati jegyzőkönyve, Budapest, 1948. június 14-15. 8-9. MREZSL 1.a f. KKI 1.

⁴⁹⁸ 1948. június 14. 13 óra 45 perckor 16 óráig felfüggesztették a Zsinat ülését. Az MRE Zsinata, Budapest, 1948. június 14-15. jegyzőkönyve, 415. p. 10-12. MREZSL 1. f. KKI 1.

⁴⁹⁹ 16 óra 18 perckor felfüggesztették a Zsinat ülését. Az MRE Zsinata, Budapest, 1948. június 14-15. jegyzőkönyve, 423-424. p. 2-3. *Uo.*

működhetnek.⁵⁰⁰ Rákosi Mátyás konkrét választ nem adott, de megígérte, hogy a Minisztertanácson a Zsinatnak ezt a kérését képviselni fogja. Ezek csupán szavak voltak, mert mind a május 22-i, mind a június 8-i ülésen, amikor az egyház képviselői kérték az általános iskolák meghagyását, Ortutay Gyula határozottan amellett foglalt állást, hogy a diákok 14 éves kor alatt csak állami oktatásban részesülhetnek. Bereczky Albert beszámolója után nyilvánossá tették a **zsinati ülést** és elrendelték a szavazást, melynek eredménye: a 63. számú zsinati irományt, az Egyezmény-tervezetét 77 igen szavazattal 14 ellenében általánosságban elfogadták.⁵⁰¹

A zsinati iromány részletes tárgyalása a szavazás után következett. Az első hat pontot a Zsinat tudomásul vette, és változatlanul elfogadta. A 7. pontnál az iskolák államosításánál több javaslat érkezett. Kovács Bálint kérte, hogy jelezzék a jegyzőkönyvben, hogy a Zsinat nem tudott kellő alapossággal foglalkozni az iskolák ügyével. Ismét többen ragaszkodtak az egyház iskolafenntartói jogához, így Muraközy Gyula,⁵⁰² Papp Ferenc, Karácsony Sándor.⁵⁰³ A Zsinat 45 igen szavazattal 29 nem ellenében elfogadta Kovács J. István és Pataki Tibor javaslatát, mely szerint „hangsúlyozza a zsinat, hogy ez a határozata, valamint az iskolafenntartó egyházi testületeknek az előbbieken kért megtartása nem jelent lemondást iskolafenntartó jogunkról. Zsinatunk ünnepélyesen kinyilvánítja, hogy egyházunknak állami alaptörvényekben is biztosított iskolafenntartói és iskolaállítási jogához rendületlenül ragaszkodik.”⁵⁰⁴ A tervezet 8. és 9. pontját a Zsinat változatlanul elfogadta. A Zsinat több tagja hálával emlékezett meg a református egyház gyülekezeteiről, amelyek iskolákat tartottak fenn.

A zsinat június 15-i ülésnapján a tervezet 7. pontját újra tárgyalták, és a négy kollégium mellett a debreceni Dóczyt és a budapesti Baár-Madast szándékoztak megtartani. A Zsinat a megállapított szöveget harmadik olvasatban egyhangulag elfogadta. Megemlékezett a református iskolák pedagógusairól, azokról, akik hűséggel végezték szolgálatukat, megtartották esküjüket, s egészen a Zsinat üléséig állhatatosan végezték munkájukat. A Zsinat az egyházi iskolák minden pedagógusának testvéri

⁵⁰⁰Uo. 427. p. 3.

⁵⁰¹Uo. 429. p. 4.

⁵⁰²MURAKÖZY Gyula (1892-1969) író, műfordító, református lelképásztor Kecskeméten, majd 1932-től Budapest-Kálvin téren. Ravasz László 1948-ban felveti az ő nevét is, mint leendő püspökét. Számos közegyházi (Konvent) tisztséget töltött be. 1955-ben nyugdíjazták, majd 1957-ben – rövid ideig – a Konvent vezetője. 397.

⁵⁰³Uo. 436. p. 12.

⁵⁰⁴Uo. 436. p. 13.

köszönetét és hálás elismerését fejezte ki.⁵⁰⁵ A zsinati ülés intézkedett arról, hogy a Magyar Presbiter című lapban a presbiterek tájékoztatást kapjanak az ülésről és az Egyezmény-tervezetről és ezen belül az iskolák államosításával kapcsolatos döntésről.

6./ A törvény a parlament előtt

Az országgyűlés 72. ülészakán, 1948. június 15-én nyújtotta be Ortutay Gyula VKM miniszter a nem állami iskolák fenntartásának az állam által való átvétele, az azokkal összefüggő vagyontárgyak állami tulajdonba vétele és személyzetüknek állami szolgálatba való átvétele tárgyában készült törvényjavaslatot.⁵⁰⁶ A javaslat 1. §-a a törvény hatályba lépésekor az összes nem állami iskolát – kivéve a kizárólag egyházi célokat szolgáló tanintézeteket (hittudományi főiskola, diakónus-és diakonisszaképző) – az állam veszi át. Ez érinti az épületeket, azok berendezéseit, felszereléseit és az iskola fenntartását szolgáló tanítói földet, lakást. A kormány a VKM miniszterének előterjesztése alapján minisztertanácsi határozattal kivételt tehet a törvény alól.⁵⁰⁷ Az országgyűlés Közoktatásügyi Bizottsága sürgősséggel javasolta a törvény elfogadását,⁵⁰⁸ melyet az országgyűlés 73. ülésén, 1948. június 16-án, szerdán Nagy Imre és Molnár Imre elnöklete alatt tárgyalta és ugyanazon az ülésen el is fogadott. Bognár József az FKGP képviselője volt a törvénytervezet előadója. Felszólalásában a magyar közoktatást, közművelődést az 1945 utáni idők politikai, gazdasági és társadalmi élete területén történt egyéb változásokhoz, reformokhoz képest elmaradott helyzetben látta. Azt gondolta, hogy az iskolák államosításának törvényével az elmúlt esztendő mulasztásait helyrehozhatják, és a köznevelés elindul a „demokratikus” úton. Hivatkozott a római katolikus, a református vagy az evangélikus iskolák oktatására, nevelésére és arra, hogy egy-egy felekezet milyen történelemszemléletet adott diákjainak. Kitért arra, hogy az állami oktatásban egységes szellemben fogják nevelni a diákokat.⁵⁰⁹

Az ellenzék nevében Barankovics István⁵¹⁰ demokratapárti képviselő szólalt föl. Elmondta, hogy a koalíciós pártok már elhatározták az iskolák államosítását, és ő

⁵⁰⁵ *Uo.* 455. p. 13-14.

⁵⁰⁶ Országgyűlési Napló 136. szám (a továbbiakban: OGYN) www.ogyk.hu, 2010. január 4. 440.

⁵⁰⁷ 129.sz. törvényjavaslat 1.3.§. i.m. 296.

⁵⁰⁸ Aláírók: Andics Erzsébet helyettes elnök, Bognár József előadó Bp., 1948. június 15. OGYN *Uo.* 380.

⁵⁰⁹ BOGNÁR József FKGP előadó, 1948. június 16. OGYN 448-464.

⁵¹⁰ BARANKOVICS István (1906-1974), jogász, politikus .A Kereszténydemokrata Néppártnak 1945-től a főtítkára volt, mely 1945. áprilistól a Demokrata Néppárt (DNP) nevet vette fel. Elismerete a köztársasági államformát és figyelembe véve a kialakult helyzetet fontosnak tartotta a kapcsolatok ápolását a Szovjetunióval. Felfogása miatt élesen szembekerült Mindszenty József esztergomi érsekkel és

semmit sem tud tenni ennek a megváltoztatásáért. Mégis politikai és lelkiismereti okok miatt szólnia kell. Politikai oknak tartotta, hogy pártja a választások során az egyház általános iskolaállítási jogát védte, és ő most is ezt képviseli. Lelkiismereti és erkölcsi parancs volt számára, hogy mindent megtegyen, hogy az egyházaknak erről a jogukról ne kelljen lemondaniuk. Barankovics röviden ismertette az egyház oktatói munkáját, mely egyházi oktatás a magyar népet európai kultúrnemzetté tette. Barankovics nem helyeselte, hogy az egyházi iskolák megszüntetésével az állam iskolamonopóliumot szerez, s álláspontja támasztásképpen azt felhozta, hogy mennyire fontos a gyermekek és a serdülők nevelése a társadalom számára. Ortutay Gyula közbeszólt: „Ezért vesszük át az iskolákat!”.⁵¹¹ Barankovics az ifjúság nevelését összetett kérdésnek nevezte. Az iskolai nevelés az ifjúság egész személyiséget, így a fizikai, a szellemi és erkölcsi készségeit fejleszti, formálja. Nazianzi Gergelyt hozta példaként, aki „A művészetek művészetének és a tudományok tudományának” nevezte a nevelést.⁵¹² Barankovics kijelentette, hogy a hittanoktatás nem elegendő ahhoz, hogy valóságos keresztyén nevelésben részesítsék a diákokat. Hitvallásos iskolákat és hitvallásos nevelőintézeteket kért, követelt. Azt is hozzátette: nyilvánvaló, hogy az államosítással az egyházakat ki akarják rekeszteni a nevelésből. Amire a kommunista oldalról jött a bekiáltás, hogy „ez igaz”.⁵¹³ Barankovics István feltételezte, hogy a hitvallásos nevelő intézeteket is államosítani fogja a kormány, s ezzel az egyház mindennemű befolyását a közoktatásra, a nevelésre megakadályozza. Felszólalását többször szakították meg bekiabálásokkal, s nem egyszer emlegették Pócsperit, mint a fekete reakció gyilkos tettét.⁵¹⁴ Pócsperiben egy tömeggyűlésen egy ügyetlen rendőr a saját fegyverével meglötte magát és meghalt. A kommunisták szerint azonban a szentmisén fellázított tömeg végzett vele s ezen a címen két személyt: a miséző papot és a helyettes jegyzőt statáriális eljárással elítélték és a helyettes jegyzőt ki is végezték.⁵¹⁵

A parlamenti vitában felszólalt Katona Jenő kigazdapárti képviselő, aki kiállt a

a támogatását élvező pártelnökkel. 1945 nyarára a párt két részre szakadt. Az 1947-es országgyűlési választásokból a visszaélések ellenére a DNP - az FKGP szétverése után a polgári erők bázisává vált. 1949. januárban, miután pártja megtagadta a hamis vádak alapján letartóztatott Mindszenty bíboros elítélését, már nem vett részt a törvényhozás munkájában. Politikai nyomás hatására február 2-án nyilatkozatban bejelentette a párt megszűnését és elmenekült az országból. barankovics.uw.hu, 2010. 02. 10.

⁵¹¹ 1948. június 16. az országgyűlés 73. ülése, OGYN, 465. *Uo.*

⁵¹² 1948. június 16. OGYN. 466. *Uo.*

⁵¹³ 1948. június 16. OGYN. 469. *Uo.*

⁵¹⁴ KNAUSZ, *Történelem és oktatás, Uo.* 54-57.

⁵¹⁵ BARANKOVICS István a kisebbségi vélemény előadója, az országgyűlés 73. ülése 1948. június 16. i. m. 464-481. *Uo.*

magyar demokrácia jövőjéért, s a jól ismert „Akié a föld, azé a vallás!”-kifejezést idézte. Bár nem akart az egyház ellensége lenni, de kifejtette, hogy mind a politikai, mind a gazdasági, szellemi hatalmat a magyar nép kezébe kell letenni. A képviselő elvileg nem tette lehetetlenné az egyházak iskolaállítási jogát, melyhez a kormány előzetes engedélye kell. Mónus Illés bekiabálással reagált, hogy az egyház csak akkor állíthat iskolát, ha meglesz a garancia, hogy nem a reakciót fogja szolgálni az iskolai képzéssel.⁵¹⁶

Parragi György, a Független Magyar Demokrata Párt nevében az iskolakérdésnél a lelkiismereti- és a tanszabadság érvényesítésének megtartását tartotta kívánatosnak, és ezért kell elismernie az államnak az egyházak iskolafenntartó jogát.⁵¹⁷

Bóka László az MDP nevében Takács Gábor pócspetri rendőr halálát említette érvként az egyház és iskolái ellen. Az MDP üdvözi a törvényjavaslatot, mert ezzel kiütheti „a reakció kezéből az egyik legerősebb fegyverét” a vallásszabadság biztosítása mellett.⁵¹⁸ Beszédében nem bizonyított állítással támadta Slachta Margitot.⁵¹⁹

Slachta Margit⁵²⁰ a Keresztény Női Tábor nevében szólalt fel a parlamentben. Az országgyűlést nemzetgyűlésként köszöntötte, amire a kormánypártiak azonnal hangos szóval tiltakoztak. Egész beszédét zaj, morajlás, bekiabálás követte. A képviselő kifogásolta az iskolák államosításának sürgősségét, kereste, kérdezte annak okát. Válaszként ő is Pócspetrit kapta. Az iskolák államosítása ellen 2005 tiltakozó levelet említett meg, amelyből egyetlen egyet sem engedtek meg, hogy felolvasson, sőt őt magát a kormánypártiak a parlament szégyenének tartották.⁵²¹ Slachta Margit az elnök, Nagy Imre védelmét kérte, de védelmet nem kapott. Határozati javaslatot terjesztett írásban az országgyűlés elé az iskolák államosításával kapcsolatos törvényjavaslatához,

⁵¹⁶ i.m. *Uo.* 488.

⁵¹⁷ i.m. *Uo.* 494.

⁵¹⁸ i.m. *Uo.* 496.

⁵¹⁹ Bóka képviselő Slachta Margitnak egy hozzá juttatott leveléből idézett: „...de ha meg is marad a hittanóra, - írja a képviselő – mit használ az, ha órán kívül más a gyakorlat? Így van népi kollégium, ahol a köszöntés ez: Nincs Isten! És a felelet ez: Nem is volt soha!” (Kossa István: Hallatlan!)... Egy hang a Parasztpárton: Méregkeverő!...Marosán György: Sarlatán levél!...Szabó Piroska: És meddig tűrjük? i.m. *Uo.* 499.

⁵²⁰ SLACHTA /Schlachta/ Margit, (Kassa, 1884 – Buffalo, N. Y. USA, 1974), szerzetes, tanítónő, politikus, első magyar női országgyűlési képviselő. 1918-ban szervezte meg a Keresztény Női Tábor, 1948. június 16-án az egyházi iskolák államosításának parlamenti tárgyalásakor viselkedése miatt a mentelmi bizottság kétszer hat hónapra kitiltotta a Parlamentből, s ő 1949-ben elhagyta az országot. <http://lexikon.katolikus.hu/S/Schlachta.html> . 2010. 03.08.

⁵²¹ *Uo.* 515.

azonban az elnök, jogánál fogva megtagadta a javaslat felolvasását, mert az – szerinte – a demokráciát és az ország szuverenitását sértette.⁵²²

Az országgyűlés június 16-i ülésének hangulata, légköre olyan ellenséges volt, hogy Slachta Margit beszéde közben annyi bekiabálás hangzott el, hogy tíz percig nem folytathatta felszólalását. Néhány a közbeszólásokból: „Szakítsa meg az országgyűlés a javaslat tárgyalását...” „Elég volt a gyalázkodásból!”... „Üljön le!”... Marosán György: „Szégyellje magát!...De azok is szégyelljék magukat, akik magára bízták ezt a feladatot!”⁵²³ Az idézetek jól mutatják, hogy az ellenzék szónokait közbeszólásokkal lehurrogták, főleg Marosán György, Révai József és Ortutay Gyula. Jó fegyver volt Pócsperit folyton emlegetni az ülésen, melyet összekapcsoltak a reakció munkájával. Pócspertri félreértelmezése az MDP stratégiájának része volt.

Erdei Ferenc parasztpárti képviselő „majd később református egyházkerületi főgondnok” ismertette, hogy a törvényjavaslat beterjesztése előtt a római katolikus egyház kivételével a tárgyalások minden egyházzal befejeződtek. „Őszinte örömmel” jelentette be, hogy az MRE Zsinata „egyhangú határozattal” elfogadta a kormány és a református egyház között kötött megállapodást. Erdei Ferenc valótlanul állította, hogy a Zsinat egyhangulag szavazott az iskolák államosítása mellett.⁵²⁴ Az evangélikus egyház legfelsőbb testülete is állást foglalt az iskolák államosítása mellett, melyre a végső szót az egyház zsinata mondja ki. „Ugyanígy megállapodtunk az összes többi kisebb egyházzal is.”⁵²⁵ A radikálisoktól Szekeres János felszólalásában támogatta a javaslatot.

Ortutay Gyula felszólalásában nagyon röviden magyarázta a törvényjavaslat sürgősségét. Úgy érezte, nem kell különösebben indokolnia, hiszen olyan légkörben él az ország, amelyben érezhető a demokráciaellenesség, amit legjobban – már megint! - a pócspertri ügy bizonyít. Barankovics Istvánnak válaszul a hittantanítást, mint a magyar demokrácia által az egyháznak nyújtott kiemelkedő támogatást említette. Igyekezett negatív példákat felhozni az egyházi neveléssel szemben és ezzel bizonyítani, hogy nincs szükség rá, mert az káros és bűnözővé neveli az ifjúságot.⁵²⁶ A törvényjavaslat szavazása előtt az elnök, Nagy Imre javasolta, hogy Slachta Margit határozati javaslatát, mind az írott szöveget, mind a gyorsíró által előszóban elmondott szöveget az országgyűlés töröltesse, és hagyja ki a naplóból. Az országgyűlés ezt elfogadta.

⁵²² Uo. 527-528.

⁵²³ Uo. 515-516.

⁵²⁴ A Zsinaton 77-en szavaztak igennel, míg 14-en nemmel az egyházi iskolák államosítása ügyében.

⁵²⁵ Uo. 530.

⁵²⁶ Uo. 535-536.

A névszerinti szavazás eredménye 230 igen és 63 nem szavazat lett. A kormánypárti képviselők felállva tapsolták meg az eredményt, és elénekelték a Himnuszt. Slachta Margit nem állt föl és nem énekelte a Himnuszt, mert a június 16-i parlamenti ülés szégyenteljes vitái és a törvényhozás után nem lehetett a Himnusz éneklésével, az „Isten áldd meg a magyart” óhajjal a napot bezárni. Az országgyűlés Slachta Margitot ezért a magatartásáért a mentelmi bizottság elé utasította.⁵²⁷

Az iskolák államosítása előtti tárgyalásokon Ortutay-ék ígéreteikkel próbálták szelíden elaltatni az egyházi vezetőket. Az igazi szándék, a törvény lényege és a tárgyalása mögött lévő indulat egyértelműen került napvilágra a parlamentben. A kormánypártiak nem játszották tovább a békés, megértő, segítő szerepet. A felszólalásokat az iskolák államosítása törvényjavaslata tárgyalásakor éles, hangos beszólások zavarták meg. A kormánypárti képviselők nyugodtan és bátran tehetők mindezt, hiszen mögöttük állt a szovjet hadsereg, nem kellett semmitől félniük, semmitől sem kellett tartaniuk. A nép haragja, a nép véleménye nem érdekelte őket, hiszen már az iskolák államosítása előtt is folyamatban volt a magyar nemzet átnevelése, amit az iskolák államosításával, a tanárképzők elvételével csak még gyorsabbá tettek.

VIII. Befejezés

1./ A törvény elfogadása utáni diadal: az Ortutay-beszédek

Ortutay Gyula a törvény megszavazása, az elért győzelem után megkönnyebbülten „tette közhírré” és magyarázta különböző fórumokon a kormányzat – és saját maga – sikerét. Egy nappal, június 17-én az államosítást kimondó törvény elfogadása után a Pedagógus Nagygyűlésen örömmel számolt be arról, hogy végre a magyar iskola a Magyar Köztársaságé, a magyar népé.

Hangzatos szavak voltak ezek, mert az államosításig is a magyar iskola a magyar emberé volt, azé a magyar emberé, aki alkotta és alkotja a Magyar Köztársaságot. A miniszter a parlamentnek június 16-i ülését a ⁵²⁸ magyar történelem egyik legjelentősebb napjának tartotta. A nagygyűlésen Ortutay Rákosit idézte „tegnap az egyik legnagyobb fordulat történt”.

⁵²⁷ Uo. 558-559.

⁵²⁸ ORTUTAY, *Művelődés*, i. m. 257.

Az utókor jól látja, hogy a fordulat évében sok mindenben történt fordulat. A fordulat éve fordulatokat hozott, s valóban a legfontosabb, legnagyobb, legjelentősebb fordulatot az oktatásban hozta.

A Pedagógus Nagygyűlésen a köszönetek sorában Ortutay első helyre tette Rákosit, majd a pártokat, és harmadsorban mondott köszönetet Béki Ernőnek⁵²⁹ és az MPSZSZ propaganda munkájának, amely tudatosította a pedagógusokkal az államosítás szükségességét és hasznát. Az utókor számára fellelhetők azok az iratok, amelyek a pedagógus szakszervezetnek ezt a tevékenységét bemutatják.⁵³⁰ Negyedszerre a felekezeti tanítóságnak öntudatos és egységes kiállását köszönte meg Ortutay.⁵³¹ A kutatások során kiderült, hogy az alsóbb fokú iskoláknál a tanítóságot könnyebben lehetett a kommunista párt oldalára, a „demokrácia” oldalára átállítani, mint a tanárokat. Egyrészt olyan dolgokkal kecsegtették őket, amelyek biztosították jobb jövedelmüket, másrészt a tanítóság nem mindenütt kötődött szorosán az adott felekezethez, amelynek tanítója volt. A református egyház vezetése ezt sérelmezte az 1940-es években is és szóvá tette azokon a fórumokon, amelyeken erre módja volt. Ezért nem lehet csodálkozni azon, amikor 1948-ban a Református Tanítók Egyesülete tagja kívánt lenni a Magyar Pedagógusok Szabad Szakszervezetének, melyet a Zsinat nem engedélyezett az EKO Elnökségének javaslatára.

A miniszter a nagygyűlésen újra szóvá tette a pedagógus státusz rendezését. A jövőre irányította a pedagógusok figyelmét ígéreteivel: új tanítói lakások, otthonok, modern iskolaépületek, amelyeket majd az 5 éves tervben fognak megvalósítani Gerő Ernő segítségével.

Tudatosítani akarta, hogy az iskolák államosítása nélkül nem lehetne komoly és az általa kitűzött eredményeket elérni az oktatásban. A pedagógusok többsége nem gondolt arra, hogy valóban van-e valamilyen ok-okozati összefüggés az államosítás, az egyházi iskolák megszüntetése és az ő illetve az iskolák helyzetének jobbrafordulása között. Jó volt hallaniuk az ígéreteket. A miniszter folytatta az egyháziak lejáratását a pedagógusok előtt és kritizálta a lelkipásztorokat, egyenesen támadta mentalitásukat.⁵³²

⁵²⁹ ORTUTAY, *Művelődés*, i. m. 257.

⁵³⁰ PSZL, MPSZSZ iratanyaga 274. f. 43. ö. e.

⁵³¹ Kiemelt helyre tette a gyűlésen, hogy a pedagógusok felkeresték őt a parlamentben, de, hogy melyik felekezeti tanítói, melyik iskolából, és hányan jöttek fel megköszönni az ő és a kormány munkáját, nem tudjuk. Lehet, hogy néhány emberről volt szó. i. m. *Uo.*

⁵³² A miniszter cinikusan szólt az előző napi parlamenti ülésről, ahol Bóka László barátja előadta, hogy az egyházi iskolákban a tanító csak a lelkipásztor után mehetett és annak kabátját illetve kalapját kezében vitte. PSZL. MPSZSZ. Iratanyaga, 274. f. 43. ö. e.

Az egyházi iskolák pedagógusait és a lelkipásztorokat biztosította, hogy ő és a kormány gondoskodni fognak gyermekeikről. Arról egy szó nem esett, hogy azt miképp teszik meg.

A pedagógus nagygyűlést ezekkel a szavakkal zárta Ortutay: **„A magyar demokrácia hatalmas fegyvert nyert meg a magyar haza számára”**.⁵³³

1948 nyarán a budapesti Pedagógus Világkongresszus résztvevői előtt elemezte az iskolák államosítását, melyet egy nyílt és becsületes harcnak nevezett a kormányzat részéről, mert ezzel a sok évszázados elnyomás alatt élő magyar nép szellemi felemelkedését szolgálták és segítették elő, hogy az ország lakossága a magasabb rendű értelem és a szociális igazság útjára lépjen.⁵³⁴

Az 1948. szeptember 16-án Független Magyarság című újságban megjelent „A nagy tanév első órája” c. írásában meglepéssel szolt a júniusi döntésről, de a közoktatásban a reformot tovább kívánta folytatni. Nem lehetett félúton megállni, itt is az „úton végig kellett menni”⁵³⁵ egészen a felsőoktatásig.

Balatonkenesén, az FKGP pártértekezletén 1948. október 29-én ismertette Ortutay a törvényt.

Beszédében az iskolaügyet a politikai hatalom gyakorlása, megszerzése és megtartása legdöntőbb eszközének tartotta, mert az iskolaügyön keresztül az államnak módja van bármiféle eszmét begyakoroltatni és elfogadtatni.⁵³⁶ A miniszter őszintén, kendőzetlenül beszélt párttársai előtt az elvégzett munkáról. Az emberek jó része tisztában volt vele mit jelent, ha az iskolaügy csak állami kézben lesz, és az egyházak nem nevelhetnek, nem oktathatnak. Az iskolák államosításának igazi okát feltárta. A politikai hatalom attól függött, hogy kinek a kezében van az iskola, az ifjúság, a jövő nemzedék nevelése, ki és mit ültethet el hat esztendő kortól egy gyermek fejébe, mire tanítja, milyen erkölcsre. Megdöbbenően hangzik, hogy bármiféle eszmét be lehet gyakoroltatni, és olyan embereket nevelni, amilyent a hatalmon lévők kívánnak. Bátran és büszkeséggel szolt az új tankönyvekről, amelyek többé már nem beszélnek gyűlölettel a szocializmus eszméiről.⁵³⁷ Említést tett arról is, hogy Szabolcs megyében

⁵³³ ORTUTAY, *Művelődés*, i. m. 261.

⁵³⁴ ORTUTAY, *Művelődés*, i. m. 281. (Köznevelés 1948. szeptember 1.)

⁵³⁵ A kifejezés Marosán Györgytől származik. MAROSÁN György, *Az úton végig kell menni*, Magvető, Bp. 1972.

⁵³⁶ ORTUTAY, *Művelődés*, i. m. 291. (Kenesei Kisgazda beszámoló)

⁵³⁷ A FKGP-nek a jobboldali szárnyát 1948-ban kényszerrel, hamis vádakkal próbálták eltávolítani, de mindenkit nem lehetett s éppen ezért Ortutay a tankönyvek ismertetésénél próbálta meggyőzni őket, hogy vannak olyan részek, amelyek tartalmazznak egyházi énekeket, többek között „Csorda pásztorok”, vagy

kilenc pedagógus nem vállalta 1948 őszétől igazgatói megbízatását, mivel iskolájukat államosították. Őket ezért gyávnak és gyenge lelkűnek nevezett, mert – szerinte – a római katolikus egyház államosítás ellenes politikája megtévesztette őket.

Ortutay a nyilvánosság előtt valótlannak tartotta, hogy a kormány az egyházi iskolák államosításával egyház-, vallásellenes küzdelmet indított volna el,⁵³⁸ pedig az 1948. október 7-én az MRE-vel megkötött egyezmény szövege egyértelműen bizonyítja, hogy az egyezménnyel kapcsolatos tárgyalások összefonódtak az egyházi iskolák államosításának tárgyalásaival, ahol nemcsak iskolákról volt szó, sokkal többről, az egyház életének megbénításáról. Az 1948 utáni történelmi események jól bizonyítják a kommunista hatalom igazi szándékát.

Az 1948. XXXIII. törvény végrehajtását Közös Bizottság – egyházi és kormány tagok – intézte. 1948-1949-ben több értekezleten tárgyalták meg a részletes végrehajtást és próbálták a vitás helyzeteket megoldani.

A református egyház vezetőinek kitartása az iskolák megmaradásáért némi eredménnyel járt. Sikerült kiharcolniuk a kötelező hitoktatást, a budapesti leánytagozatot a Debreceni Dóczy Leánynevelő Intézet mellett és a kántortanítók 10 hold földet tarthattak meg fizetéskiegészítésként. Mentették, amit lehetett.

Az ingatlanok használatáért, állami kézbe jutásáért is nagy küzdelem folyt szinte minden iskolát fenntartó esetében. 1948-ban az iskolai célra használt épületekről az állam nem akart lemondani, még akkor sem, ha azok a háborús károk helyreállítása miatt lettek oktatásra használva.⁵³⁹

A református iskolák államosításával 6576 kh. 1371 öl. föld került állami tulajdonba.⁵⁴⁰

2./ A törvény és az ígérek megszegése

Révész Imre püspök, mint a Zsinat lelkeszi alelnöke 1948. június 23-án levélben kérte Ortutay Gyulától, hogy a június 16-án meghozott államosítási törvénynek a

„Szent vagy örökké” kezdetű énekeket. Ezzel akarta bizonyítani, hogy az új tankönyvek tartalma nem egyházellenes.

⁵³⁸ Ortutay nem beszélt a párt hosszú távú politikájáról, amely az egyházak megtisztítását, átfarmálását tűzte ki célul: „A református egyház deklarációjában ismerte el a köztársaságot és intézményeit és ennek alapján kedvező megállapodást létesíthetett az állammal az iskolakérdésekben. Téved azonban a református egyház mögé bújó reakció is, ha azt hiszi, hogy az ilyen loyális formalitások védőpajzsa alatt tovább folytathatja aknamunkáját a demokrácia ellen. ... Ha a hatalmas római egyházba kapaszkodó reakcióval el tudunk bánni, ki fogjuk füstöltni a reakciót a többi egyházakból is. ... Ez csak idő és sorrend kérdése.” PSZL 762. f. 42. ö e. 226.

⁵³⁹ KORMOS László, *A Magyarországi Református Egyház 1948-1952 között állami tulajdonba kerülő ingatlanainak kimutatása egyházkerületenként és egyházmegyénként*. Debrecen, TIREL kiadványa, év n.

⁵⁴⁰ TIREL, I. 1. q. 43.

végrehajtását függessze fel, mert atrocitások árán megy végbe az állam részéről egyes egyházi iskolák átvétele.⁵⁴¹ A Hajdúböszörményi Fiú Kálvineum árvaháznál rendőri segítséggel végezték a leltározást június 16-án. A püspök kérte, hogy legyenek sokkal körültekintőbbek az állam képviselői, és mellőzzék a rendőrséget, mert ez az ország lakossága körében sok félreértésre adhat majd okot.⁵⁴²

A Magyarországi Református Egyház 1948-tól 1968-ig húsz esztendőt kapott arra, hogy lassan elsorvadjon s erre az időre kapott állami támogatása öt évenként 25%-al csökkent, s ez az

Egyezmény szövege szerint 1968-ban megszűnt volna.

Az 1948-ban megmaradt egyházi iskolák: a Sárospataki Református Kollégium keretében a gimnázium, a líceum és a tanítóképző intézet (1950-ig); a Debreceni Református Kollégium keretébe tartozó gimnázium és tanítóképző intézet (1949-ig) és a Dóczy Leánynevelő Intézet leánygimnáziuma, leánylíceuma és tanítóképző intézete (1952-ig); a Pápai Református Gimnázium; a Budapesti Lónyay utcai Református Gimnázium és ennek szerves részeként a Baár-Madas Leánygimnázium,⁵⁴³ valamint a debreceni, a budapesti, a pápai és a sárospataki teológia és 1949-ig a Kecskeméti Református Jogakadémia. 1951-ben megszüntették a sárospataki és a pápai teológiát.⁵⁴⁴

1952-re a Magyarországi Református Egyháznak egy gimnáziuma és két teológiai akadémiája maradhatott meg.⁵⁴⁵ A kormány az átvett iskolákban és a velük szervesen összefüggő internátusokban szolgáló tanítói és egyéb személyzet valamennyi tagját 1948. július 1-vel átvette állami szolgálatba. Engedélyezte, hogy a kántori funkciót is ellátó tanítók a megállapodást követő két évig elláthassák munkakörüket. Az államosítás nem érintette a kizárólag egyházi célú és nem közoktatási jellegű tanintézeteket: teológiákat, diakónus- és diakónissza képző intézeteket, misszionárius-képző és más egyházi intézeteket.⁵⁴⁶

Az 1948-at követő évek a megmaradt egyházi iskolák, egyházi egyesületek, alapítványok, a diakónissza szervezetek megszűnését, kis létszámú gyülekezetek és az egyházkerületek összevonását hozták. A hatalom igyekezett büntetésekkel lehetetlenné

⁵⁴¹ TiREL I. 1. c. 501.

⁵⁴² RÉVÉSZ Imre *levele Ortutay Gyulának*, Budapest, 1948. június 16. *Uo.* 1-4.

⁵⁴³ HÖRCSIK Richárd, *Református iskola és nevelés, Tanulmányok a magyarországi*, főszerk. Dr. BARTHA, Dr. MAKKAI, *Uo.* 311., Egyezmény, 2502-1948. Püspöki Hivatali szám, 6. 7. sz. zsinati iromány, TiREL I.1. Püspöki Hivatal iratai 1-3.

⁵⁴⁴ Az államhatalom a feszültségek oldására a négy teológia összevonásáról beszélt és nem megszüntetésről.

⁵⁴⁵ Megmaradt a debreceni gimnázium és a két teológia, Budapesten és Debrecenben.

⁵⁴⁶ i.m. *Uo.*

tenni a templombajárást és engedélyhez kötötte a hivatalos presbiteri ülések és az egyházmegyei- egyházkerületi értekezletek megtartását is. 1951-től az Állami Egyházügyi Hivatal megszervezésével, a pártállami irányítással és a megfigyelésekkel próbálták elérni az egyházi élet gúzsbakötését. Az Állami Egyházügyi Hivatal ellenőrizte az egyház életét, engedélyezte a tanárok, egyházi tisztségviselők kinevezését, bevezette a sajtócenzúrát. Hatalommal bíró intézmény volt, eszköz a kormány kezében. A lelkipásztorok gyermekei megbélyegezettek voltak, sokkal nehezebben, vagy egyáltalán nem jutottak be felsőfokú tanintézetekbe.

3./ A diktatúra kritikája és a Mindenható kegyelme

Általánosan elterjedt, mind az 1940-es és a későbbi években is, hogy az MKP a szovjetek parancsát teljesítette, pedig nem volt „kötelező” ez az elbánási mód az egyházakkal szemben, az egyházak ilyen mértékű elnyomása. Az egyházak felszámolására nem történtek hasonló intézkedések sem Lengyelországban, sem a Szovjetunióban. Ortutay Gyula naplója rávilágít Rákosi és csapata túlkapásaira.

A Vörös Hadsereg katonái, mint külső tényező adtak lehetőséget a magyar népnek a demokráciára, de a magyarokra maradt, hogy hogyan, miképpen valósítják azt meg.

Módszereiben, amit használt az MKP, hasonló volt a Szovjetunióban használt módszerekhez, bár Rákosi ezen is túltett. A szovjet kommunista párt vezetése magához rendelte 1953. június 13-ára, Moszkvába Rákosit és a pártvezetést.⁵⁴⁷ Molotov ezen a megbeszélésen élesen kritizálta a magyar helyzetet, s Rákosiék politikáját.⁵⁴⁸ Rákosi egyeduralmát Moszkva sem tolerálhatta tovább. A kemény bírálóat mögött alapos helyzetismeret volt. Molotov kritikájának okai: a magyar nép nagyobb nyomorban él 1953-ban, mint a kapitalizmusban, s a valaha virágzó mezőgazdaság helyett, a parasztság éheznek, ezért fel kellene oszlatni a szövetkezeteket. Az okok közé sorolta Rákosi személyi kultuszát, diktatúráját; az erőszakot, a kínzást, a szuronyt a börtönökben és az internálótáborokban, ahol sokan ítélet nélkül ülnek. A magyar küldöttség alig-alig válaszolt a „nagy testvér” megsemmisítő vádjaira. Rákosiék utasítást kaptak a gyökeres változtatásra, a magyar dolgozók életének emberibbé

⁵⁴⁷ Moszkvában a megbeszélésen, „kihallgatáson” Berija, Molotov, Malenkov, Bulganyin, Hruscsov mellett Dobi, Rákosi, Gerő, Nagy Imre, Hidas Antal vett részt. A magyar helyzetet a meghívók aprólékosan ismerték és megmutatták a terhelő iratokat. Péter Gábor és Hidas Antal lehettek az informátoraik. ORTUTAY Gyula, *Napló, I. 1938-1954*. Alexandra, Bp. 2009. 411-415.

⁵⁴⁸ *Uo.* 412.

tételére, az életszínvonal emelésére. Személyi változásokat is előírtak.⁵⁴⁹ Nagy Imrét tették Rákosi helyébe miniszterelnöknek.

A református egyház 1948-tól húsz esztendőig kapott arra, hogy lassan elorvadjon, az Egyezmény szövege szerint 1968-ban megszűnt volna.

A római katolikus egyházzal 1950-ben kötött megállapodásban is 1968 szerepel, mint az állam által adott „támogatás” utolsó éve.

A római katolikus egyházat két éven át gyötörték. 1950 júniusában több alkalommal éjszakai órákban zárt teherautókban mintegy 3 ezer szerzetest internáltak. Végül 1950. augusztus 30-án kötötték meg az Egyezményt,⁵⁵⁰ melynek szövegét Rákosi diktálta. Ennek eredményeként elfogadtatott, hogy a római katolikus püspöki kar teljes tekintélyével támogatja a Magyar Népköztársaságot, elítél minden ellene irányuló tevékenységet, még ha az egyházi is. Ez volt a gúzsbakötés, a megfélemlítés, a kiszolgáltatottság, mivel bármikor, bármire, bárkire ráfoghatták, hogy államellenes. Így az 1950-es és az 1960-as években mintegy 300 egyházi személyt vettek őrizetbe, főleg a Bulányi kisközösségekből. Az 1950-es Egyezmény biztosította ugyan papíron a római katolikusok vallásszabadságát, de a tények másról tanúskodtak. 1948-ban az egyház összes iskoláját elvették, mivel nem volt hajlandó megállapodni az állammal, s az 1950-es Egyezmény aláírásakor melyből 8 gimnáziumot kaptak vissza.⁵⁵¹ A gúzsbakötés folytatódott. 1952-ben 1 református, 1 izraelita és a 8 római katolikus gimnázium maradhatott meg. A kommunista párt hozzá hű alattvalókat akart és 1950-ben esküt kellett tenni az alkotmányra a lelkészeknek is és aki nem tette meg, azt elbocsátották lelkészi állásából.

Az 1951-ben felállított Állami Egyházügyi Hivatal ellenőrizte az egyházak életét, engedélyezte a tanárok, egyházi tisztségviselők kinevezését, bevezette a sajtócenzúrát. Hatalommal bíró intézmény volt, eszköz a kormány kezében.

⁵⁴⁹ Az 1953. június 13-i tárgyaláson személycserét is követeltek a magyaroknál. Rákosi, Révai, Farkas nem maradhatott a kormányban. Gerő Ernőt a belügyminiszterséggel bízták meg, Nagy Imrét a miniszterelnöki pozícióba helyezték Moszkvában, kézi vezérléssel. *Uo.* 414.

⁵⁵⁰ Az egyezményt 1990. febr. 6-án Paskai László bíboros és Németh Miklós miniszterelnök bontották fel.

⁵⁵¹ A bencések Pannonhalmán, a piaristák Győrben, Budapesten és Kecskeméten, a ferencesek Esztergomban és Szentendrén, míg az iskolanövérsek Budapesten és Debrecenben folytathatták az oktatást. Mintegy 160 gimnáziumot vettek el 1948-ban.

A Hazafias Népfrentba tömörítették a békepapi mozgalmat, igazolva, hogy a papságot sikerült, sikerül átnevelni, meggyőzni a szocializmusnak, ámbar nem értek el számottevő eredményt.

A reformátusoknál Bereczky Albert püspök Testvéri Izenet-e és a „keskeny út” teológiája meghatározta az egyház helyzetét, amely a hitben való engedelmesség, - oda kell mennünk, ahova visznek - mivel Bereczky szerint a Horthy korban az egyház eljátszotta prófétai tisztét és ezért nincs joga a prófétai kritikára. 1948-tól 1951-ig még Makkai Sándor irányításával a Missziói Munkaközösség irányíthatta az országos munkát. Az egyesületek megszűntek és 1952-től missziói munkát csak a gyülekezeten belül lehetett végezni. A nyáj szétverésének eszköze volt az egyháztagok, a kulákok, a lelkészek kitelepítése. Mégis létrejött 1955-ban a Megújulási Mozgalom, amely egy kritikus Hitvalló Nyilatkozatot szerkesztett az egyház akkori - számukra nem elfogadható – helyzetéről és azt német nyelven átadták a Budapesti Református Theologiai Akadémia centenáriumi ünnepségére érkező nyugat-európai vendégeknek 1956.

október 8-án 160 lelkipásztor és segédlelkész juttatott el egy beadványt az egyház megmaradásáért, a missziói munka aktív végzéséért az Egyetemes Konvent Elnökségéhez. A forradalom leverése után megtorlással, börtönbüntetésekkal, kitelepítésekkel, áthelyezésekkel próbálták gyorsítani az egyház felszámolását. 1957-ben végezték ki Gulyás Lajos levéli lelkipásztort, aki az 1956-os mosonmagyaróvári vérengzéskor a békességet igyekezett megteremteni.⁵⁵²

A kommunista diktatúra idején a magyar kormány a vallásszabadság látszatának biztosítására fogadta el 1948-ban az ENSZ emberi jogok nyilatkozatát, majd 1975-ben a Helsinkii Egyezményt, 1990-ben pedig a Párizsi Chartát. Közben az ország lakossága, többek közt a három t: tiltott, türt, támogatott világában élt.

Rákosi vad diktatúráját követte a kádári kemény, majd puha diktatúra 1975-től. 1970-től változott a kádári stratégia, amelynek az volt a célja, hogy a vallásellenes harcot átalakítsa. A stratégia része volt, hogy pozitívan tálalja a marxizmust és annak előnyeit a keresztyének számára, kiemelve „közös eszméit” a keresztyénséggel.

A puha diktatúra idején újra indulhatott az egyház missziói munkája, főleg olyan területeken, ahol égető volt a segítség és ahol az állam gyenge, tehetetlen volt.

⁵⁵² KÖVY Zsolt, *Hazádnak rendületlenül - Gulyás Lajos emlékezete*, Bp. Kálvin Kiadó, 1999.

1981-ben indult az iszákosokat, 1984-ben a kallódó ifjakat mentő misszió, majd a vak, siket, és a cigány misszió. 1985-ben kezdetét vette a telefonos lelkigondozás, 1989-ben, pedig a házasság és családsegítő, majd 1990-ben a börtön misszió.

A gyülekezetépítés részévé váltak az 1981-től évenként megszervezett egyházkerületi presbiteri konferenciák, melynek otthona a Budapest Kálvin téri református templom volt.

A lágyabb diktatúra idején továbbra is jól működött a manipuláció az anyagi érvényesüléssel, a karrier lehetőségével. A személyiség átformálása folyamatban volt: foglalkozz magaddal, pozíció és anyagi előbbre jutásoddal, s a felvonulások, a virsli evés jelezték a közösségi hovatartozást és szolgálták a munkás öntudatot. Elérték, hogy a lakosság – munkások - többsége nem érezte kiszolgáltatottságát és nem vette észre, hogy az anyagi gyarapodás nem egyenlő a szellemi, erkölcsi értékek gyarapodásával. Dolgozott munkahelyén, majd követte az otthoni „fusizás” a jobb megélhetésért. Mégis az 1980-as években felocsúdott a magyarság. Nézzünk néhány eseményt: 1983-ban István a király, - Szörényi-Bródy - rock opera bemutatása, 1984-ben tüntetés a Bős-Nagymaros-i vízlépcső megépítése ellen, 1985-ben a változást akaró értelmiségiek Monoron tanácskoztak, 1985-ben Budapesten tanácskozott az Európai Kulturális Forum Európai Biztonsági és Együttműködési Értekezlete, amelyhez az ellenzék eljuttatta tiltakozását a diktatúra miatt. 1986. okt. 23-án a Batthyány mécsesenél emlékeztek az 1956-os forradalom hőseire. 1987-ben Lakitelken megalakult a Magyar Demokrata Fórum, mely az 1990-es választást megnyerte és kormányt alakított megtörve az ország több, mint négy évtizedes kommunista uralmát.

A kommunista diktatúrák „eredménye” számadatokban:

Vallásos ember	1949	1992	2001
Római katolikus	70.5 %	67.8%	51.9 %
Református	21.9%	20.9%	15.9%
Evangélikus	5.2%	4.2%	3%
Baptista			0.18%
Izraelita	1.5%		0.13%
Felekezeten kívüli	0.1%	4. 8%	14.5% ⁵⁵³

Az 1946-47. tanévben az MRE oktatási intézményei a statisztikai adatok alapján a következők: ⁵⁵⁴

⁵⁵³ http://www.ksh.hu/docs/hun/xstadat/xstadat_hosszu/h_wdsd001a.html?419, 2010. 08.09

Az óvodák száma: 3.

A népiskolák száma: 513, az általános iskolák száma: 496 (az országban ekkor összesen 7016 népiskola és általános iskola működött, ezek közül 2.885 a római katolikus fenntartású, 1.783 állami és egyéb illetőségű). Látható tehát, hogy az alsó fokú iskolák mintegy egy hetedének a református egyház volt a fenntartója és működtetője.

A polgári iskolák száma: 14 (az országban összesen: 354, melyből 86 római katolikus, 143 állami és egyéb).

A fiú- és leánygimnáziumok száma: 24 (az országban összesen: 173, melyből 48 római katolikus, 66 állami és egyéb).

Az ipari, mezőgazdasági és kereskedelmi középiskolák száma: 4 (az országban összesen: 129, melyből 22 római katolikus, 57 állami és egyéb).

A tanító-, tanítónő- és óvónőképző intézetek száma: 8 (az országban összesen 62, melyből 35 római katolikus, 15 állami és egyéb).

A református egyház az 1948-as államosítás előtt mindezekon kívül még rendelkezett egy jogakadémiával (Kecskeméten) és négy teológiai akadémiaiával (Debrecen, Budapest, Sáropatak, Pápa).⁵⁵⁵

c./ A gyülekezetek egyházi személyi állománya és az iskolák pedagógusai:

A rendes és a helyettes lelkészek együttes száma a két háború között elérte az 1300-at, a kántorok és orgonisták száma 900 körül mozgott.

Az államosításkor mintegy 18.000 pedagógus került állami státusba.⁵⁵⁶

Az egyházi iskolák elvétele, az egyházi élet visszaszorítása is nagy mértékben járult hozzá az erkölcsi vákuum kialakulásához a magyar társadalomban, melyet a következő népszámlálási adatok egyértelműen mutatnak.

⁵⁵⁴ PUKÁNSZKY, NÉMETH, *Neveléstörténet*, <http://elemek.niif.hu/01800/01893/html/12.html>, 2009.02.16.

⁵⁵⁵ <http://www.mek.oszk.hu/02100/02185/html/272.html>, 2009. 02. 16.

⁵⁵⁶ KARDOS József, *Iskola a politika sodrásában 1945-1993.*, Gondolat Kiadó Bp., 2007. Az 1946-47-es tanév statisztikai adatai szerint az összes tanerő nyugdíjasokkal együtt 45000 fő, nyugdíjasok nélkül, pedig 40437 fő. A felekezeti iskolákban 16474 fő tanított, tehát az összes pedagógusnak 40 %-a. Ez a kimutatás a szakszervezeti tagságról is számot adott. 1945-ben 21348, 1946-ban 28844, 1947-ben 35784, 1948-ban pedig 42347 volt a pedagógus szakszervezet tagjainak a száma. PSZL. 43. fond 1948. 132. ö. e. 6. Pontos kimutatást nem tudunk a helyi csoportok adatairól, nem tudjuk, hogy mely településen voltak csoportok, illetve egy adott településen egy, vagy több csoportról volt szó. Erről nem található dokumentum. RÁKOSI Mátyás, *Válogatott beszédek és cikkek*, Budapest, 1951. 267. o.

Házasságkötések száma: 1949-ben 107.820, 1990-ben 66.405, 1998-ban 44.915, 2006-ban 44.528, 2008-ban 40.105 és 2010-ben 35.520.⁵⁵⁷

Válások száma: 1949-ben 12.556, 1990-ben 24.888, 1998-ban 25.763, 2006-ban 24.869, 2008-ban 25.155 és 2010-ben 23.873.⁵⁵⁸

Élve születések száma: 1990-ben 125.679, 1998-ban 97.301, 2006-ban 99.871, 2008-ban 99.149 és 2010-ben 90.335. 1998-ban 26,4% gyermek nem született családban, 2006-ban ez 35,6%.⁵⁵⁹

Abortuszok száma: 1990-ben 90.394, 1998-ban 68.971, 2006-ban 46.324, 2008-ban 44.089 és 2010-ben 40.449. Látható, hogy egy-egy közepes város lakossága nem született meg évente.⁵⁶⁰

Halálozások száma: 1990-ben 145.660, 1998-ban 140.870, 2006-ban 131.603, 2008-ban 130.027 és 2010-ben 130.456.⁵⁶¹ A természetes fogyás jóval nagyobb, mert 34 év óta csökken a születések s egyben az ország lakosságának száma. A gyors fogyást ellensúlyozták a beköltözöttek, ámbar 2010-ben alig 10 millió fölött volt, 2011-től most már tartósan 10 millió alatt van Magyarország népessége.

Öngyilkosok: 1990-ben 4.133, 1998-ban 3.247, 2006-ban 2.461, 2008-ban 2.477 és 2010-ben 2.492. Főleg a 40-49, és az 50-59 évesek, főleg férfiak.⁵⁶² Halálnemek: 62% akasztás, 21% mérgezés, 6,3% ugrás.⁵⁶³

Alkoholisták halálozásának száma nagyobb az EU átlagánál, 1980-ban 12 620 fő halt meg, 1999-ben, pedig 17 226 fő túlzott alkoholfogyasztás miatt. 1980-ban az alkoholizmus aránya a halálozások közt 8.8% volt, 1999-re ez a szám 13%-ra emelkedett.⁵⁶⁴

A drogokat legálisan kipróbáltak száma: 1994-ben 2.806, 1997-ben 8.494, 2000-ben 12.789. 2003-ban 14.993 fő. A kábítószer visszaéléssel kapcsolatos bűncselekmények: 1996-ban 400, 2000-ben 3.445. Az elkövetők 93%-a 31 évesnél fiatalabb, minden hatodik elkövető fiatalok.⁵⁶⁵

⁵⁵⁷ http://www.ksh.hu/docs/hun/xstadat/xstadat_hosszu/h_wdsd001a.html?419, 2010. 08.09
piackutatas.blogspot.com/.../a-hazassagkotesek-szama-magyarorszagon.html, 2013. 07. 16.

⁵⁵⁸ [valasinfo.hu/.../valasok-szama-magyarorszagon-egy-kis-valas-statisztika](http://www.valasinfo.hu/.../valasok-szama-magyarorszagon-egy-kis-valas-statisztika), 2010.08.09.

⁵⁵⁹ http://www.ksh.hu/docs/hun/xstadat/xstadat_hosszu/h_wdsd001a.html?419, 2010. 08.09

⁵⁶⁰ www.tarki.hu/adatbank-h/nok/szerepvalt/Kamaras-99.html , 2010. 08.10.

⁵⁶¹ www.ksh.hu/docs/hun/xstadat/xstadat.../i_wnt001b.html, 2010.08.10.

⁵⁶² http://www.ksh.hu/docs/hun/xstadat/xstadat_hosszu/h_wdsd001a.html?419, 2010. 08.09

⁵⁶³ www.elsegely.hu/cikk.64.ongyilkossagi_statisztika

⁵⁶⁴ http://www.oefi.hu/szerhasznalat_2006_4.pdf

⁵⁶⁵ U.o

Az adatok jól mutatják, hogy a magyar a társadalom képtelen a nemzet tagjainak minőségi és mennyiségi újratermelésére.

Egyre csökken azoknak a száma, akik családot alapítanak, gyermekeket vállalnak, felelősen nevelik őket a következő tulajdonságokra. A jelenlegi kormány tudatában van ezeknek az adatoknak és különböző formában támogatja a gyermekeket vállaló családokat; GYES, adókedvezmény.

A társadalom, a nemzet fenntartásához, működésben tartásához nemcsak az anyagiak, de a szellemi, a kulturális élet is szükséges, amely mind 1948 után, mind a Magyar Bálint féle „iskolareformmal” háttérbe szorította a magyar nemzettudatot, az identitást, a nemzeti összetartozást, egyáltalán a közösség- tudatot és gyengítette a tudományos képzést.

Mégis van remény és jövőkép. Szép számmal vannak olyan fiatalok, akik pozitív jellemtulajdonságokkal rendelkeznek, akik segítőkészek, tisztességesek, igazmondók, felelősséget vállalók, nemzetépítők.

Kiket tekintünk jó minőségű embereknek?⁵⁶⁶

1. Akik be tudnak illeszkedni a társadalomba, elfogadják és követik a viselkedési szabályokat. Akik saját egzisztenciájukról gondoskodnak, teljesítmény nyújtására törekszenek, pozitív jellemtulajdonságokkal rendelkeznek. Ezek: felelősségvállalás, tisztesség, szótartás, segítőkészség, mások iránti – szülők, öregeke, rászorulók – iránti tisztelet és segítőkészség.

2. Akik családot alapítanak, gyermekeket vállalnak, felelősen nevelik őket az előbb említett tulajdonságokra. Gondoskodnak a családról és maguk körül a szeretet légkörét terjesztik.

3. Akik saját magukat, mint közösségek tagját tekintik az előbb említett családon kívül a szélesebb közösségek tagjainak. A társadalom, a nemzet fenntartásához, működésben tartásához anyagiakban és szellemiekben erejük szerint hozzájárulnak a szülői munkaközösségektől kezdve a civil egyesületeken át a politikáig, a nemzeti összetartozás segítéséig. 2011-ben szép példát adott a vörös iszap és az árvíz kár károsultjaiért történt összefogás.

4. A mai világban hálát adhat az, aki a felsoroltakon kívül saját magát az isteni rend szereplőjeként is el tudja helyezni, kapcsolata van a transzcendenssel és az ebből következő hittel, eszméssel, magatartással, erkölccsel.

⁵⁶⁶ TELLÉR Gyula 2011. 07. 30-dikán Széchalmon tartott előadása nyomán.

A szocializmus számára az ilyen típusú, minőségi ember nem kellett, hanem olyan, akit a Magyar Kommunista Párt, majd szocialista párt irányíthatott, aki engedelmeskedett a párt és tagjai akaratának, akit a párt ateistává, sőt internacionalistává formált. Ehhez szükséges volt az egyházak, a hívő, vallásos ember megszüntetése, felszámolása. Ezt az MKP már a II. világháború befejezése előtt, 1944 decemberében célul tűzte ki.

Az utókor jól látja, - kiváltképpen az 1990 után született történelmi tanulmányok - hogy a fordulat évében milyen fordulatok történtek. Ortutay Gyula mondta „a magyar demokrácia hatalmas fegyvert nyert meg a magyar nemzet számára”.⁵⁶⁷ A kommunista pártnak ez nagy nyereség volt, de nem a demokrácia és nem a magyar nemzet számára. Az iskolaügyet az egyik legdöntőbb eszközének tartotta a párt a kizárólagos politikai hatalom megszerzésében, gyakorlásában és megtartásában, mert a közoktatáson keresztül módja volt a tudatformálásra. Az általános iskola bevezetése hasznos volt, mert a felnövő nemzedéknek az alapvető műveltséget biztosította, melynek nem kellett volna azt jelenteni, hogy az egyházi iskolákat megszüntetik. Az „iskolareform” radikális változást hozott. Hit, keresztyén erkölcs, egyházi és nemzeti nevelés nélkül megteremtődött a magyar ifjúság gyökértelen, „nemzetközivé” nevelése. A káderpolitika az oktatásban tudatosan működött. A jó káderek gyermekei felsőfokú intézetekbe jutása biztosítva volt, míg a tehetséges fiatalok a szülők „előmenetele” hiányában nem tanulhattak tovább. Ez a kontraszelekció évtizedeken át és még ma is érezhető a magyar társadalomban. Az egyházak a megmaradt lehetőségeikkel éltek és építették gyülekezeteiket, ahogy lehetett.

1948-ban a kocka el volt vetve. Az iskolák államosításának visszavonása a kommunista hatalom alatt lehetetlen volt. Istennek más volt a szándéka. A nyomorúság, a szolgasorba jutás, a szenvedések, a hátratételek után elérkezett az idő (1990) és az egyházak újra indíthatták iskoláikat, bezárt intézményeiket és visszakapták elvesztett javaik egy részét. Az egyházi oktatás, nevelés hiányát a magyar társadalom napjainkban is kézzelfoghatóan érzi és tapasztalja.

⁵⁶⁷ ORTUTAY Gyula, *Művelődés és politika, Tanulmányok, beszédek, jegyzetek*, Bp., Hungária, 1949.

Summary

My study wanted to present the attachment to and the *struggle for the schools and mere existence of the Reformed Church in Hungary* within the historical situation when the Communist Party of Hungary strove for hegemony in the country. The nationalisation of schools was one of the tools of the Communist Party, and the existence of the Christian nation of Hungary was at stake. Much was at risk, on the side of the State and Church also!

The Reformed Church in Hungary had no choice, nor had the other Churches.

In my study I used a *describing and analysing method*, and I presented the subjects in chronological order, from 1945-1948. I tackled issues of the political and social history of this age and these issues shaped the study in general.

In addition to my previous knowledge and studies I conducted profound research, too. I was *looking for the reasons of the nationalisation of schools* as well as for the *role and chances of the Reformed Church in Hungary*.

In 1945 the bishops and pastors of the Reformed Church in Hungary did *public repentance* on account of the past, of the atrocities of war and the persecution of Jews, and began rebuilding the country.

In 1944, when forming the *Interim Government* in Debrecen, the Communist Party took part in the Government above the proportion of the percentage of its party membership. The Hungarian Communist Party struggled for establishing the dictatorship of the proletariat. Favourable was for the systematic work of the party that the issues were discussed in inter-party conferences before governmental decrees would have been passed, so the Communist Party was able to implement its endeavour. From the 22nd December, 1944, to 31st May, 1947, the country was governed not by laws but by governmental decrees. This situation was used by the Communist Party for its benefit.

The election in 1947 brought victory for the Communist Party. The Communist Party availed itself of the “*salami tactics*” against all those (parties or Churches) which hindered its autocracy. Smaller parties were either incorporated or dissolved. The way of the Communist Party leading to dictatorship was to purge the Small Landowners’ Party and to remove the “enemies of the People’s Democracy” who had made its rule impossible. In 1947 there was a counting down with the leaders of the Independent Party of Small Landowners *in the legal action “Hungarian Community”*, so the party was annihilated.

The Communist Party managed to remove the right wing of the Social Democratic Party, so e.g. Anna Kéthly on February 18th, 1948, and the Communist Party *united with the Social Democratic Party* on the Congress of 12-14 June of this year, and took the name of Hungarian Labour’s Party.

The dictatorship of the proletariat saw in the existence, activities and schools of the Churches greatest obstacle to its power.

The attack on Christian Hungary was launched in 1945 by the *agrarian reform*. Churches were to be pushed back first in economic manner.

After depriving the Churches of their economic basis, the Communist Party thrust them aside in *politics and public life* also.

The next step of the Communist Party after the agrarian reform was the reshaping of education according to its will. In 1945 the compulsory *elementary school of 8 classes* were introduced which aimed at rendering Church schools unnecessary.

The Communist Party denied the democratic attitude of Churches and wanted to eliminate the education in Church schools in order to replace it by *democratic education*.

Further method of liquidating Church schools:

Before nationalising the schools in 1945 communists began *to revise the set books* at the request of Ministry for Religion and Education.

The state diminished the number of state employees. In this process there was a *B-list*. In 1947 the state tried to demolish *compulsory religious education* at schools.

The Ministry of Religion and Education united the *smaller schools* of Reformed, Roman Catholic and Lutheran denominations in small villages, and the new school became State-owned institutes.

In 1947 the difference between the *religio licita* and the acknowledged denominations, so the prerogatives of the former ceased to exist.

There were also useful tools in the hand of the party: *the press, the books, leaflets, public addresses, meetings, competitions and races*.

For purposes of election *propaganda* and for propagating the nationalising of Church schools canvassers were educated among teachers.

After nationalising Church schools, M. Rákosi managed *to get rid* of some persons who had been used by him in this task: of State President Zoltán Tildy, of Máté Kovács and György Alexits Under-State Secretaries of the Ministry of Education and Religion, and of further co-workers of the Ministry.

The party had some *oppressive tools* also: The *State Security Office*, and a whole network of spies led by the *Controlling Committee of the Allies in Moscow*. This committee set limitation to Hungary's sovereignty with regard to foreign policy, inner policy, economy and culture.

However, the nationalisation of schools was *first declared on January 10th, 1948*, by Mátyás Rákosi. After January 10th, 1948, the events showed that leaders of the Communist Party did excellent organisation work. After elaborating on the programme, the party found the right persons; if somebody turned out to be unable, he/she was

dismissed. The convenient organisations were found also: the Free Trade Union of Hungarian Teachers (FTUHT) and the Democratic Alliance of Hungarian Women (DAHAW), led by Júlia Rajk-Földi.

Its task consisted of persuading teachers and of incorporating them in the party. The teachers trade union persuaded many teachers by these promises.

The Hungarian Reformed Teachers' Alliance wanted to enter FTUHT in 1947; however, the Synodal Council did not approve this plan.

The party tried to make the decision of nationalising Church schools through *bilateral meetings*, because the acceptance of this law was expected to be favourable in Hungary and abroad if it was not passed under the exclusion of the Churches.

The Churches insisted on their traditional education which had been formed during centuries. Hungarian Reformed congregation continued to maintain schools from Reformation times onwards. Schools were the "*kitchen gardens*" of the Church, inseparable from the Church. The Communist Party found the reformed pastors who could be used when nationalising the Church schools. Zoltán Tildy, Albert Bereczky and János Péter were easy to convince, because they were also State employees.

The Reformed Church was the "*battering ram*" in the eyes of the Communist Party. Negotiations began in Zoltán Tildy's office on April 8th, 1948, with László Ravasz and the leaders of the Reformed Church. The State President outlined what the State expected in settling the Church-State relationship.

Rákosi *availed himself of the method of intimidation*, removed Church leaders if necessary during the process of the nationalisation of Church schools. The first to be removed was Andor Lázár.

Many people tried to convince László Ravasz to resign. On April 14th Rákosi called upon Bishop Ravasz. For this latter, there was no real choice.

After the "*change of the guard*" bishops and general notaries became persons known by the party and apt in the State machinery. Bishop Albert Bereczky had formerly been under-state secretary in the Ministry of Religion and Education, General Notary Roland Kiss in the Ministry of Inner Affairs and later in the Ministry of Defence.

Nationalising Church schools in 1948 meant clearly an attack on the Churches. On *May 13rd, 1948*, Zoltán Tildy called upon Bishop Imre Révész and *handed* him over the draft of the *Agreement* between Church and State, including the nationalisation of Church schools. The Government linked the *Agreement* to the nationalisation of Church

schools, indeed, the Agreement was the framework of the latter. This also meant separating Church and State. For outsiders it was interpreted as the implementation of the principle “*free Church in a free State*”, but in fact the Church was dependent on the State much more than ever, and *lost its autonomy*. On May 20th Imre Révész informed the Presidential Council of the General Convention about the draft law of nationalising the Church schools, and on May 22nd a joint commission discussed it with members of the Government committee.

The General Synod of the Reformed Church in Hungary accepted the draft law of nationalising the Church schools on *June 14th*, with 77 votes for and 14 against it, in the conviction that it was the irrevocable decision of the state. Before voting the Synodal Council informed the congregations in a *circular letter* of June 3rd about the draft law, and asked their reactions until June 9th. 403 congregations out of 1089 answered within this short time; no one said yes to the nationalisation of the Church schools, but trusted in the correct decision of the General Synod.

The Hungarian Parliament passed the law on the nationalisation of the Church schools on June 16th, 1948, with *open balloting* (237 vs. 63 votes). István Barankovics and Margit Slachta protested against the Government's intention and the nationalisation.

Gyula Ortutay said that “Hungarian democracy had great victory for the Hungarian nation”. Truly, this was a great victory for the Communist Party, but not for the democracy and for the Hungarian nation! The victory of the Communist Party brought about the nationalisation of the Church schools.

The number of Church schools in 1948 was to be reduced to minimum until 1952. The Reformed Church in Hungary had only one high school and two theological academies.

The Reformed Church in Hungary was intended *to die gradually in 20 years, from 1948 to 1968*, according the wording of the Agreement. However, God's design was different. *After much atrocities, sufferings and setbacks* in 1990 time was ripe enough to *reopen Church schools and closed Church institutes*. Some of the Church possessions have been returned. However, consequences of the nationalisation of the Church schools are to be seen in our days also.

Levéltári források*Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára*

- 1.2. Magyar Államrendőrség Államvédelmi Osztályának iratai (ÁVO), 1946-1948 (1950)
 Politikai hangulatjelentések
- 3.1.5. Operatív dossziék (O-dossziék), (1930) 1945-1990 (2003)
- 3.1.9. Vizsgálati dossziék (V-dossziék), (1919) 1945-1989 (1990)

Dunamelléki Református Egyházkerület Ráday Levéltára

A/1. c. Püspöki levéltár, Elnöki iratok, 1921-1988

Magyar Országos Levéltár

- XIX. Az államigazgatás felső szervei
- XIX-I-1. Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium iratai, 1945-1951
- XIX-I-1-v. 17, 19, 20, 21, 24, 39,
- XIX-I-1-s. 167, 168, 169, 170, 171, 172

Magyarországi Református Egyház Zsinati Levéltára

1. Zsinati iratok
- KKI. 1. Zsinati jegyzőkönyvek 1947-1950
- 1.a. Zsinati tanács iratai
- KKI. 1. Zsinati tanács jegyzőkönyvei 1948-1950
- 2.a. Egyetemes konvent, Közigazgatási iratok
294. Általános irattár 1946
302. Vegyes konventi iratok
355. Állam és Egyház 1948
358. Állandó Közös bizottság 1948
361. Egyetemes konvent elnökségi tanácsa jegyzőkönyvei 1948-1949
- 2.d. Egyetemes konvent, Tanügyi bizottság iratai
72. Tanári B-listák
73. Országos Református Tanáregyesület
- 63.k. Adattár, Különkezelt iratok

Politikatörténeti és Szakszervezeti Levéltár

- I. Pártok, 274. Magyar Kommunista Párt (MKP)
2. Központi vezetőség, központi bizottság
42. Rákosi Mátyás beszámolója a központi vezetőség ülésén, 1947. szeptember 11.
3. Politikai bizottság, a Magyar Kommunista Párt és a Szociáldemokrata Párt közös politikai bizottsága
141. A politikai bizottság ülésének jegyzőkönyve, 1948. április 8.
142. A politikai bizottság ülésének jegyzőkönyve, 1948. április 15.
143. A politikai bizottság ülésének jegyzőkönyve, 1948. április 22.
144. A politikai bizottság ülésének jegyzőkönyve, 1948. április 29.
145. A politikai bizottság ülésének jegyzőkönyve, 1948. május 7.
146. A politikai bizottság ülésének jegyzőkönyve, 1948. május 13.
147. A politikai bizottság ülésének jegyzőkönyve, 1948. május 20.
148. A politikai bizottság ülésének jegyzőkönyve, 1948. május 29.
149. A politikai bizottság ülésének jegyzőkönyve, 1948. június 4.
150. A politikai bizottság ülésének jegyzőkönyve, 1948. június 10.

7. Főtitkársági iroda, titkárok

246. Az egyházak tevékenységére, rendezvényeire, egyházi személyekre vonatkozó jelentések, információk, 1946-1948
265. Rónai Sándor tervezete a felekezeti iskolák megszüntetéséről, 1948. április 12.
275. Az egyházi iskolák államosításával kapcsolatos állásfoglalások, határozatok. (Veszprém, Zala, Zemplén vármegyék), 1948. május-június
21. Propagandaosztály
13. Kovrig Gyula lelkész levele, 1948. június 2.
14. Az antiklerikális propaganda szervezésére vonatkozó levelezés, feljegyzések, 1945-1948
15. A propagandaosztály összefoglalói az iskolák államosításáról. Közötte korabeli rémhírek, 1948. május-június
103. Hajdú vármegye, 1946-1948
22. Oktatási osztály
15. Mód Aladár, A következő láncszem és feladatainak az ideológiai színvonal megerősítése terén. Mellette Mód Aladár kísérelve Révai Józsefhez, 1948. április 12.
24. Értelmiségi osztály
11. Az MKP pedagóguscsoport iratai. Közötte a "Tanítókért" mozgalommal kapcsolatos iratok, 1945-1948
12. Az iskolák államosítására vonatkozó iratok, 1948. május-június
- VI. Személyi gyűjtemények, visszaemlékezések
762. Kiss Roland
- XII. Szakszervezetek Központi Levéltára
43. Pedagógusok Szakszervezete
86. Országos központ. Pedagógusok státushelyzete, tudományos stáátustervezet, közalkalmazottak státusrendezése, megyék és tagozatok státusproblémái, 1947
132. Vezetés, Budapesti aktívülés, osztályvezetői értekezletek, 1948
146. Iskolák államosítása. Közötte elvi és propagandaanyagok. Közötte törvénytervezet, pedagógus nagygyűlés, 1948
147. Iskolák államosítása. Közötte összefoglaló jelentés, instruktori jelentés a megyékből A-Z, 1948
148. Iskolák államosítása. Közötte jelentés a megyékből A-Z, 1948
149. Iskolák államosítása. Közötte felekezeti panaszok, 1948
152. Iskolák államosítása. Közötte tiltakozások az államosítás ellen, a szerzetes tanárok kilépése a szakszervezetből, 1948
153. Iskolák államosítása. Közötte épületmegosztás, 1948

Tiszántúli Református Egyházkerületi és Kollégiumi Levéltár

I. 1. Püspöki Hivatal iratai 1567-1953

I. 27. Oklevelek, ajándékok, letétek gyűjteménye 1428-1976

I. 99.e. Iskolák államosításával kapcsolatos iratok

Felhasznált irodalom

- Az egyházi iskolák államosítása Magyarországon*, 1948, Bp., Új Ember, 2008
- A Károli Gáspár Református Egyetem Hittudományi Karának Évkönyve az 1994-95. tanévről*, szerk. TENKE Sándor, Bp. 1996
- A köznevelés évkönyve*, szerk. KISS Árpád, Bp., 1948
- A Magyar Dolgozók Pártja határozatai 1948-1956*, szerk. HABUDA Miklós, RÁKOSI Sándor, SZÉKELY Gábor, T. VARGA György, Bp., Napvilág, 1998
- A Magyar Kommunista Párt a magyar tanítókért*, Bp., Szikra, 1947.
- A Magyar Kommunista Párt és a Szociáldemokrata Párt határozatai 1944-1948*, szerk. RÁKOSI Sándor, SZABÓ Bálint, Bp., Kossuth, 1979
- A Magyar Kommunista Párt iratainak repertórium 1944-1948*, szerk. HORVÁTH Julianna, SZABÓ Éva, ZALAI Katalin, Bp., Napvilág, 2001
- A Magyarországi Református Egyház története 1918-1990*, szerk. BARCZA József, DIENES Dénes, Sárospatak, 1999 (A Sárospataki Teológiai Akadémia Egyháztörténeti Tanszékének kiadványai 4.)
- A magyar protestantizmus 1918-1948*, szerk. LENDVAI L. Ferenc, Kossuth, 1987
- Az államosítás közoktatásunkban*, szerk. ARATÓ Ferenc, Bp., Tankönyvkiadó, 1976
- Az iskolák államosítása*, Bp., Magyar Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium, 1948
- BALOGH Margit, GERGELY Jenő, *Állam, egyházak, vallásgyakorlás Magyarországon (Dokumentumok) I. 1790-1944*, sorozatszerk. GLATZ Ferenc, Bp., 2005 (História könyvtár Okmánytárak 2.)
- BALOGH Margit, GERGELY Jenő, *Állam, egyházak, vallásgyakorlás Magyarországon (Dokumentumok) II. 1944-2005*, sorozatszerk. GLATZ Ferenc, Bp., 2005 (História könyvtár Okmánytárak 2.)
- BALOGH Margit, GERGELY Jenő, *Egyházak az újkori Magyarországon 1790-1992, Adattár*, Bp., 1996 (História könyvtár, Kronológiák, adattárak)
- BALOGH Sándor, *Földet*
- BASSOLA Zoltán, *Ki voltam... egy kultuszminisztériumi államtitkár vallomásai*, Bp., Országos Pedagógiai Könyvtár és Múzeum, 1988.
- BÁN István, *Az arctalan szolgálók, Teológiai és történeti értekezés a Magyar Református Egyház 20. századi tevékenységéről, A történeti kutatások eredményei az egyházkerületi levéltárak, a Magyar Országos Levéltár és a Történeti Hivatal anyagai alapján eredeti dokumentumok másolati közlésével*, é. n. kézirat, MREZSL. 63/k. f. KKI 1. d.
- BERECZKY Albert, *„Eligazodásunk,“ Keskeny út*, Bp. Református Egyetemes konvent Sajtóosztálya, 1953.
- BÍRÓ Sándor, BUCSAY Mihály, TÓTH Endre, VARGA Zoltán, *A magyar református egyház története*, Bp., Kossuth, 1949
- BOTOS János, GYARMATI György, KOROM Mihály, ZINNER Tibor, *Magyar Hétköznapok, Rákosi Mátyás két emigrációja között 1945-1956*, Bp., Minerva, 1988
- BUCSAY Mihály, *A protestantizmus története Magyarországon 1521-1945*, Bp., Gondolat, 1985
- Jos COLIJN, *„Kicsoda ellenünk?“ Törésvonalak a második világháború utáni magyar református egyház- és teológiatörténetben*, ford. Györi L. János, Kiskunfélegyháza, KEPE é.n.
- Dokumentumok a magyar közoktatás reformjáról 1945-1948*, szerk. DANCS Istvánné, Kossuth, 1979 (Források a magyar népi demokrácia történetéhez III.)
- Dokumentumok a magyar oktatáspolitikai történetéből I. (1945-1953)*, szerk. bev. KARDOS József, KORNIDESZ Mihály, Bp., Tankönyvkiadó, 1990
- DONÁTH Péter, *A magyar művelődés és a tanítóképzés történetéből 1868-1958*, Bp., Trezor, 2008

- DONÁTH Péter, *Oktatáspolitikai és tanítóképzés Magyarországon 1945-1960*, Bp., Trezor, 2008
- DONÁTH Péter, SZÖVÉNYI LUX Endréné, ROZSONDAI Zoltán, ROZSONDAI Zsolt, *Közszolgálat – pedagógushivatás, Rozsondai Zoltán a magyar tanítóképzésért és megújításért*, Bp., Trezor, 2004
- FODORNÉ NAGY Sarolta, *Történelmi lecke, A Magyar Köztársaság és a Magyarországi Református Egyház között 1948-ban létrejött „Egyezmény” megkötésének körülményei és hatása különös tekintettel a nevelésre*, Budapest-Nagykörös, 2006
- Fordulat a világban és Magyarországon 1947-1949*, szerk. FEITL István, IZSÁK Lajos, SZÉKELY Gábor, Bp., Napvilág, 2000
- Földet, köztársaságot, állami iskolát! Viták a magyar parlamentben 1944-1948*, vál. BALOGH Sándor, Bp., Gondolat, 1980
- FÖLDI Pál, *Egyházpolitika és a valláskritika*, Kossuth, 1975
- GERGELY Jenő, *Főpapok, főpásztorok, főrabbiak, Arcélek a huszadik századi magyar egyháztörténetből*, Bp., Pannonica, 2004
- GERGELY Jenő, IZSÁK Lajos, *A huszadik század története*, Pannonica, 2000
- GOMBOS Gyula, *A történelem balján II.*, Bp., Püski, 1992
- GOMBOS Gyula, *Szűk esztendő, A magyar kálvinizmus válsága*, Washington, D.C., Occidental, 1960
- Hagyomány, közösség, művelődés, Tanulmányok a hatvanéves Kósa László születésnapjára*, szerk. ABLONCZY Balázs, ifj. BERTÉNYI Iván, HATOS Pál, KISS Réka, Bp., BIP, 2002
- HORVÁTH Erzsébet, *A magyar református népfőiskola forrása*, Sárospatak, MNC, 1996
- HORVÁTH Márton, *A népi demokrácia közoktatási rendszere 1945-1948*, Bp., Tankönyvkiadó, 1975
- KARDOS József, *Iskola a politika sodrásában (1945-1993)*, Bp., Gondolat, 2007
- KÁDÁR Imre, *Egyház az idők viharában, A Magyarországi Református Egyház a két világháború, a forradalmak és ellenforradalmak idején*, Bp., Bibliotheca, 1957
- KELEMEN Elemér, *Hagyomány és korszerűség, Oktatáspolitikai a 19-20. századi Magyarországon*, Bp., Új Mandátum, 2002
- KNAUSZ Imre, *Történelem és oktatás*, Bp., Fővárosi Pedagógiai Intézet, 1998
- KORMOS László, *A Magyarországi Református Egyház 1948-1952 között állami tulajdonba kerülő ingatlanainak kimutatása egyházkerületenként és egyházmegyénként*, Debrecen, TtREL kiadványa, é.n.
- KÓNYA István, *A „keskeny úton” a „szolgáló egyház” felé*, Bp., Akadémiai, 1988
- KÓNYA István, *Kálvinizmus és társadalomelmélet, A kálvini szociális doktrína teológiai-elméleti alapjainak bírálata*, Bp., Akadémiai, 1979
- KÓNYA István, *Tanulmányok a kálvinizmusról*, Bp., Akadémiai, 1975
- LADÁNYI Sándor, *A magyarországi református egyház 1956 tükrében, Egyháztörténeti tanulmányok*, Bp., Mundus, 2006
- Magyar kormányprogramok 1867-2002*, szerk. KISS Péter, GALAMBOS Károly, JÓNÁS Károly, KODELA László, LATKÓCZY Antal, MÜLLER György, VILLÁM Judit, Budapest, Magyar Hivatalos Közlönykiadó, 2004
- MÉSZÁROS István, *...kimaradt tananyag... Diktatúra és az egyház 1945-1956*, Bp., Márton Áron, 1993
- MÉSZÁROS István, NÉMETH András, PUKÁNSZKY Béla, *Bevezetés a pedagógia és az iskoláztatás történetébe*, Bp., Osiris, 2002
- MÉSZÁROS István, NÉMETH András, PUKÁNSZKY Béla, *Neveléstörténet*, Bp., Osiris, 2004

- MINDSZENTY József, *Emlékirataim*, Bp., Szent István Társulat, 1989. 4. kiad.
- Moszkvának jelentjük... Titkos dokumentumok 1944-1948*, szerk. IZSÁK Lajos, KUN Miklós, Bp., Századvég, 1994
- Oktatáspolitikai és vallásszabadság, Állam-egyház-iskola-társadalom a 20. században*, szerk. NAGY Péter Tibor, Bp., Új Mandátum, 2000
- ORBÁN Sándor, *Egyház és állam, A katolikus egyház és az állam viszonyának rendezése 1945-1950*, Bp., Kossuth, 1962
- ORTUTAY Gyula, *Fényes, tiszta árnyak, Tanulmányok, emlékek, vázlatok*, Bp., Szépirodalmi, 1973
- ORTUTAY Gyula, *Művelődés és politika, Tanulmányok, beszédek, jegyzetek*, Bp., Hungária, 1949
- ORTUTAY Gyula, *Napló, I. 1938-1954*. Alexandra, Bp. 2009.
- PALASIK Mária, *A jogállam megteremtésének kísérlete és kudarca Magyarországon 1944-1949*, Bp., Napvilág, 2000
- PAP László, *Tíz év és ami utána következett 1945-1963, Adalékok a Magyarországi Református Egyház történetéhez*, szerk. jegyz. BÁRCZAY Gyula, Bern, Bp., EPMSz, 1992
- Pártközi értekezletek, Politikai érdekegyeztetés, politikai konfrontáció 1944-1948*, szerk. HORVÁTH Julianna, SZABÓ Éva, SZÚCS László, ZALAI Katalin, Bp., Napvilág, 2003
- PETRÁK Katalin, MILEI György, *A Magyar Tanácsköztársaság művelődéspolitikája*, Bp., Gondolat, 1959.
- POLÓNYI István, *Oktatás, oktatáspolitikai, oktatásgazdaság*, Bp., Nemzeti Tankönyvkiadó, 2008
- PUSZTAI Gabriella, *Iskola és közösség*, Bp., Gondolat, 2004
- PÜNKÖSTI Árpád, *Rákosi a csúcson 1948-1953*, Bp., Európa, 1996
- PÜNKÖSTI Árpád, *Rákosi bukása, száműzetése és halála 1953-1971*, Bp., Európa, 2001
- RAVASZ László, *Emlékezéseim*, Bp., MRE Zsinati Iroda Sajtóosztálya, 1992
- RAVASZ László, *Válogatott írások 1945-1968*, szerk. bev. jegyz. BÁRCZAY Gyula, New York, EPMSz, 1988
- RÁKOSI Mátyás, *A magyar demokráciáért*, Bp., Szikra, 1948
- RÁKOSI Mátyás, *Válogatott beszédek és cikkek*, Bp., Szikra, 1951
- RÁKOSI Mátyás, *Visszaemlékezések 1940-1956 I-2*, Bp., Napvilág, 1997
- RÉVAI József, *A demokratikus nevelés szelleme*, Bp., Szikra, 1947.
- RÉVAI József, *Élni tudtunk a szabadsággal, Válogatott cikkek és beszédek (1945-1949)*, Bp., Szikra, 1949
- RÉVÉSZ Imre, „*Vallomások*”, *Teológiai önéletrajz és válogatott kiadatlan kéziratok 1944-1949*, szerk. BARCZA József, km. FEKETE Csaba, G. SZABÓ Botond, Bp., MRE Zsinati Iroda Sajtóosztálya, 1990
- ROMSICS Ignác, *Magyarország története a XX. században*, Bp., Osiris, 2000
- SÁSKA Géza, *Rendszerek és váltások*, Bp., Új Mandátum, 2007
- SZABADI István, *Az Országos Református Tanáregyesület (ORTE) története 1902-2002*, Debrecen, 2002
- SZABÓ Imre, *Az iskolák államosítása Pest-Pilis-Solt-Kiskun vármegyében*, Bp., 1988 (Pest Megyei Levéltári Füzetek 16.)
- Tanulmányok a Magyarországi Református Egyház történetéből 1867-1978*, szerk. BARTHA Tibor, MAKKAI László, Bp., MRE ZsI Sajtóosztálya, 1983 (Tanulmányok és okmányok a Magyarországi Református Egyház történetéből a négyszáz éves jubileum alkalmából V., Studia et Acta Ecclesiastica, 5)

Tanulmányok

- BALOGH Margit, *Kötélhúzás a kulisszák mögött, Czaplak Gyula egri érsek tárgyalásai 1948-ban, Az egyházi iskolák államosítása Magyarországon*, 1948, Bp., Új Ember, 2008, 65-102
- BALOGH Sándor, *A fakultatív vallásoktatás kérdése és az egyházak*, Századok, 1973/4. 906.
- BANDI István, *Modus resistendi, A katolikus egyházi társadalom helyzetstratégiái a felekezeti iskolák államosításának hatására, Az egyházi iskolák államosítása Magyarországon*, 1948, Bp., Új Ember, 2008, 171-184
- BARÁTH Magdolna, *A hároméves tervtől az ötéves tervig, Irányváltás az MKP gazdaságpolitikájában, Fordulat a világban és Magyarországon 1947-1949*, szerk. FEITL István, IZSÁK Lajos, SZÉKELY Gábor, Bp., Napvilág, 2000, 301-317
- BARCZA József, *Révész Imre életműve*, Theologiai Szemle, XXXII. évf. 1989. 4. sz. 193-197.
- BOLYKI János, LADÁNYI Sándor, *A református egyház, A magyar protestantizmus 1918-1948*, szerk. LENDVAI L. Ferenc, Kossuth, 1987, 25-127
- BOTTYÁN János, *Békefi Benő 1909-1964. Református Egyház 1964.* 4. sz. 82-84.
- BORSODI Csaba, *A fordulat a Budapesti (Pázmány Péter) Tudományegyetemen, 1948-1950, Fordulat a világban és Magyarországon 1947-1949*, szerk. FEITL István, IZSÁK Lajos, SZÉKELY Gábor, Bp., Napvilág, 2000, 334-346
- FODORNÉ NAGY Sarolta, *Iskolaállamosítás a Magyarországi Református Egyházban, Az egyházi iskolák államosítása Magyarországon*, 1948, Bp., Új Ember, 2008, 287-308
- FÖLDESI Margit, *A Szövetséges Ellenőrző Bizottság felszámolása Magyarországon, Fordulat a világban és Magyarországon 1947-1949*, szerk. FEITL István, IZSÁK Lajos, SZÉKELY Gábor, Bp., Napvilág, 2000, 90-97
- FÜRJ Zoltán, *A felekezeti iskolák államosításának előkészítése 1945-1948-ban*, Társadalmi Szemle 1992. 8-9. szám, 92
- FÜRJ Zoltán, *Az iskolák államosítása és a református egyház, Theologiai Szemle, 1991/3.* 162-167
- FÜRJ Zoltán, *Az állam és a protestáns egyházak egyezménye, Társadalmi Szemle 1986/6.* 48-58
- FÜRJ Zoltán, *A protestáns egyházak és a fakultatív hitoktatás kérdése (1946-1947)*, Pedagógiai Szemle, 1990/2. 111-128.
- FÜRJ Zoltán, *Az 1945-ös földreform és a protestáns egyházak*
1995. 38. évf. 5. sz. 280-286. p.
- FÜRJ Zoltán, *A protestáns egyházak és a fakultatív hitoktatás kérdése (1946-1947)*, Pedagógiai Szemle, 1990. 2. sz. 112-127.
- FÜRJ Zoltán, *Föld — vidék — református egyház, Lázár Andor a földkérdésről 1945-ben. Agrárgazdaság, vidékfejlesztés és agrárinformatika az évezred küszöbén (AVA) konferencia, 2003. április 1-2.* www.avacongress.net/ava2003/cd/prgfuzet.pdf
- GYARMATI György, *A diktatúra intézményrendszerének kiépítése Magyarországon, 1948-1950.* Jelenkor, 1991. 2. sz. 138-147.
- GYARMATI György, *A politika rendőrsége*, Beszélő, 2000. 9-10. sz.. 45-56.
- GYARMATI György, *A társadalom közérzete a fordulat évében, Fordulat a világban és Magyarországon 1947-1949*, szerk. FEITL István, IZSÁK Lajos, SZÉKELY Gábor, Bp.,

- Napvilág, 2000, 118-137 BALOGH Sándor, *A fakultatív vallásoktatás kérdése és az egyházak*, Századok, 1973/4. 906.
- GYARMATI György, „Itt csak az fog történni, amit a kommunista párt akar!” *Adalékok az 1947. évi országgyűlési választások történetéhez*, Társadalmi Szemle, 1997. 8-9. sz. 144-161.
- HARSÁNYI György, *Összesített jelentés*, Magyar Presbiter d .n.
- HORVÁTH Erzsébet, *History of the Hungarian Reformed Church through the Communist Era (1945-1948)* in. Die ungarischen Kirchen. Ihre jüngste Gesichte und aktuelle Probleme. (Mit Beitragen von Csaba Fazekas et al.) Internationales Staat-Kirche-Kolloquium 15./16. November 2004. Gesellschaft zur Förderung vergleichender Staat-Kirche-Forschung e. V., Berlin, 2005. Schriftenreihe des Instituts für vergleichende Staat-Kirche-Forschung. Heft 17, pp. 43-61.
- HORVÁTH Erzsébet, *Kardos János (1894-1957) főgondnoksága*, Református Egyház, LIX. évf. 2007. 3. sz. 67-70.
- HORVÁTH Erzsébet, *Lenni vagy nem lenni, ahogy lehet. 1948, a „fordulat” éve a Magyarországi Református Egyház életében*. Confessio, XXXV. évf. 2008. 4. sz. 23-30
- HORVÁTH Erzsébet, *Ravasz László és a zsidómentés*, Teológiai Szemle, 2007. 4. 206-210
- HORVÁTH Erzsébet, *Református ifjúsági mozgalmak a két világháború között*, in. *Egyháztörténet II. Tankönyv és tanári kézikönyv*, szerk. LADÁNYI Sándor, TÓKÉCZKI László, PAPP Kornél, Budapest, 1998
- HORVÁTH Erzsébet, *A Sárospataki Református Kollégium, mint a magyar népfőiskolai mozgalom otthonteremtője*, in. Doctrina te Pietas, Debrecen, Sárospatak, 2002, 133-143
- HÖRCSIK Richárd HÖRCSIK Richárd, *Református iskola és nevelés, Tanulmányok a Magyarországi Református Egyház történetéből, 1867-1978*, főszerk. dr. BARTHA Tibor, dr. MAKKAI László, Bp. MRE Zsinati Iroda, 1983. 299-311.
- HÖRCSIK Rihárd, *Lázár Andor életútja 1882-1971. A Dunántúl településtörténete V. I-II.* szerk. FARKAS Gábor, KOVÁCS István, Veszprém 1982. (MTA PAB-VEAB ért. 1981.) 448-452.
- HUBAI László, *A magyar társadalom politikai tagoltsága és az 1947-es választások, Fordulat a világban és Magyarországon 1947-1949*, szerk. FEITL István, IZSÁK Lajos, SZÉKELY Gábor, Bp., Napvilág, 2000, 98-117
- IZSÁK Lajos, *Az ellenzéki pártok a fordulat évében, Fordulat a világban és Magyarországon 1947-1949*, szerk. FEITL István, IZSÁK Lajos, SZÉKELY Gábor, Bp., Napvilág, 2000, 229-245
- KAHLER Frigyes, *A „fordulat” és az egyház(ak)*, 1. rész, Vigilia, 2008/5. 388-392.
- KARDOS József, *Fordulat a közoktatásban*, i. m. Uo.138-151
- KÁDÁR Zsuzsanna, *Az MSZDP beolvasztása*, i. m. Uo. 271-280
- KERESZTES Csaba, *Ortutay Gyula kultuszminiszter és a katolikus iskolák államosítása, Az egyházi iskolák*, Uo. 103-122

- KOVÁCS József, *A magyar közoktatás fejlődése a felszabadulás óta*, Pedagógiai Szemle, 1952. 6. 476
- KOVÁCS József, *Rákosi elvtárs 60 éves*, Pedagógiai Szemle, 1952. 6.
- LADÁNYI Sándor, *A magyar református egyház oktatás- és művelődéspolitikájának alakulása a XX. században, Hagyomány, közösség, művelődés, Tanulmányok a hatvanéves Kósa László születésnapjára*, szerk. ABLONCZY Balázs, ifj. BERTÉNYI Iván, HATOS Pál, KISS Réka, Bp., BIP, 2002, 249-257
- LADÁNYI Sándor, „*A művelődésügy földreformja*” – *Az iskolák államosítása 1948-ban és a református egyház (vázlatos áttekintés)*, *A Károli Gáspár Református Egyetem Hittudományi Karának Évkönyve az 1994-95. tanévről*, szerk. TENKE Sándor, Bp., 1996, 124-132
- LADÁNYI Sándor, *Protestáns oktatás – nemzeti oktatás, A magyar református egyház művelődéspolitikája az 1930-as és 1940-es években – Imre Sándor koncepciója alapján, A népi mozgalom és a magyar társadalom*, szerk. SÍPOS Levente, TÓTH Pál Péter, Bp., Napvilág, 1997, 432-437
- LADÁNYI Sándor, *Vázlatos történelmi áttekintés a Magyarországi Református Egyház közelebbi múltjának alakulásáról*, szerk. BARCZA József, DIENES Dénes, Sáropatak, 1999. 101-139
- LÁZÁR György, *Emlékezés Lázár Andorra*, Confessio, 1994. 4. sz. 3-4.
- MIRÁK Katalin, *Iskolaállamosítás – evangélikus egyház*, *Az egyházi iskolák*, Uo. 263-286
- MÓD Aladár, *Az egyház és a demokrácia*, Társadalmi Szemle 1947. uo. 115.
- NAGY János, *Tisztogatások a református egyházban – dr. Lázár Andor főgondnok eltávolítása*, Confessio 2008. 4. sz. 38-43.
- STRASSENREITER Erzsébet, *Egyesülés? Beolvadás? Likvidálás? Fordulat a világban*, Uo. 246-270
- SZABÓ Csaba, *Iskolapolitika a XX. század totalitárius diktatúráiban*, *Az egyházi iskolák*, Uo. 13-36
- SZÉKELY Gábor, *A Kominform, 1947-1949. Fordulat a világban*, Uo. 62-74
- TÖRÖK József, *Mindaz, ami elveszett*, *Az egyházi iskolák*, Uo. 309-316
- VÁRSZEGI Asztrik, *A bencés iskolák államosítása*, i. m. Uo. 211-222
- VINCZE Gábor, *A Bakó László-ügy*, Tiszatáj, 2008. február, 68-79.

Cikkek

- A fakultatív vallásoktatás és a felekezetenküliek*, Élet és Jövő, XIV. évf. 7. szám, 1947. március 29., 1
- A fakultatív vallástanítás és a válásról szóló törvény*, Élet és Jövő, XIV. évf. 8. szám, 1947. április 12., 1
- A fakultatív vallástanításnak nincs köze a lelkiismereti szabadsághoz*, Élet és Jövő, XIV. évf., 1947. 8. szám, április 12., 4
- A fakultatív vallástanítás ügye az országban*, Élet és Jövő, XIV. évf. 9. szám, 1947. április 26., 2
- A magyar református egyház útja az állammal kötött megegyezés után*, Bereczky Albert nyilatkozata az egyház sorskérdéseiről, Az Út, I. évf. 1. szám, 1948. július 11-17., 6
- A magyarországi református egyház zsinati tanácsának 1948 április 30-án hozott deklarációja a református egyház és az állam viszonyáról és egyes kapcsolatos kérdésekről*, Élet és Jövő, XV. évf. 19. szám, 1948. május 8., 1

- A Nyugat nagy teológusainak vitája egyházunk döntéséről, Hitben és engedelmességben a keskeny úton, Az Út, I. évf. 1. szám, 1948. július 11-17., 1*
- A református egyház és a politika, Élet és Jövő, XIV. évf. 7. szám, 1947. március 29., 1*
- A magyar bűnbánat próféciai, Bereczky Albert a magyarság jelenéről, jövőjéről: Isten igéje tükrében, Élet és Jövő, XV. évf. 1948. július 24., 3*
- A vallásitanítás kérdése a magyar közvéleményben, Élet és Jövő, XIV. évf. 7. szám, 1947. március 29., 3*
- Az egyház és állam útja, Élet és Jövő, XV. évf. 1948. június 19., 2*
- Az egyháztagsági nyilatkozatról, a szabadságharc ünnepléséről határozott a Dunamelléki Egyházkerület, Élet és Jövő, XIV. évf. 27. szám, 1947. november 29., 2*
- Az iskolák államosítására vonatkozó törvény és a református egyház, Élet és Jövő, XV. évf. 1948. június 26., 3*
- A zsinati tanács tájékoztató körlevele a Presbitériumokhoz!, Élet és Jövő, XV. Évf. 24. szám, 1948. június 12., 1*
- BARTH Károly, *Nyílt levél a magyarországi református egyházban élő barátaimhoz, Élet és Jövő, XV. Évf. 23. szám, 1948. június 5., 1*
- BERECZKY Albert, *Kétértelmű kívánság: Mit tegyen az egyház? Magyar Református Ébredés, 1947. április 12. 1.*
- Egyházunk Isten mérlegén, Révész Imre püspök jelentése a református egyház élet-halál kérdéseiről, Az Út, I. évf. 1948. augusztus 22-28.*
- Előzetes megbeszélés folyt az egyház és állam közti viszony rendezéséről, Véglegesen a zsinat dönt, Élet és Jövő, XV. évf. 1948. május 29., 3*
- Egyházunk Isten mérlegén, Révész Imre püspök jelentése a református egyház élet-halál kérdéseiről, Az Út, I. évf. 1948. augusztus 22-28.*
- Előzetes megbeszélés folyt az egyház és állam közti viszony rendezéséről, Véglegesen a zsinat dönt, Élet és Jövő, XV. évf. 1948. május 29., 3*
- HORVÁTH Erzsébet, *Velünk élő történelem, Reformátusok Lapja, 52. évf. 42. szám, 1*
- I., *Két napig tanácskoztak a zsinati atyák, Élet és Jövő, XV. évf. 1948. június 19., 2*
- Jobban törődjünk az iskolákkal, mint amíg a mienk volt, A Konvent körlevele az államosított iskolák iránti feladatainkról, Élet és Jövő, XV. évf. 35. szám, 1948. augusztus 28. 1*
- Katolikusok és protestánsok, Az Út, I. évf., 1948. augusztus 1-7. 2*
- KONCZ Sándor, *négyszáz éves diák köztársaság, Élet és Jövő, Bp.1947. december 6. 5.*
- L. L. D., *Egyház és állam, Élet és Jövő, XV. Évf. 11. szám, 1948. március 13., 1-2*
- L. L. D., *Egyház és Állam, Élet és Jövő, XV. Évf. 12. szám, 1948. március 20., 1-2*
- MAKKAI Miklós, *„Előbb járunk rongyokban ...” Élet és Jövő, Bp.1947. szeptember 27. 5.*
- MAKKAI Sándor, *A magyar reformátusság egyházi élete. Debrecen, Városi ny., 1940. 84. p., Igazság és Élet Füzetei 17., Kl. Igazság és Élet 1940. 334. 350.*

MAKKAI Sándor, *Egyház, állam, politika, demokrácia, köztársaság*, Élet és Jövő, XV. évf. 9. szám, 1948. február 28., 1-2

Mit mond a kultuszminisztérium az iskolák kérdésében, Élet és Jövő, XIV. évf. 1947. december 13., 5

MURAKÖZY Gyula, *A református iskolák*, Élet és Jövő, 1948. január 17. XV. évf. 3. szám, 1

MURAKÖZY Gyula, *Az iskolák*, Élet és Jövő, XV. évf. 22. szám, 1948. május 29., 1

MURAKÖZY Gyula, *Zsinat előtt*; Élet és Jövő, XIV. évf. 8. szám, 1947. április 12., 1

RÁKOSI Mátyás, *Akadályok az újjáépítés útján*, Szabad Nép, 1945. augusztus 12., RÁKOSI

Mátyás, *A magyar demokráciáért*, Bp., Szikra, 1948, 78-86

RÁKOSI Mátyás, *Újévi nyilatkozat*, Szabad Nép, 1947. január 1. RÁKOSI, *A magyar, Uo.* 393-401

RAVASZ László, *A fakultatív vallásoktatás*, Élet és Jövő, Bp. XIV. évf. 7. szám, 1947. március 27., 1.

RAVASZ László, *Az egyház igénye*, Élet és Jövő, XV. Évf. 21. szám, 1948. május 22. 1

RAVASZ László, *Krisztus és a politika*, Élet és Jövő, Bp. 1947. XIV. évf. 27. szám. 1.

RAVASZ László, *Nyugathoz tartozunk, keletet szolgáljuk*, Élet és Jövő, XIV. évf. 27. szám., 1947. november 29., 1.

RAVASZ László, *Szabad egyház szabad államban*, Élet és Jövő, XV. Évf. 20. szám, 1948. május 15. 1

RÉVAI József, *A demokratikus nevelés szelleme*, RÉVAI József, *Élni tudunk a szabadsággal, Válogatott cikkek és beszédek (1945-1949)*, Bp., Szikra, 1949, 590-617

RÉVÉSZ, *Tudni illik*, Élet és Jövő 1948. január 31. XV. évf. 5. szám, 1948. január 31., 1-2

- s s -, *Miért hiszünk a magyarság jövőjében?* Élet és Jövő, XV. évf., 1948. november 6., 3

TAKARÓ Géza, *Genfi rapszódia, a presbiteri szövetség világgyűléséről*, Élet és Jövő, XV. évf. 35. szám. 1948. augusztus 28. 2

Vita a képviselőházban, Egyházi és iskolai kérdéseiről, Élet és Jövő, XV. évf. 1948. február 28., 5

Zsinatunk az iskolák államosításáról, Élet és Jövő, XV. évf. 1948. július 10., 5

Zsinatunk határozata az állammal való megegyezés és az iskolák tárgyában, Élet és Jövő, XV. évf. 25. szám, 1948. június 19., 1

Internetes források

1000 év törvényei

<http://www.1000ev.hu/>

Az államszocializmus kora Magyarországon

<http://allamszocializmus.lapunk.hu/>

BALOGH Margit, *Egyház és egyházpolitika a Kádár-korszakban*

<http://www.freeweb.hu/eszmelet/34/baloghm34.html>

BALOGH Margit, GERGELY Jenő, *Az egyházak „államosítása”*

<http://www.tankonyvtar.hu/historia-1999-02/historia-1999-02>

Barankovics Polgári Kör, Barankovics István (1906-1974)

http://barankovics.uw.hu/barankovics_tortenetunk/index.php

BENCZE Imre, *Az evangélikus egyház (1945-1989)*, in. *Magyarország a XX. században*, főszerk. KOLLEGA TARSOLY István, Szekszárd, Babits, 1996-2000, (II. Kötet, Természeti környezet, népesség és társadalom, egyházak és felekezetek, gazdaság)

<http://mek.niif.hu/02100/02185/html/index.html>

<http://mek.niif.hu/02100/02185/html/267.html>

BORSODI Csaba: *A szerzetes rendek feloszlatása, működési engedélyük megvonása 1950 nyarán*

[http://franka-](http://franka-egom.ofm.hu/irattar/irasok_gondolatok/konyvismertetesek/konyvek_5/uj_franka_anyag/a_szerzetesrendek_feloszlatasa_2.htm)

[egom.ofm.hu/irattar/irasok_gondolatok/konyvismertetesek/konyvek_5/uj_franka_anyag/a_szerzetesrendek_feloszlatasa_2.htm](http://franka-egom.ofm.hu/irattar/irasok_gondolatok/konyvismertetesek/konyvek_5/uj_franka_anyag/a_szerzetesrendek_feloszlatasa_2.htm)

CZENTE Miklós, *Az egyházi iskolák államosítása*

<http://www.lutheran.hu/z/ujsgok/evelet/archivum/2008/37/03>

CSOHÁNY János, *Békefi Benő két egyházkormányzati levele 1957 elejéről*

<http://www.uni-miskolc.hu/~egyhtort/cikkek/csohany-bekefi.htm>

Fogalmak Magyarország történetéhez, (Az 1956-os Magyar Forradalom Történetének Dokumentációs és Kutatóintézete Közalapítvány)

<http://www.rev.hu/sulinet45/szerviz/kislex/kislexis.htm#eleje>

FÜRJ Zoltán, *Föld – vidék – református egyház Lázár Andor a földkérdésről 1945-ben*

<http://www.avacongress.net/ava2003/cd/pdf/index.html>

HORVÁTH József, *A politikai viták története, A Faragó László-vita*

<http://www.pointernet.pds.hu/kissendre/kissarpad/20070415041854161000000962.html>

HORVÁTH Krisztina, *Koncz Sándor egyházi pere, Bevezető tanulmány és dokumentumok*

http://www.zemplenimuzsa.hu/06_2/horvath.htm

KELEMEN Elemér, *Két fejezet a hazai pedagógus mozgalmak és -szervezetek 20. századi történetéből. 1-3.*

http://www.tofk.elte.hu/tarstud/filmuvtort_2004/kelemen.htm

KISS Endre, *Az Országos Köznevelési Tanács*

<http://www.pointernet.pds.hu/kissendre/kissarpad/2005111523130372négyyszáz0000114.html>

KISS Endre, *Beszámoló az Országos Köznevelési Tanács munkájáról*

<http://www.pointernet.pds.hu/kissendre/kissarpad/20080819233923500000002860.html>

KOVÁCS Éva, *A magyar közoktatásügy története 1945 és 1956 között (A magyar közoktatás-politika ideológiai változásai)*, ELTE, 2003

http://www.tti.hu/munkatarsak/tezisek/hu_kovacseva.html

LADÁNYI Sándor, *A református egyház (1945-1989)*, in. *Magyarország a XX. században*, főszerk. KOLLEGA TARSOLY István, Szekszárd, Babits, 1996-2000, (II. Kötet, Természeti környezet, népesség és társadalom, egyházak és felekezetek, gazdaság)

<http://mek.niif.hu/02100/02185/html/index.html>

<http://www.mek.oszk.hu/02100/02185/html/272.html>

Országgyűlési Napló

<http://www.ogyk.hu>

PUKÁNSZKY, NÉMETH, *Neveléstörténet*

<http://magyar-irodalom.elte.hu/nevelestortenet/>

RAJKI Zoltán, *Az állam és az egyház kapcsolatának jellemző vonásai a Kádár-korszakban*

<http://www.uni-miskolc.hu/~egyhtort/cikkek/rajki-kadar.htm>

RÁKOSI Mátyás, *A fordulat éve,*

<http://vmek.oszk.hu/04négyyszáz/04493/04493.htm>

SURÁNYI István, *Alapfokú (általános iskolai) oktatás Székesfehérváron 1945-1948 között*, in. *Neveléstörténet*, 2005. évf. 3-4. szám

http://www.kodolanyi.hu/nevelestortenet/index.php?rovat_mod=archiv&act=menu_tart&eid=32&rid=1&id=171

Szabó Imre, *Egy közép-európai életút*

<http://www.reformatus.hu/confessio/cikk.php?cikk=1995/1/tanusag2.htm>

Lexikonok

ZOVÁNYI Jenő, *Magyarországi protestáns egyháztörténeti lexikon*, szerk. LADÁNYI Sándor, Bp. MRE Zsinari Irodájának Sajtóosztója, 1977.

Magyar Életrajzi Lexikon, 1000-1990, főszerk. KENYERES Éva,

<http://www.mek.niif./00300/00355.html>

Új Magyar Életrajzi Lexikon, főszerk. MARKÓ László. Bp. Magyar Könyvklub. I-IV. 2001-2002

Pallas Nagy Lexikona, mek.niif.hu/00000/00060/html/103/pc010355.html

Katolikus Lexikon, www.lexikon.katolikus.hu/

Rövidítések jegyzéke

ÁBTL – Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára

ÁVH – Államvédelmi Hatóság

ÁVO – Államvédelmi Osztály

BB – Baloldali Blokk

BM - Belügyminiszter

BMK – Baloldali Munkaközösség

Bp. – Budapest

DRERL - Dunamelléki Református Egyházkerület Ráday Levéltára

EKO –Egyetemes konvent

ELTE BTK – Eötvös Lóránd Tudományegyetem Bölcsész tudományi Kara

EMPSZ – Európai Magyar Protestáns Szabadegyetem

FÉKOSZ - Földmunkások és Kisbirtokosok Országos Szövetsége

FKGP – Független Kisgazda Párt

INK – Ideiglenes Nemzeti Kormány

Jkv. – jegyzőkönyv

ill. – illetve

KALOT – Katolikus Agrárfjúsági Legényegyesületek Országos Titkársága

KB – Központi Bizottság

KGRE HTK – Károli Gáspár Református Egyetem Hittudományi Kara

KKI – Külön kezelt iratok

KMP – Kommunisták Magyarországi Pártja

KMTI – Kommunista és Munkáspártok Tájékoztató Irodája

MADISZ - Magyar Demokratikus Ifjúsági Szövetsége

MDP – Magyar Dolgozók Pártja

ME - Miniszterelnök

MEE – Magyarországi Evangélikus Egyház

MFP – Magyar Függetlenségi Párt

MKP – Magyar Kommunista Párt

MNDSZ – Magyar Nők Demokratikus Szövetsége
MOL – Magyar Országos Levéltár
MPSZSZ- Magyar Pedagógusok Szabad Szakszervezete
MRE – Magyarországi Református Egyház
MREZSL – Magyarországi Református Egyház Zsinati Levéltára
MRP – Magyar Radikális Párt
MSZDP – Magyar Szociáldemokrata Párt
MSZMP – Magyar Szocialista Munkáspárt
MTA – Magyar Tudományos Akadémia
MÚSZ – Magyar Úttörők Szövetsége
NPP – Nemzeti Parasztpárt
OKT – Országos Köznevelési Tanács
ONI – Országos Neveléstudományi Intézet
ORLE – Országos Református Lelkészegyesület
ORPSZ – Országos Presbiteri Szövetség
ORSZT – Országos Református Szabad tanács
ORTE – Országos Református Tanár Egyesület
PB - Pártbizottság
PDP – Polgári Demokrata Párt
PSZL – Politikátörténeti és Szakszervezeti Levéltár
RGYEBT – Református Gyülekezeti Evangélizáció Baráti Társaság
MSZDP – Szociáldemokrata Párt
SZEB – Szövetséges Ellenőrző Bizottság
TtREL – Tiszántúli Református Egyházkerület Levéltára
UFOSZ - Újbirtokosok és Földhözjutottak Országos Szövetsége
UMKL – Új Magyar Központi Levéltár
VKM – Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium
v.ü.o. – vallási ügyosztály

